

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

GİRİT İSLÂM EMİRLİĞİ (827-961)

Yüksek Lisans Tezi

BURAK ARSLAN

İZMİR-2017

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

GİRİT İSLÂM EMÎRLİĞİ (827-961)

Yüksek Lisans Tezi

BURAK ARSLAN

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR. FATMA AKKUŞ YİĞİT

İZMİR-2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘*Girit İslâm Emîrliği*’’ adlı çalışmanın, tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu; bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11.02.2017

BURAK ARSLAN

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ/PROJE SINAVI TUTANAK FORMU

GÖNDEREN :Tarih.....Ana Bilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans / Doktora Programı öğrencisi Bucak ARSLAN'ın
ile ilgili Tez/Proje Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:Tarih..... Ana Bilim Dalı Başkanı
Sayı :

İmza

SINAV TUTANAĞI

Tez/Proje Sınav Jürimiz tarafından incelenen Bucak ARSLAN'ın «Girit
İslam Emâlikiği (827-901)» başlıklı yüksek lisans / doktora tezi ile ilgili olarak jürimiz 06.06.2017 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez/Proje Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında OYÇOKLUĞU/OYBİRLİĞİ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans / Doktora tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisans'ta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Fatma AKKAS YİĞİT	
Üye	Prof. Dr. Levent KAYAPINAR	
Üye	Prof. Dr. Hüseyin AYDIN	
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

GİRİT İSLÂM EMİRLİĞİ (827-961)

Burak ARSLAN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Bu çalışma, IX. yüzyılın başlarında hüküm süren Emevî Emîri I. Hakem b. Hişâm (H. 180-206/ M. 796-822) zamanında Endülüs'te meydana gelen bir ayaklanma neticesinde İspanya'dan sürgün edilmiş bir grup Kurtubalı Müslümanın, Doğu Akdeniz'de Bizans İmparatorluğu idaresindeki en büyük adalarından biri olan Girit'i zaptederek burada tesis ettikleri ve aşağı yukarı 135 yıl sürecek Müslüman hakimiyetini konu edinmektedir. Girit'te yerleşerek burada fiilen bağımsız, ismen doğudaki her Müslüman devlet gibi Abbâsî halifesine tâbi bir emîrlik kuran Endülüs asıllı bu Müslümanlar, bir ada devleti olmanın gereklerini yerine getirerek; yaklaşık bir buçuk asır Doğu Akdeniz üzerinde Doğu Roma İmparatorluğu yani Bizans ile şiddetli bir nüfûz mücadelesi vermişlerdir. Girit Müslümanları sık sık Bizans donanmalarıyla karşı karşıya gelmişler; hem Anadolu ve anakara Yunanistan sahilleri, hem de diğer Ege adaları üzerine akınlarda ve hattâ kalıcı fetihlerde bulunmuşlardır. Buna karşılık Bizanslılar da Müslümanların elinde bulunan ve imparatorluk için ciddi bir tehdit oluşturan Girit üzerine zaman zaman büyük kuvvetlerle seferler düzenlemişler ve adayı Müslümanlardan kurtarmaya çalışmışlardır. Bu amansız mücadele, gerek dönemin Arap kaynakları gerekse Bizans kroniklerinde yansımalarını bulmuştur. Çalışma, iki tarafın hem çağdaş tarihî hem de coğrafi kaynaklarının titizlikle taranması ve incelenmesi sonucunda kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Girit, Akdeniz, Ege Denizi, Adalar Denizi, bahrî, adalar, Endülüs, I. Hakem, Bizans, Nikephoros Phokas, korsanlık*

ABSTRACT

M.A. Thesis

THE ISLAMIC EMIRATE OF CRETE (827-961)

Burak ARSLAN

İzmir Kâtip Çelebi University

The Institute of Social Sciences

Department of History

This study concerns the Muslim reign which is constituted in one of the largest islands under Byzantine domination in the Eastern Mediterranean– Crete by a band of Cordoban Muslims who had been exiled from Spain by the time of Umayyad Amîr Hakam I b. Hishâm (180-206 from Hegira/ 796-822 A.D.) who reigned in the early ninth century; as a consequence of a riot had occurred in Andalus and lasted about 135 years. Those Muslims from Andalus originate who had settled in Crete and had established an emirate, independent actually but subject to Abbâsîd caliph nominally as all the Muslim states in the East; by fulfilling the necessity of being an island state they struggled severely with The Eastern Roman Empire –namely Byzantium for influence on the Eastern Mediterranean during about one and half a century. Cretan Muslims confronted oftenly with the Byzantine fleets; performed raids and even permanent conquests on both the shores of Asia Minor and Greek mainland, on the other Aegean islands as well. As a counterpart; from time to time Byzantines campaigned with their large forces on Crete which was in the hands of Muslims and constituted a serious thread for the empire and tried to recover the island from them. This inexorable struggle is reflected on both the Arabic sources and the Byzantine chronicles of that period. The study is composed by painstaking comb and exam of the contemporary historical and geographical sources mutually.

Keywords: *Crete, Mediterranean Sea, Aegean Sea, maritime, islands, Andalus, Hakam I, Byzantium, Nicephore Phocas, piracy*

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL/GRAFİK LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ.....	1
KAYNAKLAR.....	5

Birinci Bölüm

1. GİRİT COĞRAFYASI VE TARİHİNE BAKIŞ

1. 1. GİRİT COĞRAFYASI.....	13
1. 1. 1. Günümüzde Girit Coğrafyası.....	13
1. 1. 2. Ortaçağ İslâm Kaynaklarında Girit Coğrafyası.....	14
1. 1. 2. 1. İbn Hurdâdbîh (ö. 300/ 912-913).....	15
1. 1. 2. 2. el-İstahrî (ö. 340/ 951-952 ?).....	15
1. 1. 2. 3. İbn Havkal (ö. IV. / X. yüzyıl).....	15
1. 1. 2. 4. ez-Zührî (ö. 1154-1161 arası).....	16
1. 1. 2. 5. Yâkût el-Hâmevî (ö. 626/ 1229).....	17
1. 1. 2. 6. Şeyhürrabve ed-Dimaşkî (ö. 725/ 1325 veya 727/ 1327).....	18
1. 1. 2. 7. el-Himyerî (ö. 727/ 1327 ?).....	18
1. 1. 2. 8. Ebû'l-Fidâ (ö. 732/ 1331).....	20
1. 1. 2. 9. İbn Haldûn (ö. 808/ 1406).....	21
1. 1. 2. 10. el-Kalkaşendî (ö. 821/ 1418).....	21
1. 2. GİRİT'İN KISA TARİHİ.....	22

İkinci Bölüm

2. GİRİT'İN KURTUBALI MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN

FETHİ

2. 1. FETİHTEN ÖNCE MEYDANA GELEN OLAYLAR.....	26
2. 1. 1. Endülüs'te Bir Emevî Emîri: I. Hakem b. Hişâm ve Şahsiyeti.....	26
2. 1. 2. er-Rabad Vak'ası (İsyanı).....	30
2. 1. 2. 1. İsyanın Sebepleri.....	30
2. 1. 2. 2. Birinci ve İkinci er-Rabad İsyancıları.....	36
2. 1. 2. 3. İsyanın Sonu ve Endülüs'ten Çıkış.....	42
2. 1. 3. İlk Sürgün: Fas ve İskenderiye'de Kurtubalılar.....	45
2. 1. 3. 1. Fas'ta Kurtubalılar.....	45
2. 1. 3. 2. İskenderiye'de Kurtubalılar.....	47
2. 1. 4. İkinci Sürgün: İskenderiye'den Çıkış.....	53
2. 2. GİRİT'İN ENDÜLÜSLÜ MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ.....	57
2. 2. 1. İslâmî Dönemde Girit'e Yapılan Akınlar ve Seferler.....	57
2. 2. 2. Girit Fatihî Ebû Hafs 'Ömer b. Şu'ayb el-Ballûtî el-İkrîtişî.....	59
2. 2. 3. Endülüslülerin Girit'e Nereden Geldikleri Meselesi.....	61
2. 2. 4. Girit'in Fethinin Tarihi Meselesi.....	64
2. 2. 5. Endülüslülerin Niçin Girit'i Seçtikleri Meselesi.....	76
2. 2. 6. Adanın Fethi ve Başşehir Kandiye'nin Kuruluşu.....	80

Üçüncü Bölüm

3. GİRİT İSLÂM EMİRLİĞİ (827-961)

3. 1. GİRİT MÜSLÜMANLARININ ADAYI FETİHTEN SONRAKİ FAALİYETLERİ ve BİZANSLILARIN GİRİT'İ GERİ ALMAK İÇİN DÜZENLEDİKLERİ SEFERLER.....	88
3. 1. 1. Çevre Adalara ve Bizans Kıyı Bölgelerine Yapılan Arap Akınlarına Dair.....	88

3. 1. 2. İmparator II. (Amorionlu) Mikhâil Döneminde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri (820-829).....	92
3. 1. 3. İmparator Theophilos Döneminde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri (829-842).....	101
3. 1. 4. İmparator III. Mikhâil Döneminde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri (842-867).....	109
3. 1. 5. İmparator I. Basileios Döneminde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri (867-886).....	124
3. 1. 6. İmparator VI. (Bilge) Leon Döneminde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri (886-912).....	129
3. 1. 7. İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenitos (913-959) ve I. Romanos Lakapenos (920-944) Dönemlerinde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri....	145
3. 1. 8. Girit Müslümanlarının Nüfûzu Altına Giren Diğer Adalar ve Mevkiler....	151
3. 2. İMPARATOR II. (GENÇ) ROMANOS (959-963) ZAMANI GİRİT'İN BİZANSLILARCA GERİ ALINMASI ve GİRİT İSLÂM EMİRLİĞİNİN YIKILIŞI (961).....	154
3. 2. 1. Nikephoros Phokas'ın Girit Seferi ve Adanın Yeniden Zaptı.....	154
3. 2. 2. Bizans Hakimiyetinde Adanın Yeniden Hristiyanlaştırılması Meselesi.....	172
3. 2. 3. Adanın Düşüşü Sırasında İslâm Devletlerinin Girit Müslümanlarına Yardımına Dair.....	175

Dördüncü Bölüm

4. DEVLETLERARASI DİPLOMASİDE GİRİT EMİRLİĞİ

4. 1. BİZANS-ENDÜLÜS DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNDE GİRİT MÜSLÜMANLARININ YERİ.....	180
4. 2. FÂTIMÎ HALİFESİ el-MU'İZZ LİDİNİLLAH'IN BİZANS İMPARATORU II. ROMANOS VE İHŞİDÎ HÜKÜMDARI EBÛ'L-MİSK KÂFÛR İLE YAZIŞMALARINDA GİRİT MÜSLÜMANLARI.....	188

Beşinci Bölüm

5. GİRİT EMİRLİĞİNDE SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK

YAPI.....	195
SONUÇ.....	207
KAYNAKÇA.....	213
EKLER.....	234
HARİTALAR.....	251
ÖZGEÇMİŞ.....	262

ŞEKİL/GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1	35
Figür 1	70
Figür 2	71
Figür 3	75
Figür 4	84
Figür 5	94
Figür 6	96
Figür 7	96
Figür 8	96
Figür 9	116
Figür 10	127
Figür 11	150
Figür 12	166
Figür 13	171
Figür 14	172
Figür 15	198
Grafik 2	200
Figür 16	201

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.mlf. : Aynı müellif

b. : Bölüm

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

c.a. (circa): *Aşağı yukarı, yaklaşık, dolayları, sıraları*

DGBİT : *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*

ΕΕΡΣ : *Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (periyodik)*

EI² : *Encyclopaedia Islamica 2nd Edition*

EI³ : *Encyclopaedia Islamica 3rd Edition*

MASP : *Memoires de l'Academie Imperiale des Sciences de St. Petersbourg, Classe Historico-Philologique (periyodik)*

M.Ö./ B.C. : *Milâttan önce/ Before Christ (İsâ'dan önce)*

M.S./ A.D. : *Milâttan sonra/ Anno Domini*

ODB : *The Oxford Dictionary of Byzantium*

ö. (ölümü): *Vefat tarihi*

s. : Sayfa

TDVİA : *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*

v.d. : *ve diğerleri/ ve devamı*

ZMNP : *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniia (periyodik)*

ÖNSÖZ

İlk İslâm devletinin teşekkülünden itibaren Müslümanlar, Ortaçağ dünyasının bahrî güç odağı olan Akdeniz üzerindeki egemenlik yarışına dahil olmuşlardı. H. III./ M. IX. yüzyılın ilk yarısı, Akdeniz'deki Müslüman varlığı adına iki büyük gelişmeye sahne olmuştur: Bunlardan biri, Abbâsîlere tâbi Tunus merkezli Ağlebîlerin Sicilya'yı; diğeri ise Endülüslü Müslümanların Girit'i fetihleridir. Akdeniz'in bu iki büyük adasının fethinin hemen hemen aynı yıl içinde (827) gerçekleştiği, kaynakların üzerinde ittifâkla durduğu tarihsel bir olgudur. Girit'i ilk kez kalıcı olarak fethetmeyi başaran Endülüslü mülteciler, adada görünürde Abbâsîlere tâbi bir İslâm emîrliği tesis etmişlerdir ve bu siyasî yapı, varlığını 350/ 961 yılına kadar sürdürmüştür. Adanın Bizanslılarca geri alınmasına kadar süren yaklaşık bir buçuk asırlık Müslüman hakimiyeti, Doğu Akdeniz adına; Orta Akdeniz'de Sicilya'nın gördüğü kritik vazîfeyi görecektir. Bu iki adayı ellerinde tutan Müslümanlar, Akdeniz üzerinde belirgin bir üstünlük ve nüfûza sahip oldukları gibi; bu üstünlüğün, Girit'in elden çıktığı X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla kaybedilmeye başlaması da asla tesadüf değildir. Bu bağlamda Girit Emîrliği, doğudaki ezeli İslâm-Bizans mücadelesinde belirleyici unsur olması açısından da çok önemli bir kırılma dönemidir.

Girit Adası'nın coğrafi konum olarak Anadolu'ya yakınlığına ve iki yüzyıldan uzun bir süre Osmanlılar idaresinde kalmasına karşın; adadaki ilk Müslüman hakimiyetinin ülkemizde henüz ciddi bir ilmî çalışma konusu haline gelemediği görülmektedir. Bizim bu tezi hazırlamaktaki gâyemiz, tarafımızdan fazlasıyla geciken bu ilgiyi Müslüman Girit'e îade edebilmek ve dünyada konuya dair bugüne dek ortaya konabilmiş sağlam verileri, bundan sonra ilgili çalışmaları daha da ileriye taşıyacaklarına inandığımız özellikle yeni nesil tarihçilerimizin istifâdesine sunabilmektir.

Girit Emîrliği'nin tarih sahnesinde kendine yer bulduğu 827-961 yılları arasındaki siyâsî tarihini konu edinen çalışmamız; *Giriş* ve kaynak tanıtımı, ana

metni oluşturan beş alt bölüm, *Sonuç*, *Kaynakça*, *Ekler* ve *Haritalar* olmak üzere on kısım hâlinde hazırlanmıştır. Ana metnin Birinci Bölüm (*Girit Coğrafyası ve Tarihine Bakış*)’ünde; Girit Adası’nın bugünkü ve Ortaçağ İslâm kaynaklarında kaydedilmiş coğrafi durumu ile tarih öncesi devirlerden başlayarak günümüze kadar uzanan köklü geçmişi özet hâlinde sunulmuştur.

İkinci Bölüm (*Girit’in Kurtubalı Müslümanlar Tarafından Fethi*) kendi içinde iki alt kısma ayrılmıştır: Birinci kısım; Girit’in Müslümanlarca fethiyle sonuçlanacak olan tarihi olaylar sürecini ele almakta ve dönemin Endülüs Emîri I. el-Hakem b. Hişâm’ın şahsiyeti, başkent Kurtuba’da patlak veren Birinci ve İkinci er-Rabad İsyânları, isyanlar sonunda Kurtubalı âsilerin Endülüs topraklarından sürülmeleri, bu mültecîlerin Fas ve İskenderiye’ye yerleşerek burada buldukları faaliyetler ve İskenderiye’ye yerleşen mültecîlerin Abbâsiler eliyle Mısır’dan da çıkarılmaları gibi hususlar üzerinde ayrı ayrı durmaktadır. İkinci alt kısım ise Girit’in Endülüslü Müslümanlar tarafından fethine hasredilmiştir: Öncelikle Dört Halife Devri’nden itibaren adaya Müslümanlarca yapılan geçmiş askerî seferler kısaca aktarılmıştır. Sonra Girit’in gerçek mânâda ilk Müslüman fatihi olan Ebû Hafs ‘Ömer el-Ballûtî’nin şahsına dair kaynaklardaki yansımaları yer verilmiştir. Ardından Girit’i fetheden Endülüslü Müslümanların adaya nereden geldikleri, adanın fetih tarihinin tam olarak tespiti, bu mültecîlerin niçin Girit’i hedef seçtikleri gibi tartışmalı meselelere açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Son olarak da adanın fethinin tamamlanması ve Müslüman başşehri Kandiye’nin kuruluşu verilerek bölüm tamamlanmıştır.

Üçüncü Bölüm (*Girit İslâm Emîrliği 827-961*); Girit Müslümanlarının Adalar Denizi ve Akdeniz’deki faaliyetleriyle fetihlerini, Bizanslıların adayı Araplardan kurtarmak için düzenledikleri deniz seferlerini, Girit’in Nikephoros Phokas kumandasında Bizanslılarca yeniden zaptını, adanın Bizans idaresinde yeniden Hristiyanlaştırılma sürecini ve o sıralarda adaya yakın Müslüman devletlerin durumlarını detaylı olarak işlemektedir. Girit Müslümanlarının siyâsî ve askerî faaliyetleri ile Bizanslıların Girit’i kurtarmak için düzenledikleri seferler, dönemin sekiz Bizans imparatorunun taht dönemleri altında tasnif edilmiştir. Nitekim emîrliğin dâhilî tarihine dair bugün elde mevcut olan sağlam verilerin kısıtlılığı, bu

faaliyetlerin Girit emîrlerinin saltanat dönemleri altında tasnif edilmesine imkân bırakmamaktadır.

Dördüncü Bölüm (*Devletlerarası Diplomaside Girit Emîrliği*); Müslüman Girit'in, IX. ve X. yüzyılların önde gelen devlet ve imparatorlukları arasında yürütülen diplomatik yazışmalardaki yerini incelemekte ve bu konuyla ilgili vesîkaları, tercüme hâlinde okuyucuya sunmaktadır.

Beşinci ve son bölümde (*Girit Emîrliği'nde Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapı*); Girit Emîrliği'nin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına –eldeki kısıtlı malzemeye rağmen– yer verilmektedir.

Ekler kısmında; konumuzu destekleyecek bazı vesîkaların Türkçe tercümeleri ile bu konuda çalışmış ünlü tarihçiler eliyle hazırlanmış bazı tablo ve görsellere yer verilmiştir.

Eserin sonuna ilâve edilmiş olan haritalar, çalışmada aktarılan önemli olayların geçtiği mekân ve mevkilere ait olup; bu haritalar, çağdaş tarihî veya kartografik kaynaklarda mevcut olmadıklarından hareketle bizzat tarafımızdan bilgisayar ortamında hazırlanmıştır. Muhakkak ki boyumuzu aşan bu coğrafi tespitlerde eksik ya da yanlışlarımız olacaktır; ancak bugünkü teknolojinin bize sağladığı imkânları sonuna kadar kullanmaya ve elimizden geldiğince okuyucunun olay örgüsünü daha iyi kavramasına yardım etmeye çalıştık.

31 Aralık 2015'te Türk Tarih Kurumu tarafından *Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları* dalında *Yüksek Lisans Araştırma Bursu*'na lâayık görülen bu çalışmanın, ülkemizde yeni yeni filizlenmeye başlayan deniz tarihçiliği (*maritime history*) adına da bir mihenk taşı olmasını ümit ediyoruz. Bu tezin yazımında başta beni böyle özgün bir çalışmayı gerçekleştirmeye teşvik eden ve lâayık gören, çalışma boyunca maddî manevî her türlü desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT'e; yine önemli destek ve yardımlarını gördüğüm kıymetli hocalarım Prof. Dr. Levent KAYAPINAR ve Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ'ye; bu konuyu Princeton gibi bir üniversitede dünya çapında müstakil bir eser hâlinde ilk kez ortaya koymuş, benden bilgi ve Türkiye'de edinemediğim bazı çalışmalarını esirgemeyen, sorularımı sıkılmadan yanıtlayan ünlü Yunan emekli profesör Sayın Vassilios CHRISTIDES'e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca lisans öğrenciliğimden itibaren birikimlerinden istifâde ettiğim hocalarım Sayın Prof. Dr.

Samira KORTANTAMER ve Sayın Prof. Dr. Cüneyt KANAT'a; bana tanıdıkları burs imkânı ile bu çalışmayı tamamlamayı borçlu olduğum Türk Tarih Kurumu'na; kütüphanelerinden istifâdede kolaylık gösteren Boğaziçi Üniversitesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Texas Üniversitesi'ne bağlı uluslararası Sualtı Arkeoloji Enstitüsü Bodrum Araştırma Merkezi (INA Türkiye) ve tüm çalışanlarına da ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Burak ARSLAN

İZMİR-Şubat 2017

GİRİŞ

Girit'in, tarih öncesi devirlerden bu yana gerek erken medeniyetin beşiği olması, gerek çevresindeki anakaralara ve adalara göre özel konumu, gerekse coğrafi konumu itibariyle dünya deniz tarihi ve ticareti içindeki yeri; çağımızda herkesçe çok iyi bilinmektedir. Çok uzun zaman önce değil; II. Dünya Savaşı döneminde dahî sıcak denizlerde, özelde Akdeniz üzerinde hakimiyet mücadelesi veren büyük güçlerin yolları bu geniş adada kesişmiştir.

Benzer şekilde Ortaçağlar boyunca da Girit Adası, sahip olduğu konum ve avantajlarla hakimiyeti altına girdiği devletlere hizmet etmiş; onlara güç ve zenginlik temin etmiştir. Önceleri Büyük Roma İmparatorluğu'nun mirasçıları olan Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu için, tıpkı Orta Akdeniz'deki Sicilya gibi, Doğu Akdeniz'e hakim olmak adına Kıbrıs'la beraber olmazsa olmaz denetim noktasını oluşturmuştur. Bilindiği gibi XV. yüzyılın başında Venedik gibi deniz ticaretiyle zenginleşerek büyük bir iktisadî güce ve bunun doğal sonucu olarak Akdeniz'de kuvvetli siyasî nüfûza sahip olan bir sermaye devletine bağlanmış; bundan sonra adanın Adalar Denizi (Ege Denizi), Marmara, hattâ bu yolla Karadeniz ticaret yolları üzerindeki önemi de daha belirgin olmaya başlamıştır. Ancak Girit'in stratejik bir deniz karakolu ve zengin bir ticarî üs olarak taşıdığı esas ehemmiyet, ilk kez ada Arap hakimiyetine girdikten sonra ciddi anlamda kendini ispatlayacaktı. Diğer bir deyişle Romalılar, Girit'in hak ettiği değeri; ada Müslümanlara kaybedildikten sonra anlayacaklardır.

Girit'in antik çağlardan beri Mısır ile olan bağlantısı bilinmektedir. IX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda, güneyde adanın doğal antreposu konumundaki Mısır ülkesinden gelen Endülüslü Müslüman mülteciler eliyle zaptedildikten sonra; Girit'in, Akdeniz ve onun kuzeydeki devamı Adalar Denizi'nin denetimi için nasıl bir şah damarı teşkil ettiği çok daha açık şekilde görülecektir. Nitekim Girit sadece Doğu Akdeniz demek değildi. Bir yandan Adalar Denizi ile Yunanistan Yarımadası'nı ayırır –aynı zamanda birleştirir– iken; diğer yandan batılılarca Küçük

Asya olarak tabir edilen Anadolu, Suriye ve Mısır kıtalarını da buluşturduğu için bu adanın fethi her dönemde muazzam önem taşımıştır. Girit olmadan bu denizlerde emniyetli bir şekilde dolaşmak, ticaret yapmak, imparatorluğun bir yerinden başka bir yerine süratle kuvvetler sevk etmek, hattâ yalnızca seyahat etmek dahî mümkün olamazdı. Nitekim olamadı da: Ada, Müslüman hakimiyetinde kaldığı yaklaşık 135 yıl boyunca; Doğu Roma'nın yumuşak karnı olan Akdeniz'de Vassilios Christides'in deyiimiyle "rahatsız edici bir diken" teşkil etmiştir.

Bundan sonra siyasî ve askerî mânâda fiilen bağımsız bir emirlik; ancak kültür ve medeniyet bakımından doğu İslâm dünyasından ziyâde ikinci bir Endülüs kimliğiyle 135 yıllık varlığı boyunca Girit, IX.-X. yüzyıllardaki Arap-Bizans mücadelesinde başat rol oynayacaktır. Yine o dönemde üstün İslâm medeniyetinin ve Müslüman deniz gücünün Akdeniz'in göbeğinde yerel bir merkezi olması bakımından da Girit önemli idi. Nitekim bu mevcudiyetin doğuda bıraktığı derin izler, ada Arapların elinden çıktıktan sonra da uzun zaman silinememiştir. O çağda Müslüman donanmaları Mısır, Suriye-Filistin ve Güney Anadolu (o devirdeki adıyla Suğûru's-Şâm) sahillerindeki geniş kapasiteli deniz üslerinde imâl edilerek; Dâru'l-Harb'teki kutsal mücadelede görev yapmaktaydılar. Söz edilen üslerden her biri hangi siyasî yapının sınırları içinde olursa olsun, bu dönemde doğrudan ya da dolaylı olarak aynı düşmanlara karşı faaliyet göstermekteydiler. Bizanslılar, İslâm dünyasına olan kadîm komşulukları dolayısıyla bu denizaşırı hasımlar arasında ilk sıradaydılar. Bununla birlikte Müslümanlarca zaman zaman, henüz Geç Ortaçağ'daki güçlü bir Venedik ya da bir Cenova'ya ev sahipliği yapmayan; sürekli çatışma halindeki küçük krallık ve şehir cumhuriyetlerinden oluşan İtalyan Yarımadası ve komşu adalara, Fransa'nın güney kıyılarındaki Frenk yerleşimlerine, hattâ batıda Endülüs'e yakın Balear Adaları'na kadar uzanan uzak mesafeli cüretkâr akınlar da gerçekleştirildiği oluyordu. Ancak Bizans'a ait sahiller ve adalar çok daha öncelikliydi.

Çalışmamızda sık sık hatırlayacağımız üzere Müslüman Araplar ile Bizanslıların karşılıklı olarak birbirlerinin sahillerine düzenledikleri deniz akınları, kalıcı fetihlerde bulunmak veya yeni araziler zaptetmek hedefini taşımıyorlardı. Girit Emîrliği'nin bir denizci beylik olması icâbı bilhassa Ege adaları üzerinde izlediği sınırlı yayılma ve ileri deniz üsleri elde etme politikası istisnâ tutulursa; bu akınlar, iki büyük dini ve iki köklü medeniyeti temsil eden iki süper güç arasındaki şiddetli

ve çok uzun soluklu karşılaşmanın yıpratıcı unsurları niteliğindedirler. Düşmanın sınaî üretimini baltalayarak kapasitesini zayıflatmak, kritik zamanlarda askerî seferberliğini yavaşlatmak ya da mümkünse felce uğratmak, düşman ülkesinde büyük maddî kayıplara yol açacak ağır tahribatlar vermek, hattâ karşı tarafın halkı üzerinde korku salacak terör eylemlerinde bulunmak; bugünden bakıldığında mezkûr akımların o sırada ikincil fakat aslında daha etkili hedefleridirler.

Adanın Endülüslü Müslümanlar tarafından fethi, hiç şüphesiz o tarihte Bizans İmparatorluğu'nun salt iktidar mücadeleleri ile tahrip gücü yüksek iç isyanlarla meşgul ve zayıf düşmüş durumda olmasına bağlanamayacağı gibi; Müslüman Arapların adadaki hakimiyetlerini korudukları sürenin neredeyse bir buçuk asır olması da tek başına Bizans imparatorlarının ehliyetsizliklerine veya Girit'in neredeyse düşürülemez konumuna yüklenemez. Sonuçta Bizanslılar, metinde şahitlik edeceğimiz üzere birçok defa muazzam sayıda ve en iyi teçhizatla donatılmış kuvvetler sevk ederek; Girit'i Araplardan geri almaya teşebbüs etmişlerdir. Adanın aşağı yukarı 827'den 961'e kadar bir Dâru'l-İslâm toprağı olarak kalmasının altında yatan asıl sebepleri gerek Girit Müslümanlarının adada tesis ettikleri köklü medeniyette; gerek saltanatlarının kalıcı olmasını sağlayan güçlü siyasi, askerî ve iktisadî teşkilâtlarında; gerekse Bizanslıların fazlaca ihmâl etmiş oldukları bu adada giriştikleri inşâ ve tahkim faaliyetlerinde aramak lazım gelir. Bunların yanında; Müslüman Girit üzerine düzenlenmiş bir dizi Bizans askerî teşebbüsleri arasından niçin domestikos Nikephoros Phokas'ın idare ettiği sefer –üstelik bu kez daha küçük bir kuvvetle– başarılı olabildiği? Çalışma bu sorunun da cevabını arayacaktır.

Veri bakımından adada karaya çıkışın tarihi Arapça kaynaklarda ve Orta Grekçe Bizans kaynaklarında nispeten iyi belgelenmiş, Müslümanların Nikephoros Phokas tarafından Girit'ten çıkarılmaları biraz da hayal ürünü detaylarla birlikte anlatılmış iken ve Bizanslıların bir buçuk asırlık dönem boyunca adayı kurtarmak için birbiri ardına buldukları başarısız girişimler hakkında yeterince bilgiye sahip olunmasına rağmen; Girit İslâm Emîrliği'nin dahilî tarihine dair malumâtımız fazlasıyla kıttır. Buna rağmen kayıtlarda mevcut olan kesin bilgileri mukâyeseli bir biçimde ele alıp değerlendirerek ve gerçekler içinden en isabetlilere ulaşmayı hedefleyerek; eksik kalmış ya da bugün itibariyle ortadan kaybolmuş olan haberleri tamamlayabilmek için de makûl kurgular üreterek, fakat bunları asla XVIII.-XIX.

yüzyılların romantik ekole mensup batılı edebiyatçı-tarihçileri gibi kesin doğruların içinde kaynatma yoluna gitmeden, tatmin edici bir kompozisyon oluşturarak sunmaya gayret ettik.

Çalışmamızı özel kılan bir diğer nitelik, ülkemizde hemen hemen hiçbir zaman ciddi bir çalışma sahası haline gelememiş olan Hristiyan ilâhiyatına ve dinî literatürüne ait metinlerden; özelde Ortodoks azizlerine ve din büyüklerine ait *vitolar*, *engomialar* (ağıtlar), mektuplar ve diğer yazma eserlerden de faydalanılmış olmasıdır. Bu kaynakların pek çoğu, özellikle de son dönemde tarihsel önemlerinin daha iyi anlaşılması sayesinde İngilizceye çevrilmişlerdir ve halen de çevrilip yayımlanmaktadır. Nitekim bu eserler İslâm öncesi Geç Antik Dönem'den başlayarak, Ortadoğu'da Türk egemenliğinin tesis edildiği XI-XII. yüzyıllara kadar süren Bizans-Arap mücadelesine dair pek çok eksik noktayı aydınlatmışlardır.

Girit Müslümanlarının Bizans İmparatorluğu hakimiyetinde bulunan adalar ve kıyı vilâyetleri üzerine yaptıkları akınlar ve fetihlere dair bilgileri, en çok klâsik Orta Bizans müelliflerinin çağdaş sayılabilecek kaynaklarından ve yine Ortodoks ruhbân sınıfının o dönemde kaleme almış olduğu dinî metinlerden edinmekteyiz. Bu sebeple her ada veya mevki için farklı dönemlerde birden fazla yapılmış saldırıları, bu çok dağınık bilgi kırıntılarını biraraya toplamaya çalışarak değil; Bizans imparatorlarının taht dönemleri altında tasnif etmeyi daha uygun gördük ve daha düzenli bulduk. Başlıklandırmayı Girit emîrlerinin saltanat dönemleri altında yapmayı elbette çok isterdik. Ancak emîrlerin ilk birkaç tanesi dışında sonraki haleflerinin hükümdarlıkları hakkında yazılı kaynaklarda yeterli malumât bulunmadığı gibi; son Girit emîri ve onun oğluna kadar olan ara döneme ait tüm bilgilerimizi yabancı tarihçilerin nümizmatik çalışmalarına borçluyuz.

KAYNAKLAR

Çalışmamızı üzerlerine inşâ ettiğimiz kaynak niteliğindeki eserler arasında konumuz açısından en önemlileri burada kısaca tanıtmanın faydalı olacağına inanıyoruz. Bu kaynak eserleri; yazıldıkları dillere göre *Arapça Kaynaklar* ve *Greğe Kaynaklar* olarak iki başlık altında toplayabiliriz:

I. Arapça Kaynaklar

İbn Mukaffa' (ö. 987)

Endülüs Emîri I. el-Hakem tarafından Kurtuba'dan sürüldükten kısa zaman sonra doğuda İskenderiye'ye gelerek buraya yerleşen ve şehirde dahil oldukları iç karışıklıklar neticesinde dönemin Mısır genel valisi Abdullah b. Tâhir tarafından Abbâsî toprakları dışına çıkarılan er-Rabadlı mültecilerin Girit'e sefer düzenlemeden evvel Mısır'da başlarından geçen olayların ayrıntılarını, X. yüzyıl sonlarında Fâtımîler hakimiyetindeki Yukarı Mısır'da antik Hermopolis (bugün el-Eşmûneyn) kentinin Kobt Piskoposu olan Sâvirus (Severus) b. Mukaffa' 'nın eseri *تاريخ بطريركة البطركية* (*Târîhu'l-Batârîka*)¹,ya borçluyuz. İskenderiye Kobt Kilisesi patrikleri tarihi olan bu Arapça eser aynı zamanda *History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria* adıyla B. Evetts tarafından İngilizceye de çevrilmiştir. Bu eserinde İbn Mukaffa', er-Rabadlıların İskenderiye'den sürülmeden 1 yıl evvel Girit Adası'na düzenledikleri keşif seferine değinmekte ve dönemin Bizanslı tarihçilerinin kroniklerinde de yer alan bu haberi doğrulayarak sağlıklı bilgilere ulaşmamıza yardımcı olmaktadır.

¹ Sâvirus b. Mukaffa', *Târîhu'l-Batârîka (History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria)*, İngilizceye Çeviren: B. Evetts, *Patrologia Orientalis*, 1910.

en-Nüveyrî (ö. 733/ 1333)

Girit'teki Arap hakimiyetini sona erdirecek gelişmeler ve bundan sonra Bizanslıların ada Müslümanlarını Hristiyanlığı kabule zorlamalarıyla ilgili –her ne kadar gerçekliği su götürür olsa da– çok ilginç ve diğer İslâm kaynaklarında yer almayan rivâyetleri aktaran, Memlûkler devrinin ünlü tarihçisi Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî'nin eseri “نونف يف برألا ةيادن” (Nihâyetü 'l-Ereb fi-Fünûni 'l-Edeb)² in XXIV. cildinden de istifâde ettiğimizi zikretmiş olalım. Müellif yaşadığı dönem itibariyle anlatılan olayların çağdaşı olmasa da; bu rivâyetleri kaybolmadan günümüze kadar ulaştırabilmiş yegâne eser olması hasebiyle önem taşımaktadır.

Konumuz açısından bu en önemli iki kaynak dışında Girit Emîrliği ile çağdaş; el-Belâzürî (ö. 279/ 892-893), el-Ya'kûbî (ö. 292/ 905'ten sonra), et-Taberî (ö. 310/ 923), el-Mes'ûdî (ö. 345/ 956) gibi klâsik şark müverrihlerinin Arapça kaleme alınan eserlerinde aktardıkları birtakım haberlerden de faydalanılmıştır. Ancak bunlar yardımcı kaynak niteliğiyle sınırlı olduklarından burada ayrıntıya girilmeyecek; söz konusu eserlere yeri geldikçe değinilecektir.

II. Grekçe Kaynaklar

Iosephos Genesisos (X. yüzyıl)

Kurtubalı mültecilerin Girit'e ayak basmaları, buradaki ilk faaliyetleri ve adanın bu Müslümanlar tarafından tamamen fethi sürecine dair en erken kaynağımız, Iosephos Genesisos'un İmparator VII. Konstantinos'un sarayında kaleme aldığı Grekçe eseri *Βασιλείαι (İmparatorların Hükümlerleri)*³ dir. Sonraki Bizanslı kronikçilerin bu konuya dair kendisinden alıntı yaptıkları ve 813-886 yılları arasındaki olayları Makedonyalı Hanedanı'nın bakış açısından anlatan eser, *On the*

² en-Nüveyrî, *Nihâyetü 'l-Ereb fi-Fünûni 'l-Edeb*, c. 24, Tahkik: Abdülmecîd Terhîni, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

³ Genesisos, *On the Reigns of the Emperors*, İngilizceye Çeviren: Anthony Kaldellis, Byzantina Australiensia c. 11, Canberra, 1998.

Reigns of the Emperors adıyla Anthony Kaldellis tarafından İngilizceye de çevrilmiştir.

Ioannes Kameniates (IX. yüzyıl sonları-X. yüzyıl başları)

Abbâsîlerin bir Bizans dönmesi olan Trablus Emîri Trabluslu Leo kumandasındaki Suriye donanmasının 904 yılında Selânik'i kuşattığı sırada kentte bir papaz ve Konstantinopolis Patrikliği'ne bağlı kilise muhasebe memurlarından biri olan Ioannes Kameniates, şehrin Müslümanlarca zaptı ve yağmalanmasına tanıklık etmişti. Onun Selânik'in muhasarası ve düşüşüne dair yazdığı eseri *Εἰς τὴν ἀλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης (Selânik'in Zaptı)*⁴, bugün özgünlüğüne dair birtakım tartışmalara rağmen yine de birinci elden kaynak niteliğindedir ve çok değerlidir. Öyleki Kameniates ve ailesi Araplara esir düşmüşler; Selânik'ten alınan diğer çok sayıda esirle birlikte Suriye'ye götürülmek üzere Trabluslu Leo'nun filosunda uzun ve meşakkatli bir yolculuk yapmışlardır. Müslümanların bu uzun yolculuk sırasında uğradıkları Ege adalarının o tarihteki durumları hakkında bize önemli bilgiler de veren Kameniates, ayrıca Girit'te konakladıkları 12 uzun gün boyunca Müslüman ada halkının özellikle kültürel, iktisâdî ve teşkilât yapısına dair edindiği paha biçilmez izlenimlerini aktarmaktadır. Selânik'in yağmalanması sırasında küçük oğlunun denizde boğularak ölmesi ve erkek kardeşinin eşinin Girit Araplarına esir olarak satılması acılı Kameniates'te doğal olarak Müslümanlara karşı hasımâne bir tutum yaratmışsa da; eseri, sunduğu ayrıntılar ve yaptığı canlı betimlemeler sayesinde hâlen önemini korumaktadır. Eser, David Frendo ve Athanasios Fotiou tarafından İngilizceye de çevrilmiştir.

Niketas Magistros (ö. 946'dan sonra)

Bizans hükümetinde yüksek rütbeli bir memur olan Niketas Magistros, aynı zamanda İmparator I. Romanos Lakapenos'un dünürüydü. Amiral Himerios'un çıkacağı Suriye seferi (910) boyunca Girit Müslümanlarının tarafsızlığını temin etmek isteyen Bizans İmparatoru VI. Leon tarafından 905 yılı dolaylarında Girit emîrine elçilikle görevlendirildi. Ayrıca askerî tecrübe kazanması için 910 Seferi'nde

⁴ John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, Byzantina Australiensia c. 12, Düzenleyen ve İngilizceye Çeviren: David Frendo-Athanasios Fotiou, Perth, 2000.

Amiral Himerios'un refâkatine verilmiş; çıkan ters bir rüzgâr sonucu demirlemek zorunda kaldıkları küçük Paros Adası'nda şans eseri Symeon isimli münzevî bir keşişle tanışmıştır. Girit Müslümanlarının bu adada yaptıkları tahribâtı gözleriyle görmüş ve Midillili Azize Theoktiste'nin Keşiş Symeon'dan dinlediği hayat öyküsünü daha sonra yazıya da geçirerek; bize Paros ve çevresindeki diğer Ege adalarının durumu hakkında kıymetli aktarımlarda bulunmuştur. Niketas'ın o dönemde Girit'te bizzat bulunmuş olması da verdiği bilgilerin değerini artırmaktadır. *Midillili Azize Theoktiste'nin Vitasi*⁵ yani yaşamı ismini taşıyan eseri, Angela C. Hero eliyle İngilizceye de çevrilmiş ve yayımlanmıştır.

Theophanes (ö. 817 veya 818)

Günah Çıkartıcı Theophanes'in ünlü *Χρονογραφία (Kronografya)*'sının devamı niteliğinde olan iki eserden Ioannes Skylitzes (XI. yüzyılın ikinci yarısı)'in *Σύνοψις Ἱστοριῶν (Tarihlerin Özeti)*⁶'u, 811-1057 yılları arasında meydana gelen olayları kaydetmiştir. Ioannes Skylitzes, eserinde aynı zamanda; 961 yılında Müslümanların başşehri Kandiye'yi zaptederek Girit Emîrliği'ne son veren büyük kumandan ve daha sonraki imparator II. Nikephoros Phokas'a takındığı muhalif tavırla da dikkat çekmektedir.

Theophanes Continuatus

İkinci eser, Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porphyrogenitos'un emriyle bir başka anonim tarihçi tarafından kaleme alınan ve Latince *Theophanes Continuatus* veya *Scriptores post Theophanem (Theophanes'ten Sonrakiler)* olarak bilinen meşhur yazma koleksiyondur. 813-961 yılları arasında yaşanan gelişmelerin kaydedildiği bu eser, Makedonyalı Hanedanı'nın politik görüşünü yansıtır ve İmparator VII. Konstantinos'u öne çıkarır. Müellif ayrıca Phokas sülâlesine de

⁵ "Life of St. Theoktiste of Lesbos" (İngilizceye Çeviren: Angela C. Hero), *Holy Women of Byzantium*, Editör: Alice-Mary Talbot, Dumberton Oaks, Washington D.C., 1996.

⁶ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, İngilizceye Çeviren: John Wortley, Cambridge University Press, 2011 (3. Baskı).

yakındır. Eserin şu an için yalnız İmparator I. Basileios dönemine dair beşinci cildi Ihor Sevcenko eliyle İngilizceye çevrilmiştir.⁷

Leo Diakonos (ö. 992 veya 994'ten sonra)

Bir saray diyakozu yani yardımcı papazı olan Leo Diakonos'un eseri *Ιστορία (Tarih)*⁸, 959-976 yılları arasındaki olayları kapsar. Müellif, domestikos ve daha sonra imparator II. Nikephoros Phokas'a yakınlığıyla bilinir. Leo Diakonos, Phokas kumandasındaki Bizans ordusunun Müslüman Girit Emîrliği'nin başşehri Kandiye'yi aylarca süren kuşatmasını (960-961) ve adayı yeniden zaptını uzun uzun anlatır: Phokas ve ordusunun adaya yaptıkları çıkarmadan başlayarak Kandiye hisarının muhasarası, aylarca süren bu muhasara boyunca gerçekleşen kanlı çarpışmalar, adadaki Müslümanların karşı faaliyetleri, hisarın düşürülmesi, adanın Arap kuvvetlerinden tümüyle temizlenmesi ve güvenliğinin tam olarak sağlanması, ele geçirilen muazzam ganimetin ve alınan esirlerin gemilerle başkent Konstantinopolis'e getirilerek Phokas'ın Hipodrom'da düzenlediği görkemli zafer alayında teşhir edilişi canlı ve sürükleyici bir biçimde aktarılır. Hipodrom'daki kutlamalarda bizzat hazır bulunanlar arasında olan Leo Diakonos, tutsak edilen Girit emîri ve oğlunun bundan sonraki yaşamlarından haberleri de kaydederek; okuyucuyu tatmin eder çapta bir eser oluşturmuştur. Bu eser de *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century* adıyla İngilizceye çevrilerek yayımlanmıştır.

Theodosios Diakonos (X. yüzyıl)

*Άλωσις τῆς Κρήτης (Girit'in Zaptı)*⁹ adlı epik şiirin şâiri olan Theodosios Diakonos'un yaşamı hakkında daha fazla bilgi mevcut değildir. Ancak şiirin muhtemelen 962 ya da 963'te kaleme alındığı sanılıyor. Şiirinde Nikephoros Phokas

⁷ Theophanes Continuatus, *Chronographia*, CFHB c. 42, Editör: Athanasios Kambylis, İngilizceye Çeviren: Ihor Sevcenko, Berlin-Boston, 2011.

⁸ *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, Editörler: Alice-Mary Talbot, Denis F. Sullivan v.d., Dumberton Oaks, Washington D.C., 2005.

⁹ Theodosii Diaconi, *De Creta capta*, Editör: Hugo Criscuolo, Teubner, Leipzig, 1979 ; Theodosius Monachus, "De Expugnatione Cretae", *P.G.* c. 113, Editör: N. Mariae Foggini, Sütunlar: 987-1060.

ve ordusunu yücelten Theodosios da tıpkı Leo Diakonos gibi adanın yeniden zaptına dair bazı aktarımları bu kez farklı biçimde; manzum şekilde sunmaktadır.

Azîz Nikon Metanoete (ö. 1000 dolayları)

Adanın Bizanslılarca geri alınmasından sonra 961 yılında Girit'e giderek orada Ortodoks kilisesini yeniden ihyâ etmek ve uzun süren Arap hakimiyeti boyunca İslâm'ın yayılmış olduğu ada ahâlisini tekrar Hristiyanlığa kazandırmakla görevlendirilen Aziz Tövbekâr Nikon'un yaşamını anlatan ve muhtemelen Aziz Nikon'un Sparta'da tesis ettiği manastırın başrâhibi tarafından XI. yüzyılın ortalarında kaleme alınan *Aziz Tövbekâr Nikon'un Vitası*'nı da zikretmeliyiz. Nikon'un, Girit'te kaldığı 7 yıl boyunca gerek itikâd gerekse kültür bakımından Müslümanlaşmış olduklarını bildirdiği ada halkına dair bazı bilgi ve ipuçları veren eserde tarihçilerin dikkatini çekebilecek önemli kısımlar, G. da Costa-Louillet'in "*VIII., IX. ve X. yüzyıllarda Grek Azizleri*"¹⁰ başlıklı Fransızca makalesinde çeviri halinde sunulmuştur.

Çalışmamızda bu kaynak eserlerin dışında birçok araştırma eserden de faydalanılmıştır ki, bu çalışmalar kaynak eserlerdeki verileri bizden çok uzun zaman önce; daha XX. asırda titizlikle ele alıp başarıyla yorumlamışlardır. Bu araştırma eserlerden; başta Vasillios Christides'in zengin içeriğiyle bu çalışmamıza da sağlam bir temel oluşturan başyapıtı "*The Conquest of Crete by the Arabs, c.a. 824 (Girit'in Araplarca Zaptı, 824 dolayları)*"¹¹; İslâmî dönem Arap-Bizans münâsebetlerinde hâlen bir külliyyât olma niteliğini koruyan A. A. Vasiliev'in "*Byzance et les Arabes (Bizans ve Araplar)*"¹²ının I. ve II. ciltleri; Kurtubalı Müslümanlarca ele geçirilen Girit'i kurtarmak adına Bizans İmparatorluğu tarafından yaklaşık bir buçuk asır boyunca aralıklarla yinelenen seferlere dair çağdaş Bizans kroniklerinde kaydedilmiş bilgileri hayranlık uyandıran bir tertiple bizlere sunmuş olan Christos G. Makrypoulis'in "*Byzantine Expeditions Against The Emirate of Crete: c. 825-949*

¹⁰ G. da Costa-Louillet, "Saints de Grece aux viii^e, ix^e et x^e siecles", *Byzantion*, c. 31, 1961.

¹¹ Vassilios Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs (c. a. 824): A Turning Point in the Struggle Between Byzantium and Islam*, Atina, 1984.

¹² A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, c. 1, Bruxelles, 1935 ; a. mlf., *Byzance et les Arabes*, c. 2/1, Bruxelles, 1968.

(*Girit Emîrliği'ne Karşı Bizans Seferleri: 825-949*)¹³ başlıklı sempozyum bildirisi en başta gelenlerdir.

Ülkemizde konu üzerine yapılmış çalışmaların durumuna da değinecek olursak; adanın Türkiye'ye olan coğrafi yakınlığına rağmen millî tarihimize hayli uzak kalmış ve bugün dahî şaşırtıcı biçimde çok bakir bir konu olmayı sürdüren Girit Müslümanları ile onların IX. yüzyılda kurdukları emîrlik hakkında bugüne dek ülkemizde müstakil ve kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Üstelik daha düne kadar konuya dair elimizde mevcut olan yegâne Türkçe metin; S. Muhammed İmamüddin'in, Endülüs Emevîleriyle alakalı olması hasebiyle "*Endülüs Siyasi Tarihi*"¹⁴ adlı kitabının eklerinde sunmuş olduğu çok kısa bir bölüm idi. Özet mahiyetindeki bu kısa bahis, ufuk açıcı olmasının yanında neredeyse tümüyle Arap kaynaklarından yararlanılarak kaleme alınmış olup; olayları karşı taraftan yani Girit'in yerli Rûm halkı ile Bizans hükümetinin gözünden aktaran Orta Grekçe kroniklerden yeterince istifade edilmemiştir. Dolayısıyla Müslüman Girit'in Doğu Akdeniz'deki yaklaşık bir buçuk asırlık tarihini iki taraf açısından kapsamlı ve mukayeseli bir biçimde incelemekten ve değerlendirmekten yoksundur.

Mardin Artuklu Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Feridun Bilgin'in Aralık 2014'te yayımlanan; ülkemizde Girit Müslümanları üzerine ilk kez yazılmış olan makalesini¹⁵ de zikretmeden geçmemeliyiz. İmamüddin'in kitabındaki bölüm temel alınarak yazıldığı anlaşılan bu çalışma da konu adına bir özet, içerik bakımından bir giriş yazısı mahiyetindedir. Mümkün merteye faydalanmaya ve atıflar yapmaya gayret gösterdiğimiz makalesinde İmamüddin'e nispetle Bizans kaynaklarından daha fazla yararlanan Bilgin'in bu çalışması, bir makalenin hacmi de göz önüne alındığında, Girit Emîrliği'nin ekonomik ve beşerî yapısına, çevre İslâm ülkeleriyle beraber Bizans'a karşı dış siyasî ve askerî faaliyetlerine kapsamlı biçimde eğilememiş ve konuyu okuyucuyu her bakımdan doyuracak hacimde ele alamamıştır. Yine Ortaçağ klasik Müslüman coğrafyacılarının Girit hakkında kaydettikleri ve

¹³ Christos G. Makrypoulias, "Byzantine Expeditions Against The Emirate of Crete: c. 825-949", *Proceedings of the Sixth International Congress of Graeco-Oriental and African Studies (Nicosia, 30 April-5 May 1996)*, Editörler: V. Christides-T. Papadopoulos, Nicosia, 2000.

¹⁴ S. M. İmamüddîn, *Endülüs Siyasi Tarihi* (Orijinali: *A Political History of Muslim Spain*), Türkçeye Çeviren: Yusuf Yazar, Ankara, 1990, Ek: A, s. 405-424.

¹⁵ Feridun Bilgin, "İkinci Endülüs: Girit İslâm Devleti'nin Kuruluş ve Yıkılış Süreci (827-961)", *Journal of History Studies*, c. 6/6, Aralık 2014.

içlerinde altın değerinde özgün veriler bulunduran aktarımlardan da faydalanılamamıştır.

Birinci Bölüm

1. GİRİT COĞRAFYASI VE TARİHİNE BAKIŞ

1. 1. GİRİT COĞRAFYASI

1. 1. 1. Günümüzde Girit Coğrafyası

Yunan adalarının en büyüğü ve Akdeniz'in sırasıyla Sicilya, Sardinya, Kıbrıs ve Korsika'dan sonra beşinci büyük adası¹⁶ olan Girit'in yüzölçümü 8259 km²'dir.¹⁷ Ada, Adalar Denizi'nin güneyinde ve Adalar Denizi ile Akdeniz'i birbirinden ayıran bir konumda; Yunanistan anakarasının yaklaşık 120 km güneydoğusunda batı-doğu istikametinde uzunlamasına yer alır. Mora'yı Anadolu'ya bağlayan bir yaya benzer dağlık yapıyı oluşturan adalar zincirinin tam merkezini teşkil eder. Adanın uzunluğu yaklaşık 260 km'dir. Genişliği ise 15 ilâ 50 km arasında değişmektedir.¹⁸ Kıyı şeridinin uzunluğu yaklaşık 1046 km'dir. Yüzey şekilleri açısından parçalanmıştır ve çok yapılı bir fiziksel nitelik taşımaktadır. Adanın dört tarafını çevreleyen denize yerel adlar olarak; kuzeyine Girit Denizi, güneyine Libya Denizi, doğusuna Karpat Denizi ve batısına de Mirtoan Denizi adları verilmiştir. Adada büyük ırmaklardan ziyade çaylar vardır.¹⁹ Adanın en yüksek dağları; sırasıyla İda yani bugünkü adıyla Psiloritis (**Ψηλορείτης**) Sıradağları (2456 m), Akdağlar ya da Lefka Ori (**Λευκά Όρη**) (2452 m) ve Dikte ya da Dikti (**Δίκτη**) Dağları (2148 m)'dir. Girit'in nüfusu 2010 yılı verilerine göre 621.340²⁰, 2011 yılı verilerine göreyse 623.065²¹'tir.

Fizikî yapısında görülen çeşitlilik, adanın kuzey ve güney kıyıları arasında iklim, ekonomi, ulaşım gibi bakımlardan farklılıklar doğurmuştur. Güneyde dağlar

¹⁶ Cemal Tükün, "Girit" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 85 ; Encyclopædia Britannica <http://global.britannica.com/place/Crete> (erişim tarihi: 03.12.2015).

¹⁷ Wikipedia <https://en.wikipedia.org/wiki/Crete> (erişim tarihi: 03.12.2015) ve Encyclopédie Larousse <http://www.larousse.fr/encyclopedia/autre-region/Cr%C3%A8te/115151#395806> (erişim tarihi: 03.12.2015), yüzölçümünü 8336 km² olarak vermişler.

¹⁸ Wikipedia ve Britannica'da 12 ila 60 km olarak vermiş.

¹⁹ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 31.

²⁰ Encyclopédie Larousse <http://www.larousse.fr/encyclopedia/autre-region/Cr%C3%A8te/115151#395806> (erişim tarihi: 03.12.2015).

²¹ Wikipedia <https://en.wikipedia.org/wiki/Crete> (erişim tarihi: 03.12.2015).

denize dik uzanırken kuzeyde kademeli bir yapı izleyerek; bu kesimde kıyı ile dağlar arasında küçük ama verimli alüvyon ovaları bırakmıştır. En verimli ve büyük ovası ise güneydeki Messara (**Μεσσαρά**) Ovası'dır.²² Adada başlıca iki iklim tipi hakimdir: Kuzey kesimlerde Akdeniz ve güney kesimlerde Kuzey Afrika iklim kuşakları. Kuzey kesimler güneye göre daha fazla yağış alır; dolayısıyla ziraî faaliyetler de kuzey kıyılarında yoğunlaşmıştır. Dağların uzanış yönü, kuzey kıyılarındaki ulaşımı da güneye nispeten daha elverişli kılmıştır. Nüfusun yaklaşık %42'si adanın büyük kentlerinde ve kasabalarda yaşarken, %56'sı da kırsal bölgelere dağılmıştır. Bu cümleden olmak üzere Girit'in başlıca şehirleri; Hanya (**Χανιά**/ Khania), Resmo (**Ρέθυμνο**/ Rethymno), Kandiye (**Ηράκλειο**/ Iraklio), Yerapetre (**Ιεράπετρα**/ Ierapetra), Sitya (**Σητεία**/ Sitia) ve Aya Nikolaos (**Άγιος Νικόλαος**/ Agios Nikolaos)'tur. Doğal limanlarından en önemlisi de Suda (**Σούδα**/ Souda) Limanı'dır.

1. 1. 2 Ortaçağ İslâm Kaynaklarında Girit Coğrafyası

Klasik İslâm kaynaklarında “*Ekrîtiş* (أَقْرِيطِش), *İkrîtiş* (اِقْرِيطِش) ya da *İkrîtaş* (اِقْرِيطِش)” olarak geçen Girit'in matematik ve özel konumu, stratejik ve jeopolitik önemi, iklim kuşağı, bitki örtüsü, beşerî yapısı ve iktisadî faaliyetleri gibi çok yönlü bilgiler; Ortaçağ klasik İslâm müelliflerinin coğrafya ve tarih eserlerinde nakledilmiştir. IV./ X. yüzyıl coğrafyacıları *İbn Hurdâdbîh* (ö. 300/ 912-913), *İbn Rüste* (ö. 300/ 913 ?), *el-İstahrî* (ö. 340/ 951-952 ?), *İbn Havkal* (IV./ X. yüzyıl) ve *el-Makdisî* (veya *el-Mukaddesî*, ö. 390/ 1000 ?); VI./ XII. yüzyıl coğrafyacısı *ez-Zühri* (ö. 1154-1161 arası); VII./ XIII. yüzyıl coğrafyacısı *Yâkût el-Hâmevî* (ö. 626/ 1229); VIII./ XIV. yüzyıl coğrafyacıları *el-Himyerî* (ö. 727/ 1327 ?) ve aynı zamanda Eyyûbî meliki *Ebû'l-Fidâ* (ö. 732/ 1331); IX./ XV. yüzyıl coğrafyacısı *el-Kalkaşendî* (ö. 821/ 1418) ile aynı asrın büyük İslâm sosyoloğu, tarihçisi ve filozofu *İbn Haldûn* (ö. 808/ 1406), eserlerinde Girit ile ilgili az-çok aktarımlara yer vermişlerdir. Büyük kısmı birbirlerinden alıntı; nispeten daha az ama belki de en değerli kısmı orijinal haberlerden oluşan bu bilgiler aşağıda detaylı şekilde sunulacaktır.

²² Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 31.

1. 1. 2. 1. İbn Hurdâdbîh (ö. 300/ 912-913)

İbn Hurdâdbîh, eseri ‘‘*el-Mesâlik ve'l-Memâlik*’’²³te; Rûm Denizi (Akdeniz)’ndeki adaların toplam 172 tane olduğunu ve bunların hepsinde de insanların yerleşmiş olduğunu yazmıştır. Müslümanlar bu adaların çoğunu gazâlar ile harap etmişlerdir. Bu adaların en büyük beş tanesini; Kıbrıs Adası, Girit (اكريطش) Adası, Sicilya Adası, Sardinya Adası ve İbiza Adası (Endülüs’ün karşısında) olarak sıraladıktan sonra da eklemiştir: ‘‘*Girit Adası, çevresi 15 gün (mesafededir.)*’’²⁴ Bu bilgi birçok İslâm müellifi tarafından tekrarlanacaktır.²⁵

1. 1. 2. 2. el-İstahrî (ö. 340/ 951-952 ?)

Eseri ‘‘*Kitâbü Mesâliki'l-Memâlik*’’²⁶te küçük-büyük adalar hakkında çok kısa bilgi veren el-İstahrî, bu adalarda insanların yerleşmiş olduklarını aktarır. Bunların en büyüğünün Sicilya olduğunu tekrarlamış; diğer müelliflerden farklı olarak Girit’i ikinci sıraya koymuştur. Bahru’r-Rûm (Akdeniz)’da bulunan Girit (اكريطش) ile Sicilya’yı kıyaslayarak; Girit’in boş araziler ve bayındırlık bakımından Sicilya’dan geride olduğunu söylemektedir. İki adanın sakinlerinin tamamının gazâ ehli olduğunu kaydetmiştir. Tıpkı diğer Müslüman beldelerindeki gibi, adalar halkı arasında da Hristiyanlara (النصارى) rastlandığını eklemiştir.

1. 1. 2. 3. İbn Havkal (IV./ X. yüzyıl)

İbn Havkal, eseri ‘‘*Sûretü'l-Arz*’’²⁷da; ‘‘*Bahru’r-Rûm (Akdeniz)’da küçük ve büyük adalar, Rûmlar ve Müslümanların oturdukları ya da boş dağlar vardır.*’’ cümlesiyle aktarımlarına Akdeniz’deki adalardan başlamış ve Müslümanların yerleşmiş oldukları Sicilya’dan bahsettikten sonra; düşmanın (yani eserin yazıldığı dönemde Bizans’ın) Girit (اكريطش) ve Kıbrıs’ı ele geçirmiş bulunduğunu kaydetmiştir. Girit’in Bizanslı büyük kumandan (ve daha sonra imparator) Nikephoros Phokas’ın idare ettiği son büyük sefer sonucunda 350/ 961 yılında tekrar

²³ İbn Hurdâdbîh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Dâru Sâdr, Beyrut, 1889, s. 231.

²⁴ İbn Hurdâdbîh, *a.g.e.*, s.112.

²⁵ Marius Canard, ‘‘İkritic’’ maddesi, *The Encyclopaedia of Islam (EI²)*, c. 3, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 1082.

²⁶ el-İstahrî, *Kitâbü Mesâliki'l-Memâlik*, Editör: M. J. De Goeje, E. J. Brill, Leiden, 1870, s. 70.

²⁷ İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-Arz*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, 1992, s. 185.

imparatorluk hakimiyetine geçtiğini hatırlarsak; bir X. yüzyıl müellifi olan İbn Havkal'ın bu aktarımlarının gerçekten de Girit Emîrliği (827-961)'nin yıkılışından hemen sonraki dönemde adalarda mevcut olan şartları yansıttığını düşünebiliriz. Müellif ayrıca Rûmların bu kez akınlar yaparak Şâm (Suriye) sahillerine ve Mısır taraflarına rahat vermediklerini, Müslümanların gemilerini dört bir yanda gasp ettiklerini ve el koyduklarını zikretmektedir ki; bu anlatılanlar X. asırda ancak Girit Emîrliği'nin yıkılarak Akdeniz havzasında İslâm deniz gücünün büyük darbe yediği ve Müslüman korsanların en önemli üsleri niteliğindeki adanın kaybedildiği bir döneme ait olmalıdır.

İbn Havkal bu iki adanın doğal zenginlikler ve yiyecek bakımından zengin, ticaretinin aktif, gelir ve giderinin de râyic yani piyasasının canlı olduğunu kaydeder. Ayrıca Girit halkının (emîrlik döneminde) cihâd gayesinde olduğunu; burada barış ve sükûnet zamanları Müslümanların kendilerini zengin eden tüm koşulları çok iyi muhafaza ettiklerini belirtir.²⁸

1. 1. 2. 4. ez-Zührî (ö. 1154-1161 arası)

Müellif, eseri “*Kitâbü'l-Cuğrâfiyye*”²⁹ de; Girit (اقريطش)'in Rûm Denizi (Akdeniz)'nde bulunduğunu ve bu denizdeki adalardan en büyüğü olduğunu –hatalı olarak– zikretmektedir. Adanın uzunluğu 10 günlük mesafedir ve genişliği de aynıdır. (O halde müellif, adayı kare biçiminde tasvir ediyor.) Çok bereketlidir ve Girit'i ortasından iki nehir yarıp geçer; bu nehirler adanın ortasındaki büyük dağdan çıkmaktadır.

ez-Zührî, adaya dair çok orijinal ve kıymetli bilgiler vermektedir. Buna göre; Mayıs ayında Girit'e ton balığı (orkinos) ithâl edilirdi. Marius Canard da zikrettiğimiz makalesinde bu bilgiye aynen yer vermektedir.³⁰ Adada sakız ağaçları vardır ve bunlardan “*Şâm sakızı (المصطكى الشامية)*” denilen sakız reçinesi elde edilir. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz, adadaki iki nehrin kaynağının bulunduğu bildirilen

²⁸ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 184.

²⁹ ez-Zührî, *Kitâbü'l-Cuğrâfiyye*, Tahkik: Muhammed Hâc Sâdık, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Gize, Tarihsiz, s. 131.

³⁰ Canard, *a.g.m.*, s. 1082.

büyük dağda “*Girit Epithymesi*”³¹ adı verilen nadir bir bitki türü yetişir ki; yüksek seviyeli bir ilaçtır. Dahası ilaç yapımında kullanılan bu kıymetli bitki, müellifin zikrettiğine göre Hind ülkesinden başka hiçbir yerde bulunmazdı. Ayrıca Girit, “*Şâm Râvendi*”³² ve Şâm attârlarından güzel kokulu pek çok bitki türüne de ev sahipliği yapmaktaydı.

Girit, Hind adalarını andırırdı. Ancak onlara kıyasla meyveleri, buğdayı ve arpası daha bol idi. Girit’in kazancı çoktur. Ada halkı zeytini ve zeytinyağını bilmeseler de³³; Kuzey Afrika ve Endülüs’te bol olan şalgam yağı, turp yağı ve susam yağını ithâl ederlerdi. Girit’ten Mısır’a ise ceviz, fındık, nar ve peynir ihrâç edilirdi. Zira o dönemde benzersiz kurutulmuş peynir, bölgede en bol Giritlilerde bulunmaktaydı.³⁴

Birbirinden önemli bu bilgileri verdikten sonra aynı müellif, yaptığı bir aktarımla bizleri çok şaşırtmaktadır: “*Müslümanlar (adaya) hiç sahip olmamışlardır.*”³⁵

1. 1. 2. 5. Yâkût el-Hâmevî (ö. 626/ 1229)

Ansiklopedik nitelik taşıyan eseri “*Mu‘cemü’l-Büldân*”³⁶da Girit (أقريطش)’in hem İslâmî tarihi hem de coğrafyasına geniş yer ayıran Yâkût, Girit’ten; “*Mağrib Denizi (Akdeniz)’nde bir adanın ismi; Afrika karasında Libya, (onun) karşısına*

³¹ Latince adı “*cuscuta epithimum*”. Halk arasında “*küsküt, cinsaçı, eftimon, gelinsaçı, kızıl sarmaşık, bağbozan, bostanbozan*” gibi adlarla da anılır. Kekik bitkisi üzerinde bir parazit olarak yetişir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karie Whitman v.d., “*Cuscuta epithimum Murray*”, Editör: Robyn J. Burnham, University of Michigan, Plant Diversity Website: <http://www.personal.umich.edu/~rburnham/SpeciesAccountspdfs/CuscepitCONVFINAL.pdf> (erişim tarihi: 14.12.2015).

³² “*Çin Ravendi*” de denir. Latince adı “*rheum officinale*”. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. X. M. Wang v.d., “*Genetic Diversity of the Endemic and Medicinally Important Plant Rheum officinale as Revealed by Inter-Simple Sequence Repeat (ISSR) Markers*”, *International Journal of the Molecular Science*, c. 13, 2012, s. 3900-3915.

³³ Müellifin burada yanıldığı anlaşılıyor. Çünkü Akdeniz halklarından olan Yunanlar ve Rûmlar, çok eski zamanlardan beri yaygın zeytinyağı endüstrisiyle tanınmışlardır. Eski Yunan ve Roma dönemi ticaretinde de zeytinyağı büyük bir ihrâcat payına sahip idi. Geleneksel Girit mutfağında çeşitli otlarla birlikte en tipik gıda maddesini zeytinyağının teşkil etmesi de müellifin yanılığını doğrulamaktadır.

³⁴ ez-Zührî, a.g.e., s. 132.

³⁵ ez-Zührî, a.g.e., s. 131: “...ولم يملكها المسلمون قط.”

³⁶ Yâkût el-Hâmevî, *Mu‘cemü’l-Büldân ve Mu‘cemü’l-Üdebâ*, c. 1, Dâru Sâdr, Beyrut, 1977, s. 236.

düşer.” diye bahseder. Bu büyük adada şehirler³⁷ ve köyler bulunmaktaydı. Eserinde kaydettiğine göre bir grup âlim, adanın tarihine atıfta bulunmuşlardır.

1. 1. 2. 6. Şeyhürabve ed-Dımaşkî (ö. 725/ 1325 veya 727/ 1327)

Adaya dair çok kısa fakat çok kıymetli ifadeler içeren ‘‘Nuhbetü’ d-Dehr fi-Acâibi’ l-Berr ve’ l-Bahr’’³⁸ adlı eserde, diğer kaynaklarda geçmeyen bazı bilgiler mevcuttur. Müellif, adanın konumunu Berka (bugünkü Libya’da) şehrinin karşısında olarak tarif etmiş ve batıdan doğuya uzunluğunu 330 mil şeklinde kaydetmiştir. Muhtemelen en büyük iki yerleşiminden bahsettiği Girit (اقريطش)’te iki şehir bulunduğunu; bunlardan birine ‘‘Hendek (خندق) yani Kandiye’’, diğerine ise ‘‘Rabadü’ l-Cubn (ربض الجبن) yani Peynir Varoşu’’ adı verildiğini yazar. Aktardığına göre Girit’te altın madeni vardır. Yine adadan toplanan ‘‘Girit benci’’³⁹ ve iyi kalitede ‘‘eftimon’’⁴⁰ bitkileri de ihrâç edilirdi.

1. 1. 2. 7. el-Himyerî (ö. 727/ 1327 ?)

Girit’e dair en tafsilâtli bilgiyi el-Himyerî’de bulduğumuzu söyleyebiliriz. Eseri ‘‘er-Ravzu’ l-Mi’ târ fi-Haberi’ l-Aktâr’’⁴¹ da Girit (اقريطش)’in Şâm Denizi (Akdeniz)’nde bayındır ve çok verimli bir ada olduğunu; adada mamûr şehirler bulunduğunu kaydeden el-Himyerî, Girit’in çevresinin 15 günlük bir mesafe uzunluğunda olduğunu zikreder. Ayrıca ada ile deniz kıyısı arası genişliğin 1 gün ve 1 gece mesafesinde olduğunu aktarır. Adanın doğu-batı yönündeki uzunluğunun 6 günle 12 gün olduğunu söylendiğini yazar. Galicalı (Antik dönem İspanya) Roma dönemi ünlü Hristiyan rahip, tarihçi ve ilahiyatçısı *Paulus Orosius* (M.S. 375-418; metinde *Herşiyûş* (هرشيوش) olarak geçmektedir)’tan da farklı sayısal veriler aktarmaktadır. Buna göre Girit’in uzunluğu 172 mil, genişliği 50 mildir. Diğerleri de

³⁷ el-Mukaddesî (ö. 390/ 1000), *Ahsenü’ t-Tekâsîm fi-Ma’ rifeti’ l-Ekâlîm*, Editör: M. J. de Goeje, Kahire, 1991 (3. Baskı), s. 195 de bu bilgiyi doğrulamaktadır.

³⁸ ed-Dımaşkî, *Nuhbetü’ d-Dehr fi-Acâibi’ l-Berr ve’ l-Bahr*, Editör: M. A. F. Mehren, St. Petersburg, 1866, s. 142.

³⁹ ‘‘Ban otu’’ olarak da bilinir; anesteziyi uyuşturucu etkisi bulunan bir çeşit bitkidir. Arapça’da en erken tanınan uyuşturuculardan biridir. Adını Hindistan’da hint kenevirini ifade eden Sanskritçe ‘‘bhanga’’ kelimesinden alır. Bu sözcük önce Farsça’ya, Farsça’dan da Arapça’ya geçmiştir. Bkz. Tuncay Başoğlu, ‘‘Uyuşturucu’’ maddesi, *TDVİA*, c. 42, 2012, s. 249.

⁴⁰ 31 no’lu dipnota bkz.

⁴¹ el-Himyerî, *er-Ravzü’ l-Mi’ târ fi-Haberi’ l-Aktâr*, Tahkik: Dr. İhsan Abbâs, Beyrut, 1984, s. 51.

şöyle demişlerdir: Doğudan batıya uzunluğu 300 mildir. Ve söylenir ki bu mesafe 2,5 günlük yoldur. Ve adanın anakara ile arası 60 mildir. Batı ve doğu yanları, anakaraya 2 gün uzaklıktadır.⁴² Anakara, Rûm toprağıdır ve Şâm (Suriye) ile bitişiktir. Ve Girit, yön olarak Kostantîniyye'ye bakar.

el-Himyerî, Girit'in Sicilya'ya olan uzaklığını 900 mil; Kıbrıs'a olan uzaklığını da 4 günlük mesafe şeklinde vermiştir. Adada 100 şehir vardır. Başşehir Kandiye (Heraklion)'den de söz ederek “*Rabadu'l-Hendek (ربض الخندق)*” ismini zikreder ki; bugünkü “Kandiye” yani Bizanslıların deyimiyle “*Khandak (Χάνδακα)*” adı, Arapça kökenli “Hendek” sözcüğünden gelir.⁴³

el-Himyerî'nin Girit Adası'nın isminin kökenine dair verdiği bilgiye göre; bu adada ilk yaşayan kişi “*Krati (قراطي/ Kratos ?)*” adında bir adamdı. Ada, ismini ondan almıştır. Girit Adası'na aynı zamanda “*el-Betrableş (البتربلش)*” de denirdi.⁴⁴ Bunun anlamı da yukarıdaki paragrafta aktardığımız bilgiye atıfla “*Yüz Şehir*”dir.⁴⁵ Marius Canard da bu lâkabın, adaya Antik Çağ'da Yunanlar tarafından verildiğini belirtmekte; büyük ozan *Homeros* (Kaynaklarda M.Ö. XII.-IX. yüzyıllar arasında yaşadığı sanılmaktadır.)'un ünlü destanı *İliada*'da “*Hekatompolis*”, antik coğrafyacı *Strabon* (ö. M.S. 24)'un eseri *Geographika*'da ise “*Enenêkontapolis*” olarak geçtiğini bildirmektedir.⁴⁶

el-Himyerî'nin aktardığına göre; Girit'te bir altın madeni, bolca ağaçlar, meyveler, üzüm bağları vardır. Yine Girit, musikînin ilk ortaya çıktığı yerdir. Girit'te koyun, keçi çoktur ve dağlarında çok sayıda dağ keçisi bulunur. Deve, tilki ve yırtıcı hayvanlar bulunmaz. Gece yaşayan cinsten hayvanlar yoktur. Yılan da bulunmaz; (yılan) Girit'e girdiğinde genellikle⁴⁷ telef olur.

⁴² Sanıyoruz bu ifadeden; adanın batıda en yakın anakarayı oluşturan Attika Yarımadası (Mora) olamaz; çünkü ifadeye göre Girit-Anadolu arasındaki uzaklık değerine yakın bir değer olmalı) ve doğuda en yakın anakarayı oluşturan Anadolu'ya olan uzaklığı anlaşılmalıdır. Gerçekte ise iki anakaraya olan uzaklıklar eşit değildir; fakat çok yakındır.

⁴³ Canard, *a.g.m.*, s. 1083 ; Vassilios Christides, “Abu Hafs ‘Umar b. Shu‘ayb al-Balluti” maddesi, *The Encyclopaedia of Islam Three (E3)*, 2015/4, s. 8.

⁴⁴ el-Kalkaşendî'de “*el-Betralış (البتربلش)*”: *Subhu'l-A'şâ fî-Snâ'ati'l-İnşâ*, c. 5, Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire, 1922, s. 371.

⁴⁵ E. Gibbon da eserinde bu deyimle atıfta bulunmuştur: *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, c. 2, Cincinnati, 1859, s. 260.

⁴⁶ Canard, *a.g.m.*, s. 1082.

⁴⁷ el-Kalkaşendî, *a.g.e.*, c. 5, s. 371. Aynı kelime, el-Himyerî'nin metninde “*o yıl (نلك العام)*” şeklinde yazılmış: *a.g.e.*, s. 51.

Adanın doğu tarafında iskeleler vardır. Bunlardan *el-Fütûh Limanı* kışlık limandır ve bölgede onun gibisi yoktur. Ve zikretmeye gerek olmayan daha pek çok iskele vardır.⁴⁸

1. 1. 2. 8. Ebû'l-Fidâ (ö. 732/ 1331)

Ebû'l-Fidâ el-Melîkü'l-Müeyyed İmâmüddîn İsmâil el-Eyyûbî, unvan ve lâkabından da anlaşılabilceği gibi Eyyûbî hânedanına mensup bir melîk olup; askerliğinin yanında fıkıh, tefsir gibi dinî ilimlerde ve felsefe, mantık, tıp, botanik, tarih, coğrafya gibi pozitif bilim dallarında da eğitim görmüş kıymetli bir şahsiyettir.

Eseri '*Takvîmü'l-Büldân*'⁴⁹, kendisinden sonra kaleme alınmış pek çok coğrafi eserin de kaynakları arasında yer almıştır. Bu eserde Girit ile ilgili çok kısa ve genel olarak alıntılara dayalı küçük bir paragrafa yer veren müellifin aktardığına göre; Girit (أقريطش) çok meşhur bir ada olup, batıdan doğuya doğru uzanır ve çevresi 350 mildir.⁵⁰ Ünlü coğrafya ve botanik âlimi *eş-Şerîf el-İdrîsî* (ö. 560/ 1165) de adanın çevresini böyle kaydetmiştir. '*Kitâbü'l-Feras*'⁵¹ a göreyse adanın çevresi 15 günlük mesafedir. Adada bir şehir vardır. Uzunluk ve genişliğinin 350 mil olduğu söylenmiştir. Kimilerine göreyse bu ölçü, adanın doğudan batıya uzunluğuna ait olup; çevresine ait değildir. Metindeki en özgün ve kıymetli bilgi ise, Girit'ten İskenderiye'ye peynir ve bal ihrâç edildiğidir. Bu veri konumuz açısından çok kıymetlidir. Marius Canard da makalesinde bu bilgiye yer vermekte ve bu ihrâcın, Kahire Genizası'ndan çıkmış belgeler tarafından da doğrulandığını söylemektedir.⁵² Bizans dönemi Grek kaynaklarından *Theophanes Continuatus* (XI. yüzyıl) ve *Ioannes Skylitzes* (XI. Yüzyılın ikinci yarısı) de daha sonra tam olarak yer vereceğimiz üzere; Girit'in Endülüslüler tarafından fethine dair aktardıkları bir

⁴⁸ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 51.

⁴⁹ Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, Editör: M. Reinaud- de Slane, Dâru Sâdr, Beyrut, 1840, s. 195.

⁵⁰ İbn Rüste 300 mil olarak vermektedir: *Kitâbü'l-A'lâki'n-Nefîse*, Editör: M. J. de Goeje, E. J. Brill, Leiden, 1892, s. 85.

⁵¹ İbnü'n-Nedîm (ö. 385/ 995 ?)'in *el-Fihrist*'inde geçen; atlar üzerine yazılmış bir kitaptır. Hakkında bkz. F. Viré, "Faras" maddesi, *EP*, c. 2, 1991 (4. Baskı), s. 786 ; Marmaduke William Pickthall-Muhammad Asad, *Islamic Culture: The Hyderabad Quarterly Review*, c. 9, Islamic Culture Board, 1967, s. 447.

⁵² Canard, *a.g.m.*, s. 1082'den naklen S. D. Goitein, *Studies in Islamic History*, Brill, Leyden, 1966, s. 274 ; a.mlf., "Le commerce méditerranéen avant les Croisades", *Diogène*, c. 15/59, 1967, s. 57.

hikâyede süt ve bala atıfta bulunmaktadırlar.⁵³ Yukarıda ed-Dımaşki'nin zikrettiği yerleşim adlarından ‘‘Rabadü'l-Cubn’’ yani ‘‘Peynir Varoşu’’ da Girit halkı arasında yaygın olan mandıracılığın bir başka yansıması olmalıdır.

1. 1. 2. 9. İbn Haldûn (ö. 808/ 1406)

Girit'in yeryüzündeki ve özelde Akdeniz havzasındaki konumu ile ilgili olarak İbn Haldûn, meşhur eseri Kitâbü'l-İber'in ‘‘el-Mukaddime’’⁵⁴sinde Girit Adası'nı; dördüncü iklim bölgesinin deniz sularıyla kaplı olan dördüncü kısmına dahil etmiştir. Batıdan doğuya doğru Yâbise (İbiza), Mayerka (Mayorka), Minerka (Minorka), Serdanya (Sardinya) ve Sıkılliye (Sicilya)'yı sayan ve Sicilya'nın Şâm Denizi (Akdeniz)'ndeki en büyük ada olduğunu zikreden İbn Haldun; daha sonra Bukkûnuse (Peloponnes yani Mora Yarımadası), Ekrîtiş (أَقْرِيطِش) ve Kıbrıs'ın geldiğini yazar.⁵⁵ Şâm Denizi'nde pek çok adanın mevcut olduğunu ve bu adaların çoğunun meskun olmadığını bildiren müellif; bunlardan mamûr ve meskûn olarak kuzeybatıda Bukkûnuse (Peloponnes-Mora Yarımadası'nı ada olarak zikretmiş) ve bu kısmın ortasından güneydoğu yönüne bir dikdörtgen şeklinde uzanan Girit'i vermektedir.⁵⁶

1. 1. 2. 10. el-Kalkaşendî (ö. 821/ 1418)

el-Kalkaşendî, ünlü eseri ‘‘Subhu'l-A'sâ’’⁵⁷da Girit (أَقْرِيطِش) hakkında önceki müellifler tarafından yazılmış coğrafya eserlerinde aktarılan pek çok bilgiyi harmanlayarak bir derleme metin oluşturmuştur. Bu eserler arasında İbn Sa'îd el-Mağribî (ö. 685/ 1286)'nin ‘‘Bastü'l-Arz fi't-Tûl ve'l-'Arz’’, anonim ya da el-Mühellebî (ö. 351-352/ 963)'ye ait olup günümüze ulaşmayan eseri ‘‘Kitâbü'l-

⁵³ Theophanes Continuatus, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB)* c. 45, Editör: Immanuel Bekker, Bonn, 1838, s. 74 ; Ioannis Scylitzae, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB)* c. 5, Editör: Ioannes Thurn, Berlin, 1973, s. 42 ; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, İngilizceye Çeviren: John Wortley, Cambridge University Press, 2011 (3. Baskı), s. 45.

⁵⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, c. 1, Türkçeye Çeviren: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, Aralık 2007 (5. Basım), s. 244.

⁵⁵ İbn Haldûn, *a.g.e.*, c. 1, s. 242.

⁵⁶ İbn Haldûn, *a.g.e.*, c. 1, s. 244.

⁵⁷ el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fi-Sinâ'ati'l-İnşâ*, c. 5, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1922, s. 371.

Atvâl’, *İbnü’l-Esîr* (ö. 630/ 1233)’in ‘‘*el-Lübâb*’’, el-Himyerî’nin ‘‘*er-Ravzü’l-Mi’târ*’’ ve Ebû’l-Fidâ’nın ‘‘*Takvîmü’l-Büldân*’’ı vardır.

el-Kalkaşendî’nin eserinde verdiği özgün bilgilere bakarsak; ada, kumsal şeklinde ya da görünümündedir. Yedi iklim (coğrafi bölge) içinde beşinci iklimde yer almaktadır. İbn Sa’îd el-Mağribî’den aktardığına göre Girit büyük ve meşhur bir ada olup; batıdan doğuya uzunluğu ve çevresi 350 mildir. Kimilerine göre ise bu ölçü, adanın doğudan batıya uzunluğudur; çevresi değildir. İbn Sa’îd’e göre Girit’in (matematik) konumu; uzunluğuna 47° 30’, genişliğine ise 40° 30’ dır.

‘‘*Kitâbü’l-Atvâl*’’de aktarıldığına göre adanın çevresi 17 günlük mesafedir.

el-Kalkaşendî’ye göre el-Himyerî, yukarıda kendisine ayırdığımız metindeki bilgilerin dışında ayrıca eklemektedir: ‘‘(Ada, eser kaleme alındığı tarihte) *Kostantîniyye hükümdarının elindedir.*’’ Yine el-Himyerî’den aktardığı çok özel ve kıymetli bir bilgi daha vardır ki; buna göre eczada kullanılan ‘‘*Girit Antimonu*’’ (Türkçede ‘‘*Rastık Taşı*’’), adaya nisbet edilmektedir.⁵⁸

1. 2. GİRİT’İN KISA TARİHİ

Adanın etimolojik kökeni kesin olarak saptanamayan ismi Antik Yunan’da bugünkü şekliyle (**Κρήτη**) ilk kez Homeros’un *Odysseia*’inde geçmektedir.⁵⁹ Yakın tarihte yapılan ve uluslararası çalışma ürünü olan arkeolojik kazılardan çıkarılan sonuç, Girit’te M.Ö. 4000 yıllarında Neolitik bir kültürün geliştiği yönündedir.⁶⁰ Bilindiği gibi Girit Adası’nın Küçük Asya yani Anadolu kökenli olan ilk yerleşimcileri⁶¹, M.Ö. 3000 ilâ 1400 yılları arası dönemde bugünkü Avrupa medeniyetinin çekirdeğini oluşturduğu düşünülen⁶² Minos (Girit) Uygarlığı’nı tesis etmişlerdir. Maden devirlerini izleyen süreçte Mısır uygarlığının da ada üzerinde

⁵⁸ el-Kalkaşendî, *a.g.e.*, c. 5, s. 372. M. Canard bu bilgiye de yer vermiştir: *a.g.m.*, s. 1082.

⁵⁹ Henry George Liddell-Robert Scott, ‘‘A Greek-English Lexicon’’, New York-Chicago-Cincinnati, 1901 (8. Basım), s. 845.

⁶⁰ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011 (9. Baskı), s. 8 ve 19 ; Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 36-37.

⁶¹ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 7 ; Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 37.

⁶² Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 40 ve 42.

tesirlerinin olduğunu görüyoruz.⁶³ Nitekim Mısır'ın başta Anadolu olmak üzere kuzeydeki diğer uygarlıklarla ticarî münasebetlerinde Girit, Akdeniz'deki konumuyla çok önemli bir merkezdir.⁶⁴ Arkeolojik kazılarda ele geçen eserler, adada özellikle Orta ve Geç Tunç devirleri (M.Ö. II. binyıl) için gelişmiş bir metal işçiliğinin, mücevhercilik, vazo ve resim sanatının mevcut olduğunu kanıtlamaktadırlar.⁶⁵

M.Ö. 1400'lerde Peloponnes yani Mora'dan başlayıp yakın coğrafyaya yayılan Myken yani Akha istilâsını, bugünkü Yunan milletini oluşturacak olan Dorlar'ın akınları takip etmiştir. Aynı sıralarda şiddetli bir deprem ya da istilâ gibi, nedeni tam olarak bilinemeyen bir felâketten sonra adada çok büyük bir yıkımın meydana gelmiş olduğu ve M.Ö. 1500'den sonra Girit uygarlığında bir çöküşün başladığı anlaşılmaktadır.⁶⁶ Bu yıkıma dair teoriler içinde Thera (Santorini) Adası'ndaki volkanik patlamayı izleyen bir dizi şiddetli deprem ile, yukarıda zikrettiğimiz Akha istilâsı en güçlü ihtimallerdir. Öyle ya da böyle, bu çöküş sonucu özellikle Ege dünyasında liderlik Girit'ten Yunanistan'a geçmiştir.⁶⁷

Sonraki devirde Dor hakimiyetinin zayıflaması sonucu zamanla adada siyasî birlik de bozulmuş ve Girit'te şehir devletleri dönemi yaşanmıştır. M.Ö. II. yüzyılda siyasî önemini yitiren Girit, M.Ö. 69 yılında Romalılar tarafından zaptedilir. Romalılar adada korsanlığın barınmasına karşı birtakım yeni tedbirler almışlardır. Ada, uzun süre hakimiyetinde kaldığı Romalılar tarafından nispeten ihmal edilerek⁶⁸ gerileyişini sürdürmüştür. Bu dönemde daha çok askerî ve ekonomik bir üs vazifesi görmüş⁶⁹ ve stratejik önem bakımından Sicilya'nın gölgesinde kalmıştır.⁷⁰

Elli yedinci Büyük Roma imparatoru ve daha sonra İstanbul yani Byzantion'u Doğu Roma İmparatorluğu'nun başşehri Konstantinopolis'e çevirecek olan Büyük Konstantin (İmparatorluk Dönemi: M.S. 306-337) döneminde İlyria eyâletine dahil

⁶³ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 42-43.

⁶⁴ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 12.

⁶⁵ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 44.

⁶⁶ Mohamad Ballan, "Andalusi Crete (827-961) and the Arab-Byzantine Frontier in the Early Medieval Mediterranean", Yayınlanmamış Blog Makale, sayfa belirtilmemiş <https://ballandalus.wordpress.com/2015/04/09/andalusi-crete-827-961-and-the-arab-byzantine-frontier-in-the-early-medieval-mediterranean-2/> (erişim tarihi: 18.01.2016).

⁶⁷ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 41.

⁶⁸ J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire*, London, 1912, s. 287.

⁶⁹ Cemal Tukin, *a.g.m.*, s. 85.

⁷⁰ Ballan, *a.g.m.*, sayfa belirtilmemiş.

edilen Girit Adası, imparatorluğun ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma yani Bizans idaresinde kaldı. İmparatorluk idaresinin sistemleştirildiği VIII. yüzyılda, çevresindeki bazı komşu adalarla birlikte bir taşra eyâleti haline getirildi.⁷¹ Bizans döneminde, doğuda VII. yüzyılda İslâmiyet'in yükselişine dek nispeten sükûnet içinde geçen Girit tarihi; bundan sonra aralıklarla Emevîler ve Abbâsîler'in denizden yaptıkları akınlara sahne oldu. Emevî halifelerinden Muâviye b. Ebî Sufyân (41-60/ 661-680) ve Velîd b. Abdülmelik (86-96/ 705-715) dönemlerinde donanmayla yapılan sefer ve akınlarda kısmen fethedilen Girit Adası, her defasında kısa sürede elden çıktı. Abbâsî halifelerinden Hârûn er-Reşîd (170-193/ 786-809) zamanında, Humeyd b. Ma'yûf el-Hamdânî'nin kesin tarihi bilinmeyen başarılı seferi sonucunda bazı yerler zaptedildiye de; bunlar da kalıcı olmadı.

Ancak Abbâsî Halifesi el-Me'mûn (198-218/ 813-833) zamanında Ebû Hafs 'Ömer b. Şu'ayb el-Ballûtî⁷² (İbn Galîz) kumandasında İskenderiye şehrinde ayrılarak gemilerle adaya çıkan Endülüslülere; Girit'i kalıcı surette fethederek yerleşmeye ve hatta burada küçük bir de hanedanlık (emîrlik sülalesi) kurmaya muvaffak olmuşlardır. O dönemde Endülüs Emevî emîri⁷³ olan I. el-Hakem b. Hişâm b. Abdurrahmân (Saltanat Dönemi: 180-206/ 796-822)'ın, Kurtuba (Cordoba)'nın er-Rabad ("ريض" yani "Varoş") semtinde kendisine ve tahtına karşı ayaklanan halkı Endülüs'ten sürerek; bu insanların kalabalık gruplar halinde Fas ve İskenderiye'ye gelmeleri bu fethin gerçekleşmesine vesile olacaktır.⁷⁴

Girit'te İslâm Emîrliği'nin muhtemelen 210-211/ 826-827⁷⁵ yılında başlayan hakimiyeti, sonradan Bizans imparatorluk tâcını da giyecek olan büyük kumandan ve

⁷¹ Bury, *a.g.e.*, s. 287.

⁷² Hakkında ayrıntılı bilgi için bu çalışmada bölüm 2.2.2'ye bakınız, s. 62.

⁷³ Endülüs'te halife unvanını ancak III. Abdurrahmân b. Muhammed (Hilâfet Dönemi: 300-350/ 912-961), 316/ 929 yılında alacaktır.

⁷⁴ Haroon Khan Sherwani, *Muslim Colonies in France, Northern Italy and Switzerland*, Lahor, 1964, s. 111 ve 219 ; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, İstanbul, 2012 (2. Basım), s. 64-66 ; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (Orijinali: *History of the Byzantine State*), Türkçeye Çeviren: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999 (5. Baskı), s. 192 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 106-108 ve 405-415 ; Hakkı Dursun Yıldız v.d., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (DGBİT)*, c. 4, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, s. 175-179 ; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, c. 1, Bruxelles, 1935, s. 49-52.

⁷⁵ Girit'in Müslüman Araplarca fethedildiği tarihin tespitine dair tartışma ve incelemeler aşağıda ayrı bir bölüm halinde sunulmuştur: bkz. s. 64 v.d.

“*Arapların soluk benizli ölümü*” domestik Nikephoros Phokas’ın⁷⁶ adaya 350/961 yılında düzenlediği büyük sefer sonucu yıkılışa⁷⁷ kadar; yaklaşık 134-135 yıl devam etmiştir. Adadaki Bizans hakimiyeti ise IV. Haçlı Seferi’ne kadar sürecektir.

IV. Haçlı Seferi (1202-1204) sırasında Bizans İmparatorluğu toprakları Latinler arasında paylaşılmış ve Girit Adası, Montferrat Markesiosu Boniface’a verilmiştir. Boniface da adayı yönetmenin zorluğunu göz önüne alarak; 12 Ağustos 1204’te⁷⁸ yapılan bir anlaşmayla Girit’i 100.000 gümüş karşılığında Venedikliler’e satmıştır. Venedik’in Girit’e tam olarak hakim olması ise 1212 yılını bulmuştur. Böylece adada, Osmanlılar 9 Rebülâhir 1080/ 6 Eylül 1669’da antlaşma yoluyla Girit’in hakimiyetini ele geçirene dek sürecek olan ticarî koloni dönemi başlamıştır.

Osmanlılar’ın adaya tam anlamıyla hakim olmaları da 1127/ 1715 yılını bulacaktır. Bu tarihte Venedik’e karşı açılan Mora seferi sonucunda, adadaki son Venedik kalıntıları da silinmiştir.

Girit’teki Osmanlı hakimiyeti, XIX. yüzyıl boyunca milliyetçilik akımının ve özellikle de bağımsız Yunanistan’ın kurulmasının etkisiyle sarsılmıştır. Osmanlı idaresine karşı ilk olarak 1821; daha sonra 1830, 1866, 1878 ve 1896’da çıkan Hristiyan-Rum ayaklanmaları sonucunda pek çok reformun ardından 1897 yılı sonunda muhtariyet (otonomi) kazanan Girit, 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşması neticesinde Osmanlı Devleti’nin kontrolünden tamamen çıktı⁷⁹ ve Yunanistan’a katıldı. İkinci Dünya Savaşı döneminde “*Merkür Harekâtı*” neticesinde 1941-1945 yılları arasında Nazi Almanyası’nın işgâlinde⁸⁰ kalan Girit Adası, bugün Yunanistan Cumhuriyeti’nin 13 idarî bölgesinden biridir.

⁷⁶ Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gustave Schlumberger, *Un Empereur Byzantin a’u Dixième Siècle: Nicéphore Phocas*, Librairie de Firmin-Didot Et C, Paris, 1890.

⁷⁷ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 265 ; Joseph O’Callaghan, *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, Ithaca, 1975, s. 104.

⁷⁸ Ersin Gülsoy, “Kandiye” maddesi, *TDVİA*, c. 24, 2001, s. 303.

⁷⁹ Emin Ünsal, “*Girit’in Türk Hakimiyetinden Çıkışı*”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2009 ; Metin Hülâgü, “1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit”, *CIÉPO XIV. Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi (Ege Üniversitesi-İzmir, 18-22 Eylül 2000) Tebliği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000 ; Mithat Aydın, “Girit Ayaklanması (1866-1869)’nın Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan’ın Rolü”, *Celal Bayar Üniversitesi Uluslararası II. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi Tebliği*, Manisa, Kasım 2005.

⁸⁰ Osman Öndeş, *2. Dünya Savaşı (1939-1945)*, Altın Kitaplar Kitabevi, İstanbul, 1980 (3. Baskı), s. 210 v.d. ; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Kitabevi, İstanbul, 2010 (17. Baskı), s. 454.

İkinci Bölüm

2. GİRİT'İN KURTUBALI MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ

2. 1. FETİHTEN ÖNCE MEYDANA GELEN OLAYLAR

2. 1. 1. Endülüs'te Bir Emevî Emîri: I. el-Hakem b. Hişâm ve Şahsiyeti

Endülüs Emevîlerinin üçüncü emîri I. el-Hakem b. Hişâm b. Abdurrahmân b. Muâviye b. Hişâm b. Abdülmelîk b. Mervân b. Umeyye, 154/ 771⁸¹'de dünyaya geldi. Annesi Zührüf (ya da Zahref)⁸² adında İspanyol bir câriyedir.⁸³ Babası Hişâm b. Abdülmelîk'in perşembe gecesi ölümünün ardından; 16 Muharrem⁸⁴ 180/ 31 Mart 796 Cuma (doğrusu Perşembe olacak) günü⁸⁵ 26 yaşındayken⁸⁶ Kurtuba'da tahta çıktı. Künyesi kimi müelliflere göre "Ebû'l-Âs"⁸⁷; kimi müelliflerin aktardığına göre ise "Ebû'l-Âsî"⁸⁸dir. 26 yıl 11 ay saltanat sürmüştür.⁸⁹ 26 Zûlkâde 206/ 22 Nisan 822⁹⁰ tarihinde 52 yaşındayken⁹¹ yine pâyitahtı Kurtuba'da vefat etmiştir.

⁸¹ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fî-Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, c. 2, Editör: É. Lévi Provençal- G. S. Colin, Beyrut, 1980, s. 68.

⁸² Abdülvâhid el-Merrâkûşî, *el-Mu'cib fî-Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib (History of the Almohades, İngilizceye Çeviren: R. Dozy)*, Leiden, 1847, s. 12 ; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî-Ahbâri Gırnata*, c. 1, Tahkik: Muhammed Abdullah İnan, Kahire, 1973 (2. Baskı), s. 479 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 68.

⁸³ el-Makkârî, *Nefhu't-Tîb min-Gusni'l-Endelüsî'r-Ratîb*, c. 1, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut, 1988, s. 341.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr'e göre Safer 180: bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, c. 5, Tahkik: Muhammed Yusuf er-Rakâk, Beyrut, 1987, s. 466.

⁸⁵ İbnü'l-Ebbâr, *Kitâbü'l-Hulleti's-Siyerâ'*, c. 1, Tahkik: Hüseyin Mu'nîs, Kahire, 1985 (2. Baskı), s. 43.

⁸⁶ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 68. el-Merrâkûşî'ye göre 22 yaşındayken: *a.g.e.*, s. 12.

⁸⁷ el-Merrâkûşî, *a.g.e.*, s. 12 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 466.

⁸⁸ İbnü'l-Hatîb, *a.g.e.*, c. 1, s. 479 ve a.mlf., *A'mâlü'l-A'lâm fî-men bûyi'a kable'l-ihtilâm min-Mülûki İslâm*, Editör: É. Lévi Provençal, Beyrut, 1956 (2. Baskı), s. 14 ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 43 ; İbn İzârî, c. 2, *a.g.e.*, s. 68.

⁸⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 68.

⁹⁰ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, c. 1, s. 482 ve *A'mâl*, s. 18 ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 47 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 68 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 466.

⁹¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 68 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 466.

Karizmatik bir kişilik olmakla beraber, kaynakların, el-Hakem'in fiziksel özelliklerinde tam anlamıyla birleştikleri görülmektedir: Emîr el-Hakem esmer, uzun boylu, burnu kemerli, zayıf-ince yapılı⁹², minyon⁹³ idi. Tıpkı bir çocuğa benziyordu; saçları çok hoştu.⁹⁴ Mührünün nakışında ‘‘el-Hakem, Allah'a güvenir ve O'na sığınır.’’ yazıyordu.⁹⁵ Çocuklarının 20'si erkek, 20'si de kız idi.⁹⁶ (Bazı müelliflere göre 19 erkek 21 kız.⁹⁷)

Klasik İslâm müelliflerinin eserlerinde Emîr el-Hakem'in şahsiyeti hakkında yazılanlar pek çok noktada ittifak halinde olmakla beraber; bazı müelliflerin görüşleri diğerlerinden derin çizgilerle ayrılmaktadır. Öncelikle daha kısa olması bakımından, el-Hakem hakkındaki olumsuz aktarımlara yer verelim: Örneğin *el-Merrâkûşî* (ö. VII./ XIII. yüzyıl ortaları), Emîr el-Hakem hakkında; ‘‘Zalim ve müsrif idi.’’⁹⁸ ifadesini kullanmaktadır. *İbn Hazm* (ö. 438/ 1046) da; ‘‘Gerçekten o, apaçık günah işleyenlerden idi; kan dökücülerden idi. Ve bu yüzden fâkihler ve sâlihler ona karşı ayaklandılar.’’⁹⁹ şeklinde kaydetmiştir.

Diğer pek çok müellifin birleşmiş oldukları olumlu niteliklerine gelince; ‘‘Çok basiretli, kararlı ve gözü karaydı. Devleti idarede, organize ve düzen sağlamada gayet başarılıydı. Hem çok güçlü; hem de çok müttakî (Allah korkusu olan, O'ndan sakınan) idi.’’¹⁰⁰ ‘‘Korkulan bir kudrete sahipti.’’¹⁰¹ ‘‘Atakları, (rakiplerini ve düşmanlarını) caydırıcı idi.’’¹⁰² ‘‘Yolların güvenliğini sağlayan; durmadan cihâd eden bir hükümdar idi.’’¹⁰³ ‘‘Onda yiğitlik vardı, ruhu cesurdu, eli açıktı¹⁰⁴; iyiliği, lutfu çoktu.’’¹⁰⁵ Örneğin H. 197 yılında şiddetli bir kıtlık meydana geldiğinde; el-

⁹² el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 341 ; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, c. 1, s. 479 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 68.

⁹³ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, c. 1, s. 479 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 68.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 466.

⁹⁵ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 341 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 68.

⁹⁶ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 341.

⁹⁷ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, c. 1, s. 479 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 68 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 466.

⁹⁸ el-Merrâkûşî, *a.g.e.*, s. 12.

⁹⁹ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 342.

¹⁰⁰ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, c. 1, s. 480 ve *A'mâl*, s. 14 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 78.

¹⁰¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 78.

¹⁰² İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 43.

¹⁰³ İbnü'l-Kûtîyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, Tahkik: İbrahim Ebyârî, Kahire, 1989 (2. Baskı), s. 64.

¹⁰⁴ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 78 ; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, c. 1, s. 480.

¹⁰⁵ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 79.

Hakem de ihtiyaç sahiplerine ihsanları artırmıştı.¹⁰⁶ Adamlarını haksızlıklardan, zulümden sakındırır ve mazlumların hakkını gözetir; onlara adaletli¹⁰⁷ davranırdı.¹⁰⁸ Şöyle derdi: ‘*Halifeleri adalet gibi ne süsleyebilir?*’¹⁰⁹ Tebaâsına fazilet ve adalet sahiplerini atardı.¹¹⁰ Dünya malından ve haramdan uzak durdu.¹¹¹ İnsanları hakka yöneltti; onları zulümden uzaklaştırdı ve hükmü onlara uyguladı.¹¹²

Hatta kimilerine göre o, Endülüs’te Umeyyeoğulları’nın en büyük emîriydi; en cesur ve atılganı idi. Endülüs topraklarında devleti ihtişamlı, azametli kılan ilk hükümdardı. İktidarının gücü, devletin sağlamlaştırılması ve düşmanlarına karşı üstünlüğü bakımlarından; Abbâsî halifelerinden Ebû Ca’fer el-Mansûr (Hilâfet Dönemi: 145-158/ 762-775)’a benziyordu.¹¹³

Anonim kabul edilen ünlü ‘*Ahbâru Mecmû’ati’l-Endülüs*’te kaydedildiğine göre de ‘*Cesur, basiretli, kararlı ve savaşlarında muzaffer idi. Endülüs’te kargaşanın egemenliğine son verdi. Nifak gruplarını kırdı; tüm taşradaki küfür ehline boyun eğdirdi. Yaradılışına ve diğer vasıflarına ek olarak; cesareti ve izzet-i nefsiyle birlikte hakka karşı mütevazi ve insafli idi. Hükümlerini her şeye kâdir olan Allah’tan korkarak verirdi ve hakkı gözeterek yargıda bulunurdu.*’¹¹⁴

Bunların yanında el-Hakem’in devlet idaresinde tepki çektiği bazı icraatları da yok değildir. Örneğin; Hristiyan memurlara teveccüh göstermesi ve Hristiyan tebaâyaya bazı imtiyazlar tanınması¹¹⁵ bu cümledendir.

er-Rabad Vak’ası sonucu Kurtuba ahâlisinden kendisine isyan eden binlerce kişiyi kadın-çocuk demeden katletmesine, hayatta kalan on binlercesini de Endülüs toprakları dışına sürmesine rağmen bazı müellifler onun, tebaâsına karşı merhametli

¹⁰⁶ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 341.

¹⁰⁷ İbnü’l-Hatîb, *el-İhâtâ*, c. 1, s. 480.

¹⁰⁸ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 466.

¹⁰⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 79.

¹¹⁰ İbnü’l-Hatîb, *el-İhâtâ*, c. 1, s. 480 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 78.

¹¹¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 77.

¹¹² İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 78.

¹¹³ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 340.

¹¹⁴ Anonim, *Ahbâru Mecmû’ati’l-Endelüs*, Editör: E. L. Y. Alcántara, Madrid, 1867, s. 124.

¹¹⁵ İbnü’l-Hatîb, *A’mâl*, s. 15: ‘*Kurtuba’nun Hristiyan cemaatinin idaresini, Teodulfo’nun oğlu Comte Râbi’ye emanet etti.*’ ; É. Lévi Provençal, *Histoire de l’Espagne Musulmane*, c. 1, G. P. Maisonneuve, Paris, 1950, s. 164. O’Callaghan da bu şahsın, memlûk muhafızların kumandanı ve onların iâşesi için gereken yüksek vergileri toplamakla görevli olduğunu yazar: *a.g.e.*, s. 104.

ve bağışlayıcı¹¹⁶ olduğu fikrindedirler. *İbnü'l-Kûtiyye* (ö. 367/ 977); ‘‘Allah rahmet eylesin; tebaâsına güzel muamele etmiştir.’’¹¹⁷ demektir.

el-Hakem’in kişiliği hakkındaki olumsuz yargılar onun, saltanatının ilk döneminde yaşının da henüz genç olması hasebiyle; İslâm’ın genç bir erkek ve bilhassa bir hükümdar için uygun gördüğü yaşam tarzından uzak olduğuna işaret eder. İçki içmesi, kadınlara düşkünlüğü ve cariyelerle sık sık birlikte olması¹¹⁸ muhalifleri tarafından en çok dillendirilen ve eleştirilen alışkanlıklarıydı. Nitekim ileride ayrıntılı olarak işleyeceğimiz meşhur er-Rabad İsyanı’nın patlak vermesinde de bu tarz işlerinin propaganda malzemesi olarak kullanıldığını ve etkili olduğunu görmekteyiz. Yine bu isyanda muhalefeti büyük ölçüde kendileri örgütlemelerine ve asilerin başını çekmelerine karşın bazı müellifler, el-Hakem’in fakihlere ve ulemâyâ yakın olduğunu iddia etmektedirler: İbnü’l-Esîr ve İbn Haldûn’a göre; ‘‘Fakihlere, âlimlere ve sâihlere yakındı.’’¹¹⁹ Hatta üzerinde fakih Ziyâd b. Abdurrahmân’ın etkisi vardı.¹²⁰

Emîr el-Hakem’in edebî kişiliği ve şairlikteki mahareti ise tüm çağdaşları tarafından kabul edilen ve saygı duyulan su götürmez bir gerçektir. Fasih, belagatli ve yaratıcı bir şairdi.¹²¹ Usta bir edip, beliğ bir hatip idi. (Kur’an’ı) tecvidli okurdu. Beyitleri nadir türdendi.¹²² Konuşması açık ve anlaşılır idi, beliğ idi. Edebî açıdan ve dil bilgisi açısından mahir bir şairdi.¹²³ Saltanatı döneminde yaşanan siyasal ve toplumsal olaylara bakışını ifade ettiği beyitleri ve gözde cariyelerine yazdığı aşk şiirleri kaynaklarda mühim yer tutmaktadır.

el-Hakem, er-Rabad Vak‘ası’ndan kısa bir süre sonra hastalanmış, zayıflamış ve kuvvetten düşmüştür. Bu hastalıkla İbnü’l-Kûtiyye’ye göre 7 yıl¹²⁴, *İbnü’l-Ebbâr* (ö. 658/ 1260)’a ve İbn Sa‘îd’e göre 4 yıl¹²⁵ daha yaşamak zorunda kalmıştır. Son

¹¹⁶ İbnü’l-Hatîb, *el-İhâtâ*, c. 1, s. 480 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 77.

¹¹⁷ İbnü’l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 64.

¹¹⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 79 ; *Ahbâru Mecmûa*, s. 134.

¹¹⁹ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 466 ; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 342.

¹²⁰ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 340.

¹²¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 79.

¹²² İbnü’l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 43.

¹²³ İbnü’l-Hatîb, *el-İhâtâ*, c. 1, s. 480.

¹²⁴ İbnü’l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 72.

¹²⁵ İbnü’l-Ebbâr, *a.g.e.*, s. 46 ; İbn Sa‘îd, *el-Muğrib fi-Hule’l-Mağrib*, c. 1, Tahkik: Şevki Dayf, Kahire, Tarihsiz (4. Baskı), s. 43.

zamanlarında ise ortalıkta görünememiş ve geceleri Kur'an okuyarak uykusuz geçirmiştir.¹²⁶ Bu süreçte devlet işlerini, oğlu veliahd Abdurrahmân naib olarak yürütmüştür.¹²⁷ 206/ 822 yılında durumu ağırlaşan hükümdar¹²⁸, 26 Zûlkâde/ 22 Nisan günü öğle ile ikindi namazları arasında vefat etmiştir.¹²⁹

İbn İzârî (ö. 712/ 1312'den sonra)'ye göre emîr, ölümüne yakın Allah'a sığınarak; örnek bir yola döndü. Dedi ki: "*Şüphesiz ahiret, daha kalıcı ve daha lâyıktır.*" Takvâ sahibi oldu. Bu sağlam yolu bırakmadı; ona tutundu. Günahlarından arındı ve onları itiraf etti. Yüce Mevlâ'ya karşı samimi oldu. Gerçekten o zamanlar akli başından gitmişti; geçmişte kalan o günahları için bağışlanma diledi. Rabbinin ona biçtiği ömrünü tamamlayıncaya kadar, Allah'ın müttakî kullarından biri olarak kaldı.¹³⁰ Diğer kaynaklar da el-Hakem'in, ömrünün sonlarında, geçmişte işlediği günahlardan pişman olduğunu ve tövbe ettiğini yazmaktadırlar.¹³¹

2. 1. 2. er-Rabad Vak'ası (İsyanı)

2. 1. 2. 1. İsyanın Sebepleri

Birçok tarihî-sosyolojik olay gibi, er-Rabad İsyanı'nı da tek yönlü açıklamak mümkün değildir. Bu isyanın siyasî, toplumsal, ekonomik, dinî pek çok sebebi vardır. Olayın patlak vermesindeki görünür gerekçe herkesçe malumdur. Ancak Kurtuba halkını infiale getiren asıl sebepleri çeşitli başlıklar altında toplamaya çalışacağız.

Öncelikle Emîr el-Hakem'in şahsında Kurtuba halkının tepkisini çeken ve muhalefetine sebep olan olgular üzerinde duralım: Yukarıda da zikrettiğimiz üzere el-Hakem, tabiat olarak babası Hişâm'dan (Saltanat Devri: 173-180/ 788-796) çok farklıydı. Dine karşı olmamakla beraber dindarlığa ilgi duymayan; yaşamından keyif almayı seven, içkiye ve kadınlara düşkün¹³² bir genç idi.¹³³ Devlet idaresini ihmal

¹²⁶ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 72.

¹²⁷ İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 46.

¹²⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 77.

¹²⁹ İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 47.

¹³⁰ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 80.

¹³¹ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 342 ; İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 72 ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 47 ; İbn Sa'îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 43.

¹³² el-Hakem'in cariyeleri ve onlara yazdığı aşk şiirleri hakkında bkz. İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 79-80 ; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâtâ*, c. 1, s. 481 ; *Ahbâru Mecmûa*, s. 134-135.

etmiş; kendisini iyice zevk ve sefaya kaptırmıştı.¹³⁴ Eğlence, av, içki ve bu nevi şeylerle çok zaman geçiriyordu.¹³⁵ Bu yaşantısı; ilim ehli, dinine düşkün ve din âlimi fakihlere büyük itibar gösterilen bir toplumda hoşgörülecek şeyler değildi.¹³⁶ Ancak el-Hakem'in bu özelliklerini diğer pek çok İslâm hükümdarında da görmekteyiz. Nitekim Kurtuba halkını isyana teşvik eden din âlimlerinin esas sorunu bunlar değildir. Onlar, el-Hakem'in babası Emîr I. Hişâm b. Abdurrahmân döneminde devlet idaresinde sahip oldukları imtiyazları ve sonsuz nüfuzu kaybetmişlerdi. Bunların çoğu, dört Sünnî mezhepten biri olan Mâlikîliğin kurucusu *Mâlik b. Enes* (ö. 179/ 795)'in öğrencileriydiler. Gerçekten el-Hakem, bu fakihlerin, babasının saltanatında kendilerine verilmiş olan ayrıcalıklarını tanımadığını bildirmiş ve din âlimlerinin dünyevî işlerle uğraşmamaları gerektiğini savunmuştu.¹³⁷

el-Hakem'in bu tutumu, Kurtubalı fukahâ ve ulemânın, emîre açıkça cephe almalarına¹³⁸ ve toplumdaki bu seçkin grubun halkı da emîr aleyhine kışkırtmalarına sebep oldu.¹³⁹ Emîr el-Hakem din düşmanı biri gibi gösterilmeye ve özellikle Müslüman cemaatin sık sık biraraya geldiği camilerin minber ve minarelerinden kendisine beddua ve hakaretler edilmeye başlandı.¹⁴⁰ Mesela; “*Ey zulmünde aşırıya kaçan, ısrarla devam eden, kibrinde azimli olan, Rabbinin emrini kayda almayan! Sarhoşluktan kendine gel! Gafletinden uyan!*” ve buna benzer şeyler söyleniyordu.¹⁴¹ Halka el-Hakem'i iğneleyici şeyleri, ağızlarına geleni söylemeyi emrettiler. Ezan okunurken el-Hakem'i kastederek; “*Ey ayyaş! Namaza!*”¹⁴² “*Namaz, namaz ey ayyaş!*”¹⁴³ diye ona sesleniyorlardı. Bazıları el-Hakem'in

¹³³ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 99 ; Feridun Bilgin, “İkinci Endülüs: Girit İslâm Devleti'nin Kuruluş ve Yıkılış Süreci (827-961)”, *Journal of History Studies*, c. 6/6, Aralık 2014, s. 1.

¹³⁴ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübedâ ve'l-Haber fî-Eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve min-Âsarihîmin min-Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, c. 4, Tahkik: Sehil Zekkâr ve Halil Şehâde, Beyrut, 2000, s. 161 ; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 339.

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 413 ; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî-Fünûni'l-Edeb*, c. 23, Tahkik: Abdülmecîd Terhîni, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 217 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 2.

¹³⁶ Ameer Ali, *A Short History of the Saracens*, London, 1916, s. 481.

¹³⁷ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 99 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 1.

¹³⁸ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 99, 106 ve 405.

¹³⁹ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 50 ; Ameer Ali, *a.g.e.*, s. 481-482.

¹⁴⁰ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 100 ; O'Callaghan, *a.g.e.*, s. 104 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 1.

¹⁴¹ el-Merrâkûşî, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁴² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 413 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 23, s. 217.

¹⁴³ İbn Sa'îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 43.

karşısında onun yüzüne sözler söylediler ve ona protesto amacıyla alkış tuttular.¹⁴⁴ Söz konusu fukahâ arasında; Mâlik b. Enes'in Medine'den öğrencisi, dostu ve el-Muvattâ'nın râvilerinden biri olan ‘‘zamanın imamı ve Endülüs'te tek’’¹⁴⁵ Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî¹⁴⁶, fetvâ ehli Tâlût b. Abdülcebbâr el-Meâfirî el-Endülüsî¹⁴⁷, Îsâ b. Dînar¹⁴⁸, İbn Vezîr¹⁴⁹, Abdülmelik b. Habîb¹⁵⁰ ve diğerleri vardı.

Emîr el-Hakem, kendisine karşı özellikle pâyitahtı Kurtuba'da tekrarlanan ayaklanma ve darbe teşebbüsleri neticesinde; çoğunlukla Müslüman ve Hristiyan kölelerden oluşan daimi bir ordu veya özel bir muhafız birliği kurmuştu. Bunlar memlûk, devşirme idiler.¹⁵¹ Arapça'yı düzgün konuşmadıklarından dolayı bunlara ‘‘dilsizler (الخرس)’’ deniyordu.¹⁵² Bunların sayısı zamanla artarak¹⁵³ 5000'i buldu.¹⁵⁴ el-Hakem, bu maaşlı profesyonel birliklerin ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla harcama yapmak zorundaydı. Bunun için de halka fazladan vergi, yiyecek öşrü¹⁵⁵ yüklemeye kalktı. Kurtuba halkı bu duruma öfkelenmişti; ayrıca memlûkleri de hiç sevmiyorlardı. Çünkü bunlar sık sık asayîşi bozarak kanun dışı işlere bulaşmışlardır.¹⁵⁶ Halkın onlarla zaman zaman çatıştığı bile olmuştur.¹⁵⁷

¹⁴⁴ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 23, s. 217.

¹⁴⁵ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 339.

¹⁴⁶ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 11 ve c. 5, s. 15 ; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, s. 15. Scott, Yahyâ için ‘‘biraz üçkağıtçı biraz yobaz’’ ifadesini kullanmıştır: bkz. S. P. Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, c. 1, Philadelphia-London, 1904, s. 464.

¹⁴⁷ Hakkında bilgi için bkz. el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 639 (Tezkire No. 266) ; İbnü'l-Kûtîyye, *a.g.e.*, s. 74-76 ; el-Merrâkûşî, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁴⁸ İbnü'l-Kûtîyye, *a.g.e.*, s. 74-76 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁴⁹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, s. 15.

¹⁵⁰ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 23, s. 218.

¹⁵¹ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 343.

¹⁵² el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 342 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 466.

¹⁵³ İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 160 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 466.

¹⁵⁴ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 341 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 466. Bilgin de 5000 olarak vermiştir: *a.g.m.*, s. 2. Scott, *a.g.e.*, c. 1, s. 462 ve ondan aktaran İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 405 ise 6000 sayısını vermişlerdir.

¹⁵⁵ İbn Sa'îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 43 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 413 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 23, s. 217 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 3. İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 405'te ‘‘ekstra vergiler (mukûs)’’ açıklamasını vermişse de Arapça kaynaklarda bu terime rastlayamadık. Scott ve Conde da Kurtuba'ya sokulan ticaret mallarına vergi konmasından bahseder ki, bu bilgi de kaynaklarda geçmemektedir: Scott, *a.g.e.*, c. 1, s. 463 ve J. A. Conde, *History of the Dominion of the Arabs in Spain*, c. 1, İngilizceye Çeviren: Jonathan Foster, London, 1900, s. 260.

¹⁵⁶ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 100, 107 ve 405 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 3.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 413.

Modern müellifler İmâmuddîn ve O'Callaghan, eserlerinde bunların siyahî (zenci) köleler olduklarını yazsalar da¹⁵⁸; el-Hakem'in memlûklerinin siyahîlerden oluştuğuna dair kaynaklarda hiçbir ifade geçmez. Buna karşın Hristiyan İspanyol, Frenk ya da Slav asıllı (Sakâlîbe) köleler alındığını biliyoruz.¹⁵⁹

İsyana katılan Kurtubalılar Güney er-Rabad¹⁶⁰, ta ikâmet ediyorlardı. er-Rabad, şehrin güney surlarının hemen dibinden geçen *Vadi el-Kebîr* (İspanyolcası *Guadalquivir*) Nehri'nin karşı kıyısında kalan dış mahalledir. Kelime anlamı da "varoş"tur. Nehir üzerinden geçen ve daha el-Hakem'in babası Emîr Hişâm döneminde tamir görmüş¹⁶¹ olan uzun bir köprü, er-Rabad'ı asıl Kurtuba şehrine bağlar. Şehrin güney surundan dışarıya açılan ve "Bâbü'l-Kantara" adı verilen kapı¹⁶², bu köprünün ağzıyla bitişiktir. er-Rabad'a İspanyollar "Arrabal del Sur"¹⁶³ derler. Bugün ise "Mukaddes ruhun mahallesi" anlamına gelen "Barrio del Espiritu Santo"¹⁶⁴ adıyla anılmaktadır. O dönemde bu banliyö semtinde işçi sınıfı ve ayak takımı¹⁶⁵ olarak nitelendirilen alt tabaka yoksul insanlar yaşamaktaydı. Büyük bir kısmı Müvelledûndandı¹⁶⁶; İspanya'nın yerli halkından idiler. Bunlar sonradan mühtedî olmuş, fakat sağlam bir akideye sahip olan samimi Müslümanlardı. Endülüs devleti içinde İslâm fihhına uygun olarak şeriatla yönetiliyorlardı. Ancak tıpkı Şâm Emevîlerinin iktidarındaki mevâliler gibi bunlar da toplum içinde küçümseniyorlar ve köle muamelesi görüyorlardı. Bazen yönetimdeki paylarından mahrum ediliyorlardı ve ötekileştirildiklerinin de farkındaydılar.¹⁶⁷ Halbuki onlar, İspanya'nın

¹⁵⁸ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 107 ; O'Callaghan, *a.g.e.*, s. 104. Scott da sayılarını 6000 olarak verdiği muhafızların yarısının İspanyol Hristiyan, diğer yarısının da Doğu Akdeniz'deki pazarlardan satın alınan Habeşli ve Asyalı köleler olduklarını –kaynak göstermeden– yazmıştır: *a.g.e.*, c. 1, s. 462.

¹⁵⁹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, s. 15 ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 46. Nitekim Conde da bu muhafızların 3000'inin Endülüslü Mozarablar (Musta'ribe), 2000'inin de Slavonyan olduğunu yazar: *a.g.e.*, c. 1, s. 260.

¹⁶⁰ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 23, s. 218 ; İbn Sa'îd, *a.g.e.*, s. 42. Bazı yazarlar er-Rabad ile ona bitişik bulunan Secunda semtlerini karıştırmışlardır: bkz. Ameer Ali, *a.g.e.*, s. 485.

¹⁶¹ Provençal, *a.g.e.*, s. 161. Provençal, köprünün Roma döneminde inşa edilmiş olduğunu yazmaktadır.

¹⁶² Bilgin, *a.g.m.*, s. 3.

¹⁶³ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 405 ; Ballan, *a.g.m.*, sayfa belirtilmemiş.

¹⁶⁴ Bilgin, *a.g.m.*, s. 3, 23 no'lu dipnot ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 44, muhakkikin 1 no'lu dipnotu.

¹⁶⁵ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, s. 15.

¹⁶⁶ O'Callaghan, *a.g.e.*, s. 104. Bu kavram hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Müvelledûn" maddesi, *TDVİA*, c. 32, 2006, s. 228-229.

¹⁶⁷ Ameer Ali, *a.g.e.*, s. 482 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 100 ve 407 ; Vassilios Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs (c. a. 824): A Turning Point in the Struggle Between Byzantium and Islam*, Atina, 1984, s. 81 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 3.

büyük şehirlerinde üst seviye önemli aileleri teşkil ediyorlardı. Bu nedenle âlim ve fakihler, kışkırtmalarına bu toplumsal sınıfı da kolayca alet edebilmişlerdir.

Klasik müelliflerden İbn İzârî ise eserinde bu isyanı çok farklı bir pencereden yorumlamakta; el-Hakem ve hükümetini haklı bulmaktadır. İfadelerini aynen aktarıyoruz: “(er-Rabad halkının) *kalkışmaları ve isyanlarının sebepleri hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Bu rivâyetlerden biri; bu galeyânın aslında kötülük ve şımarıklıktan kaynaklandığıdır. Çünkü orada mal anlamında adaletsizlikten kaynaklanan hiçbir sıkıntı olmamıştır. Hürmette bir kusur yoktu; idarede bir baskı, zulüm yoktu. Ve durum şunun sıhhatine delildir: İnsanlara ve zayıflara borç yüklenmiyordu; maddi kayıp yoktu. Angarya yoktu. Sultana karşı çıkışmalarına sebep olacak bir şey yoktu. Bilakis; çok kötü ve şımarıktilar. Afiyetten canları sıkılmıştı. Mizaçları kaba sabaydı, kafaları ahmaktı; kendilerini helâk etmeye uğraşıyorlardı. Allah bizi dalâletten, umut kırıklığından, helâk ve hüsrân sebeplerinden korusun!*”¹⁶⁸

¹⁶⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 75-76.

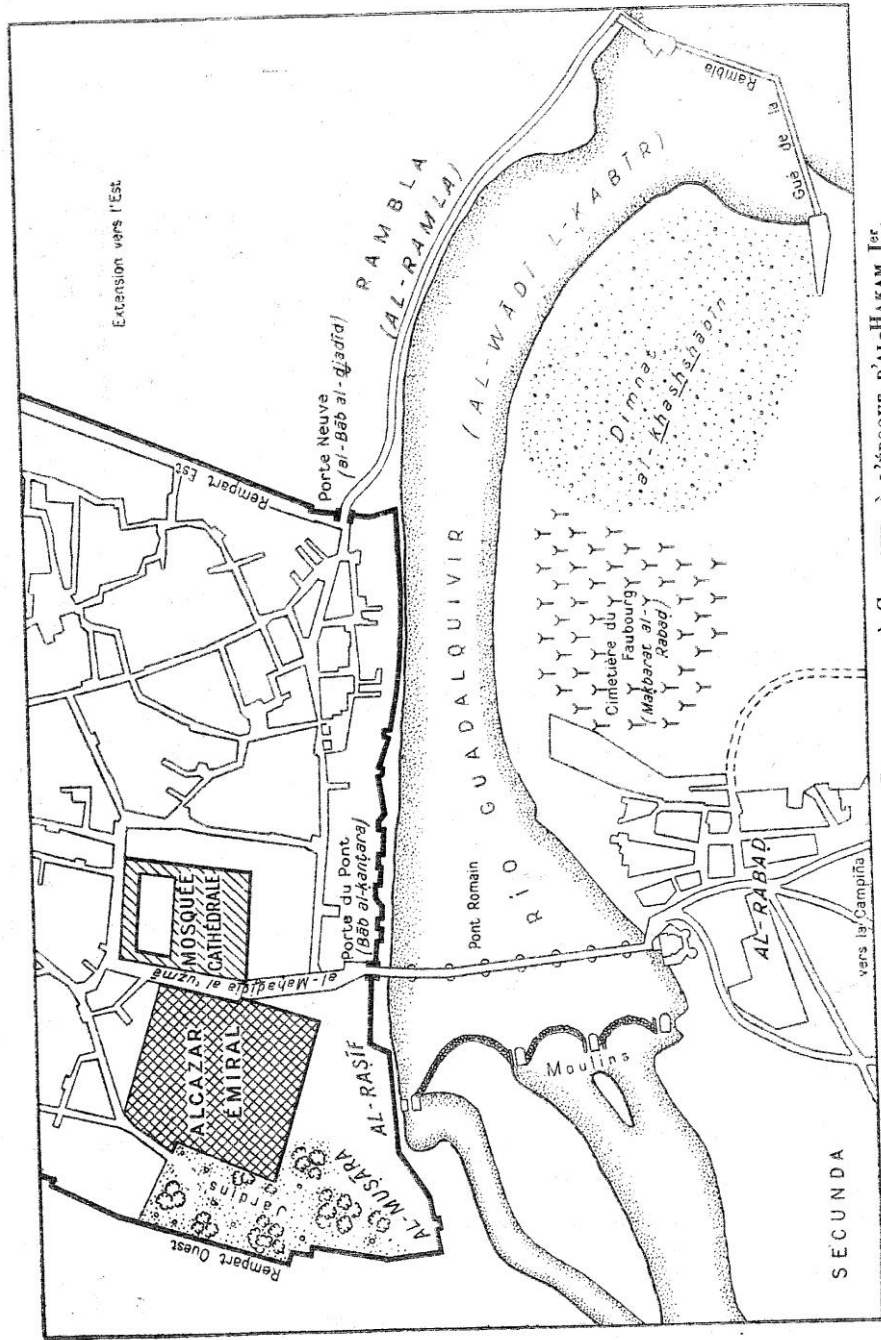

FIG. 7. — LES DEUX RIVES DU GUADALQUIVIR À CORDOUE, À L'ÉPOQUE D'AL-HAKAM Ier.

Grafik 1: Emîr el-Hakem dönemi Kurtuba, Vadi el-Kebîr ve er-Rabad Semti'ni gösteren kroki.
 (Kaynak: É. Lévi Provençal, *Histoire de l'Espagne Musulmane*, c. 1, G. P. Maisonneuve, Paris, 1950, s. 167.)

2. 1. 2. 2. Birinci ve İkinci er-Rabad İsyancıları

Yukarıda ayrıntılı olarak aktardığımız bu çok yönlü sebepler, başkent Kurtuba'da Emîr el-Hakem'e karşı birbirinin devamı niteliğinde olan iki mühim isyana yol açmıştır. Ancak ikincisi çok daha ağır ve trajik bir sonla neticelenmiştir. Pek çok tarihî kaynak genellikle bu iki isyanı; gerek fâilleri, gerek sebepleri ve gerekse mekânın aynı olması bakımından birbiriyle karıştırmışlardır.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz fakihler, ulemâ ve onların destekçileri 189/805 yılı içinde el-Hakem'e karşı başarısız bir darbe girişiminde bulunmuşlardır.¹⁶⁹ Planlanan bu harekâta bir lider tayin etmek için de, el-Hakem'in amcası Münzîr b. Abdurrahmân'ın oğullarından İbn Şemmâs olarak tanınan Muhammed b. el-Kâsım'a başvururlar.¹⁷⁰ Plana göre; el-Hakem tahttan indirildiğinde yerine Muhammed geçirilecektir. Ona giderek, durumlarını açıklarlar. Ve onu, kendileriyle birlikte isyana katılmaya davet ederler. Muhammed b. Kâsım, bu talep karşısında hiç bozuntuya vermez; hatta başta kabul eder görünür. Düşünmek için biraz süre ister; *“Bu işte sizinle birlikte olanları bana bildirin.”*¹⁷¹ der. Belli bir tarih için isyancılarla sözleşilir. Ardından Muhammed, vakit kaybetmeden soluğu el-Hakem'in yanında alır. Onun gözüne girmek için bu komployu ihbar eder.¹⁷² Başlangıçta el-Hakem Muhammed'e inanmaz; ondan kendisine delil göstermesini ister.¹⁷³ Muhammed de planı ispatlamak ve isyanın elebaşlarının isimlerini kendisine bildirmek için el-Hakem'den; güvendiği bir adamını kendisiyle birlikte kefil olarak ayarlanan görüşmeye yollamasını teklif eder. el-Hakem, uşağı Bernet'i ve kâtibi İbnü'l-Hedâ'yı İbn Şemmâs ile gönderir. İbn Şemmâs da onları, kendisi ve isyancılar arasında konuşulanları duyabilecekleri gizli bir yere yerleştirir.

Asiler kararlaştırılan görüşme için gelirler; Muhammed b. Kâsım ile konuşurlar, kararını bildirmesini isterler. Muhammed; *“Beni çağırdığınız şey aklıma takıldı. Sizin adlandırdığınız kişilere güvenmiyorum. Sizden duyduğum gibi onlardan*

¹⁶⁹ O'Callaghan, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁷⁰ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 339 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 405 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 2 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 161.

¹⁷¹ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁷² Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 50.

¹⁷³ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 68.

duymam lazım ki kendim tatmin olayım.”¹⁷⁴ karşılığını verir. “*Kimler bu görüştedir?*” diye sorar. Onlar da derler ki; “*Filanca.*” el-Hakem’in gönderdiği kâtip, perdenin arkasında söylenenleri kaydetmektedir. O kadar çok kişi isyan emelindedir ki kâtip isimlerini söylemeye bile çekinir.¹⁷⁵ Muhammed b. Kâsım ve el-Hakem’in adamları, isyancılar gittikten sonra doğruca saraya giderek emîre herşeyi anlatırlar. Gerçekleri öğrenen el-Hakem, o gece isyancıların yakalanmaları emrini verir.¹⁷⁶ Aynı sırada hapiste bulunan amcaları Mesleme ve Umeyye’yi de öldürterek ortadan kaldırır.¹⁷⁷ el-Hakem isyancıları ele geçirir ve onları çarمیha gerdirir. Çarمیha gerilenlerin toplam sayısı 72’dir.¹⁷⁸ İçlerinde Kurtuba’nın önde gelenlerinden Ebû Ka‘b b. Abdülberr, Yahyâ b. Mudar ve Mesrûr el-Hâdim¹⁷⁹, Secunda karyesi sakinlerinden Yahyâ b. Nasr el-Yahsabî, Musa b. Sâlim el-Havlânî ve oğlu da vardır.¹⁸⁰

el-Hakem, bu olaydan sonra Kurtuba şehrinin çevresine hendek kazdırdı ve surlarını tahkim ettirdi.¹⁸¹ Sarayının kapısına muhafız olarak, silahlandığı memlûklerden çok sayıda yerleştirdi.¹⁸² Ardından Maride (Merida)’da çıkan isyanı bastırmak üzere Kurtuba’dan ayrıldı.¹⁸³ Onun yokluğunu fırsat bilen Kurtubalı bazı tüccarlar¹⁸⁴ ertesi yıl tekrar ayaklandılarsa da; bu isyan kolayca bastırıldı. (190/806)¹⁸⁵

Kurtuba’da çıkarılan İkinci er-Rabad İsyanı’nın tam tarihinin tespitinde ise iki farklı görüş ağırlık kazanmaktadır. Ancak öncelikle, başkent Kurtuba’nın yaklaşık 7 yıl süreyle sükûnet içinde kalmasında¹⁸⁶ büyük payı olan başka bir olaya değinmeliyiz: “*Vak‘atü’l-Hufra (Çukur Olayı)*”, “*Tuleytula Vak‘ası*” ya da

¹⁷⁴ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 71.

¹⁷⁵ İbnü’l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁷⁶ *DGBİT*, c. 4, s. 174.

¹⁷⁷ Provençal, *a.g.e.*, s. 163 ; *DGBİT*, c. 4, s. 174.

¹⁷⁸ Provençal, *a.g.e.*, s. 162-163 ; O’Callaghan, *a.g.e.*, s. 104 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 2.

¹⁷⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 71.

¹⁸⁰ İbnü’l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁸¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 71 ; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 413.

¹⁸² *DGBİT*, c. 4, s. 175 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 2 ; İbnü’l-Esîr, c. 5, s. 413.

¹⁸³ Bilgin, *a.g.m.*, s. 2 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 71 ; *DGBİT*, c. 4, s. 175.

¹⁸⁴ Conde, bu tüccarların idamını esas büyük er-Rabad Vak‘ası’nın (198/ 814 veya 202/ 818) çıkış nedeni olarak göstermişse de bu doğru değildir: *a.g.e.*, c. 1, s. 261.

¹⁸⁵ İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 162 ; Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 164-165 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 50 ; Ameer Ali, *a.g.e.*, s. 483-484 ; *DGBİT*, c. 4, s. 175 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 2.

¹⁸⁶ Ameer Ali, *a.g.e.*, s. 485.

“*Hendek Günü*” diye adlandırılan bu olay, mezkûr şehrin önde gelenlerinin ve soylularının Emîr el-Hakem’e uzun zamandır sert muhalefetleri nedeniyle; tuzak olarak düzenlenmiş bir ziyafet sırasında topluca katledilmeleriyle sonuçlanmış korkunç bir olaydır. Emîr el-Hakem’in oğlu veliahd Melîk Abdurrahmân’ın 181/ 797 yılında şehri ziyareti sırasında hisarda düzenlenen ziyafete davet edilen zengin Toledo âyan ve asilzadelerinden 700¹⁸⁷ veya 5300¹⁸⁸ kişi, el-Hakem’in gizli emri gereğince yemek sırasında topluca katledilerek; cesetleri açılan büyük bir hendeğe atıldı.¹⁸⁹ İşte o güne kadar benzeri görülmemiş dehşet verici bu vak‘a, ülke genelinde muhalefetin en büyük kalelerinden birinin düşürülerek bastırılmasını sağladı.

Meşhur “*er-Rabad Vak‘ası*” olarak anılan ikinci isyan için 13 Ramazan 198/ 7 Mayıs 814¹⁹⁰ ve Ramazan 202/ Mart-Nisan 818¹⁹¹ tarihleri araştırmacılar tarafından genel olarak kabul görmektedir.¹⁹² Bu ikileme kesin bir çözüm getireceğini umduğumuz *en-Nüveyrî* (ö. 733/ 1333) de ilginç bir şekilde eserinde *er-Rabad Vak‘ası*’na dair bahsin en başında, bu olayın 198 yılında¹⁹³ meydana geldiğini zikretmekle beraber bahsin sonuna doğru, aşağıda aktaracağımız saykalin öldürülmesi olayı için bu kez 202¹⁹⁴ tarihini vermektedir. Yani bir anlamda o da, eseri telif ettiği dönemde eski kaynaklardan kendisine ulaşmış bulunan bu muhtemel iki tarih arasında herhangi bir tercih yapmadan aynen aktarmayı uygun görmüştür. Aynı müellif, eserinin yirmi dördüncü cildinde 178 yılını zikretse de büyük ihtimalle istinsah hatasıdır.¹⁹⁵ Biz bu çalışmamızda, olaylar öncelik-sonralık ilişkileri

¹⁸⁷ O’Callaghan, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁸⁸ İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta*, s. 480 ve *A’mâl*, s. 14-15.

¹⁸⁹ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 104-106, 405 ; *DGBİT*, c. 4, s. 179-182 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 50.

¹⁹⁰ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 413 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 51 ; Ameer Ali, *a.g.e.*, s. 485 ; Bury, *a.g.e.*, s. 287 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 405-406 ; E. W. Brooks, “The Arab Occupation of Crete”, *The English Historical Review*, c. 28, New York, 1913, s. 431 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 3. Bilgin çok ilginç bir şekilde konu başlığında 202/ 818 tarihini vermekle beraber, herhalde o da *en-Nüveyrî*’nin yaptığını tekrar ederek; sonraki sayfada başlığı unutup 198/ 814 tarihini vermiş.

¹⁹¹ İbnü’l-Hatîb, *A’mâl*, s. 15 ; İbn Sa’îd’te 13 Ramazan 202 Çarşamba (gerçekte Perşembe): *a.g.e.*, c. 1, s. 42 (Conde da İbn Sa’îd’ten aynen aktarmış: *a.g.e.*, c. 1, s. 261). M. Canard, *a.g.m.*, s. 1082 ; Cemal Tukin, *a.g.m.*, s. 85 ; Christides, *EF*³, 2015/4, s. 7 ; O’Callaghan, *a.g.e.*, s. 104 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 2 ; Ballan, *a.g.m.*, sayfa belirtilmemiş.

¹⁹² Bu hususta tıpkı bizim gibi titiz bir tetkik yürütmüş olan Aly Mohamed Fahmy’nin eserine bkz: *Muslim Sea Power in the Eastern Mediterranean From the Seventh to the Tenth Century A.D.*, Cairo, 1966, s. 128, 5 no’lu dipnot.

¹⁹³ *en-Nüveyrî*, *a.g.e.*, c. 23, s. 217.

¹⁹⁴ *en-Nüveyrî*, *a.g.e.*, c. 23, s. 218.

¹⁹⁵ *en-Nüveyrî*, *a.g.e.*, c. 24, s. 210.

bakımından daha düzenli gittiğinden ve kurgu bu haliyle akla daha yatkın olduğundan; Ramazan 198/ Mayıs 814 tarihini tercih ettik.

İbn Haldûn, H. 190 şeklinde bambaşka bir tarih zikreder.¹⁹⁶ İbnü'l-Ebbâr ise 17 Şâban 202 Çarşamba tarihini vermektedir¹⁹⁷ ki; zikrettiği gün gerçekte Çarşamba değil Pazar'dır. Bu son iki veri, zaten tarihçiler tarafından pek itibar görmemiştir.

İsyanın perde arkasındaki asıl sebeplere yukarıda değinmiştik. Şimdi ikinci ve büyük isyanın patlamasına sebep olan son kıvılcım hakkında bilgi vereceğiz. Kaynaklarda anlatıldığına göre; daha önce de değindiğimiz gibi Kurtuba halkı el-Hakem'e cephe almışlardı ve özellikle fakihlerle ulemânın kışkırtmalarıyla her fırsatta emîre karşı protestolarda bulunuyorlardı. Emîr el-Hakem, bir gün her zamanki gibi namaz için camiye gittiğinde (veya çıktığı av dönüşü¹⁹⁸); çevresindekilerin takdirini toplamak isteyen bir vatandaş, halkın önünde emîrin yüzüne karşı hakaret eder ve onu küçük düşürür. Buna öfkelenen el-Hakem de orada protestoda bulunan toplam 10 kişiyi tutuklatarak idam ettirir.¹⁹⁹ Bu olay, fakihler ve âlimler başta olmak üzere Kurtubalıları çok kızdırır ve sabrını taşırır. Buna ilaveten aynı gün; 13 Ramazan 198/ 7 Mayıs 814 günü el-Hakem'in memlûklerinden biri, saykalın²⁰⁰ (demirci de denebilir) birine parlatması için bir kılıç getirir. Saykal, elinde işleri olduğunu söyleyerek memlûkü oyalar ve işi geciktirir. Buna öfkelenen memlûk de kılıcı alır ve onunla saykalı öldürür.²⁰¹ Şehirde zaten çok yükselmiş olan tansiyon, bu olay üzerine kalabalık kitlelerin katıldığı büyük ve çok tehlikeli bir ayaklanmaya dönüşür. Güney varoşlarındaki er-Rabad semti sakinlerinin başı çektiği kalabalık ve silahlı bir grup; Kurtuba'nın önde gelenleri, nüfusun beşte birini teşkil eden fakihler, ulemâ ve öğrencileri²⁰² de dahil olmak üzere harekete geçerek Emîr el-

¹⁹⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 162.

¹⁹⁷ İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 44.

¹⁹⁸ Bilgin, *a.g.m.*, s. 3 ; Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 166.

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 413 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 76 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 405-406.

²⁰⁰ Cila, perdah demektir. Arapça “صَلَّ (cilalamak, perdahlamak, parlatmak)” kökünden gelir. Türkçede de “saykal vurmak, saykal vermek” şeklinde aynı anlamda kullanılır. Buradaki anlamı ise Farsça'da “sahtiyân” da denilen “cilalayan, parlatan, perdahlayan”dır. Bkz. Almaany Arapça-Türkçe Online Sözlük <http://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%D8%B5%D9%82%D9%84/?c=> (erişim tarihi: 03.05.2017).

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 414. İbn Sa'îd biraz farklı aktarmış: *a.g.e.*, c. 1, s. 42. İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 107 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 3 ; *DGBİT*, c. 4, s. 176.

²⁰² Scott, *a.g.e.*, c. 1, s. 463.

Hakem'in sarayının etrafını kuşatırlar.²⁰³ Gerçekten de er-Rabad mahallesi, el-Hakem'in sarayına bitişik bir mevkide idi.²⁰⁴ el-Hakem isyancı gürûhun üzerine muhafızlardan bir birlik sevkettiyse de; bu ordu yenilerek çekilir.²⁰⁵ İsyancıların sayısının 4000'i bulduğu bazı kaynaklarca bildirilmektedir.²⁰⁶ *İbnü'l-Hatîb* (ö. 776/1374-75) bu kalabalığı; '*İsyancıların sayısını Allah'tan başkası sayamaz.*' diyerek tasvir etmiştir.²⁰⁷ el-Hakem sarayın fazla direnemeyeceğini anlayınca önce telaşa kapılır; ancak hemen kendini toplar ve büyük bir kararlılıkla tahtını korumak için asilerle çarpışmaya karar verir. Birliklerine at ve silah dağıttırır; onları taburlara ayırıp başlarına hanedan üyelerini tayin eder.²⁰⁸ Zırhını ve silahını kuşanır, atına biner. Maiyetini ve aile fertlerini toplayarak; asileri defetmek için bir plan yapar. Maiyetindeki cesur savaşçılardan '*Sâhibü's-Savâif* (*'Kılıçların Efendisi'*)' olarak tanınan amcasının oğlu Ubeydullah b. Abdullah el-Belensî ve İshâk b. el-Münzîr el-Kuraşî²⁰⁹, ye sarayın surlarında bir gedik açmalarını emreder. el-Hakem ve seçkin süvarileri, açılan bu gedikten dışarıya çıkarlar ve kalabalığa farkedilmeden arkadan dolaşırlar.²¹⁰ el-Hakem, Ubeydullah ve askerlerine; asilerin evlerinin ve ailelerinin bulunduğu er-Rabad (Arrabal del Sur) semtini ateşe vermelerini emreder.²¹¹ Öyle de yaparlar. Arkalarından yükselen dumanı farkedenden er-Rabadlılar telaş içinde evlerini, mallarını ve ailelerini kurtarmak için sarayın önünden ayrılarak dağılırlar. O kadar ki; az zaman sonra meydandaki sayısız kalabalıktan kimsecikler kalmaz.

Ubeydullah ve süvariler, isyancıların önüne çıkarak onlarla çarpışmaya başlarlar. el-Hakem'in sarayda kısıtlı kalmış olan maiyeti de kalabalığa arkadan hücum ederler.²¹² İki ateş arasında kalan asiler mağlup olur ve dağılırlar. el-Hakem'in askerleri, önlerine kim çıkarsa kılıçtan geçirirler. Orada müthiş bir kıyım gerçekleşir. Kaynaklar 10.000'den fazla insanın öldürüldüğünü yazmaktadırlar.²¹³

²⁰³ *İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. 5, s. 414 ; İbnü'l-Hatîb, A'mâl, s. 15 ; el-Makkârî, a.g.e., c. 2, s. 639 ; el-Merrâkûşî, a.g.e., s. 13.*

²⁰⁴ *el-Merrâkûşî, a.g.e., s. 13 ; el-Makkârî, a.g.e., c. 1, s. 339 ; İbn Haldûn, el-'İber, c. 4, s. 162.*

²⁰⁵ *İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. 5, s. 414 ; İmâmuddîn, a.g.e., s. 107.*

²⁰⁶ *en-Nüveyrî, a.g.e., c. 23, 218 ; Bilgin, a.g.m., s. 3.*

²⁰⁷ *İbnü'l-Hatîb, A'mâl, s. 15.*

²⁰⁸ *İbnü'l-Ebbâr, a.g.e., c. 1, s. 46 ; en-Nüveyrî, a.g.e., c. 23, s. 217.*

²⁰⁹ *İbn İzârî, a.g.e., c. 2, s. 76.*

²¹⁰ Daha ayrıntılı bir saha çalışmasını Provençal yapmıştır: *a.g.e., c. 1, s. 168.*

²¹¹ *İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. 5, s. 414.*

²¹² *el-Merrâkûşî, a.g.e., s. 13.*

²¹³ *İbnü'l-Hatîb, A'mâl, s. 16 ; İbnü'l-Ebbâr, a.g.e., c. 1, s. 44 ; İbn İzârî, a.g.e., c. 2, s. 77.*

Ele geçirilen seçkinlerden 300 kişi de başaşağı²¹⁴ çarmla gerilerek²¹⁵; Bâbü'l-Kantara'nın karşısından el-Musârât'ın sonuna kadar²¹⁶ (ya da vadi üzerinde el-Merc'den el-Masarra'ya kadar²¹⁷) nehir kıyısı boyunca²¹⁸ (veya öteden beri idamların yapıldığı Bâbü's-Sudda'da²¹⁹) dizilirler. er-Rabad semti kılıç hakkı olarak 3 gün boyunca yağma, tecavüz ve katliama terkedilir.²²⁰ Üç gün tamamlandığında el-Hakem, yağma ve katliamın durması emrini verir.²²¹

Hem devlet hem de hükümdarı el-Hakem için çok tehlikeli olan bu isyan bastırıldıktan sonra Emîr el-Hakem, er-Rabad semtinin; tüm yapıları, evleri, mescidleri, köşkleri vs. ile birlikte yıkılmasını; yerle bir edilmesini²²² ve arazisinin mezraya çevrilmesini emretmiştir.²²³ Emri yerine getirilmekle kalmamış; el-Hakem, er-Rabad'ın bir daha asla yerleşime açılmamasını –kendinden sonraki haleflerine de bir vasiyet gibi– buyurmuştur.²²⁴ Bu sebeptir ki er-Rabad'ta, Endülüs'te başka bir hanedan hakimiyet kurana kadar tek bir yapı bile dikilmemiştir.²²⁵ Yine bundan dolayıdır ki üçüncü Endülüs Emevî Emîri I. el-Hakem b. Hişâm'ın lâkabı, bu isyana atıfla ‘‘er-Rabadî’’ olmuştur.²²⁶

²¹⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 414 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 23, s. 217 ; Scott, *a.g.e.*, c. 1, s. 466. İmâmuddîn, başaşağı çarmla gerilmenin nefretin özel bir işareti olduğunu belirtmektedir: *a.g.e.*, s. 108.

²¹⁵ O'Callaghan, *a.g.e.*, s. 104.

²¹⁶ İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 44.

²¹⁷ *DGBİT*, c. 4, s. 177.

²¹⁸ İbn Sa'îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 42.

²¹⁹ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 108.

²²⁰ İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 44 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 414 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 23, s. 217 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 3 ; *DGBİT*, c. 4, s. 177.

²²¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 414 ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 23, s. 218.

²²² O'Callaghan, *a.g.e.*, s. 104.

²²³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 414 ; el-Merrâkûşî, *a.g.e.*, s. 13 ; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, s. 16 ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 44 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 77 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 162 ; İbn Sa'îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 42.

²²⁴ Conde, *a.g.e.*, c. 1, s. 264.

²²⁵ İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, s. 44: ‘‘Endülüs'te başka bir hanedan gelene kadar, er-Rabad hiç imar edilmedi ve oraya bir ev bile dikilmedi. ...Rûmlar (İspanyollar olacak) Kurtuba'yı ele geçirene kadar yaklaşık 430 yıl boyunca bu böyle devam etti.’’ İbn Sa'îd'e göreyse ‘‘Benü Umeyye dönemi boyunca’’; *a.g.e.*, c. 1, s. 42.

²²⁶ el-Merrâkûşî, *a.g.e.*, s. 13 ; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 342 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 407, 4 no'lu dipnot ; *DGBİT*, c. 4, s. 17 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 4.

2. 1. 2. 3. İsyanın Sonu ve Endülüs'ten Çıkış

Hayatta kalmayı başarabilen er-Rabadlıların akıbeti hakkında henüz karar verilmiş değildir. Bununla ilgili el-Hakem, en çok itibar ettiği Abdülkerîm b. Abdülvâhid b. Abdülmugîs'in de aralarında bulunduğu vezirlerine danışır. Abdülkerîm, emîre isyancıların bağışlanmalarını; af çıkarılmasını tavsiye eder. Diğerleri, öldürülerek yok edilmelerini önerirler. el-Hakem de gözde vezirinin sözüne uyar; hayatta kalan Kurtubalılar'ın –fakihler ve aileleri hariç²²⁷– şehirden sürgün edilmeleri kararlaştırılır.²²⁸ Sürgünlerin kadınlarını, çocuklarını, taşınabilir mallarını yanlarına alarak; Endülüs toprakları dışındaki uzak yerlere gitmelerine izin verilir.²²⁹

Bunlar Endülüs kıyılarına ulaşmak için küçük gruplar halinde hareket ettiler. Çünkü topluca hareket etmelerine izin verilmedi. Ancak yolculuk boyunca bu kez de; onları korumakla görevlendirilmiş bazı refakatçi askerlerin, yollarda pusuya yatmış haydutların, soyguncuların, kötü tıynetli kişilerin zulmüne uğradılar.²³⁰ Mülteciler soyuluyor; mallarını korumak için direnenlerse öldürülüyorlardı.²³¹ Böylece daha kıyıya varamadan, ikinci bir faciaya daha maruz kalmış oldular.

İbnü'l-Hatîb, Kurtuba'dan sürülen ailelerin toplam sayısını 20.000 olarak verir.²³² Ancak biz biliyoruz ki bunlardan 15.000'i yalnız İskenderiye'ye yerleşenlerdir.²³³ Dolayısıyla Endülüs'ün sınır bölgelerine dağıtılanlar, Mağrib ve Fas'a gidenler de hesaba katılacak olursa; bu rakam toplam sayıdan çok daha az olmalıdır.

er-Rabadlıların Endülüs dışına sürüldüklerini söyledik. Ancak İbn İzârî, “(el-Hakem) *er-Rabad halkını, Endülüs'ün tüm nahiyelerine dağıttı.*”²³⁴ şeklinde malumât vermektedir. İbnü'l-Ebbâr da “*H. 20 Şâban Çarşamba günü bu mülteciler,*

²²⁷ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 169.

²²⁸ el-Merrâkûşî, *a.g.e.*, s. 13 ; İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 69 ; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâtâ*, c. 1, s. 45.

²²⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 414 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 77 ; Fahmy, *a.g.e.*, s. 128.

²³⁰ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, 169.

²³¹ İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 23, s. 218 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 414. İbn İzârî burada da isyancılara hiç zarar gelmediğini yazmış: *a.g.e.*, c. 2, s. 77.

²³² İbnü'l-Hatîb, *A 'mâl*, s. 16. Provençal'e göre bu rakam abartılı görünmektedir: *a.g.e.*, c. 1, s. 169.

²³³ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 69 ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 51 ; M. Canard, *a.g.m.*, s. 1082 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 108 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 5. Bury, el-Himyerî'ye dayanarak sayılarını 10.000 olarak verir: *a.g.e.*, s. 287.

²³⁴ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 77.

en uzak kasabalara ve sınır taraflarına dağıtıldılar. Ve kalabalık bir grup, ahâlisinin el-Hakem'e olan muhalefetinden dolayı Toledo'ya yerleştiler.'²³⁵ şeklinde yazmıştır. İbnü'l-Hatîb ise, mültecilerin Endülüs'ten hiçbir beldeye yerleşmediklerini üstüne basa basa belirtmiştir.²³⁶ Ancak bugün biz bu mültecilerin bir kısmının, o dönemde el-Hakem muhaliflerini barındırmak için çok uygun bir ortam olabileceğini tahmin ettiğimiz Tuleytula (Toledo)'ya yerleştiklerini biliyoruz.²³⁷ O zaman mülteciler için denilebilir ki; tıpkı Toledo gibi Endülüs toprakları dahilinde başka şehirlere ya da nahiyelere de gitmiş olmaları imkân dahilindedir.

Peki er-Rabadlılardan birçok insan katledilir ve kalanlar da yurtlarından sürülürken, bu isyanda halkı esas teşvik ve tahrik eden elebaşları; yani fakihlere ne oldu?

Bunlardan İsâ b. Dinâr ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Tuleytula (Toledo)'ya firar ettiler.²³⁸ Ortalık yumuşadıktan sonra Yahyâ eman istedi ve Emîr el-Hakem onun için bir eman belgesi yazdı.²³⁹ Yahyâ, Kurtuba'ya geri gitti.²⁴⁰ Eski konumunu ve itibarını yeniden kazandı.²⁴¹ H. 233 veya 234'te ölmüştür.²⁴²

Tâlût b. 'Abdülcebbâr el-Meâfirî, isyandan sonra sürgün edilmesi emredilenlerden biriydi. Ancak Tâlût uzağa gitmedi; durumlar değişene kadar ortadan kaybolmaya karar verdi. Tam bir yıl boyunca Yahudi bir adamın evinde gizlendi. O Yahudi bu süreçte Tâlût'a ikramda bulundu; yüce gönüllülük ve cömertlik gösterdi, onu yüceltti. Tâlût bir yıl sonra tekrar dışarıya çıktı. Eski öğrencisi olan kâtip Ebû'l-Bessâm el-Vezîr'in yanına giderek; ondan Emîr el-Hakem'in nezdinde kendisi için aracılık yapmasını ve kendisine bir eman çıkartmasını rica etti. Ebû'l-Bessâm onu hoş karşıladı; ricasını kabul etti²⁴³ ve onu evinde gizledi. Ancak emîre de Tâlût'u gammazladı. Tâlût, el-Hakem'in huzuruna çıkarıldı. el-Hakem, Tâlût'u

²³⁵ İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45.

²³⁶ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, s. 16.

²³⁷ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 77 ; Conde, *a.g.e.*, c. 1, s. 262 ; Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 169.

²³⁸ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 68 ; İbn Sa'îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 43. en-Nüveyrî, Yahyâ'nın Berberî semtlerinden birine geldiğini yazar: *a.g.e.*, c. 23, s. 218.

²³⁹ İbn Sa'îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 43.

²⁴⁰ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 11.

²⁴¹ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 407.

²⁴² el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 339.

²⁴³ el-Merrâkûşî, *a.g.e.*, s. 14. Aynı hikâyeyi anlatmakla beraber müellif, Emîr I. el-Hakem er-Rabadi ile Halife II. el-Hakem el-Mustansır'ı birbirine karıştırmıştır.

paylayarak azarladı ve geçmişte ona karşı gösterdiği yakınlık ve dostluktan bahis açarak; kendisine ihaneti dolayısıyla serzenişte bulundu.²⁴⁴ Tâlût da kendisini; “*Ben size nasıl isyan ederim?! Mâlik b. Enes’in şöyle dediğini duymuştum: ‘Zalim saltanat, Kıyamet Günü fitnesinden daha hayırlı bir zamandır.’*” diyerek savundu.²⁴⁵ Sonra da el-Hakem’e başından geçenleri anlattı. el-Hakem, Tâlût’u affetti ve evine dönmesine izin verdi. Hatta kendisine sığınmış birini ispiyonladığı için kâtip Ebû Bessâm el-Vezîr’e öfkelenerek; onu saraydaki görevinden azletti.²⁴⁶ Bundan sonra Tâlût, ölünceye kadar eskisi gibi makbûl kalmaya ve korunmaya devam etti.²⁴⁷

İbnü’l-Hatîb’in belirttiğine göre; uzaktan akrabası olan İbn Vezîr, isyan sırasında müellifin yardımıyla Tuleytula’ya kaçmayı başarmış; daha sonra da Nâbilûşe (Nablus ?)’ye yerleşerek orada hatiplik yapmıştır.²⁴⁸

Görüyoruz ki Emîr el-Hakem, kendisini ve tahtını hedef alan bu büyük isyana iştirak eden sıradan halkı en şiddetli bir şekilde cezalandırırken; arkalarında onları örgütleyen ve kışkırtan asıl fâillerin yakalanmaları içinse yeteri kadar ciddi bir takibat yürütmemiş ve sonradan onları affetmeyi tercih etmiştir. Hatta bununla da yetinilmemiş; Kurtubalı ilim ehlinin başkent ve çevresi dışında, memleketin (Endülüs’ün) nahiyelerinden istedikleri yerde oturabilecekleri ilan edilmiştir.²⁴⁹ el-Hakem’in ölmeden önce, er-Rabad halkına yaptıkları için pişmanlık ve vicdan azabı duyduğunu; hatta bu dokunaklı olay için uzun bir de şiir kaleme aldığı bilinmektedir.²⁵⁰ Onun bu tutumu, sağlıklı bir insanın psikolojisinde kin ve öfke uzun zaman içinde eski şiddetini kaybederek; geçmiş olaylar daha farklı veya ılımlı bir şekilde karşılandığından gayet olağan idi. İsyandan hemen sonraki yıl; yani üstünden fazla bir zaman geçmeden fakihleri ve âlimleri bağışlamasını yalnız pişmanlıkla açıklamak mümkün değildir. Scott, bu bağışlayıcılığı ve el-Hakem’in fakihlere gösterdiği ılımlılığı; Arap toplumu için çok önemli bir unsur olan asabiye kavramına

²⁴⁴ İbnü’l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 71-72 ; İbn Sa‘îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 43.

²⁴⁵ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 339.

²⁴⁶ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 339 ; İbnü’l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 72 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 23, s. 218.

²⁴⁷ İbnü’l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 72.

²⁴⁸ İbnü’l-Hatîb, *A ‘mâl*, s. 15.

²⁴⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 77.

²⁵⁰ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 80 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 4. el-Hakem’in er-Rabad Olayı için yazdığı şiiri, çalışmanın sonundaki *EKLER* bölümünde sunduk; bkz. *EK 1*, s. 234-235.

dayandırmakta ve şu ifadelerle açıklamaktadır: ‘‘Halk bu suretle amansız bir şekilde cezalandırılırken; asıl saldırganlar görülmemiş bir merhamete muhatap olurlar. Bu tarafgirliğin açıklaması şu gerçeğin içindedir; ayaklanan kitle yabancılardır. Bunlar sağlam bir akideye bağlı olmalarına rağmen sevilmeyen bir kesimdi. Mâlikî mezhebi mensubu olan âlimler ise çoğunlukla Kureyş ailesindendi; kan bağı ve ırkî antipatiler, el-Hakem’in anlayışında kendisine hakaret edilmesinden ya da tâcının tehlikeye düşmesinden daha önemliydi.’’²⁵¹ Bunun kısmen doğru olduğuna inanmakla beraber; fukahânın ve âlimlerin Endülüs halkı içindeki prestij ve itibarlarını hala koruyor olmaları da bir o kadar etkili olmuş olmalıdır.²⁵²

2. 1. 3. İlk Sürgün: Fas ve İskenderiye’de Kurtubalılar

Yukarıda aktardığımız gibi Kurtuba’dan sürülen er-Rabadlılar, yerlerini ve yurtlarını terk ederek Endülüs kıyılarına doğru yola çıkmışlardı. É. Lévi Provençal’e göre bu uygulama, H. 202 yılının Ramazan ayı bitmeden (M. 818 Nisan’ın ilk yarısı) başlamıştır.²⁵³ Sağ salim kıyıya varabilenler, burada kendileri için tahsis edilen gemilere binmek üzere iki ana gruba ayrılırlar: Bir grup Mağrib ve Fas’a; diğer grup da daha doğuda İskenderiye’ye gideceklerdir.

2. 1. 3. 1. Fas’ta Kurtubalılar

Yaklaşık 8000 aile²⁵⁴, o dönemde Fas’ta hüküm sürmekte olan Şîh İdrîsîler’den II. İdrîs b. I. İdrîs²⁵⁵ (Saltanat Dönemi: 177-213/ 793-828)’nin daveti üzerine²⁵⁶ Endülüs’ten karşı kıyılara geçerek Fez şehrine ulaşmışlardır.²⁵⁷ Babası I. İdrîs²⁵⁸ (Saltanat Dönemi: 172-177/ 789-793) tarafından 179/ 789 yılında kurulmuş olan başkent Fez’e yerleşecek yeni insanlar aranmaktaydı.²⁵⁹ Buraya daha önceden de az

²⁵¹ Scott, *a.g.e.*, c. 1, s. 467-468.

²⁵² Bilgin de bu görüştedir: *a.g.m.*, s. 4.

²⁵³ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 169.

²⁵⁴ Scott, *a.g.e.*, c. 1, s. 467. O’Callaghan, sürgünlerin çoğunluğunun Fas’a gittikleri kanaatindedir: *a.g.e.*, s. 104.

²⁵⁵ Hakkında bkz. Muhammed Razûk, ‘‘İdrîs II’’ maddesi, *TDVİA*, c. 21, 2000, s. 483.

²⁵⁶ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 170 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 4.

²⁵⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 162 ; İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 77 ; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 339.

²⁵⁸ Hakkında bkz. Muhammed Razûk, ‘‘İDRÎS I’’ maddesi, *TDVİA*, 2000, c. 21, s. 480-481.

²⁵⁹ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 170.

sayıda Endülüslü göçmenler gelip yerleşmiş bulunuyorlardı.²⁶⁰ Ancak Fez ahâlisinin neredeyse tamamı Berberîlerden oluşuyordu ve II. İdrîs, şehirdeki bu baskın unsura karşı denge oluşturacak yeni bir etnik grup arayışındaydı. Bu sebeple Kurtubalılar geldiğinde, onları adetâ Allah'ın bir lutfu gibi görüp²⁶¹ hoş karşılamıştır.

II. İdrîs'in kendisi de 192/ 808-809 yılında, aradan küçük bir akarsuyun geçtiği babasının şehriyle karşı karşıya bir mevkiye *el-Âliye* adında yeni bir şehir inşâ etmişti ki; bu şehre de çoğu Kayrevânlılardan oluşan İfrikiyeli sığınmacılar yerleşmişti. Kurtubalılar, II. İdrîs'in kendilerine yer tahsis etmiş olduğu *el-Âliye* ya da diğer ismiyle *el-Medînetü'l-Kayravâniyyîn* şehrine gelerek; burada daha sonraları '*el-Medînetü'l-Endelüsiyyîn*'²⁶² ya da '*el-Idvetü'l-Endelüsiyyîn* (عدوة Endülüslüler Yakası)'²⁶³ olarak adlandırılacak olan şehrin ön kısmına yerleşmişlerdir ki; bu mahalle varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.²⁶⁴ Şehrin bu ön kısmı ile Kayrevânlıların oturdukları diğer kısım birbirinden bir duvarla ayrılmıştır; çünkü ezelden beri Mağriblilerle Endülüslüler birbirlerinden haz etmezlerdi.²⁶⁵ Ayrıca Endülüs'ten gelen Kurtubalılar arasında bir miktar Hristiyan nüfusun da olduğunu, Fez şehrinin *el-Medînetü'l-Endelüsiyyîn* kısmında bulunan bir kapıya '*Bâbü'l-Kenîse (Kilise Kapısı)*' ismi verilmiş olmasından anlıyoruz.²⁶⁶ Mağrib'teki Araplardan daha hünerli olan²⁶⁷ Kurtubalılar, Fas'a atalarından kalma bahçecilik, inşaat ve zanaat dallarındaki birikimlerini de getirerek; yeni kurulan bu şehrin ekonomik kalkınmasına çok katkıda bulunacaklardı.²⁶⁸

²⁶⁰ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 408 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 4.

²⁶¹ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 170.

²⁶² Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 170 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 408.

²⁶³ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Muğrib fî-Zikri Bilâdi İfrîkayye ve'l-Mağrib* (Fransızcası *Description de l'Afrique Septentrionale*), Editör: G. de Slane, Alger, 1857, s. 115 v.d.

²⁶⁴ Ballan, *a.g.m.*, sayfa belirtilmemiş.

²⁶⁵ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 408. Christides bu çatışmayı, şehirli Endülüslülerle göçebe Mağrib Arapları arasındaki uyumsuzluğa bağlamaktadır: *a.g.e.*, s. 82.

²⁶⁶ el-Bekrî, *a.g.e.*, s. 116.

²⁶⁷ Conde, *a.g.e.*, c. 1, s. 264 ; Christides, *a.g.e.*, s. 82.

²⁶⁸ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 170 ; a.mlf., "La fondation de Fès", *Annales de l'Institut d'Études Orientales d'Alger*, c. 4, Paris, 1938, s. 23-53 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 408.

2. 1. 3. 2. İskenderiye’de Kurtubalılar

Klasik Arap müelliflerinin pek çoğu, er-Rabadlılardan 15.000 kişi civarındaki²⁶⁹ diğer grubun daha girişimci ve cüretkâr olduklarını; nitekim bunların Orta ve Doğu Akdeniz’de daha uzak mesafeli ve daha maceralı²⁷⁰ zor bir yolculukla İskenderiye’ye çıktıklarını kaydetmektedirler.²⁷¹ Vasiliev, Kurtubalıların İskenderiye’ye geliş tarihini 199/ 814-815 olarak vermektedir.²⁷² Yani ona göre er-Rabadlılar, isyanın sonunda Endülüs kıyılarından bindikleri gemilerle hemen bir yıl içinde buraya gelmişlerdi. Esasen Arap kaynaklarının verdiği ‘‘*Abdullah el-Me‘mûn b. er-Reşîd’in saltanat döneminin başlarında*’’²⁷³ bilgisi de; Abbâsî Halifesi el-Me‘mûn 198/ 813’te Bağdâd’ta tahta çıktığına göre Vasiliev’in tezine uygun düşmektedir. M. Canard da makalesinde, Kurtubalıların İskenderiye’de 200-212/ 816-827 yılları arasında olmak üzere yaklaşık 12 yıl hüküm sürdüklerini zikretmektedir ki; bu da Vasiliev’in tahminine çok yakındır.²⁷⁴

Esasen yakın dönem tarihçilerinden bir kısmı bu belirsizliğin farkında olduklarından, Kurtubalıların İskenderiye’ye geliş tarihi hakkında net bir bilgi vermemeyi tercih etmişlerdir.²⁷⁵ XIX. yüzyıl tarihçisi Michele Amari ise er-Rabad Vak‘ası için 25 Mart 818 tarihini kabul etmektedir²⁷⁶ ve isyan sonrası için çok daha farklı bir tez ortaya atarak; doğuya yolculuk eden bu 15.000 er-Rabadlı mültecinin, İskenderiye’ye Kurtuba’daki katliamdan ancak 8 yıl sonra vardıklarını söylemiştir. Amari’ye göre Emîr el-Hakem veya oğlu II. Abdurrahmân b. el-Hakem (Saltanat Dönemi: 206-238/ 822-852) onları Endülüs’ten ihrâc edecek gemileri temin edinceye

²⁶⁹ İbnü’l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 69 ; İbnü’l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45 ; İbn Sa‘îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 42. el-Ya‘kûbî (ö. 292/ 905’ten sonra), sayılarını 3000 olarak verir ve İskenderiye’ye 4000 gemiyle –bu imkansız– geldiklerini söyler. Bkz. el-Ya‘kûbî, *Târîhu Ya‘kûbî*, c. 2, Editör: M. Th. Houtsma, Leiden, 1883, s. 542. el-Himyârî, 10.000 kişiden fazla olduklarını zikreder: *a.g.e.*, s. 51. Scott bu 15.000 kişinin yalnız gruptaki savaşçı erkeklerin sayısı olduğunu, yani toplam sayının çok daha fazla olduğunu iddia etmektedir: *a.g.e.*, c. 1, s. 467.

²⁷⁰ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 171 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 409.

²⁷¹ el-Merrâkûşî, *a.g.e.*, s. 14 ; İbnü’l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 69 ; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 339 ; İbnü’l-Hatîb, *A‘mâl*, s. 16 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 162 ; İbnü’l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45.

²⁷² Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 51 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 409 ; Fahmy, *a.g.e.*, s. 129.

²⁷³ İbnü’l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45.

²⁷⁴ Canard, *a.g.m.*, s. 1082-1083 ve Scott, *a.g.e.*, c. 1, s. 467. Provençal de miladî 10 yıl olarak hesaplamış ki bu doğrudur: *a.g.e.*, c. 1, s. 172. İmâmuddîn de aynı görüştedir: *a.g.e.*, s. 410. Bilgin, *a.g.m.*, s. 5.

²⁷⁵ Eymen Fuâd es-Seyyîd, ‘‘İskenderiye’’ maddesi, *TDVİA*, c. 22, 2000, s. 575 ; Christides, *ET*³, 2015/4, s. 7 ; Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 171 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 6.

²⁷⁶ M. Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, c. 1, Firenze, 1854, s. 160.

kadarki süre zarfında; er-Rabadlıların yurt arayışları çerçevesinde gerek İspanya’da ve gerekse Afrika’da birkaç yerden geri çevrilmiş olduklarını farzetmek lazımdır. Hatta bu insanlar silahsız ve parasız bir halde İskenderiye varoşlarında toplanana kadar; İspanyol donanması eşliğinde belki gizlice belki de zor kullanarak Balear Adaları’nda ve İtalya topraklarında dolaşmış olabilirler.²⁷⁷ Tartışmalı ama ihtimal dahilinde olan bu kurguya göre Kurtubalıların 8 yıl sonra İskenderiye’ye vardıkları kabul edilecek olursa; o zaman bunlar İskenderiye’de M. Canard’ın ve Vasiliev’in iddia ettikleri gibi 12 yıl boyunca değil, yaklaşık 1 yıl kadar iktidarı ellerinde tutmuş olmaları lazım gelir.²⁷⁸ Bu da teorinin zayıf yönüdür. Christides de er-Rabadlıların, Endülüs’ten Adalar Denizi’ne gelinceye kadarki ara dönemde ya Sicilya ya da Sicilya’nın karşısına düşen Afrika kıyılarında (İfrıkıyye’de) bulduklarına dair *Konstantinos Porphyrogenitos* (X. yüzyıl)’ta mevcut bir bilgiyi aktarmıştır.²⁷⁹

É. Lévi Provençal, sürgünlerin İskenderiye macerasına daha baştan şüpheyle yaklaşmaktadır. O, er-Rabad İsyanı’nın meydana geldiği kabul edilen tarihler arasındaki 4 yıllık farkı açıklarken de bambaşka bir ayrıntıya dikkat çekmiştir: Ona göre sürgün edilen er-Rabadlılar, Kurtubalı denizciler değillerdi. Ancak İspanya sahillerinde gezginlikle uğraşan yeni-Müslümanlardan (Müsta’ribe) şansını denemek isteyenler bunlara katılmışlardı. Nitekim o dönemde tüm Endülüs ve Levante sahillerinde, tüccarların gemilerine saldırmaktan çekinmeyen tecrübeli denizciler eksik olmamışlardır. O kadar ki; kronikçi Einhard’a göre Charlemagne (Şarلمان), bu korsanlığı bitirmek için bazı tedbirler almak zorunda kalmıştı. Sonuç olarak Provençal’e göre Müslüman tarihçiler, kronolojik zorluklara aldırılmadan IX. yüzyılın korsanlarını; er-Rabad (metinde *Faubourg*; yani Fransızca ‘‘Varoş’’) katliamından kurtulanlar olarak nitelendirme arzularına karşı koyamamışlardır. Belki de bu yüzden onlardan birkaçı, isyanın tarihini 4 yıl ileriye kaydırmak zorunluluğunu hissetmişlerdir.²⁸⁰ Gerçekten de bazı Arap müellifleri, Ebû Hafs ve taraftarlarının el-Hakem tarafından temin edilen gemileri aldıklarında İspanya taraflarında korsanlığa

²⁷⁷ Amari, *a.g.e.*, c. 1, s. 162.

²⁷⁸ Bury, Endülüslülerin İskenderiye hakimiyetlerini 6 yıla sınırlamıştır: *a.g.e.*, s. 288.

²⁷⁹ Christides, *a.g.e.*, s. 84 ; Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Editör: G. Moravcsik, İngilizceye Çeviren: R. J. H. Jenkins, Dumberton Oaks, Washington D. C., 1967, s. 95 ve 97 ; Constantinus Porphyrogenitus, *De Thematibus et De Administrando Imperio*, CSHB c. 18, Editör: Immanuel Bekker, Bonn, 1840, s. 104.

²⁸⁰ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 171.

başladıklarını yazmışlardır. Ancak bölgedeki korsan varlığı, yukarıda Provençal'ın vurguladığı üzere çok daha erken tarihlerden beri bilinmektedir.

Edward Gibbon, söz konusu Endülüslülerin İspanya'daki iklimden ya da idareden hoşnut olmayan ve bu sebeple denizde maceracılığa çıkan gönüllüler olduklarını iddia eder ve bunların yalnız 10 ya da 20 gemiyle denize açılmalarından dolayı; verdikleri savaşın korsanlıkla nitelendirilmesi gerektiğini savunur.²⁸¹ E. W. Brooks da çalışmasında Kurtubalı sürgünleri İspanyalı maceracılar olarak zikreder.²⁸²

Vassilios Christides, konuyla ilgili titiz incelemesinde Kurtubalıların Emîr el-Hakem'e karşı kesin olarak hangi tarihte ayaklandıklarının ve yine kesin olarak İspanya'yı ne zaman terkettiklerinin bilinmediğine vurgu yaparak²⁸³; hatta bu insanların Kurtuba'daki son kanlı ayaklanmadan önce mi yoksa sonra mı İspanya'dan çıktıklarının dahî tam olarak aydınlığa kavuşturulamamış olduğunu belirtmektedir.²⁸⁴ Tıpkı Provençal gibi o da, gemilerle doğuya seyahat eden er-Rabadlı sürgünlerin korsanlıkla ilişkilendirilmeleri²⁸⁵ meselesine değinerek; bunların en azından köken olarak denizci olmadıklarını savunmakta ve kaynaklarda Fez'e yerleşen er-Rabadlı grubun becerilerine dair verilen bilgiler arasında denizcilikle ilgili hiçbir şeyden söz edilmemesini de kanıt olarak göstermektedir.²⁸⁶ Ona göre İspanya'dan bir kısım denizciler, göç eden Kurtubalılara katılmışlar ve gemi yolculuğunu üstlenmişlerdi.²⁸⁷

Endülüslülerin İskenderiye'ye geliş tarihine dair tartışmalardan sonra; biz yine er-Rabadlıların Mısır'daki haberlerine dönelim: Öncelikle Ortaçağ Arap müelliflerinin eserlerinde Kurtubalıların Mısır'da başlarından geçenlere dair tafsilâtlı

²⁸¹ Gibbon, *a.g.e.*, c. 2, s. 260.

²⁸² Brooks, *a.g.m.*, s. 431.

²⁸³ Christides, *a.g.e.*, s. 83.

²⁸⁴ Christides, *a.g.e.*, s. 84, 21a no'lu dipnot.

²⁸⁵ Modern tarihçilerin birçoğu, Doğu Akdeniz'e gelen bu Endülüslü mültecileri yanlış olarak "korsan" ve onların fethederek yerleştikleri Girit Adası'nı da "korsan yatağı" şeklinde nitelendirmişlerdir: Canard, *a.g.m.*, s. 1083 ; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 263 ; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Orijinali: *Histoire de l'Empire Byzantin*), Türkçeye Çeviren: A. Gökçe Bozkurt, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2013, s. 72 ; George C. Miles, "Byzantium and the Arabs: Relations in Crete and the Aegean Area", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 18, 1964, s. 5 ; Antoine Bon, *Le Peloponnese Byzantin jusqu'en 1204*, Presses Universitaires de France, Paris, 1951, s. 77 ; M. V. Levchenko, *Bizans Tarihi* (Orijinali: *Byzance des origines a 1453*), Türkçeye Çeviren: Maide Selen, Doruk Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2007, s. 154.

²⁸⁶ Christides, *a.g.e.*, s. 82.

²⁸⁷ Vassilios Christides, "The Raids of the Moslems of Crete in the Aegean Sea- Piracy and Conquest", *Byzantion*, c. 51, 1981, s. 90.

bir bilgi olmadığını belirtmeliyiz. O dönemde Mısır'ın içinde bulunduğu kargaşa ortamına dair nispeten daha ayrıntılı fakat yetersiz bazı aktarımları, İskenderiye Kıptî (Kobt) Kilisesi Patrikleri tarihini yazan Hermopolis Kobt Piskoposu *Sâvirus* (*Severus*) b. *Mukaffa'* (ö. 987)'nin ve Antakya Ya'kûben Patriği *Süryânî Mikhâil* (ö. 1199)'in kroniklerinden öğreniyoruz. Kurtubalılar İskenderiye'ye geldikleri zaman, Mısır'da yerel unsurlar arasında iç savaşlar sürüyordu. Hârûn er-Reşîd 193/ 809 yılında öldükten sonra oğulları veliahd el-Emîn (Hilâfet Dönemi: 193-198/ 809-813) ve ikinci veliahd el-Me'mûn arasında ortaya çıkan mücadele, Abbâsîler'in batı eyâletlerinden Mısır'da ciddi bir otorite boşluğu yaratmıştı. Mısır valisi Serî b. Hakem (ö. 205/ 820-821)'in ölümünden sonra yerine geçerek bu boşluğu değerlendiren oğlu Ubeydullah b. es-Serî, bağımsızlık iddiasında bulunarak Bağdâd'tan müstakil davranmaya başladı.²⁸⁸ İbn Mukaffa', daha Serî b. Hakem'in Mısır (Fustât'ı kastediyor²⁸⁹) ile Asvân arasındaki bölgeyi zaptederek burada hakimiyet kurmuş olduğunu ve bu bölgenin gelirlerine de el koyduğunu yazar.²⁹⁰

Mısır'da bağımsız davranan sadece Serî değildi; Abdülaziz el-Cerâvî²⁹¹ de Şatnûf'tan el-Feramâ'ya, Bilbis ve çevresi de dahil olmak üzere, hakimdi. Mısır'ın batısında Lahm ve Cudâm kabileleri –ki birbirleriyle sürekli çatışma halindediler–, İskenderiye ve Meryût ile el-Bahîra'nın tamamını zaptetmişlerdi.²⁹² Bu dönemde şehrin soylu Arap ailelerinden birine mensup olan 'Ömer b. Mâlik, İskenderiye valisi idi. Fakat Lahm, Cudâm ve Medlec kabileleri; İskenderiye'de iktidarı ele geçirmek için 'Ömer'e karşı isyan halindeydiler. Ancak isyanları başarıya ulaşamamıştı.

İskenderiye'deki İspanyalılar içinde, hinlikte ve düzenbazlıkta pek marifetli çok yaşlı bir adam vardı. Bu adam İskenderiye'ye gençliğinde gelmişti.²⁹³ Evet; İbn Mukaffa' böyle yazmış. Demek ki İspanya yani Endülüs'ten İskenderiye'ye, er-

²⁸⁸ Süryânî Mikhâil, *Chronique de Michel le Syrien*, c. 3, Fransızcaya Çeviren: J. B. Chabot, Paris, 1899, s. 59 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 22, s. 160 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 3, s. 317 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 478 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 52 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 409-410 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 5.

²⁸⁹ Süryânî Mikhâil, *a.g.e.*, c. 3, s. 59.

²⁹⁰ Sâvirus b. Mukaffa', *Târîhu'l-Batârîka (History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria)*, İngilizceye Çeviren: B. Evetts, *Patrologia Orientalis*, 1910, s. 428 ; Heyet, *Târîhu Mısır min-Hilâli Mahtûtati Târîhi'l-Batârîka li-Sâvirus İbn el-Mukaffa'*, c. 2, Tahkik: Abdülaziz Cemâlüddîn, Kahire, 2006 (1. Baskı), s. 680.

²⁹¹ et-Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, c. 8, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, 1967 (2. Baskı), s. 613 ; Süryânî Mikhâil, *a.g.e.*, c. 3, s. 59.

²⁹² İbn Mukaffa', *a.g.e.*, s. 428 ; Heyet, *Târîhu Mısır*, c. 2, s. 680-681.

²⁹³ İbn Mukaffa', *a.g.e.*, s. 430 ; Heyet, *Târîhu Mısır*, c. 2, s. 684-685.

Rabad Vak‘ası’ndan çok önceleri de Endülüslü göçmenler gelip yerleşmişlerdi.²⁹⁴ Bu mühim bilginin tarihçilerin gözünden kaçmış olması çok ilginçtir. Belki de bu ayrıntı bize, er-Rabadlıların İskenderiye’ye tam olarak ne zaman geldiklerine dair belirsizliği de açıklayabilir.

Bu yaşlı İspanyalı, Lahmîler ile İskenderiye varoşlarında biriken Endülüslüler arasında arabuluculuk yaparak²⁹⁵; vali ‘Ömer b. Mâlik’i ortadan kaldırmak hususunda bir ittifak sağladı. Anlaşma gereğince Endülüslüler, Kobt takvimine göre 10 Baû’ûnah 530 (M. 18-19 Haziran 814 veya 815)²⁹⁶ günü Lahmîler’e katılarak; vali ‘Ömer’e karşı harekete geçtiler. Bu eylemin rehberliğini de yaşlı İspanyalı üstlendi.²⁹⁷

İskenderiye valisi ‘Ömer b. Mâlik’i öldürerek şehirde idareyi ele geçiren müttefiklerin dostluğu kısa sürdü.²⁹⁸ Daha ertesi gün, 11 Baû’ûnah 530 (M. 19-20 Haziran 814 veya 815)’da Lahmîler ve Endülüslüler arasında bir çatışma yaşandı. Geceye kadar süren çarpışmayı Endülüslüler kazandılar. Darbeci müttefikler arasındaki iç çatışmayı gören İskenderiyeliler, fırsattan istifadeyle şehirdeki Endülüslüler’e saldırdılar ve 80 Endülüslü mülteciyi katlettiler. Çarpışma bittikten ve sağ kalan Lahmîler kaçtıktan sonra şehre dönen Endülüslüler, yoldaşlarının İskenderiyeliler tarafından öldürüldüğünü öğrenince öfkeden deliye döndüler. Şehirden çıkış yaparak, buldukları ne kadar İskenderiyeli varsa; Müslüman, Hristiyan ya da Yahudi ayırmadan kılıçtan geçirdiler. Nerede öldürülmüş bir yoldaş cesediyle karşılaşsalar, orayı ateşe verdiler. İbn Mukaffa’nın aktardığına göre İskenderiyeli bazı Müslümanlar, öldürdükleri Endülüslülerin cesetlerini ‘‘Soter’’ de denilen ‘‘Kurtarıcı Kilisesi’’nin kapısına kasten yığımışlardı. Tam o sırada kiliseye komşu evlerin çatısından aşağı bakınan yaşlı bir adamın, kilise sahibini o Endülüslüleri öldürürken gördüğünü söylemesi üzerine –ki İbn Mukaffa’ya göre bu bir iftiraydı–

²⁹⁴ Mohamad Ballan da aynı fikirdedir, *a.g.m.*, sayfa belirtilmemiş.

²⁹⁵ Bury, kabilenin ismini vermemekle birlikte Endülüslülerin, güçlü bir Bedevî sülalenin himayesi altına girdiklerini söyler: *a.g.e.*, s. 287-288.

²⁹⁶ Kobtlar ve Kobt takvimi hakkında bkz. Mustafa Erdem, ‘‘Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma’’, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 36/1, Ankara, 1997, s. 167-168.

²⁹⁷ İbn Mukaffa’, *a.g.e.*, s. 430-431 ; Heyet, *Târihu Mısır*, c. 2, s. 685-686.

²⁹⁸ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 410.

Endülüslüler, kiliseyi daha uzak binalara bile yayılıp kül edecek şekilde kundakladılar.²⁹⁹

Daha sonraki bir aktarımda; İskenderiye’de o dönem vergi tahsildarı olan zengin ve nüfûz sahibi bir Endülüslüden de bahsedilmektedir.³⁰⁰

İbn Mukaffa‘, kabileler ve gruplar arasındaki bu çatışmalar neticesinde İskenderiye’de kıtlık ve talancılığın ortaya çıktığını; ticarî faaliyetlerin de aksadığını ayrıca bildirmektedir.³⁰¹

Klasik İslâm müellifleri ise daha özet bilgiler vermekte ve daha çok Abdullah b. Tâhir’in Mısır genel valiliğine getirilerek; burada merkezî otoriteyi yeniden tesis etmesine odaklanmaktadır. Buna göre; gemilerle İskenderiye’ye gelen bu fitneci insanlar³⁰² şehrin kıyısına demirlemişler³⁰³ ve İskenderiye’ye çıkmışlardı.³⁰⁴ İskenderiye halkı, bu Kurtubalı mültecilerin ihtiyaçlarını karşıladılar ve onları içinde buldukları sefaletten kurtardılar.³⁰⁵ Yukarıda bahsettiğimiz üzere İskenderiye’deki kargaşa ortamı ve iktidar mücadelelerine dahil ve taraf olan Endülüslüler, kısa zamanda toparlanarak bölgede bir güç unsuru haline gelmişlerdi. Başlangıçta İskenderiyelilerle kurulan dostça münasebetler, yerini çekişme ve hoşnutsuzluğa bıraktı. İskenderiyeliler Kurtubalıları hor görmeye ve adaletsiz davranmaya başladılar.³⁰⁶

Bu sıralarda şehirde meydana gelen bir olay, çatışmanın fitilini ateşledi: Kurtubalı mültecilerden bir adam, günün birinde İskenderiyeli bir kasapla münakaşa etmiş ve kavganın büyümesi üzerine kasap, elindeki işkembeyi Kurtubalının yüzüne fırlatmıştır. Buna öfkelenen Kurtubalı da kasabı öldürmüştür. Olayı duyan Kurtubalılar şehre bir münâdi çıkararak; bütün yoldaşlarını toplanmaya çağırılmışlar ve biraraya gelmişlerdir. Bunlar şehirde kanlı bir ayaklanma başlatarak; pek çok

²⁹⁹ İbn Mukaffa‘, *a.g.e.*, s. 430-432 ; Heyet, *Târihu Mısır*, c. 2, s. 686-689.

³⁰⁰ İbn Mukaffa‘, *a.g.e.*, s. 449 ; Heyet, *Târihu Mısır*, c. 2, s. 727.

³⁰¹ İbn Mukaffa‘, *a.g.e.*, s. 451 ; Heyet, *Târihu Mısır*, c. 2, s. 732.

³⁰² en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 22, s. 160-161 ; İbnü’l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 5.

³⁰³ et-Taberî, *a.g.e.*, c. 8, s. 613 ; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 480.

³⁰⁴ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 339 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 3, s. 317.

³⁰⁵ İbnü’l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45.

³⁰⁶ Bilgin, *a.g.m.*, s. 5.

İskenderiyeliyi öldürmüşler ve şehrin idaresini ellerine geçirmişlerdir.³⁰⁷ XIX. yüzyıl tarihçisi Edward Gibbon, 6000'den fazla Hristiyanın esir alınarak satıldığını yazmıştır.³⁰⁸ Süryânî Mikhâil'e göre Endülüslüler, İskenderiye'yi ele geçirdiklerinde tüm Hristiyanları ve Yahudileri şehirden kovmuşlar ve onların evlerine kendileri yerleşmişlerdir.³⁰⁹ İmâmuddîn, Kurtubalıların İskenderiye'yi işgâlleri için 200/ 816 tarihini vermektedir.³¹⁰ Fahmy de Zülhicce 200/ Temmuz 816 tarihini zikreder.³¹¹ Bury ise 818-819 olarak aktarmıştır.³¹² Kaynaklar bu sırada Kurtubalı göçmenlerin liderinin; az zaman sonra Girit'in gerçek mânâda ilk fatihi olacak olan Ebû Hafs 'Ömer b. Şu'ayb el-Ballûti³¹³ olduğunu bildirmektedirler.³¹⁴

2. 1. 4. İkinci Sürgün: İskenderiye'den Çıkış

İskenderiye şehri ve genel olarak tüm Mısır eyâletinde hakim olan bu otorite boşluğu ve karışıklıklar, ağabeyi el-Emîn ile verdiği iktidar mücadelesini kazanıp 198/ 813 yılında Bağdâd'ta kesin olarak halifelik makamına oturmuş bulunan el-Me'mûn'u bir an önce tedbir almaya mecbur etti. Ancak Abbâsî halifesinin bu harekât için uzun bir süre daha beklemesi gerekecekti. Çünkü güvendiği kumandan ve devlet adamı Abdullah b. Tâhir b. Hüseyin (ö. 230/ 844)³¹⁵, o sırada doğuda el-Cezîre ve Şâm (Suriye) isyanlarıyla meşguldü. Doğuda yeni halifenin iktidarını

³⁰⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, s. 16. İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 69'da olayın, Halife el-Me'mûn ile karıştırdığı babası Hârûn er-Reşîd döneminin başlarında meydana geldiğini yazmış. İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 3, s. 317 ve c. 4, s. 162 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 478. el-Ya'kûbî'de olaylar farklı anlatılmaktadır: *a.g.e.*, c. 2, s. 542. Süryânî Mikhâil, *a.g.e.*, c. 3, s. 59 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 410. Bilgin farklı bir anlatıma yer vermiş: *a.g.m.*, s. 5. *DGBİT*, c. 4, s. 178.

³⁰⁸ Gibbon, *a.g.e.*, c. 2, s. 260.

³⁰⁹ Süryânî Mikhâil, *a.g.e.*, c. 3, s. 60.

³¹⁰ İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 410.

³¹¹ Fahmy, *a.g.e.*, s. 129.

³¹² Bury, *a.g.e.*, s. 288.

³¹³ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 22, s. 161 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 480.

³¹⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 162 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 51 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 410 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 5. İbn Sa'îd, eserinde diğer yazarlardan çok farklı bir anlatıma yer vermiş ve Ebû Hafs'ın yerine Muhâcir b. el-Kâtil ismini zikretmiştir. Buna göre; bahsi geçen 15.000 kişilik mülteci grubu önce Tuleytula'ya gitmişler ve Dâru'l-Harb'te bulunan Muhâcir b. el-Kâtil ile mektuplaşmışlardır. Daha sonra kendilerine reis tayin ettikleri Muhâcir'in önderliğinde, deniz yoluyla İskenderiye'ye ulaşmışlardır: *a.g.e.*, c. 1, s. 42.

³¹⁵ Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Tâhir" maddesi, *TDVİA*, c. 1, 1988, s. 137-138.

kuvvetlendirdikten ve Şâm'da Nasr b. Şebes³¹⁶ (doğrusu Şebîb olacak) ile yaptığı savaşta zafer kazandıktan sonra İbn Tâhir, 210/ 825³¹⁷ yılında Mısır umumî valisi namıyla bölgeye intikal etti.

Abdullah b. Tâhir, yukarıda adını zikrettiğimiz asilerden; Mısır'ın doğu vilayetlerini elinde tutan Abdülaziz el-Cerâvî (*el-Kindî* (ö. 350/ 961)'de *Ali b. Cerâvî*³¹⁸, Süryânî Mikhâil'de *Ahmed b. Cerâvî*³¹⁹)'nin üzerine yürüdü. el-Cerâvî onu karşıladı, ağırladı ve ona armağanlar sundu. Bağlılık bildirerek Abdullah'a katıldı.³²⁰ Sonra İbn Tâhir, Fustât'ta bulunan Ubeydullah b. es-Serî'ye (*et-Taberî* (ö. 310/ 923)'de *İbnü's-Serî*³²¹, el-Kindî'de *Ubeyd*³²², İbnü'l-Esîr'de *Abdullah*³²³ olarak geçer) elçiler göndererek söz dinlemesini; mektuplar göndererek itaat etmesini istediye de Ubeydullah bunlara kulak asmadı. Bunun yerine Bağdâd'taki halifeye bir elçi yollayarak; İbn Tâhir'e karşı savunmaya geçti. Şehrin etrafına hendekler kazdırdı; denizden harp gemileri sevk etti. İbn Tâhir, kendi gemilerinin Şâm'dan gelmesini bekledi ve bu iki filo çarpışarak; Ubeydullah'ın birlikleri³²⁴ mağlup oldular. İbn Tâhir ilerleyişine devam ederek; Ubeydullah'ın kazdırdığı hendeğe doğru geldi ve 25 Zülhicce 211 (H. 210 olmalı/ M. 8 Nisan 826) günü hendeğe vardı.³²⁵ Düşmanın mevzilerini keşif için kumandanlarından birini önden gönderdi. Bunu haber alan Ubeydullah, yerini bırakarak ona karşı çıktı; iki ordu savaşa tutuştular. Birlikleri sayıca yetersiz olan kumandanı, İbn Tâhir'e haber yollayarak takviye istedi. Bunun üzerine Abdullah b. Tâhir, kuvvetleriyle birlikte hızlanarak savaş alanına yetişti. Onun geldiğini gören Ubeydullah ve ordusu dağıldılar; askerlerinin pek çoğu kılıçtan geçirildi ya da hendeklere düştüler. Ubeydullah da Fustât'a kapanarak savunma savaşı yapmaya karar verdi.

³¹⁶ Arapça kaynaklarda bu şekilde (شيبث) geçmektedir. İbn Haldûn ise “Şeyes (شيبث)” şeklinde yazmış: *el-İber*, c. 3, s. 317.

³¹⁷ el-Kindî, *Kitâbü'l-Ümerâ (el-Vülât ve'l-Kudât)*, Editör: Rhuvon Guest, E. J. W. Gibb Memorial, Leiden-London, 1912, s. 180 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 22, s. 160 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 478 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 52. İmâmuddîn'e göre 209/ 824-825: *a.g.e.*, s. 411.

³¹⁸ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 180.

³¹⁹ Süryânî Mikhâil, *a.g.e.*, c. 3, s. 59.

³²⁰ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 180.

³²¹ et-Taberî, *a.g.e.*, c. 8, s. 613.

³²² el-Kindî, *a.g.e.*, s. 180.

³²³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 478.

³²⁴ Süryânî Mikhâil'e göre çoğunlukla Berberî olan 80.000 adam (çok abartılmış): *a.g.e.*, c. 3, s. 59.

³²⁵ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 180.

Abdullah b. Tâhir Nisan ayında şehri kuşatarak³²⁶; Ubeydullah'tan şehri teslim etmesini istedi. Ubeydullah b. es-Serî teslim olmayı kabul etmeyerek; o gece İbn Tâhir'e her biri 1000'er dinar taşıyan erkek ve kadın 1000 hizmetçi yolladı. Ancak İbn Tâhir bu rüşveti kabul etmedi ve ‘‘Hediyeni gündüz kabul etseydim, gece de ederdim.’’ diye haber gönderdi.³²⁷ Bunun üzerine Ubeydullah eman istemek zorunda kaldı.³²⁸ İbn Tâhir, Halife el-Me‘mûn'a bir mektup yazarak; ondan Ubeydullah için eman istedi ve ertesi gün 26 Zûlhicce 211 (H. 210 olmalı/ M. 9 Nisan 826) günü eman verildi. Ubeydullah b. es-Serî, 10.000 dinar haraç karşılığında şehri Abbâsîler'e teslim etti ve başşehir Bağdâd'a gönderildi.³²⁹

Burada bazı Arap tarihçileri, olayların meydana geldikleri tarihlerin tespitinde karışıklığa ve belirsizliğe sebep olmuşlardır. Mesela el-Kindî, yukarıda görüldüğü üzere 25-26 Zûlhicce 211 tarihlerini verdikten sonra; daha ileride aynı olay için 211 Sâfer tarihini zikretmektedir.³³⁰ Aslında 25-26 Zûlhicce tarihleri olayların seyrine bakıldığında gayet uygundur; burada karışıklığa sebep olansa yıllardır. Doğru tarih H. 210 yılı olmalıdır. Nitekim Vasiliev de müellifin bu hatasını tespit etmiş olacak ki; kendi kitabında Ubeydullah'ın şehri teslim edişini 211 Sâfer/ Mayıs-Haziran 826 olarak vermiştir.³³¹ Karışıklığa sebep olanlardan biri de İbnü'l-Esîr'dir. İbnü'l-Esîr, Ubeydullah'ın teslim tarihinin söylendiğine göre H. 211 yılı olduğunu zikrettikten³³² hemen sonra; Abdullah b. Tâhir'in İskenderiye'yi Endülüslülerden H. 210 yılında barış yoluyla aldığını yazmaktadır.³³³ Bu aktarımın kaynağı ise, olaylarla hemen hemen çağdaş sayılabilecek büyük İslâm tarihçisi et-Taberî'dir. et-Taberî, İskenderiye'nin H. 210 yılında fethedildiğini kaydettikten sonra; H. 211 yılının da rivâyet edildiğini eklemiştir.³³⁴ Anlaşılan İbnü'l-Esîr, eserinin diğer pek çok bölümünde olduğu gibi burada da Taberî'yi referans almış.

³²⁶ Süryânî Mikhâil, *a.g.e.*, c. 3, s. 59.

³²⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 479 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 22, s. 160.

³²⁸ Süryânî Mikhâil, *a.g.e.*, c. 3, s. 60 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 22, s. 160 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 479 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 3, s. 317 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 52.

³²⁹ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 181-182.

³³⁰ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 182.

³³¹ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 52. İbn Haldûn da 210 yılını vermiş: *el-İber*, c. 3, s. 317.

³³² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 479. Müellifin üstelik bu bilgiyi, eserinin ‘‘Sene 210 (سنة ٢١٠)’’ başlığı altında vermesi daha da ilginçtir.

³³³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 480.

³³⁴ et-Taberî, *a.g.e.*, c. 8, s. 613 ; Brooks, *a.g.m.*, s. 432. Söz konusu tarihlerin tespiti için Fahmy'nin ayrıntılı tetkikine bkz. *a.g.e.*, s. 130, 1 no'lu dipnot.

Geriye itaat altına alınması gereken yalnız İskenderiye ve havâlisi kalmıştı. Sâfer 212/ Mayıs 827 başında Abdullah b. Tâhir, Acem kumandanlarından Horasanlı Abbâs ve Hâşim'i önden İskenderiye'ye yolladı. Aynı yıl Rebûlevvel/ Mayıs-Haziran'da da kendisi bizzat şehir üzerine yürüdü.³³⁵ Ardından İskenderiyelilere bir elçi göndererek; şehri teslim etmelerini istedi. Aksi takdirde savaşarak şehre gireceğini bildirdi.³³⁶ el-Kindî'ye göre şehir 10 kûsûr gece boyunca kuşatılmıştır.³³⁷ Süryânî Mikhâil, kuşatmanın tam 9 ay sürdüğünü yazar.³³⁸ Sonunda Endülüslüler, İbn Tâhir'den eman istediler³³⁹ ve bazı şartlar karşılığında bir anlaşma yapıldı: Buna göre Kurtubalı mültecilere yüklü miktarda bir para ödendi.³⁴⁰ İskenderiye'den ayrılarak; Müslüman-Abbâsî hakimiyetinde olmayan istedikleri herhangi bir yere gitmelerine izin verildi.³⁴¹ Ancak Endülüslüler gemilerine Mısır halkından hiç kimseyi; bir köle ya da bir firariyi bile almayacaklardı.³⁴² Eğer aksini yaparlar ve sözlerinden dönerlerse; o zaman kanları İbn Tâhir'e helal olurdu.³⁴³ Bu şartları kabul eden Kurtubalılar, İskenderiye'ye yakın Rûm Denizi (Akdeniz) adalarından; o dönemde Bizanslıların hakimiyetinde bulunan Girit Adası'nı seçtiler.³⁴⁴ Onları Girit'e nakledecek gemileri de İbn Tâhir temin edecekti.³⁴⁵ Ayrıca Girit'te başarılı olabilmeleri için bunlara yeterli miktarda silah ve teçhizat da verildi.³⁴⁶

³³⁵ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 183-184. Süryânî Mikhâil kuşatma için Mart 1138 (M. 827) tarihini verir: *a.g.e.*, c. 3, s. 60. Provençal'e göre Sâfer 212/ Mayıs 827: *a.g.e.*, c. 1, s. 172. Ancak bu tarihler kabul edildiğinde; aradaki yaklaşık 1 yıllık zaman farkı boyunca İbn Tâhir'in herhangi bir faaliyetine dair bilgimiz yoktur.

³³⁶ et-Taberî, *a.g.e.*, c. 8, s. 613 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 22, s. 160 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 3, s. 317 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 411.

³³⁷ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 184 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 52.

³³⁸ Süryânî Mikhâil, *a.g.e.*, c. 3, s. 60.

³³⁹ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 184 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 22, s. 161 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 480.

³⁴⁰ İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45. İbnü'l-Kûtiyye, eserinde Halife el-Me'mûn'u babası Hârûn er-Reşîd ile karıştırmakta ve Abdullah b. Tâhir yerine İbn Eymen el-Hâcib adlı bir kişinin Mısır'a gönderildiğini zikretmektedir: *a.g.e.*, s. 69. Conde, *a.g.e.*, c. 1, s. 262 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 411.

³⁴¹ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 184 ; İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 69 ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 22, s. 161 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 3, s. 317 ; et-Taberî, *a.g.e.*, c. 8, s. 613 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 480.

³⁴² Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 172.

³⁴³ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 184.

³⁴⁴ et-Taberî, *a.g.e.*, c. 8, s. 613 ; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 339 ; İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 69 ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 22, s. 161 ; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, s. 16 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 3, s. 317 ve c. 4, s. 162 ; İbn Sa'id, *a.g.e.*, c. 1, s. 42 ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 480 ; Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 172 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 6. Süryânî Mikhâil, İskenderiye'den çıkarılan Endülüslülerin memleketlerine yani İspanya'ya geri döndüklerini sanmıştır: *a.g.e.*, c. 3, s. 60.

³⁴⁵ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 210.

³⁴⁶ Amari, *a.g.e.*, c. 1, s. 163.

İskenderiye'yi İbn Tâhir'e teslim ettiler. Yukarıda belirttiğimiz gibi Vasiliev, daha önceki bir aktarımında el-Kindî'nin hatasını düzeltme ihtiyacı duymuş olmasına rağmen; bu anlaşmanın tarihi olarak el-Kindî'ye bağlı kalmış ve Rebûlevvel 212/ Haziran 827 tarihini vermiştir.³⁴⁷

İbn Tâhir İskenderiye'ye, Behrâm Şûbîn (doğrusu Sûnîn)'in oğullarından İlyâs b. Esed b. Sâmân (doğrusu Süleymân)'ı vali olarak atadı. Ardından Cemâziyelâhir 212/ Ağustos-Eylül 827'de Fustât'a döndü.³⁴⁸

Böylece er-Rabadlı sürgünlerin önemli bir kısmı, o dönem çok geniş topraklara sahip bir imparatorluk olan Abbâsiler'de ortaya çıkan iç karışıklıklardan istifadeyle Mısır'da tutunabilmişler ve hilâfette istikrarın sağlanmasıyla birlikte; Abdullah b. Tâhir'in umumî vali olarak Mısır'a gelişine kadar İskenderiye'de hüküm sürmüşlerdir. Provençal, Vasiliev, İmâmuddîn ve Christides de Kurtubalıların Mısır'da bu uygun ortam sayesinde tutunabildiklerini savunmaktadırlar.³⁴⁹ Bundan sonra er-Rabadlılar, benzer şekilde bir başka imparatorluğun –bu kez Bizans'ın iç mücadelelerinden faydalanarak Girit'e hakim olacaklardır.

2. 2. GIRİT'İN ENDÜLÜSLÜ MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ

2. 2. 1. İslâmî Dönemde Girit'e Yapılan Akınlar ve Seferler

Girit'e İslâmî dönemde Müslümanlar tarafından yapılan akınların tarihi, ilk Emevî halifesi ve hanedanın kurucusu Muâviye b. Ebî Sufyân (Hilâfet Dönemi: 41-60/ 661-680) dönemine; yani VII. yüzyıla kadar uzanır. el-Himyerî, Abdullah b. Vehb (ö. 197/ 812)'in Mısır Kadısı İbn Lühey'a (ö. 174/ 790)³⁵⁰, dan aktardığı bilgiye dayanarak; Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Girit'e akın yaptığını bildirir ancak tarih zikretmez.³⁵¹ Hatta bu akın sırasında İbn Ebî Serh'in karısı Kuteyle bnt. Amrû b. Abdikelâl de onunla birlikte. Kaynakta geçen rivâyete göre Kuteyle,

³⁴⁷ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 52. O'Callaghan yalnız 827 tarihini vermiş: *a.g.e.*, s. 104.

³⁴⁸ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 184.

³⁴⁹ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 172 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 51 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 411 ; Christides, *a.g.e.*, s. 84.

³⁵⁰ Nihat Dalgin, "İbn Lehîa" maddesi, *TDVİA*, c. 20, İstanbul, 1999, s. 158-159.

³⁵¹ Muâviye b. Ebî Sufyân döneminde düzenlenen deniz gazâları kapsamında olması lazımdır. Bkz. Işın Demirkent, "Kıbrıs (Tarih)" maddesi, *TDVİA*, c. 25, İstanbul, 2002, s. 372. Christides kitabında 656 yılını verir: *a.g.e.*, s. 88.

akında toplanan ganimetler arasında hoşuna giden bir yüzüğü Abdullah'tan istemiş ancak Abdullah; ‘‘Müslümanlara ait bir şeyi veremem. Ama satın almak istersen sana satarım.’’ diye cevap vermiştir.³⁵²

Aynı rivâyeti el-Kalkaşendî de tekrarlamıştır.³⁵³ Ancak bu rivâyetin doğruluğu şüphelidir. Çünkü bilindiği üzere Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in yaptığı deniz seferi Girit'e değildir. Halife Hz. Osmân b. Affân (Hilâfet Dönemi: 23-35/ 644-656) döneminde Suriye valisi Muâviye b. Ebî Sufyân'ın girişimleriyle 28/ 648-649 yılında Kıbrıs'a düzenlenen deniz seferine, o dönem Mısır valisi olan Abdullah b. Sa'd da davet edilmiş; hatta Akkâ'dan yola çıkan filoyla Abdullah b. Kays ile beraber kumanda etmişlerdi. M. Canard da bu rivâyete şüpheyle yaklaşır.³⁵⁴ Ancak Christides aynı fikirde değildir. İbn Sa'd'ın Girit'ten önceki Sudan (Nûbe), Kartaca (Tunus) ve Kıbrıs akınlarını da zikreden Christides'e göre bu rivâyet; Mısır Kadısı Abdullah b. Lühey'a'dan aktarıldığı için güvenilirdir ve doğru kabul edilmelidir.³⁵⁵

Dahası; benzer bir rivâyet Bizans kaynaklarından *Günah Çıkartıcı Theophanes* (VIII. yüzyıl-IX. yüzyıl başları)'te de geçmektedir. Ancak Theophanes, Abdullah b. Kays ve Fadl (Fazlullah b. Ubeyd) isimli başka birinin Girit'e akınını 674 yılında vermiştir.³⁵⁶ Arap kaynaklarına göre ise o tarihte Girit'e gazâ yapan kişi Cünâde b. Ebî Umeyye el-Ezdî'dir.

Halife Velîd b. Abdülmelîk (Hilâfet Dönemi: 86-96/ 705-715) döneminde Rodos'a sefer yapan Cünâde b. Ebî Umeyye el-Ezdî (ö. 80/ 699-700), 54/ 673-674 yılında Rodos Adası'nı fethettikten sonra Girit'e de gazâ yaptı.³⁵⁷ Rivâyete göre Cünâde Girit'in bir kısmını fethetmiş; ancak bu durum uzun sürmeyerek ada yeniden elden çıkmıştır.³⁵⁸

³⁵² el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 51.

³⁵³ el-Kalkaşendî, *a.g.e.*, c. 5, s. 372.

³⁵⁴ Canard, *a.g.m.*, s. 1082.

³⁵⁵ Christides, *a.g.e.*, s. 88.

³⁵⁶ Theophanes the Confessor, *Chronographia*, c. 1, Editör: C. de Boor, Leipzig, 1883, s. 354 (Christides'ten naklen): ‘‘Τούτω τω έτει εχειμασεν Αβδελάς, υιός Καίς, και Φαδαλάς εις Κρήτην./ Bu yıl Kais oğlu Abdelas ve Phad alas, Girit'te kışladılar.’’

³⁵⁷ en-Nüveyri'de de geçmektedir: *a.g.e.*, c. 24, s. 209.

³⁵⁸ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, Neşreden: Ömer Enîs, Beyrut, 1997, s. 330.

Abbâsî Halifesi Hârûn er-Reşîd (Hilâfet Dönemi: 170-193/ 786-809) zamanında Humeyd b. Ma'yûk³⁵⁹ el-Hamdânî, Girit'e sefer yaparak adanın yine bir kısmını zaptetmeyi başarmıştır. Ancak bu kısmî fetih de kalıcı olamamıştır.³⁶⁰ Adanın tamamının zaptedilerek, Girit'in Dâru'l-İslâm'a katılması ise ancak Halife el-Me'mûn (Hilâfet Dönemi: 198-218/ 813-833) döneminde; Ebû Hafs 'Ömer b. Şu'ayb (veya Îsâ) el-Endülüsî (ö. 231/ 846)'nin yapacağı seferle mümkün olacaktır.

2. 2. 2. Girit Fatihî Ebû Hafs 'Ömer b. Şu'ayb el-Ballûtî el-İkrîtişî

'el-Endelüsî'³⁶¹, 'el-Galîz (şişman, iri, kaba-saba)'³⁶², 'İbnü'l-Galîz'³⁶³ ve 'İbn Galîz'³⁶⁴ lâkaplarıyla da anılır. Kurtuba'nın kuzeyinde, Sierra Morena'daki³⁶⁵ Fahs el-Ballût (Şimdiki los Pedroches³⁶⁶) nahiyesinin önde gelenlerindedir. Bu nahiyenin Butrûh köyünde doğmuştur.³⁶⁷ Bu sebeple daha çok 'el-Ballûtî'³⁶⁸ diye tanınır. Girit'in fethinden sonra 'el-İkrîtişî (Giritli)'³⁶⁹ lâkabını da almıştır. Ebû Muhammed b. Hazm'ın zikrettiğine göre Ramadîlerin yetimlerinden idi³⁷⁰ ve isyanda bozguna uğratılan er-Rabadlılardan idi.³⁷¹ Girit'e başarılı bir sefer yaparak adayı fethetmiş ve burada görece Abbâsîler'e tâbi, küçük, otonom bir devlet kurmuştur.³⁷²

³⁵⁹ Muhtemelen yazım hatası. Cemal Tukin, *a.g.m.*, s. 85'te doğrusunu 'Ma'yûf' olarak vermiş.

³⁶⁰ el-Belâzürî, *a.g.e.*, 330 ; Yâkût el-Hâmevî, *a.g.e.*, c. 1, s. 236.

³⁶¹ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 210 ; Yâkût el-Hâmevî, *a.g.e.*, c. 1, s. 236 ; el-Belâzürî, *a.g.e.*, s. 330.

³⁶² el-Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis fî-Zikri Vülâti (fî-Târîhi 'Ulemâi)'l-Endelüs*, Tahkik: Muhammed Beşşâr Avvâr, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus, 2008, Tezkire No: 689, s. 438 ; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis fî-Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, c. 2, Tahkik: İbrahim Ebyârî, Kahire-Beyrut, 1979 (1. Baskı), Tezkire No: 1168, s. 531-532.

³⁶³ Yâkût el-Hâmevî, *a.g.e.*, c. 1, s. 236.

³⁶⁴ Bilgin, *a.g.m.*, s. 7.

³⁶⁵ Fahmy, *a.g.e.*, s. 129, 4 no'lu dipnot.

³⁶⁶ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 172 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 410. Dozy, "Campo de Calatrava" adını verir. Bkz. R. Dozy, *Spanish Islam: A History of the Moslems in Spain*, İngilizceye Çeviren: F. G. Stokes, London, 1913, s. 254.

³⁶⁷ Yâkût el-Hâmevî, *a.g.e.*, c. 1, s. 236.

³⁶⁸ ed-Dabbî, *a.g.e.*, c. 2, s. 531 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 3, s. 317 ; el-Humeydî, *a.g.e.*, s. 438.

³⁶⁹ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 210 ; el-Belâzürî, *a.g.e.*, s. 330.

³⁷⁰ ed-Dabbî, *a.g.e.*, c. 2, s. 531.

³⁷¹ el-Humeydî, *a.g.e.*, s. 438.

³⁷² Canard, *a.g.m.*, s. 1083. Christides de "küçük bir hanedan" deyimini kullanmaktadır: *El*³, 2015/4, s. 7. I. Mladjov, *Chronologies/ The Islamic World/ Rulers of Muslim Sicily and Crete: chronology 827-1091*, Yayınlanmamış Blog Makale, <https://docs.google.com/a/umich.edu/viewer?a=v&pid=sites&srcid=dW1pY2guZWRIfGlTbGFka m92fGd4OjczOTdhYjU0YTNhYTNI> (erişim tarihi: 31.12.2015); Bilgin, *a.g.m.*, s. 9.

Bu devleti yöneten Müslüman hanedanın da atasıdır.³⁷³ Kendisinden sonra oğulları ve torunları, 961’de Bizanslılar adayı geri alana kadar Girit İslâm Emîrliği’nin hükümdarları olmuşlardır.³⁷⁴

Ebû Hafs ‘Ömer el-Ballûtî hakkında bahsetmeden geçemeyeceğimiz önemli bir husus daha vardır ki; o da bazı kaynaklarda ‘Ömer ile babası Şu‘ayb’ın birbiriyle karıştırıldığıdır. *İbnü’l-Faradî* (ö. 403/ 1013), eserinde Ahmed b. Hâlid’ten aktardığı bir anlatıda Girit emîrinin Şu‘ayb adında bir adam olduğunu ve Ebû Hafs künyeli bir oğlu olduğunu; Şu‘ayb’tan sonra Ebû Hafs’ın Girit tahtına geçtiğini zikretmektedir.³⁷⁵ Yine *el-Humeydî* (ö. 488/ 1095) ve neredeyse ondan aynen aktaran *ed-Dabbî* (ö. 599/ 1203), İbn Hazm ve *İbn Yûnus* (ö. 347/ 958)’un evvelce ‘Ömer’in adı hakkında ihtilafa düştüklerini kaydetmişlerdir. Buna göre İbn Yûnus, “ ‘Ömer b. Şu‘ayb’ ” adını verirken; İbn Hazm, “Şu‘ayb b. ‘Ömer’ ” şeklinde vermiştir ve iki müellif de bunları Girit’in fethiyle vasıflandırmışlardır. el-Humeydî, o dönemde bu ikileme şöyle bir çözüm önermektedir: “*Muhakkak ikisinden biri, diğerinin oğludur. Ve ikisinin de fethe (birlikte) katılmış olmaları muhtemeldir.*”³⁷⁶

Bu konuda Ebû Sa‘îd b. Yûnus (İbn Yûnus)’un, modern tarihçilerin pek çoğu tarafından kabul görmüş³⁷⁷ şu açıklaması aydınlatıcı olacaktır sanıyoruz: “Şu‘ayb b. ‘Ömer b. İîâ, Girit Adası’nın hakimi ‘Ömer’in babasıdır.”³⁷⁸

Aşağıda Ebû Hafs ‘Ömer b. Şu‘ayb el-Ballûtî’nin adının kaynaklarda geçen farklı formları listelenmiştir:

(alfabetik)

*el-Belâzürî – *Ebû Hafs ‘Ömer b. İîâ*

*ed-Dabbî – *Ebû Hafs ‘Ömer b. Şu‘ayb*

*el-Himyerî – *Ebû Hafs ‘Ömer b. İîâ*

³⁷³ Girit emîrlerinin kaynaklarda zikredilen seflik-haleflik ilişkilerine göre G. C. Miles eliyle hazırlanmış bir soyağacı denemesi, çalışmamızın *EKLER* bölümünde verilmiştir. Bkz. *EK 2*, s. 236.

³⁷⁴ el-Humeydî, *a.g.e.*, s. 438 ; ed-Dabbî, *a.g.e.*, c. 2, s. 531 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 22, s. 161 ve c. 24, s. 210 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 3, s. 317 ve c. 4, s. 162.

³⁷⁵ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘Ulemâi’l-Endelüs*, c. 2, Tahkik: Beşşâr Avvâr Ma‘rûf, Tunus, 2008, s. 159.

³⁷⁶ el-Humeydî, *a.g.e.*, s. 438.

³⁷⁷ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 51 ; Canard, *a.g.m.*, s. 1083 ; Amari, *a.g.e.*, c. 1, s. 162 ; Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 172 ; İmâmuddîn, *a.g.e.*, s. 410 ; Christides, *EF*³, 2015/4, s. 7 ; Bilgin, *a.g.m.*, s. 7.

³⁷⁸ el-Humeydî, *a.g.e.*, s. 438 ; ed-Dabbî, *a.g.e.*, c. 2, s. 531.

*el-Humeydî – *Ebû Hafs ‘Ömer b. Şu‘ayb*

*en-Nüveyrî – *Ebû Hafs ‘Ömer b. Şu‘ayb*

*et-Taberî – *Ebû Hafs*

*İbn Haldûn – *Ebû Hafs ‘Ömer*

*İbn Hazm – *Ebû Hafs ‘Ömer b. Şu‘ayb*

*İbn Tagribirdî – *‘Ömer b. Şu‘ayb*

*İbn Yûnus – *‘Ömer b. Şu‘ayb b. Ömer b. İsâ*

Şu‘ayb b. Amr b. İsâ (‘Ömer’i babasıyla karıştırmıştır)

*İbnü’l-Esîr – *Ebû Hafs*

*İbnü’l-Faradî – *Ebû Hafs* (veliahd) *b. Şu‘ayb* (Girit emîri olarak babasını vermiş)

*Yâkût – *Amrû b. Şu‘ayb*

Ebû Hafs ‘Ömer b. İsâ

2. 2. 3. Endülüslülerin Girit’e Nereden Geldikleri Meselesi

Yukarıda belirttiğimiz gibi el-Makkârî, İbnü’l-Kûtiyye, İbnü’l-Ebbâr, en-Nüveyrî, İbnü’l-Hatîb, İbn Haldûn ve İbnü’l-Esîr gibi çok sayıda Arapça kaynak, İskenderiye’den anlaşmayla çıkarılan Endülüslülerin Girit’e sefer yapmaya karar verdiklerini aktarmaktadırlar. Bizim kabul ettiğimiz tez de Girit’in İskenderiye’den temin edilen gemilerle; başlarında Ebû Hafs ‘Ömer b. Şu‘ayb el-Ballûtî olmak üzere adaya sefer yapan Kurtubalılarca fethedildiğidir. Ancak bu kanıya varmadan evvel, farklı kaynaklardan çok geniş çaplı bir tahlil yapılması zorunludur. Öyleki; üç çağdaş Bizans kaynağında Endülüslülerin Girit’e İskenderiye’den değil batıdan gelmiş oldukları açıkça kaydedilmiştir. Arap kaynaklarının aksine; Bizans kaynaklarında Kurtubalıların Mısır’daki serüvenleri hakkında herhangi bir bilgi de geçmemektedir.³⁷⁹

³⁷⁹ Bury, *a.g.e.*, s. 288 ; Brooks, *a.g.m.*, s. 431 ; Fahmy, *a.g.e.*, s. 130-131.

Iosephos Genesisios (X. yüzyıl), Girit'i istilâ eden *Agarenlerin* (Hacerîler³⁸⁰ yani Araplar) İspanya'dan geldiklerini yazmakta ve onların İspanya'yı terk etmelerinin sebebi olarak da topraklarının verimsizliğini göstermektedir.³⁸¹

Eserinde *Genesisios*'u izleyen *Theophanes Continuatus* da, Girit'i fetheden Arapları direkt İspanya'dan gelmiş olarak göstermektedir.³⁸² Bu konuda *Bury*, İspanya Araplarının geçmişte de Girit'e gelmiş olabileceklerini ve bu yüzden *Continuatus*'un onları İspanyalılar olarak adlandırmış olabileceğini savunur.³⁸³ *Konstantinos Porphyrogenitos* ise farklı olarak bunların İspanyalı Araplar olduğunu zikretmekle beraber; Girit'e saldıran filonun Sicilya'dan yola çıktığını yazmıştır.³⁸⁴

Sadece Bizans kaynakları değil, hatta az sayıda Arapça kaynaktan da bu metinler dikkatlice okunduğunda; Endülüslülerin Girit'e doğrudan İspanya'dan gelmiş olduklarına dair araştırmacıyı şüpheye düşürebilecek bazı ifadeler rastlanır. Örneğin *el-Merrâkûşî*, *er-Rabadlı sürgünlerin Rûm Denizi'ndeki adalardan*; *Mağrib* başındaki *Berka*'yla karşı karşıya bulunan Girit Adası'na çıktıklarını kaydetmiştir.³⁸⁵ Bunların önce Girit'e çıktıktan sonra bazılarının Endülüs'e geri döndüklerini; bazılarının Sicilya'ya, bazılarının da İskenderiye'ye geçtiklerini yazmıştır.³⁸⁶ *el-Makkârî* de *el-Hakem*'in, *er-Rabadlıların* bazılarını İskenderiye Denizi (Akdeniz) yoluyla Girit Adası'na sürgün ettiğini zikretmekte; ancak "*Onların öyküsü uzundur ve burası yeri değildir.*" diyerek ihtiyacımız olan ayrıntılara girmemektedir.³⁸⁷

İbn İzârî ise *er-Rabadlıların* önce doğrudan Girit'e gittiklerini kesin ve açık bir şekilde ifade etmemekle beraber, *el-Hakem*'in onları Endülüs'ten sürdüğünü belirttikten sonra; *er-Rabadlıların* doğruca gittikleri yerleri sayarken Girit'i de

³⁸⁰ Bizanslılar Müslüman Araplar için "Hacerîler" ifadesini de kullanmışlardır. Çünkü *Kitâb-ı Mukaddes*'e göre Semitik kavimlerden olan Araplar; Hz. İbrâhim'in, eşi Hz. Hacer'den doğan oğlu Hz. İsmâil'in soyundan gelirler. Diğer bir Semitik kavim olan Yahudîlerin ise; İbrâhim Peygamber'in, diğer eşi Hz. Sâre'den doğan oğlu Hz. İshâk'ın soyundan geldiklerine inanılır.

³⁸¹ *Genesisios, On the Reigns of the Emperors*, İngilizceye Çeviren: Anthony Kaldellis, Byzantina Australiensia c. 11, Canberra, 1998, s. 39 ; *Josephus Genesisios*, Editör: Carol Lachmann, Bonn, 1834, s. 46 ; *Josephus Genesisii, Patrologiae Cursus Completus (P.G.)* c. 109, Editör: J. P. Migne, 1863, Sütun: 1046 ; *Vasiliev, a.g.e., c. 1, s. 54.*

³⁸² *Theophanes Continuatus*, s. 73.

³⁸³ *Bury, a.g.e., s. 288.*

³⁸⁴ *De Administrando Imperio*, s. 97 ; *De Thematibus*, s. 104.

³⁸⁵ *el-Merrâkûşî, a.g.e., s. 13.*

³⁸⁶ *el-Merrâkûşî, a.g.e., s. 14.*

³⁸⁷ *el-Makkârî, a.g.e., c. 5, s. 16.*

zikretmektedir.³⁸⁸ Yani bunların önce İskenderiye'ye ulaştıklarına dair herhangi bir bilgi de vermemektedir. Bu durum da el-Merrâkûşî ve el-Makkârî'nin tezini akla getirmektedir.

Vassilios Christides, Bizans kaynaklarının çoğunda Girit'i fetheden Endülüslülerin Mısır'dan değil İspanya'dan geldiklerine dair birbirini tamamlayıcı bilgiler olmasına karşın pek çok Arapça kaynağın da Kurtubalıların Mısır'daki faaliyetleri hakkında uzun malumâtlar verdiklerinden hareketle; Girit'in fethedildiği nihaî seferin İskenderiye'den geldiğine şüphe olmadığı kanaatindedir.³⁸⁹ Ona göre Bizans kaynakları, bu son başarılı seferin İspanya'dan yapıldığını söyleyerek büyük hata yapmakla birlikte; çoğunlukla gölgede kalmış olan bir gerçeğe de ışık tutarak fayda sağlamışlardır. Buna göre; Kurtubalılar Mısır'a gitmeden önce Adalar Denizi'ndeki Grek adalarına ve bu arada Girit'e de mutlaka akın yapmışlardı. İşte bu yüzden Bizanslı müverrihler kısmen haklıdır; onlar Endülüslülerin ilk saldırısının Mısır'dan gelmediğinin farkındaydılar. Ancak yine bu yüzden son seferin Mısır'dan geldiğini de kavrayamamışlar idi.³⁹⁰

Bizans kaynaklarından, Ebû Hafs'ın Girit'e çıktığı gemilerin sayısını; İslâm kaynaklarından ise adamlarının mevcudunu öğrenme imkânına sahibiz. Buna göre Iosephos Genesios, Theophanes Continuatus ve Ioannes Skylitzes, gemi sayısını 40 olarak verirlerken gemilerin cinsinden bahsetmemektedirler. Ebû Hafs önderliğinde İskenderiye'den Girit'e yolculuğa çıkan Kurtubalıların toplam sayısı ise *el-Ya'kûbî* (ö. 292/ 905'ten sonra)'ye göre 3000³⁹¹, el-Himyerî'ye göre kadınlar ve çocuklar dahil 10.000³⁹² ve diğer Arap kaynaklarına göre ise 15.000³⁹³ idi. Christides, 40 gemiyle taşınabilmek bakımından en uygun rakamın el-Himyerî'ye ait olduğu fikrindedir.³⁹⁴

³⁸⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 77.

³⁸⁹ Christides, *a.g.e.*, s. 83.

³⁹⁰ Christides, *a.g.e.*, s. 83.

³⁹¹ *el-Ya'kûbî*, *a.g.e.*, c. 2, s. 542.

³⁹² el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 51.

³⁹³ el-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 69 ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45 ; İbn Sa'îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 42.

³⁹⁴ Christides, *a.g.e.*, s. 87.

2. 2. 4. Girit'in Fethinin Tarihi Meselesi

Ebû Hafs'ın Girit'i tam olarak hangi tarihte fethettiği, bu konuyla ilgilenen tarihçiler arasında ateşli bir tartışma konusu olagelmıştır. Zira kaynakların yetersizliği, tarih veren kaynakların azlığı veya bu kaynaklarda genellikle kronolojik düzenin bulunmayışı yüzünden belki de en muğlak Bizans yıllıkları³⁹⁵ Amorion Hanedanı (Amauria-Phrygia Hanedanı da denir, 820-867) dönemine; yani bir anlamda Girit'in fethi ve hemen sonrasındaki döneme aittir. Daha da kötüsü Grek, Arap ve Süryânî kaynaklarındaki bilgiler hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle ihtilaflıdır. Hatta Arap kaynaklarıyla Bizans kronikleri arasında, fethin kesin tarihi üzerinde bir uzlaşımın sağlanması hemen hemen imkânsız görünmektedir.

Arap kaynaklarından el-Belâzürî (ö. 279/ 892-893) ve onu referans gösteren Yâkût'un aktardıkları üç satırlık bilginin dışında; Girit'in fethedildiği sefere dair tüm ayrıntıları Bizans kaynaklarına borçluyuz. el-Belâzürî'de anlatıldığına göre, *“el-Me'mûn'un hilâfeti zamanında Ebû Hafs 'Ömer b. Îsâ el-Endelüsî, Girit'e gazâ yaptı; oradan bir kaleyi zaptetti ve oraya (kaleye) yerleşti. Sonra orada Rûmlardan tek bir kişi kalmayana dek, birbiri ardından fetihler devam etti ve (Rûmların) kaleleri harap edildi.”*³⁹⁶

Görüldüğü gibi el-Belâzürî, adanın fethi için kesin bir tarih zikretmemekte; yalnız Abbâsî Halifesi el-Me'mûn'un taht döneminde gerçekleştiğini (198-218/ 813-833) söylemektedir. Ondaki aynen aktaran Yâkût el-Hâmevî ise şunları eklemektedir: *“Bu, 210 yılında el-Me'mûn zamanında oldu. el-Belâzürî haricindekiler dediler ki; Girit, el-Me'mûn döneminin başında fetholundu.”* Görüldüğü gibi buraya kadar olan kısmı el-Belâzürî'den aktardığını açıkça ifade eden Yâkût, H. 210/ M. 24 Nisan 825 (Başlangıç)-12 Nisan 826 (Bitiş) yılını zikretmektedir.³⁹⁷ Buna göre el-Belâzürî'nin metninde atladığı tarihi de elde etmiş oluyoruz. Aynı Yâkût, eserindeki aktarımına şöyle devam etmiştir: *“Ve denmiştir ki Girit, 250 yılından sonra Amru b. Şu'ayb tarafından fetholundu.”*³⁹⁸ Görüldüğü gibi Yâkût, H. 250/ M. 13 Şubat 864-31 Ocak 865 şeklinde ikinci bir tarih daha zikretmiştir. Bu rakamı da Yâkût'un eserinin özgün verisi olarak kabul edebiliriz.

³⁹⁵ Brooks, *a.g.m.*, s. 431.

³⁹⁶ el-Belâzürî, *a.g.e.*, s. 330.

³⁹⁷ Fahmy, onun bu tarihi et-Taberî'den almış olabileceğini belirtir: *a.g.e.*, s. 130, 2 no'lu dipnot.

³⁹⁸ Yâkût el-Hâmevî, *a.g.e.*, c. 1, s. 236.

Hemen hemen el-Belâzürî'nin çağdaşı sayılabilecek büyük İslâm tarihçisi et-Taberî de, Girit'in fethini H. 210 yılında meydana gelen olaylar içinde anlatmıştır. Bununla birlikte Taberî ikinci bir tarih daha zikrederek; H. 211/ M. 13 Nisan 826-1 Nisan 827 yılını vermiştir.³⁹⁹ E. W. Brooks'a göre; Weil, Hirsch, Gelzer ve Bury gibi yakınçağın meşhur tarihçileri daha çok et-Taberî'yi baz alarak adanın fethini 825 ya da 826 olarak kabul etmişlerdir.⁴⁰⁰

Çağdaşı olduğundan, eserinde daha önceki asırlara ait olayları aktarırken et-Taberî'yi çokça kullanan İbnü'l-Esîr de Girit'in fethine dair aktarımında bu müellifi referans almış ve H. 210 tarihini tekrarlamıştır.⁴⁰¹

et-Taberî'yle çağdaş bir diğer ünlü İslâm tarihçisi el-Ya'kûbî ise H. 212/ M. 2 Nisan 827-21 Mart 828 tarihini vermiştir.⁴⁰² el-Ya'kûbî'yi izlemiş olan el-Kindî ise, Endülüslülerin Girit'e çıkışlarını Rebülevvel 212/ Mayıs-Haziran 827'den az sonraki bir tarihe koymaktadır.⁴⁰³ Vassilios Christides, konuya dair ayrıntılı incelemesinde⁴⁰⁴ el-Kindî'nin güvenilir bir müverrih olduğunu belirtmekte; ancak tıpkı onun ölümünden sonraki olayları aktaran zeyl bölümlerinin daha sonraki kişilerce manipüle edildiği gibi, onun yaşadığı döneme dair aktarımların da sonradan değiştirilmiş olmasının pekâlâ mümkün olduğunu savunmaktadır.⁴⁰⁵

İbn Yûnus, Endülüslülerin Girit'i fethettikleri tarih olarak H. 220/ M. 5 Ocak 835-25 Aralık 835'ten sonrasını vermiştir.⁴⁰⁶

İbn Tagribirdî (ö. 874/ 1470) fetih için H. 230/ M. 18 Eylül 844-6 Eylül 845 yılını verirken⁴⁰⁷; İbn Hazm H. 230 yılından sonraki bir tarihi zikretmektedir.⁴⁰⁸

Fethe dair en geç tarihi zikreden Arapça kaynak ise el-Himyeri'dir: H. 265/ M. 3 Eylül 878-22 Ağustos 879 civarında diye belirtir.⁴⁰⁹

³⁹⁹ et-Taberî, *a.g.e.*, c. 8, s. 613.

⁴⁰⁰ Brooks, *a.g.m.*, s. 432.

⁴⁰¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 480.

⁴⁰² el-Ya'kûbî, *a.g.e.*, c. 2, s. 561 ; a.mlf., *Târîhü'l-Ya'kûbî*, c. 2, Tahkik: Abdülemir Mühennâ, Beyrut, 2010, s. 417-418.

⁴⁰³ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 184.

⁴⁰⁴ Girit'in Araplarca fethine dair ihtilafli tarihler veren kaynakların Christides tarafından gruplanarak bir tasnifi için bkz. *a.g.e.*, s. 85-86.

⁴⁰⁵ Christides, *a.g.e.*, s. 86.

⁴⁰⁶ ed-Dabbî, *a.g.e.*, c. 2, s. 531 ; el-Humeydî, *a.g.e.*, s. 438.

⁴⁰⁷ İbn Tagribirdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fi-Mülûki'l-Mısr ve'l-Kâhire*, c. 3, Tahkik: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1992, s. 375.

⁴⁰⁸ ed-Dabbî, *a.g.e.*, c. 2, s. 531 ; el-Humeydî, *a.g.e.*, s. 438.

Konuya ışık tutan Bizans kaynaklarıysa Girit'in Araplarca fethini, Bizans İmparatorluğu tarihindeki en tehlikeli iç savaşlardan birini teşkil eden Slav Thomas İsyanı'na (821-823)⁴¹⁰ ve onun felâketli sonuçlarına bağlamışlardır. Genesios, adanın fethiyle ilgili şunları söylemiştir: ‘*Thomas’ın isyanı şiddetlenirken İspanyalı (Ισπανίας) Agarenler (Αγαρηνοί/ Hacerîler-Araplar), Bizans mülklerini 10 kavisli gemiyle -diğerlerine göre 20 gemiyle- fütursuzca yağmaladılar...Kendi toprakları ne çok müreffeh ne de verimli olmadığı için; oradan bıkmış usanmışlar idi. Liderleri Ebû Hafs (Απόχαψ)’a şöyle dediler: ‘Bizi buradan bereketli bir yere götür; orada daha iyi bir hayat yaşayalım.’ Bu sözler üzerine Ebû Hafs, iyi teçhiz edilmiş cesur adamlardan bir donanma hazırladı ve tüm adaları; hatta Girit’i de zaptetti. Hafif birlikleriyle adayı istilâ ederek çok sayıda esir ve çok miktarda ganimet elde etti. Adanın durumuna âşinâ olarak evine döndü. Bir sonraki yılda Ebû Hafs, 40 gemi inşâ ve teçhiz ederek Girit’e sefer yaptı.*’⁴¹¹

⁴⁰⁹ el-Himyeri, a.g.e., s. 51.

⁴¹⁰ Theophanes Continuatus’un Slav asıllı olduğunu kaydettiği Thomas Anadolu’da olup İmparator II. Mikhâil’in eski silah arkadaşlarındandı. Çıkardığı isyan çok kimlikli olup siyasî, iktisadî ve dinî pek çok yönden beslenmiştir. Aşağı tabaka halkın, ağır vergilerle ezilen yoksulların, küçük toprak sahibi köylülerin, *stratiot*ların, şehirlî *pleblerin*, kölelerin ve Bizans hükümetinin tasvir-kırıcı (*ikonoklast*) dinî politikasıyla baskı ve zulme uğramış ikon taraftarı Ortodoks halkın desteğini kazanmıştır. Abbâsiler’in de onayıyla Antakya patriği tarafından *basileus* ilan edilen Thomas; halka kendisini İmparatoriçe Irene (Hakimiyet Dönemi: 797-803)’in haksız yere tahttan indirilen oğlu VI. Konstantinos (İmparatorluk Dönemi: 780-797) olarak tanıtmıştır. Daha Mikhâil’in selefi İmparator V. Leon (Ermenî Leon, İmparatorluk Dönemi: 813-820) döneminde doğudaki sınır bölgelerinden Arap, Fars, Ermenî, Gürcü ve diğer Kafkas kabileleriyle Anadolu’da yerleşik Slavlardan oluşan çok milletli muazzam bir kuvvet toplamış ve isyanını Anadolu’nun Opsikion ile Armaniakon *themaları* dışındaki büyük kısmında yaymıştır. Dahası; Anadolu’nun güneybatı kıyı bölgesini ve Ege adalarını içine alan Kibyriot deniz temasının da desteğini sağlayarak ciddi bir donanma gücüne sahip olmuş ve böylece imparatorluğun Avrupa topraklarından da taraftar toplayabilmiştir. Bu sayede başkent Konstantinopolis’i Aralık 821’de kuşatma altına almış; ancak hem teşkilât zaafiyetinden hem de kendisinin teminat taleplerini reddettiği Bulgar Hanı Krum’un oğlu Omurtag’ın İmparator Mikhâil ile anlaşarak isyana askerî müdahalesinden dolayı kuvvetleri bozguna uğramıştır. 823 ilkbaharında kuşatmayı kaldırarak Arkadiopolis (Lüleburgaz)’e sığınmaya mecbur edilen Thomas; aynı yıl Ekim ayında imparatora teslim edilerek korkunç işkencelerden sonra idam edilmiştir. İsyân hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Theophanes Continuatus*, s. 50 v.d. ; Ostrogorsky, a.g.e, s. 191-192 ; Diehl, a.g.e., s. 72 ; Auguste Bailly, *Bizans Tarihi* (Oriijinali: *Byzance*), c. 1, Türkçeye Çeviren: Haluk Şaman, Kervan Kitapçılık, Tarihsiz, s. 188 ; Levtchenko, a.g.e., s. 152-153 ; *The Cambridge Medieval History IV: The Eastern Roman Empire (717-1453)*, Editör: J. R. Tanner v.d., Cambridge University Press, 1923, s. 35-36 ; Bury, a.g.e., s. 84-110 ; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California, 1997, s. 434-435 ve a.mlf., *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford University Press, California, 1988, s. 228 v.d.

⁴¹¹ *Genesios*, s. 39 ; *Josephus Genesius*, s. 46 ; *Josephii Genesii*, Sütun: 1046-1047.

Görüldüğü gibi Genesisios, adanın fethinden bir önceki yıl⁴¹² yapılan akını ve Girit'in fethini Thomas İsyani'nın şiddetlendiği döneme (821-823) koymaktadır.

Konuyla ilgili araştırma yapmış modern tarihçiler, Genesisios'un bu aktarımına dayanarak fetih için çeşitli tarihleri doğru kabul etmişlerdir. Telif eserlerde karşılaştığımız bu tarihleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

*Amari, adaya ilk akın için 822 ve asıl sefer için 823'ü kabul etmekle birlikte; yanlarına birer soru işareti koymuştur.⁴¹³

*Hopf, 823⁴¹⁴

*Gibbon, 823⁴¹⁵

*Hertzberg, 824⁴¹⁶

*de Muralt, 824⁴¹⁷

*Christides, 824⁴¹⁸

*Bury, 824'te yağma akını, 825'te fetih⁴¹⁹

*Diehl, 824'te yağma akını, 825 ilkbaharında fetih⁴²⁰

*Dozy, 826⁴²¹

*Ostrogorsky, 826⁴²²

*İmâmuddîn, 826 sonu veya 827 başları⁴²³

*Canard, 827⁴²⁴

*Lewis, 827⁴²⁵

*Provençal, Mayıs 827'den sonra⁴²⁶

⁴¹² Josephus Genesisios, s. 46 ; Josephii Genesisii, Sütun: 1048.

⁴¹³ Amari, a.g.e., c. 1, s. 163 ve 243.

⁴¹⁴ Bury, a.g.e., s. 288.

⁴¹⁵ Gibbon, a.g.e., c. 2, s. 259.

⁴¹⁶ G. F. Hertzberg, *Geichichte Griechenlands*, Gotha, 1876, s. 219.

⁴¹⁷ M. E. de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine*, Petersbourg, 1855, s. 410.

⁴¹⁸ Christides, a.g.e., s. 87 ; a.mlf., *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 76.

⁴¹⁹ Bury, a.g.e., s. 288.

⁴²⁰ Charles Diehl-Georges Marçais, *le Monde Oriental de 395 a 1081*, c. 3, Paris, 1944, s. 310.

⁴²¹ R. Dozy, a.g.e., s. 254.

⁴²² Ostrogorsky, a.g.e., s. 192.

⁴²³ İmâmuddîn, a.g.e., s. 412.

⁴²⁴ Canard, a.g.m., s. 1083.

⁴²⁵ Archibald Ross Lewis, *Naval Power and Trade in the Mediterranean A.D. 500-1100*, Princeton University Press, New Jersey, 1951, s. 132.

*Fahmy, 827 yaz⁴²⁷

*Vasiliev, 826'da yağma akını, 827 veya 828'de fetih⁴²⁸

*G. C. Miles, 827 veya 828 yazı⁴²⁹

*Brooks, 828⁴³⁰

*Treadgold, 828⁴³¹ şeklinde kabul etmişlerdir.

Theophanes Continuatus da Girit'in fethine dair aktarımında çoğunlukla Genesisios'a bağlı kalmıştır.⁴³² *Pseudo Symeon-Magistros* (X. yüzyıl sonu) ise kroniğinde Girit'in fethini, Sicilya'nın Araplar tarafından istilâsıyla aynı tarihte vermektedir ve iki adanın da ya Thomas İsyanı sırasında (821-823) ya da hemen akabinde (824 ?) ele geçirildiğini zikretmektedir. Hatta Symeon, Thomas'ın isyanının, o sırada Bizans imparatoru olan Amorion Hanedanı'na mensup II. Mikhâil⁴³³ (İmparatorluk Dönemi: 820-829)'i meşgul ederek; onu Arapların Girit'e yaptıkları saldırılarla ilgilenmekten alıkoyduğunu iddia etmiştir: *'Bu sıkıntular arasında Mikhâil bunlarla ve görevlerle uğraştığı için; zaten halkın günahları ve yöneticilerin görevde başarısızlıkları da zaafiyete sebep olduğundan; Girit, Sicilya ve Kyklad (Adaları) Afrikalılar ve Araplarca Roma İmparatorluğu'ndan koparıldı.'*⁴³⁴

Christides'e göre Genesisios ve Continuatus'un, kroniklerinde İmparator II. Mikhâil dönemine dair aktardıkları diğer bilgiler hatasız olarak seyrettiğinden; bunların Girit'in fethine dair işaret ettikleri zaman aralığına (821-823) da güvenilmelidir.⁴³⁵

⁴²⁶ Provençal, *a.g.e.*, c. 1, s. 172.

⁴²⁷ Fahmy, *a.g.e.*, s. 130.

⁴²⁸ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 54.

⁴²⁹ G. C. Miles, *a.g.m.*, s. 11.

⁴³⁰ Brooks, *a.g.m.*, s. 432. Henri Grégoire de Brooks'un verdiği tarihi doğru kabul etmiştir: bkz. Miles, *a.g.m.*, s. 10, 45 no'lu dipnot.

⁴³¹ Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s. 436.

⁴³² *Theophanes Continuatus*, s. 73-75 ; Brooks, *a.g.m.*, s. 431-432.

⁴³³ II. Mikhâil için kaynaklarda *'pepe-pelte'* (*De Administrando Imperio*, s. 95 ve *De Thematibus*, s. 104) ya da *'kekeme'* (Gibbon, *a.g.e.*, c. 2, s. 259 ; Amari, *a.g.e.*, c. 1, s. 193 v.d. ; Bailly, *a.g.e.*, c. 1, s. 193 ; Treadgold, *a.g.e.*, s. 433 ; Levchenko, *a.g.e.*, s. 152) lâkapları kullanılmıştır.

⁴³⁴ Symeon Magister, *CSHB* c. 45, s. 621 ; Symeon Magister et Logothete, *P.G.* c. 109, Sütun: 683 ; Christides, *a.g.e.*, s. 86 ; Leo Grammatikos, *Chronographia*, *CSHB* c. 31, Editör: Immanuel Bekker, Bonn, 1842, s. 212-213.

⁴³⁵ Christides, *a.g.e.*, s. 87.

Bir diğ er Bizans kaynağı Ioannes Skylitzes de adanın Araplarca fethini Thomas İsyanı'yla bağdaştırmaktadır: ‘‘Agarenler (Άγαρηνοί/ Haceriler-Araplar), iç savaş haberlerine sevindiler ve memnun oldular; (çünkü) her adayı ve bölgeyi istedikleri gibi istilâ etme imkânı bulmuşlardı.’⁴³⁶ ‘‘...Thomas'ın isyanı daha henüz başlamıştı; ancak bahsi tüm diyarlara ulaşıyordu. İberyâ'nun okyanusa (Atlantik) bakan batı körfezinde yaşayan ve kendilerine İspanyalı (Ισπάνους) denilen Agarenler, (nüfus bakımından) çok kalabalık olmuşlardı. Yaşadıkları ülkenin verimsiz ve onları geçindirmeye yetersiz olduğunu anladılar. Böylece liderleri Ebû Hafs (Άπόχαψ) 'a – onların dilinde ona ‘‘amermumnin (ἀμερμουμνήν/ yani emîrül-müminîn)’’ deniyordu⁴³⁷ – gittiler. Ondan kendilerini başka bir yere yerleştirmesini ve (onlara) yeni bir yurt vermesini istediler. Çünkü sayılarından (kalabalıktan) bunalmışlardı ve hayatı gereksinimlerden yoksun idiler. (Ebû Hafs), onların talebine dünden razıydı. Derhal savaş gemileri hazırlandı ve o insanlar arasından toplanan bir kuvvet, gemilere mürettebat yapıldı. Bu filoya bize ait olan doğu (Akdeniz) adalarını yakıp yıkma müsaadesi verilmekle beraber; bu faaliyetin amacı gizli tutulmuştu. Böylece bir yandan kendi tebaâsının açlığını diğerlerinin (Bizanslıların) rızıkıyla doyururken; diğer yandan da adalardan kolonileştirmeye uygun olan var mı diye gözliüyordu. Baharda denize açıldı ve birkaç adaya saldırdı (keşif seferinden bahsediyor); kendisine karşı koyacak kimseyi bulamadı. Adaların hepsi yardımdan yoksundu; çünkü genellikle onları savunan filo, Thomas'la savaşmakla meşguldü. Bu sebeple saldırdığı her adadan bolca (ganimet) kazanabildi. Bir gün Girit'e geldi; adayı istilâ etti ve alabildiğince esir aldı. Adanın mükemmelliğini ve hoş doğasını farkettiğinde tebaâsına şöyle dedi: ‘‘İşte! Süt ve bal akan bir ülke!’’ O zaman söyledikleri bu kadardı; fakat filosunu her nevî güzel şeylerle doldurmuş bir halde eve (İskenderiye'ye ?) dönerken bunun üzerinde düşündü. Kış sona erip bahar ışımaya başladığında 40 gemiyi savaşçılarla doldurdu ve ondan sonra uygun bir rüzgârdan istifadeyle Girit'e yelken açtı...’⁴³⁸ (Figür 1 ve 2'ye bkz.)

⁴³⁶ John Skylitzes, s. 34 ; Ioannis Scylitzae, s. 31 ; Ioannes Zonaras, CSHB c. 49, Editör: M. Pinderi, 1897, s. 347-348 ; Joannis Zonarae, P.G. c. 134, Editör: J. P. Migne, 1864, Sütun: 1389-1390.

⁴³⁷ Skylitzes yanılıyor; çünkü ‘‘emîrü'l-mü'minîn’’ unvanı bilindiği gibi yalnız halifelere özgüdür. Ebû Hafs'ın unvanıysa sadece ‘‘emîr’’dir.

⁴³⁸ John Skylitzes, s. 44-45 ; Ioannis Scylitzae, s. 42.

Diğer bir kaynak olan *Georgios Monakhos* (IX. yüzyıl) Girit'in istilâsı için kesin bir tarih vermezken; bu haberi yalnızca İmparator Theophilos (İmparatorluk Dönemi: 829-842) döneminde meydana gelen olaylar kapsamında vermiştir.⁴³⁹

Süryânî Mikhâil, Abdullah b. Tâhir'in Mart 827'de İskenderiye'yi muhasara altına almasından hareketle bu kuşatmanın 9 ay sürdüğünü; sonunda sürekli savaş ve açlıkla bunalan Endülüslülerin şehirden çıkarak Abdullah'a itaatlerini sunmaya geldiklerini söyler. Hatta Endülüslülerin şehirde evler satın alarak oraya yerleşmek taleplerinin de şehirdeki Hristiyanların muhalefetiyle reddedildiğini ve bu insanların gemilerle şehirden gönderildiklerini kaydeder. Buna göre hesaplandığında Endülüslülerin İskenderiye'den yola çıkış tarihi Aralık 827 ya da 828 yılının hemen başlarına denk düşmektedir.⁴⁴⁰

Figür 1: Kurtubalı Müslümanlar emîrleri Ebû Hafs 'Ömer'den yeni bir yurda yerleşmek için izin istiyorlar. (Kaynak: *Madrid Skylitzes*⁴⁴¹, fol. 38-a.)

⁴³⁹ Georgios Monakhos, *CSHB* c. 45, s. 789 ; Georgii Monachi, Editör: C. De Boor, Leipzig, 1904, c. 2, s. 798.

⁴⁴⁰ Süryânî Mikhâil, *a.g.e.*, c. 3, s. 60.

⁴⁴¹ Skylitzes'in yazma eserinde Girit'teki Bizans-Arap mücadelesine dair kısımlar ve bu kısımları görsel olarak süsleyen minyatürler üzerine yorumlar için bkz. Vassilios Christides, "The Cycle of the Arab-Byzantine Struggle in Crete (ca 824/6-961 AD) in the Illuminated Manuscript of Skylitzes (Codex Matritensis Graecus Vitr. 26-2)", *Graeco-Arabica*, c. 11, Heraklion, 2011, s. 17-50.

Figür 2: Kurtubalı Müslümanlar Girit'i fethedecekleri seferde. (Kaynak: *Madrid Skylitzes*, fol. 38-b.)

Bizans kaynakları arasından son olarak İmparator Theophilos'un eşi *Azize Kraliçe Theodora* (ö. 867)'yı ele alalım. Azize Theodora, Girit'in Amorion (Amûriye) şehri ile aynı sırada Arapların eline geçtiği bilgisini verir.⁴⁴² Bu tarih de 838 yılıdır.⁴⁴³

Genesisios'un aktardığı; Girit'in fethinden bir önceki yıl adaya 10 ya da 20 gemiyle yapılan ve çok sayıda esir ile çok miktarda ganimet elde edilerek geri dönülen keşif akınını hatırlayalım. Yine hazırladığımız bu çalışmanın başlığından da anlaşılacağı gibi Girit'in fethi için genel olarak kabul gören ve Süryânî Mikhâil'in de kroniğinde doğruladığı 827 sonları-828 başları tarihini de göz önünde tutalım. Brooks'un burada çok önemli bir tespiti vardır: Adanın fethi için 827 sonları-828 başlarını kabul edecek ve İbn Tâhir'in İskenderiye kuşatmasının 9 ay sürdüğünü hatırlayacak olursak; Endülüslülerin hemen bir yıl önceki keşif ve yağma akınını nasıl açıklayacağız? Bu insanlar tehlikeli ve akıbeti meçhul bir kuşatma altındayken nasıl olup da şehirden çıkarlar ve Girit'e böyle riskli bir sefer yapabilirlerdi?⁴⁴⁴ Brooks'a göre bu soru, ya Symeon Magistros'un Girit seferi için verdiği '*Bu sıkıntılar (Thomas İsyanı/ 821-823) arasında Mikhâil bunlarla ve görevlerle uğraştığı için...*'⁴⁴⁵ bilgisini kabul etmekle; ya da Endülüslülerin Mısır'daki

⁴⁴² *Vita Sanctae Theodora Imperatricis*, *Analecta Byzantino-Russica*, Editör: W. Regel, Petropolis, 1891, s. 1-43.

⁴⁴³ *Cambridge Medieval History*, s. 38 ; Bury, *a.g.e.*, s. 263-272 ; Michael O'Rourke, *Byzantium: The Long Revival 815-976*, Canberra, September 2010, s. 31 ; Treadgold, *The Byzantine Revival*, s. 302-303 ; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 195 ; Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 73.

⁴⁴⁴ Brooks, *a.g.m.*, s. 432.

⁴⁴⁵ 434 no'lu dipnota bkz.

serüvenleri hakkında hem Arap hem de Süryânî kaynaklarında anlatılan tüm hikâyenin reddiyle çözülebilir.

Christides de aynı hususu bir başka açıdan ele almaktadır: Ona göre Girit'i fetheden Endülüslüler İskenderiye'den kovulmuşlardı ve dolayısıyla savaşçı erkeklerin beraberlerinde eşleri ve çocukları da gemilerde yer alıyorlardı. Kadınlar ve çocuklarla dolu kalburüstü 40 geminin Girit'i fethetmeyi başarmış olması; kısa süre sonra İmparator I. Basileios (867-886) döneminde Tarsus Emîri Osman (Yazman ?/ **Ἐσμάν**)'ın, bizzat kumanda ettiği 30 dev *kumbaria/ koumparia* (**κομβάρια/ κουμπάρια**) tipi gemiden ve Tarsus'un tecrübeli denizcilerinden oluşan güçlü bir filoyla Euboia (Eğriboz)'daki Euripos (**Εύρίπου**) kasabasını yağmalayamadan bozguna uğradığı⁴⁴⁶ düşünüldüğünde çok ilginçtir. Hele hele Nikephoros Phokas'ın 961 yılında Girit'i yeniden imparatorluk arazisine kattığı son büyük seferdeki heybetli armadasıyla kıyaslandığında; Araplarca fethi sırasında Girit'in savunma sistemi ve tahkimatının ne kadar zayıf ve yetersiz olduğu anlaşılır. Bu yüzden adanın fethini, genel anlamda tüm imparatorluk topraklarında geçerli olduğu üzere ordu ve müdafaa güçlerinin fevkalade yıpranarak zayıfladığı Thomas İsyanı (821-823) dönemine ya da hemen akabine (824 ?) koymamız lazım gelir.⁴⁴⁷ Benzer şekilde Vasiliev, isyan sırasında tüm Bizans deniz kuvvetlerinin başkent Konstantinopolis'te toplanmış bulunduğu değinmiştir. Ancak Vasiliev, isyanın Girit'in fethinden 4 yıl önce (823) zaten bastırılmış olduğuna da dikkat çeker.⁴⁴⁸

Tarihlendirme hususundaki bu çok sesliliğe ve dönemin kaynaklarının verdiği ihtilafı verilere bütüncül bir yorum getiren Yunan tarihçi N. M. Panayotakis, çözümü şöyle açıklamıştır: Girit'in Endülüslülerce fethi safhalar halinde gerçekleşmiştir. Kaynaklarda çok sayıda çelişkili verinin olmasının sebebi budur.⁴⁴⁹ Yani Ebû Hafs'ın adaya çıktığı ilk seferin tarihinden –ki bunun tespiti hala bir sorun olarak kalmaktadır– daha geç tarihler, bu ilk seferi izleyen diğer mücadelelere aittir. Böylece adanın fethi kademeli olarak bir süreç içerisinde tamamlanacaktır. Dimitris

⁴⁴⁶ *Theophanes Continuatus*, s. 298-299 ; *Theophanes Continuatus, Chronographia*, CFHB c. 42, Editör: Athanasios Kambylis, İngilizceye Çeviren: Ihor Sevcenko, Berlin-Boston, 2011, s. 211-213 ; *John Skylitzes*, s. 146-147 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 151-152.

⁴⁴⁷ Christides, *a.g.e.*, s. 87.

⁴⁴⁸ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 54 ve 67 ; Bury de aynı görüştedir, *a.g.e.*, s. 288, 2 no'lu dipnot.

⁴⁴⁹ N. M. Panagiotakes, “Ζητηματά τίνα της κατακτήσεως της Κρήτης υπό των Αράβων”, *Κρητικά Χρονικά*, c. 15-16, Ηράκλειο, 1961-1962, s. 17.

Tsougarakis de bu görüşe katılmakta ve hatta bu sebeple Girit'in fethinin kesin olarak tarihlenemeyeceğini savunmaktadır.⁴⁵⁰ Christides'e göre adanın fethinin tamamlanması, Amorion Hanedanı'nın son imparatoru III. Mikhâil (İmparatorluk Dönemi: 842-867) zamanında gerçekleşecektir.⁴⁵¹ Bu tez, İslâm kaynaklarından el-Belâzürî ve ondan aktardığını bildiren Yâkût el-Hâmevî'nin anlattıklarıyla da desteklenmektedir. en-Nüveyrî de eserinde aynı aktarıma yer vermiştir.⁴⁵²

Fethine dair doğru bilgilere ulaşmak için Genesios'un anlatısını tamamlayalım: “...(Girit'in) yarımadasına ulaşarak; filosunu Kharaks (**Χάραξ**)'ta demirledi. Sonra kuvvetlerini organize ederek her gemiye 20'şer adam yerleştirdi ve geriye kalanların adayı 12 gün boyunca yağmalamalarına izin verdi. Kuvvetlerinin çoğunluğu oradan ayrıldıktan sonra gemilerini ateşe verdi ve onları tamamen imha etti. Adamları geri döndükleri ve gemilerinin yanıp kül olduğunu gördükleri zaman, liderlerine asi gelmeye cüret ettiler. Ama o (Ebû Hafs), bu yaptığını savunarak onlara şöyle dedi: ‘Daha kısa zaman önce, yoldaşlarım, sizi daha güzel bir ülkeye ve daha iyi bir hayata götürmekte gönülsüz olmama söyleniyordunuz. Bu yüzden sizi buraya; sütün ve balın bol bol aktığı bir yere getirdim.’ Ancak onlar şöyle karşılık verdiler: ‘Peki ya kadınlarımızı ve çocuklarımızı nasıl bulacağız?’ Ebû Hafs cevap verdi: ‘Biliyorsunuz ki çok sayıda tutsaklar ele geçirdiniz. Kadınlarınızı onlar arasından seçin.’ Bu sözler onları hoşnut etti ve isyanlarına son verdiler...’⁴⁵³

Skylitzes de buna çok benzer bir aktarımda bulunur: “...Girit'e ulaştığında Kharaks (**Χάρακι**) denilen burunda demirledi. Ne gelişine ne de karaya çıkışına askerî bir direniş olmadığından, müstahkem bir kamp kurdu ve uygun adamlarını keşfe çıkararak; kendisi diğerleriyle kaldı. Sonra bir rüzgâr çıktı ve keşfe çıkanlar 10 ya da 15 furlong⁴⁵⁴ uzaklaştıklarında (Ebû Hafs) gemileri ateşe verdi ve hepsini yaktı; bir tekini bile bırakmadı. Birlikler çabucak döndüler; olayın beklenmedik (tuhaf) doğasından dehşete ve hayrete düştüler. Bunun sebebini bilmek istediler ve

⁴⁵⁰ Dimitris Tsougarakis, *Byzantine Crete, from the 5th Century to the Venetian Conquest*, Athens, 1988, s. 30-41.

⁴⁵¹ Christides, *a.g.e.*, s. 87.

⁴⁵² en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 210.

⁴⁵³ Genesios, s. 39-40 ; *Josephus Genesius*, s. 46-47 ; *Josephus Genesii*, Sütun: 1046-1047 ; *Theophanes Continuatus*, s. 76. Bu anlatı ve adanın fethine dair diğer aktarımlar daha sonraları Georgios Kedrenos'ta da yer almıştır: bkz. Kedrenos, *CShB* c. 9, Editör: Immanuel Bekker, Bonn, 1839, s. 91-97.

⁴⁵⁴ Milin sekizde birine denk (220 yards) uzunluk birimi.

isyankâr tehditler savurmaya başladılar. Duydukları şey, ne zamandır özlemle duymayı bekledikleri birşeydi: ‘Bu olanların sebebi sizlersiniz; çünkü başka bir yere ve iyi bir ülkeye yerleşmeyi istediniz. Ben bundan daha iyi bir yer düşünemediğimden size gönlünüzden geçeni vermek ve böylece kendimi sizin isteklerinizden kurtarmak yolunu seçtim.’ Hanımlarını ve çocuklarını hatırlattıkları zaman Ebû Hafs şöyle dedi: ‘Buradaki bu esirleri eş olarak alın ve (onlar da) kısa zamanda size çocuklar versinler.’ Bu sözlerden sonra sustular; çünkü söylenenler onlara açıklama olarak kâfi geldi...’⁴⁵⁵

Bu gemilerin yakılması anlatısının (**Figür 3’e bkz.**) tarihî gerçeklerle örtüşmediği açıktır. Birincisi; bu insanların Abdullah b. Tâhir tarafından İskenderiye’den sürüldüklerini biliyoruz. Kurtubalı mültecilerin yalnızca erkeklerinin şehirden gönderilerek kadın ve çocuklarının İskenderiye’de kalmaları gibi bir durum söz konusu değildir.⁴⁵⁶ İkincisi de; Girit’e çıktıklarında Ebû Hafs gemileri yakıp kül ettiyse, aynı Endülüslüler fethin hemen ardından Adalar Denizi’ndeki akınları nasıl yapmışlardır?⁴⁵⁷ Christides bu anlatının açıkça Girit’te ortaya çıkmış bir halk sözlü geleneği olduğunu düşünmektedir.⁴⁵⁸ Vasiliev hikâyenin “yarı hayal ürünü” olduğunu söyler.⁴⁵⁹ Amari bu anlatının arkasında başka bir gerçeğin olduğunu düşünerek; ‘*Muhtemelen Ebû Hafs, İskenderiye’de ucuza getirilmiş ahşap gemilerin bir kısmını; yeni bir sefere elverişli olmadığından dolayı yakmıştır. Bu da Bizanslıların, Girit’in fethinde, Kartaca’ya saldıran Agathocles’in klasik donanma yakma hikâyesini tekrar etmelerine kaynak olmuştur.*’⁴⁶⁰ şeklinde bir yorum getirmiştir. Bury’nin anlatıya getirdiği açıklama da değerlidir. Ona göre hikâyenin gerçekliği sorgulanabilir olsa da içerik anlamında bu anlatı; fetihten sonraki dönemde istilâcılar ve adanın yerlileri arasındaki hatırı sayılır evliliklere ve kaynaşmaya işaret ediyor olabilir. Bury ayrıca gemilerden birinin kazara ateş alması ve yangının yayılarak tüm gemileri kül etmesinin de mümkün olabileceğini öne sürer.⁴⁶¹

⁴⁵⁵ John Skylitzes, s. 45-46 ; Ioannis Scylitzae, s. 42-43.

⁴⁵⁶ Fahmy, a.g.e., s. 128 ve 131.

⁴⁵⁷ Brooks, a.g.m., s. 432.

⁴⁵⁸ Christides, a.g.e., s. 91.

⁴⁵⁹ Vasiliev, a.g.e., c. 1, s. 55.

⁴⁶⁰ Amari, a.g.e., c. 1, s. 163.

⁴⁶¹ Bury, a.g.e., s. 289, 1 no’lu dipnot.

Figür 3: Ebû Hafs 'Ömer gemilerin yakılması emrini veriyor. (Kaynak: *Madrid Skylitzes*, fol. 39-a.)

Conde, söz konusu hikâyeye en fazla itibar eden isimdir. Ancak anlatıyı doğrulamak için, kaynak gösterememekle birlikte, bu hikâyenin hemen hemen aynı şekilde el-Humeydî'nin eserinde yer aldığı yalanını uydurmuştur. Onun bu gerçek dışı referansına itimâd eden Bury de aynı hatayı tekrarlayarak; açıklığa kavuşturulamamış bu tesadüfün yaygın bir Giritli kaynağa işaret ettiği yorumunu yapmıştır.⁴⁶² Güyâ el-Humeydî, Muhammed b. Hazm (İbn Hazm)'dan alıntı yaparak, Girit'i fetheden Arapların 20 gemisi olduğunu; Ebû Hafs'ın, halkının adanın zenginliklerinden faydalanmaları ve eski ülkelerine kavuşma özleminden kurtulmaları düşüncesiyle gemileri ateşe verdiğini anlatıyormuş. Bunu gören ve hayıflanan adamlarına Ebû Hafs, artık süt ve bal akan zengin topraklara sahip yeni yurtlarına bakmalarını tavsiye etmiş.⁴⁶³ Oysa ne el-Humeydî'nin "*Cezvetü'l-Muktebis*"inde ne de başka bir İslâm kaynağında böyle bir anlatı yer almamakla beraber; bu hikâyenin Genesios'ta anlatılanla aynı olduğu Brooks ile M. Nallino tarafından da ispatlanmıştır. Nallino bu hususta şöyle söylemiştir: "*Bugüne kadar yayımlanmış tüm Arap yazarlarının sessiz kalmaları ve Conde'nin, sonuçlarının daimâ sorgulanması gereken çalışmaları hakkında bildiklerimiz; Conde'nin bu hikâyeyi, Arap yazar tarafından yanlışlıkla atfedilen Bizans kroniklerinin Latince tercümelerinden çekip çıkarmış olduğu şüphesini uyandırmaktadır.*"⁴⁶⁴

⁴⁶² Bury, *a.g.e.*, s. 289.

⁴⁶³ Conde, *a.g.e.*, c. 1, s. 263.

⁴⁶⁴ Fahmy, *a.g.e.*, s. 131, 3 no'lu dipnot ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 55, 3 no'lu dipnot.

Brooks, Conde'nin alıntı yaptığı gerçek kaynağın Gibbon olduğuna inanmaktadır. Bununla beraber Brooks, Genesios'un bu hikâyeyi doğrudan ya da dolaylı olarak Arap geleneğinden alıntı yaptığını düşünmektedir. Çünkü 828 yılında Sicilya'daki Arap komutanının, Bizanslıların eline geçmesine engel olmak için kendi gemilerini ateşe verdiğiğine dikkat çekmiştir.⁴⁶⁵

Arapça kaynaklardan el-Kindî'nin eserinde İbn Tâhir'e atfedilen; gemi yakma eyleminin geçtiği bir başka anlatı daha mevcuttur. Buna göre İskenderiye'den çıkan Endülüslülere istedikleri yere gitmeleri konusunda izin veren Abdullah b. Tâhir, onları denetleyip gemilerini arayacak kişiler göndermiştir. Bu görevliler gemilerde, onlara yanlarında götürmemeleri şart koşulan kişilerden bir grup bulmuşlardır. Bunun üzerine İbn Tâhir öfkelenerek; gemilerinin yakılmasını buyurmuştur.⁴⁶⁶ Ancak bu anlatı Ebû Hafs'ın hikâyesiyle aynı kaynaktan beslenerek mi ortaya çıkmıştır; bunu bilemiyoruz.

Son olarak; Iosephos Genesios'un eserinin⁴⁶⁷ editörlüğünü yapan A. Lesmüller-Werner ile H. Thurn'un, bu öykü için "*Homeros'un Odyssey (Dönüş)'i ve Kutsal Kitap'taki Exodus (Çıkış)'un kaynaştırılmış bir versiyonu*" yorumunu getirdiklerini de söyleyelim.⁴⁶⁸

2. 2. 5. Endülüslülerin Niçin Girit'i Seçtikleri Meselesi

Kurtubalı sürgünlerin ya da Endülüslü bir grup Müslümanın kendilerine yeni bir yurt, bir yaşam alanı olarak Girit Adası'nı seçmiş ve tercih etmiş olmalarının; kaynaklarda ifade edildiği kadar basit ve tesadüfi bir vak'a olmadığını görüyoruz. Buna dair bugün elimizde ciddi ipuçları vardır.

Christides Girit'in fethinin, Mısır Müslümanlarının deniz gücünün artmasının doğal bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Buna göre ilk olarak Yunan tarihçi Theodoros Detorakes'in önemine işaret ettiği ve 720 ila 726 yılları arasında

⁴⁶⁵ Brooks, *a.g.m.*, s. 440-441.

⁴⁶⁶ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 184.

⁴⁶⁷ Joseph Genesios, *CFHB* c. 14, Series Berolinensis, De Gruyter, Berlin, 1973.

⁴⁶⁸ *Genesios*, s. 40, çevirmenin 175 no'lu notu.

tarihlendirdiği⁴⁶⁹ 3 adet *engomia* (Hristiyan azizlerine ağıtlar)'da; Mısır Müslümanlarının adayı fethetmek için yaptıkları ciddi girişimlere dair bazı veriler mevcuttur. Dahası bu teşebbüsler adadan ganimet almak için yapılmış basit akınlar değildi ve yaklaşık bir asır sonra gerçekleşecek fetih için bir ön hazırlık teşkil etmişlerdi.⁴⁷⁰ Engomion adı verilen bu dinî metinler, Girit Başpiskoposu Aziz Andros (ö. 740)'a aittir.⁴⁷¹ Bu metinlerden çok önceleri yayımlanan iki tanesinden; İsa'nın Havârisi Titus'a yazılan *Engomion*'un 1168 sayılı sütununda geçen bir ifadede açıkça Mısır'a işaret edilmektedir.⁴⁷² Yine Christides'in belirttiğine göre Aziz Giritli Andros'un henüz yayımlanmamış olan engomiasında geçen bir ifadede, muhtemelen yine Mısır Müslümanları tarafından adanın fethi için yapılmış bir başka ciddi saldırı daha aktarılmaktadır. Bu ifadeye göre Hacerîler, adaya çok sayıda gemiyle saldırmışlar ve beraberlerinde kuşatma makinelerini de getirip kullanmışlardı.⁴⁷³

Konstantinos Porphyrogenitos'ta kaydedildiğine göre; Afrikalı Sarazenler⁴⁷⁴ (**Ἀφρικαῖοι καὶ Σαρακηνοὶ**) IX. yüzyılın başında isyan eden (805 veya 807⁴⁷⁵) Peloponnesos Slavlarının Patras (**Harita 1'e bkz.**) şehrini kuşattıkları sırada müttefik olarak Slavların yanında yer almışlardı.⁴⁷⁶ Vasiliev'e göre bu Araplar muhtemelen Ege Denizi'ndeki adalara düzenledikleri keşiflerden biri sırasında Mora'ya çıkmışlardır.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ (Christides'ten naklen) Theodoros Detorakes, “Αἱ ἀραβικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἡ ἐν Κρήτῃ ἀραβοκρατία εἰς ἀγιολογικά καὶ ὑμνογραφικά κείμενα”, *Κρητικά Χρονικά*, c. 21, 1969, s. 120. Vasiliev ise VII. yüzyıla yerleştirmektedir: *a.g.e.*, c. 1, s. 52.

⁴⁷⁰ Christides, *a.g.e.*, s. 88-89 ; a.mlf., *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 103.

⁴⁷¹ Aziz Giritli Andros'un yayımlanan eserleri için bkz. *P.G.*, c. 97, Editör: J. P. Migne, 1865, Sütun: 806-1302 ve İsa'nın Havârisi Titus'a yazdığı Engomion için bkz. *P.G.*, c. 97, Sütun: 1141-1170.

⁴⁷² *P.G.*, c. 97, Sütun: 1168 (Christides'ten naklen): “καὶ ὄψονται πάντες οἱ Αἰγύπτιοι τὴν χεῖρα τοῦ θεοῦ”.

⁴⁷³ Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 103, 161 no'lu dipnot: “Οἱ τὴν Ἀγαρηνῶν ἀθεώτατοι καὶ ναυμαχίας ἐμπειρότατοι... ἐπολιόρκησαν αὐτούς καὶ πολλὰς μηχανὰς ἐπήγον...”.

⁴⁷⁴ Sarazen, Ortaçağ'da Frenklerin ve diğer Avrupalıların Müslüman Araplar için kullandıkları tabir idi.

⁴⁷⁵ Christides, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁷⁶ *De Administrando Imperio*, s. 229 ; *De Thematibus*, s. 217.

⁴⁷⁷ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 52: “Sicilya ve Girit, imparatorluktan koparılmıştı. Akdeniz'deki korsanlık karşısında dayanamayan bu adalar gibi Peloponnesos da aynı akıbeti paylaşmış gibi görünüyor.” Carl Neumann, *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen*, Paderborn, 2015 (1894'ten tıpkıbasım), s. 10-11.

Genesios ve onu izleyen Theophanes Continuatus'un, Ebû Hafs'ın Girit'i fethettiği son saldırıdan bir önceki yıl adaya 10 ya da 20 gemiyle zaten akında bulunmuş olduğuna ve adanın verimliliği ile zenginliğinden fevkalâde etkilendiğine dair aktarımlarını hatırlayınız. Skylitzes'in verdiği bilgiler de bu yöndedir. Buna göre Endülüslüler adanın durumunu dikkatle incelemişler ve aldıkları çok miktarda ganimet ile çok sayıda esirle birlikte Mısır'a geri dönmüşlerdi. Bizans kaynaklarını destekler biçimde Hristiyan-Kobt tarihçi Sâvirus b. Mukaffa' da eserinde şöyle bir anlatıma yer vermiştir: “...İspanyalılar denilen bir kalabalık, Rûm adalarından aldıkları çok miktarda ganimetle yüklü olarak İskenderiye'yi istilâ ettiler. Bunlar başka yerlere yaptıkları gibi Mısır'dan Rûm adalarına akınlar yapmaya devam ettiler. (Adaları) yağmalayarak, tutsakları İskenderiye'ye getiriyorlar ve onları köle olarak satıyorlardı. Babamız (İskenderiye patriği) Markos (Patriklik Dönemi: 799-819) bu esirleri gördüğünde üzüntü duydu; çünkü insanlar sanki sığırlarmış gibi satılmışlardı. Dahası bunlardan çok sayıda kişi Müslüman olmuşlardı. Ve gönlü merhametli olduğundan (Patrik Markos) esirlerden pekçoğunu; keşiş, rahip, diyakoz, bakire ve anne tam 6000 kişiyi fidye ödeyerek kurtardı.”⁴⁷⁸ şeklinde bir aktarıma yer vermiştir. Burada da Endülüslülerin daha İskenderiye'ye yerleşmelerinden evvel başka bir akınlarının daha olduğunu ve İskenderiye'ye yerleştikten sonra da Bizans adalarına baskın ve akınlara devam ettiklerini anlıyoruz. Burada geçen “esirlerden birçoğunun Müslüman oldukları” bilgisine dikkat ediniz. Christides'e göre de bu tutsaklar, Bizans adalarında Thomas İsyanı'nın sebep olduğu olumsuz şartlar hakkında Endülüslülere mutlaka bilgi vermiş olmalıydılar.⁴⁷⁹

Gibbon da kitabında Endülüslülerin, İskenderiye'ye hakim oldukları dönemde Nil'in ağzından tâ Hellespont (Çanakkale Boğazı bölgesi)'a kadar olan adalara ve sahillere yağmalarda bulduklarını; bu sırada Girit'in verimliliğini ve refahını görerek adaya sahip olmak için imrendiklerini yazmaktadır.⁴⁸⁰

Christides, Endülüslülerin Girit'in fethinden önce Adalar Denizi'nde yaptıkları belki de son akına işaret eden başka bir dinî kaynağa daha değinmiştir. Buna göre o tarihte Kibyriot (**Κιβυριωτων**) deniz theması *ék prosôpou* (*ek prosopou*)'su yani

⁴⁷⁸ İbn Mukaffa', *a.g.e.*, s. 429 ; Heyet, *Târihu Mısır*, c. 2, s. 682-683.

⁴⁷⁹ Christides, *a.g.e.*, s. 90.

⁴⁸⁰ Gibbon, *a.g.e.*, c. 2, s. 260.

valisi olan Antonios (sonradan inzivâya çekilerek *Aziz Genç Antonios* adını alacaktır), imparatorluk topraklarında Thomas İsyanı'ndan doğan karışıklıktan faydalanarak akınlar yapan ve muhtemelen 824'te⁴⁸¹ Attalia (**Ατταλεία**/ bugünkü Antalya)'ya saldırmaya cüret eden Arap yağmacılarından bir grubu mağlup etmiş idi.⁴⁸² Christides, *Aziz Antonios'un Vitası*'nda bu akının Thomas İsyanı'ndan kısa süre sonra meydana geldiği açıkça kaydedildiğinden hareketle; eserde İsmâîliler⁴⁸³ olarak anılan bu Arapların Endülüslüler oldukları fikrindedir.⁴⁸⁴

İskenderiye'deki Endülüslülerin şehri terk etmeleri için Abdullah b. Tâhir'le yapılan müzakereler sırasında; Mısır Müslümanlarının, Kurtubalı mültecileri Girit'e yönlendirmiş ve liderleri Ebû Hafs'ı adaya sefer yapmaya iknâ etmiş olmaları ihtimali de pek yüksektir. Yukarıda Mısır Müslümanlarının adayı fethetmek için daha VIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yaptıkları ciddi girişimlere dair ipuçları taşıyan *engomialardan* bahsetmiştik. Mısır'a hakim olduklarından beri zaman zaman buldukları fırsatları değerlendirerek adaya çıkışlar yapan Müslümanlar, yaklaşık bir asır sonra bu kez Ebû Hafs'ın kalabalık kuvvetleriyle; adada ve genel olarak tüm imparatorluk topraklarında Thomas İsyanı sonucu oluşan zaafiyetten yararlanmak ve böylece eski hayallerini gerçekleştirmek yoluna gitmişlerdir. Christides'e göre Arap kaynaklarında belirtilen; Endülüslülerin aileleriyle birlikte İslâm hakimiyetinde bulunmayan bir yere gitmeleri şartı⁴⁸⁵ bu teşviğe işaret ediyor olabilir.⁴⁸⁶

İbn Sa'îd el-Mağribî, eseri *el-Muğrib*'te “...Sonra Abdullah b. Tâhir, onları Girit Adası'na sürdü.”⁴⁸⁷ ve İbn Haldûn, eseri *el-İber*'de “...Abdullah b. Tâhir,

⁴⁸¹ Vasiliev 823-829 arasına tarihlendirmiş: Christides, *a.g.e.*, s. 90.

⁴⁸² F. Halkin, “Saint Antoine le Jeune et Petronas le vainqueur des Arabes en 863”, *Analecta Bollandiana*, c. 62, 1944, s. 198 ; P. van den Ven, “Note sur le texte de la Vie de S. Antoine le Jeune”, *Byzantine Zeitschrift*, c. 19, Leipzig, 1910, s. 307-313 ; Janet A. Timbie-Alexander Kazhdan, “Antony the Younger” maddesi, *The Oxford Dictionary of Byzantium (ODB)*, c. 1, Oxford University Press, New York, 1991, s. 126.

⁴⁸³ Bizanslılar, Kitâb-ı Mukaddes'e göre Hz. İsmâîl'in neslinden oldukları kabul edilen Araplara bu nisbetle “İsmâîliler” de demişlerdir. Buradaki terimin İslâm tarihindeki Şîî İsmâîlîlikle hiçbir ilgisi yoktur.

⁴⁸⁴ Christides, *a.g.e.*, s. 90.

⁴⁸⁵ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 184 ; İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 69 ; İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45 ; en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 161 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 3, s. 317 ; et-Taberî, *a.g.e.*, c. 8, s. 613 ; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. 5, s. 480.

⁴⁸⁶ Christides, *a.g.e.*, s. 89 ; a.mlf., *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 103-104.

⁴⁸⁷ İbn Sa'îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 42.

onları Girit Adası'na geçirdi.'⁴⁸⁸ ifadelerini kullanmışlardır. Bu ifadelerde açıkça görülmektedir ki Abdullah b. Tâhir, Kurtubalıları Girit'e bizzat göndermiştir ve hatta ikinci ifadeye göre öyle görünüyor ki; bu nakil için emrindeki Mısır donanmasını görevlendirmiştir. Yukarıda İbn Tâhir'in İskenderiye'deki Endülüslülerle yaptığı anlaşmayı zikrederken; onları Mısır'dan Girit'e götürecek olan gemileri de kendisinin temin edeceği şartını hatırlayalım. en-Nüveyrî'de geçen "...(Abdullah b. Tâhir), *mal ve onları Girit Adası'na nakletmek karşılığında onlarla barış imzaladı.*"⁴⁸⁹ ifadesi de bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Mısır ya da –Bizans kaynaklarında geçen şekliyle– Afrika Araplarının, haberdar oldukları Thomas İsyanı'ndan İmparator II. Mikhâil'i sorumlu tuttuklarına ve Grek adalarının tahribini teşvik ettiklerine dair bazı bilgiler edindiğimiz bir başka dinî metin; Lesboslu (Midilli) üç aziz kardeş *David, Symeon ve Georg'un Vitasi*'dir. Hatta bu kaynağa göre azizlerden Symeon, Arapların baskın yapacaklarının önceden anlaşıldığı Lagousa (**Λαγούσα**, bugünkü Tavşan Adası)'yı terk ederek; Konstantinopolis'e gitmek üzere yola çıkmıştır.⁴⁹⁰

2. 2. 6. Adanın Fethi ve Başşehir Kandiye'nin Kuruluşu

Ebû Hafs 'Ömer ve beraberindekilerin gemileri demirleyerek adaya *Kharaks* (**Χάραξ/ Χάρακι**) denilen yerden çıktıklarını, Genesios'un ve Skylitzes'in verdiği bilgilere dayanarak aktarmıştık. Çıkarmanın yapıldığı kıyı olan Kharaks'ın Girit'teki konumu henüz kesin olarak tespit edilememiştir. Gibbon, Bury, Conde, Vasiliev ve Treadgold gibi tarihçiler, sözü edilen noktanın, Girit'in en elverişli limanı olan Suda Körfezi (**Harita 2'ye bkz.**) olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁹¹ Makrypoulias'a göre bu yazarların Suda Körfezi'ni uygun görmelerinin nedeni, dönemin kroniklerinde yanlış olarak aktarılan; Kurtubalıların direkt İspanya'dan gelmiş oldukları yanlışlığıyla

⁴⁸⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 162.

⁴⁸⁹ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 210.

⁴⁹⁰ J. Van Den Gheyn, "SS. Davidis, Symeonis et Georgii-Mitylenae in Insula Lesbo", *Analecta Bollandiana*, c. 18, Bruxellis, 1899, s. 230-231 ; Alexander Kazhdan, "David, Symeon and George of Mytilene" maddesi, *ODB*, c. 1, s. 589.

⁴⁹¹ Gibbon, *a.g.e.*, c. 2, s. 260 ; Bury, *a.g.e.*, s. 288 ; Conde, *a.g.e.*, c. 1, s. 263 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 55 ; Treadgold, *The Byzantine Revival*, s. 253.

açıklanabilir.⁴⁹² G. C. Miles da makalesinde, Gibbon'un tespitinin hatalı bir tahmin olduğu düşüncesindedir: Ona göre İskenderiye'den gelen Araplar adanın kuzeybatı kısmında karaya çıktıktan sonra; dinden dönmüş bir keşişin onları Suda Körfezi'nden alıp tâ Hendek (Khandaks)'in kurulacağı bölgeye kadar götürmüş olması pek mümkün görünmemektedir. Miles'in fikri, çıkarmanın adanın güney sahilinden; Mirabello Körfezi (**Harita 3'e bkz.**)'nden yapılmış olabileceğidir.⁴⁹³ Christides'e göre; Yunan tarihçiler G. A. Sifakas ve N. Panagiotakes'in de değindiği gibi Endülüslüler savunma tahkimatının çok yetersiz olduğu adanın güney kısmından karaya çıkmış olmalıdırlar. Christides, Sifakas'ın tezine dayanarak adanın güney kıyısında; Messara Körfezi'nin güneydoğusunda bulunan Lithinon Burnu (**Harita 4'e bkz.**)'nu uygun görmektedir.⁴⁹⁴ Çünkü Sifakas günümüzde bu bölgede aynı isimde bir köyün mevcut olmasını kanıt olarak göstermektedir.⁴⁹⁵ Ayrıca Messara bölgesinde bir miktar Arap sikkesi de bulunmuştur; ancak bu buluntuların çıkarıldığı noktaların dağılımı bize yardımcı olmak için fazla düzensizdir.⁴⁹⁶

Genesios şöyle devam ediyor: “...(Kharaks'ta) *Kendilerini korumak için sık bir şekilde istiflenmiş, (uçları) sivriltilmiş kazıklardan bir duvar inşâ ettiler ve sınırları içinde yaşadılar. Ve o günden beri o yer Χάραξ (Kharaks) olarak bilinmektedir...*”⁴⁹⁷

Ebû Hafs ve beraberindekilerin bu ilk ve geçici yerleşkeyi kurdukları Kharaks'ın sözcük anlamı da tıpkı metinde tarif edildiği gibi “*kazıklı ahşap çit* (İngilizcede tam karşılığı *palisade*)”tir.⁴⁹⁸

⁴⁹² Christos G. Makrypoulias, “Byzantine Expeditions Against The Emirate of Crete: c. 825-949”, *Proceedings of the Sixth International Congress of Graeco-Oriental and African Studies (Nicosia, 30 April-5 May 1996)*, Editörler: V. Christides-T. Papadopoulos, Nicosia, 2000, s. 349, 12 no'lu dipnot.

⁴⁹³ Miles, *a.g.m.*, s. 11, 49 no'lu dipnot.

⁴⁹⁴ Christides, *a.g.e.*, s. 91. Aikaterini Christophilopoulou da aynı görüştedir; (Makrypoulias'tan naklen) bkz. *Βυζαντινή Ιστορία*, c. 2-10, Thessaloniki, 1993, s. 198.

⁴⁹⁵ (Christides'den naklen) G. A. Sifakas, “Η υπό των Αράβων κατάκτησις της Κρήτης”, *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών*, c. 2, 1939, s. 20-80.

⁴⁹⁶ George C. Miles, *The Coinage of the Arab Amirs of Crete*, The American Numismatic Society, New York, 1970.

⁴⁹⁷ *Genesios*, s. 40 ; *Josephus Genesius*, s. 47 ; *Josephi Genesii*, Sütun: 1047.

⁴⁹⁸ Buna rağmen yakın zamanda Skylitzes'in İngilizce çevirisini yapmış olan John Wortley, editörlüğünü de yaptığı metnin 78 no'lu dipnotunda Yunanca “kharaks” kelimesinin, tam olarak Arapçadaki “chandaq (hendek)” sözcüğünü karşıladığını belirtmektedir: bkz. *John Skylitzes*, s. 46.

Arap ve Bizans kaynakları, adaya çıkan Müslümanların herhangi bir ciddi direnişle karşılaşmadıkları noktasında birleşirler.⁴⁹⁹ Arap kaynaklarında direniş dair herhangi bir kayıt bulunmamakla⁵⁰⁰ beraber, Bizans kaynaklarından Porphyrogenitos bu durumu; “*Onlara karşı kimse durmadı* (karşı koymadı).”⁵⁰¹ şeklinde açıkça ifade etmiştir. Skylitzes’in de “*...Ne gelişine ne de karaya çıkışına askerî bir direniş olmadığından...*”⁵⁰² ifadesini hatırlayınız.

Conde, fethedildiği sırada adada çok az bir nüfusun olduğundan bahsetmektedir.⁵⁰³ Arap kaynaklarından İbnü'l-Ebbâr ve İbn Sa'îd de fethedildiği sırada Girit'in Rûmlar'dan hâlî yani boş olduğunu eserlerinde açıkça kaydetmişlerdir.⁵⁰⁴ Ancak Girit'in fethini yalnız adadaki nüfusun azlığıyla açıklamak tatmin edici olmayacaktır. O dönemde Thomas İsyanı'nın, imparatorluğun askerî teşkilâtı ve rezervleri açısından ne kadar yıpratıcı ve zayıflatıcı tesirleri olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca Girit'i savunmada başlıca rolü oynaması beklenen Kibyriot Theması donanmasının da Slav Thomas'ın saflarına geçerek; başkent Konstantinopolis'in kuşatılmasına denizden iştirak ettiğini hatırlayalım. Gerçi Bizans İmparatorluğu'nun deniz gücünün, Şâm merkezli Emevî Halifeliği'nin 132/ 750'de yıkılışından itibaren; Müslümanların Bizans'a karşı bilhassa Doğu ve Orta Akdeniz'de yaptıkları deniz gazâları da ciddi oranda azaldığı ve daha çok doğuda sınır vilayetlerinde yürütülen kara seferleriyle yetinildiği için genel mânâda ihmâl edildiğini söylememiz yanlış olmaz.⁵⁰⁵ Çünkü Abbâsîler döneminde Bizans'a karşı izlenen politika, erken İslâmî dönemdeki gibi Kostantîniyye'nin fethi olmaktan çıkarak; en fazla Orta Anadolu'ya kadar olan araziye güneydoğudan kat edip geçici olarak elde tutmak ve harap etmekten ibaret kalmıştı. İstanbul'a sefer yapılmaması, şehri denizden kuşatmak için güçlü Müslüman donanmalarının inşâ edilmemesi sonucunu doğurmuş ve bu müsait durum Bizans'ı denizdeki eski formundan uzaklaştırmıştı.

⁴⁹⁹ Bury, *a.g.e.*, s. 288 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 55 ; Fahmy, *a.g.e.*, s. 132 ; Christides, *a.g.e.*, s. 92.

⁵⁰⁰ Fahmy, *a.g.e.*, s. 132.

⁵⁰¹ *De Administrando Imperio*, s. 97 ; *De Thematibus*, s. 104-105.

⁵⁰² *John Skylitzes*, s. 45 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 42-43.

⁵⁰³ Conde, *a.g.e.*, c. 1, s. 263.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Ebbâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 45: “*وكانت يروم نذ خال ية من الروم*” ; İbn Sa'îd, *a.g.e.*, c. 1, s. 42: “*وكانت يروم نذ خال ية*”.

⁵⁰⁵ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 193.

Yine modern müelliflerin bazıları Girit'in bu denli kolay ve hızlı bir şekilde fethedilebilmesinde, adada güçlü askerî birliklerin mevcut olmaması kadar; adanın yerli halkının Endülüslü Müslümanlarla işbirliği içine girmelerinin ya da en azından ciddi bir direniş göstermemelerinin de payı olduğuna inanmaktadırlar. Çünkü başkent Konstantinopolis'in uzun süredir benimsemiş olduğu tasvir-kırıcı (ikonoklast) dinî politika ve uyguladığı baskılar, imparatorluğun merkeze uzak diğer eyâletlerinde olduğu gibi Girit ahâlisinde de devlete ve idareye karşı ciddi bir hoşnutsuzluk; hatta kin ve düşmanlık yaratmıştı. Halk, İstanbul'u ve sarayı dinî sapmışlık içerisinde görmekteydi. Bundan ötürü Giritlilerin, adada yeni yönetenler olacak Arapların hakimiyetine daha en baştan bir muhalefet göstermemeleri; hatta belki de sempati duymaları hiç de şaşırtıcı olmayacaktı.⁵⁰⁶ Yine de sonuç itibariyle Girit halkının tam olarak beklediğini bulamamış olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁰⁷

Christides, elimizde yerli halkın tutumuna dair bu tezi doğrulayacak ya da çürütecek yeterince güçlü bilgilerin bulunmadığını vurgulamakta ve bu hususta farklı tahminlerin ortaya atıldığını tekrarlamaktadır. Onun görüşü hem iki tarafın yazılı kaynaklarınca doğrulanacak, hem de adanın aşama aşama fethi teziyle uyuşacak bir yorumdur: Buna göre Girit'te konuşlanmış olan Bizans garnizonu Thomas İsyanı neticesinde zayıflamakla beraber, Arap istilâcılara karşı başarısız bir direniş göstermiş olmalılardır. Aksi takdirde Arapların niçin kesin bir harekâtla Girit'i tümüyle zaptedemedikleri sorusu gündeme gelecektir. Bu direnişte yerli halkın yerini ise çekimser olarak nitelendiren Christides, diğer yazarların yukarıdaki tahminlerine katılmakta ve sıradan halk için pratikte değişen pek bir şey olmayacağından; adanın yeni sahiplerine karşı herhangi bir kalkışmada bulunmadıklarına inanmaktadır.⁵⁰⁸

“...Adaya sonradan gelmiş bir keşiş onlara şöyle dedi: ‘Adanın tamamına hakim olmak niyetindeyseniz beni izleyin; size (yurdunuzu, ülkenizi) inşâ etmek için en iyi mevki göstermeye çalışacağım. Orada adanın tamamına hükmedebileceğiniz bir şehir kurmalısınız.’ (Figür 4’e bkz.) Sonra onları, yeni şehirlerini kurdukları ve etrafını da bir hendekle çevirdikleri Khandak (Χάνδακα/ Hendek) denilen bir yere getirdi. Ebû Hafs oradan (adaya) hükmetti ve 29 Girit şehrini boyunduruk altına

⁵⁰⁶ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 55 ; Ballan, *a.g.m.*, sayfa belirtilmemiş ; Fahmy, *a.g.e.*, s. 132 ; Bury, *a.g.e.*, s. 288.

⁵⁰⁷ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 57.

⁵⁰⁸ Christides, *a.g.e.*, s. 95 ; a.mlf., *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 98.

aldı. Yalnızca biri gerçekten fethedilmemişti ve (o şehir) bunun yerine Ebû Hafs'la bir anlaşma yaptı.⁵⁰⁹ (Burası) günümüze kadar bağımsızlığını korumuştur; ki (şehrin) ismi de bunu doğrulamaktadır. Oranın halkı Hristiyan dinini yaşamak konusunda özgür kaldılar. Bu istilânın ve şehirlerin kaybının sorumlusu olan kişi Thomas idi. Ebû Hafs'ın bir oğlu vardı: Saipis (Σαΐπης), ki onun oğlu da Babdel (Βάβδελ) idi.⁵¹⁰

Figür 4: Keşiş, Müslümanlara Hendek şehrini kuracakları mevki gösteriyor. (Kaynak: *Madrid Skylitzes*, fol. 39-b.)

Genesisios, Girit'in başşehri Kandiye'nin kuruluşunu eserinde bu şekilde anlatmaktadır. “**Χάνδακα-Χάνδαξ/ Khandak/ Kandiye**” ismi, kurulan yeni şehrin etrafına Bizanslılara karşı savunma tedbiri olarak kazılan Arapça “hendek” sözcüğünden gelmektedir.⁵¹¹ Burasının günümüzde Yunanistan'a bağlı olan Girit'in başşehri “Herakleion/ **Ηράκλειο**” olduğunu biliyoruz. Bury, Minos uygarlığının eski müstahkem kalesi Knossos Tepesi'nden uzak olmayan bu mevkiin Ege adalarına baktığını, ancak bir de dezavantajı olduğunu; çünkü burada ne bir liman ne de gemiler için doğal bir sığınak bulunmadığını yazar.⁵¹²

⁵⁰⁹ Theophanes Continuatus'ta aktarıldığına göre bu şehir, “istilâcı” yani Ebû Hafs ‘Ömer ile müzakere etmiş ve Hristiyan kalmasına müsaade edilmiştir. Bkz. *Theophanes Continuatus*, s. 77.

⁵¹⁰ *Genesisios*, s. 40 ; *Josephus Genesisius*, s. 47-48 ; *Josephi Genesisii*, Sütun: 1047-1050.

⁵¹¹ *John Skylitzes*, s. 46 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 43 ; C. J. Heywood, “Kandiya” maddesi, *EF*, c. 4, s. 539 ; Ersin Gülsoy, *a.g.m.*, s. 303 ; Canard, *a.g.m.*, s. 1083 ; Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 85.

⁵¹² Bury, *a.g.e.*, s. 289.

Ioannes Skylitzes Kandiye'nin tesisini Genesisios'tan farklı olarak; İmparator II. Mikhâil'in işgâlden hemen sonra adayı kurtarmak amacıyla Photeinos kumandasında Girit'e açtığı başarısız sefere yerleştirir: *"...Dağlardan aşağıya bir keşiş indi ve onlara (Sarazanlere); eğer oraya (ilk yerleşim Kharaks'a) yerleşirlerse emniyet içinde yaşayabileceklerini düşünüyorlarsa hata yaptıklarını söyledi. Onlara bunu söyleyerek Khandaks'ı işaret etti: Her neviden mahsülün bereketli olduğu iyi bir mevki. Orada bütün ada için bir akropolise benzeyen bir şehir kurdular. O üstten hareket ederek; bütün adayı ve diğerlerini de fethettiler. Yerli halkı esir ettiler ve Girit'in tüm şehirlerini, biri hariç ele geçirdiler."*⁵¹³

Hendek yani Kandiye, bundan sonra Kurtubalıların adanın geri kalan kısmına düzenledikleri saldırıların merkezi olacaktır. Bunun dışında Müslümanların adadaki askerî faaliyetleri hakkında bilgiye sahip değiliz. Adanın tamamının fethinden sonra Hristiyanların ibadetlerini serbestçe yerine getirmeye devam ettikleri şehrin ismiyse zikredilmemiştir ve bugün dahî tam olarak neresi olduğu bilinmiyor. Pseudo-Symeon Magistros, eserinde bu şehrin sakinlerine *"ὀπολόγιοι/ ypologii"* dendiğini yazmaktadır.⁵¹⁴ Sözü edilen şehir için modern araştırmacılar tarafından muhtelif isimler ortaya atılmıştır: Genesisios'un İngilizce tercümesini yayımlayan Anthony Kaldellis bu şehrin *"Eleutherna (Harita 5'e bkz.)"* olabileceğini söylerken⁵¹⁵; antik dönemdeki *"100 Minos şehri"*'ne atıfta bulunarak fetih zamanında bunların sayısının 30'a düştüğünü belirten Gibbon ise *"Cydonia (Harita 6'ya bkz.)"*'yı tahmin etmiştir.⁵¹⁶ Ferdinand Hirsch, bu bilgiye baştan şüpheyle yaklaşmaktadır.⁵¹⁷

*"Bu adada Gortyna şehri piskoposu takdire şâyan Kyrillos, İsâ'ya inancı yüzünden lekesiz bir kurbanlık kuzu gibi boğazlandı...Bunun yanında; orada gömülü olan diğer pekçokları arasında hepsi de İsâ'ya olan tereddütsüz ve samimi inançları nedeniyle öldürülen adanın 7 dindar süt çocuğu da vardır."*⁵¹⁸

⁵¹³ John Skylitzes, s. 46-47 ; Ioannis Scylitzae, s. 44.

⁵¹⁴ Symeon Magister et Logothete, Sütun: 683.

⁵¹⁵ Genesisios, s. 40, 178 no'lu dipnot.

⁵¹⁶ Gibbon, a.g.e., c. 2, s. 260.

⁵¹⁷ Ferdinand Hirsch, *Byzantinische Studien*, Leipzig, 1876, s. 136.

⁵¹⁸ Genesisios, s. 41 ; Josephus Genesisius, s. 48 ; Josephi Genesisii, Sütun: 1050 ; Ioannes Zonaras, s. 347-348 ; Joannis Zonarae, Sütun: 1389-1390 ; Theophanes Continuatus, s. 77-78.

‘‘O zamanda idi ki Gortyna Piskoposu Kyrillos, İsa’yı inkâr etmektense şehâdet tâcını giymişti.’’⁵¹⁹

Gortyna (**Γορτύνης, Harita 7’ye bkz.**), Arap fethi öncesi Bizans idaresindeki Girit’in başşehridir. Genesisios ve Skylitzes, fetih sırasında Arapların *Gortyna Piskoposu Kyrillos (Κύριλλος)*’u katlettiklerini yazmışlardır. Buna göre Kyrillos, Arapların Müslüman olması ya da ölmesi teklifine şehâdeti seçerek cevap vermiştir. Diğer çağdaş Bizans kaynaklarında böyle bir olaydan hiç bahsedilmemesi ve Arap kaynaklarında da Müslümanların Gortyna şehrine herhangi bir saldırılarına dair en küçük bir aktarımın olmaması, bu anlatının tarihsel gerçekliğine şüphe düşürmektedir. Ayrıca bilinmektedir ki pagan Roma imparatorlarından *Decius* döneminde (M.S. 249-251) Hristiyanlara karşı girişilen katliamlar sırasında Girit’te başka bir Piskopos Kyrillos daha şehit edilmiştir.⁵²⁰ Vasiliev’e göre Genesisios, bu eski şehidi gençleştirerek Arap istilâsı dönemine yerleştirmiştir.⁵²¹ Christides de böyle düşünmektedir. Bury ise Genesisios’un bu anlatıyı Giritli şehitlerin kayıp *Acta*’sından almış olabileceğini söyler.⁵²² Öyle ya da böyle Genesisios’un bu alıntısı, kendisinden aktarımlar yapan sonraki Bizans müelliflerinin de aynı yanlışlıklarını tekrarlamalarına neden olmuştur. Sıkça tekrarlanan bir başka abartı da, Müslümanların Girit’i fethettikten sonra adadaki her yeri yakıp yıktıkları ve her şeyi yok ettiklerine dairdir.

Christides çalışmasında hem başşehir Gortyna’nın Endülüslüler tarafından yıkımına, hem de Piskopos Kyrillos’un Müslümanlar tarafından din değiştirmeye zorlanarak katledilmesine dair anlatımların gerçek dışı olduğunu savunmakta ve bu hususta iknâ edici deliller sunmaktadır. Buna göre öncelikle İslâm savaş ve esir hukukunu iyi okumak gerekir: Müslümanlar, kâfirlere ait topraklara yani Dâru’l-Harb’e düzenledikleri gazâ ve cihâdlarda şehirleri yağmalasalar da; kendilerine karşı konulmadan fethedilen yerlerde eman, cizye ve ehl-i zimme gibi kavramlar devreye girmektedir. Bundan başka; bugün elimizde Gortyna’nın yıkımı ve şehirdeki *Aziz Titus Kilisesi*’nin yerle bir edilişine dair hikâyelerin gerçek dışı olduğunu gösteren

⁵¹⁹ John Skylitzes, s. 47 ; Ioannis Scylitzae, s. 44.

⁵²⁰ ‘‘De S. Cyrillo Episcopi et Martyris Forte Gortynae in Creta’’, *Acta Sanctorum Julii II*, Editör: C. Janningo v.d., Antverpiae, 1721, s. 682-687 ; C. de Boor, ‘‘Ein falscher Bischof’’, *Byzantinische Zeitschrift*, c. 13, Leipzig, 1904, s. 433-434.

⁵²¹ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 57.

⁵²² Bury, *a.g.e.*, s. 289.

arkeolojik kanıtlar da mevcuttur. Ayrıca XVIII. yüzyılda Girit'e seyahat etmiş bir İngiliz seyyahı olan *Richard Pockocke* (ö. 1765)'un seyahatnâmesinde geçen ifadeler de, o tarihe kadar Aziz Titus Kilisesi'nin orijinal haliyle varlığını sürdürmüş olduğunu kanıtlamaktadır: “Çok eski katedral, Metropoli Köyü'nden geçen *Metropolitanos Deresi'nin kuzey tarafındadır*; (ki bu köy) *kiliseye yarım mil mesafededir ve şüphesiz Hristiyanlığın ilk dönemlerinde bu kiliseye ait olan mahalle idi. Çok muhtemeldir ki Titus burada kalmıştır ve bu kilise sonraları kendisine atfedilmiştir. (Kilise) 100 adımdan fazla uzunlukta ve 50 adım genişliktedir...*”⁵²³

İslâmî pratiklere göre ve Kur'an'da belirtildiği üzere paganlar (yani ehl-i kitap olmayan müşrikler) haricinde kimsenin İslâm'a geçmeye zorlanamayacağını belirten *Christides*, *Genesios*'un, *Kyrillos*'un Araplarca Müslüman olmaya zorlanarak katledildiğine dair aktarımının; modern tarihçilerin pek çoğunun yerli Girit halkının büyük bir kısmının zorla Müslümanlaştırıldığını savunmalarına neden olduğunu yazmaktadır. Yine bir piskoposun zorla Müslümanlaştırılmasına dair bir başka sahte aktarımın da *İlâhiyazıcı Iosephos*⁵²⁴’la ilgili olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre Sicilya doğumlu olan *Iosephos*, Arapların Sicilya’yı istilâları sırasında ailesiyle birlikte Mora’ya kaçmıştır. İmparator *Theophilos* dönemi sonlarında başkent Konstantinopolis’ten elçilik vazifesiyle Roma’ya gönderilmiş; ancak yolda Araplar tarafından alikonularak Girit’e getirilmiştir. Girit’te hapse atılan *Iosephos*, hattâ hapisanede başka bir tasvir-kırıcı (ikonoklast) piskoposu yeniden Ortodoksluğa döndürmeye çalışmıştır. Burada din değiştirmesi yani Müslüman olması için Girit Araplarınca tehdit edilmiştir. Ancak yine başka kaynaklardan bilinmektedir ki; *Iosephos* için Giritlilere fidye ödenmiş ve İstanbul’a geri dönmesi sağlanmıştır.⁵²⁵

⁵²³ R. Pockocke, *A Description of the East*, London, 1745, c. 2, b. 1, s. 253.

⁵²⁴ *Ioannes Diakonos*'un yazdığı *Vita* için bkz. “S. *Josephi Hymnographi Vita*”, *P.G.*, c. 105, Editör: J. P. Migne, 1862, Sütun: 939-976.

⁵²⁵ “Joseph The Hymnographer” maddesi, *ODB*, c. 2, s. 1074 ; *Dumbarton Oaks Hagiography Database*, Editörler: Alexander Kazhdan- Alice-Mary Talbot, Washington D.C., 1998, s. 57 ; *Christides, a.g.e.*, s. 92-94. Bu hikâyenin tarihi belli değildir; Tomadakes 841 yılını önerir: (*Christides* ’ten naklen) bkz. E. Tomadakes, *Ιωσήφ ο υμνογράφος βίος και έργον*, Athens, 1971, s. 52.

Üçüncü Bölüm

3. GİRİT İSLÂM EMİRLİĞİ (827-961)

3. 1. GİRİT MÜSLÜMANLARININ ADAYI FETİHTEN SONRAKİ FAALİYETLERİ ve BİZANSLILARIN GİRİT’İ GERİ ALMAK İÇİN DÜZENLEDİKLERİ SEFERLER

3. 1. 1. Çevre Adalara ve Bizans Kıyı Bölgelerine Yapılan Arap Akınlarına Dair

Girit’in fethini izleyen yaklaşık 200 yıl boyunca Müslümanlar, Bizans donanmalarıyla rekabet ettiler ve onlara meydan okudular. 932 yılı civarına kadar da üstünlüklerini korudular. Nitekim İbn Havkal, 320/ 932 yılından itibaren bu durumun tersine dönmeye ve Müslüman donanmasının gittikçe zayıflamaya başladığını kaydeder. Bu tarihi, Akdeniz’deki mücadelede bir dönüm noktası olarak verir.⁵²⁶

IX. ve X. yüzyıllarda Bizans ve Müslüman filoları teknik açıdan neredeyse eşit kapasitelerde idiler. İki taraf da iyi inşâ edilmiş gemilere sahiplerdi. Örneğin Müslümanların ‘*harraka (حرقة)*’ adı verilen ve nefit püskürten yakıcı gemileri, Bizanslıların meşhur Grek ateşi püskürten ve ‘*pyrphora (πυρφόρα)*’ denilen gemilerine karşı dişli rakiplerdi. İki tarafın donanmaları da seçkin amiraller tarafından idare edilmekteydi. Bu amiraller ihtiyatlı ve dikkatli taktikler izlemişlerdir. Gemi mürettebatları da iyi eğitimden geçmişlerdi.⁵²⁷

Archibald Ross Lewis’e göre IX. ve X. yüzyıllarda Müslümanların resmî İslâm devlet donanmalarıyla denizde üstünlüğü ele geçirmek için savaş verdikleri dönemde; kendi bağımsız filolarıyla hareket eden bazı korsan sığınakları da türemişti. Bu sebeple tıpkı XVII. yüzyılın İngilizleri gibi; meşrû Müslüman devletlerinin tolerans ve hattâ teşvikleriyle bazı korsan şefleri ortaya çıkabilmişler ve

⁵²⁶ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 180.

⁵²⁷ Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 80.

bağımsız hareket edebilmişlerdir.⁵²⁸ Bununla beraber Vassilios Christides, herhangi bir hükümrânın ya da devletin yetki vermesiyle değil, bu yetkiden bağımsız olarak faaliyet gösteren sıradan korsanlar ile; hükümet izniyle çalışan ve savaş zamanında düşmana saldırma izni verilmiş, düşman gemilerine karşı korsan faaliyetlerde bulunan özel ticarî gemilerin farklı kavramlar olduğuna dikkat çekmektedir.⁵²⁹ Tıpkı Cezayirli bağımsız korsan Hızır Reis'in, Osmanlı İmparatorluğu tâbiyetine girdikten sonra Barbaros Hayreddin Paşa adıyla ve kaptân-ı deryâ sıfatıyla faaliyetlerini yeniden düzenlemesi gibi. Türkçede bu ayrımı belirten farklı sözcüklerimiz olmamasına rağmen; İngilizcede “*pirate* (başıbozuk korsan)” ile “*privateer* (hükümet izniyle faaliyet gösteren devlete tâbi korsan)” sözcüklerinin bu ayrıma işaret ettiği bilinmektedir.

Bizans kaynakları dikkatlice okunduğunda Girit'in tamamı henüz fethedilmeden yani adanın fethi henüz tamamlanmadan önce Araplar tarafından çevre adalara da akınlar yapıldığı görülmektedir.⁵³⁰ “*O üsten (Kandiye'den) hareket ederek, bütün adayı (Girit'i) ve diğerlerini (çevre adaları) de fethettiler.*”⁵³¹ Bu akınlar, adanın fethi tamamlandıktan sonra da devam etmiştir.⁵³² Bizans idaresindeki Ege ve Akdeniz adalarına⁵³³ yalnız akın düzenlemekle kalmayan Araplar, özellikle Girit yakınlarındaki adaları işgâl ederek buralara yerleşmişler ve adaların yerli Bizanslı halkını kendilerine vergi ödemeye mecbur etmişlerdir.⁵³⁴ Böylece Müslümanlar, kısa sürede özellikle Adalar Denizi'nin güneyinde efendi konumunu elde etmişlerdir.⁵³⁵ Gibbon'a göre Girit Arapları, Ebû Hafs'ın emriyle yakılan

⁵²⁸ Lewis, *a.g.e.*, s. 154.

⁵²⁹ Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 79.

⁵³⁰ *Theophanes Continuatus*, s. 77 (Christides'ten naklen): “*ἐκ ταύτης ουνοῖόν τίνος ἐξ ἀκροπόλεως ὀρμώμενοι πασάν τε ταύτην τὴν νήσον κατέτρεχον καὶ τίνας τῶν παρακειμένων οὐκ ἔλαττον*”. *Kedrenos*, s. 94.

⁵³¹ *John Skylitzes*, s. 46 (Christides'ten naklen): “*καὶ ἐκ ταύτης ὀρμώμενοι τὴν ὅλην κατέτρεχον νήσον καὶ τὰς λοιπὰς.*” *Ioannis Scylitzae*, s. 44.

⁵³² *Theophanes Continuatus*, s. 76 ; Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 88.

⁵³³ Girit'te Arap hakimiyeti döneminde Bizans adalarının tarihi hakkında bkz. Elisabeth Malamut, *Les îles de l'empire byzantin; VIIIe-XIIIe siècles*, Paris, Sorbonne, 1988.

⁵³⁴ *Theophanes Continuatus*, s. 77.

⁵³⁵ Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 87.

gemilerinin kaybını kısa sürede telafi etmişler ve İda Dağı'ndaki ağaçlar, yeniden inşâ edilecek donanma için gerekli hammadde kaynağını oluşturmuştu.⁵³⁶

Bizans kaynakları, bu dönemde Müslüman filolarının korsancıl olmakla atfettikleri faaliyetleri hakkında kızgın ve içerlemiş şekilde bahsetmektedirler. Hatta pek çok modern tarihçinin bile Müslüman deniz faaliyetlerini korsanlık olarak yaftaladıklarını; bunların tek amaçlarının yağmalamak ve köle pazarlarında satmak üzere insanları zorla kaçırmak olduğunu savunduklarını yukarıda da belirtmiştik. Christides bu yoruma katılmamakta ve Müslüman filolarının faaliyetlerinin, Dâru'l-İslâm'ı genişletmek isteyen Müslümanların kutsal cihâd anlayışı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁵³⁷ Bununla beraber Christides, genel anlamda Müslümanlar tarafından yapılan deniz akınlarını; ganimet için yapılan basit yağmalar ve fetih için düzenlenen iyi planlanmış saldırılar olmak üzere iki grupta ayırmıştır.⁵³⁸

Girit Araplarının bu ve diğer Ege ile Akdeniz adalarına düzenledikleri akınlar, yalnızca yıkım ve yağmadan ibaret amaçsız ve basit saldırılar değildi. Üstelik diğer farklı Müslüman filolarının (Suriye, Mısır, İfrîkiyye, Mağrib vb.) saldırıları genellikle Bizans'ı yıpratma savaşının bir parçası olan basit akınlar niteliğindeki; Girit Müslümanlarının saldırıları daha çok kalıcı üsler edinmek hedefini taşıyordu.⁵³⁹ Ege adalarından bazıları, Girit Arapları tarafından yerli Bizanslı sakinleri tahliye edilmek suretiyle ve kalıcı üsler kurulmak üzere işgâl edilmişlerdir. Bu durum Karpathos Adası yakınındaki küçük Sokastro Adası (**Σώκαστρο, Harita 9'a bkz.**) için kesinlikle söz konusuydu. Sokastro'da hiç kilise bulunmaması ve adanın minikliği, Moutsopoulos'un orada bulunmuş bazı anıtların Müslümanlar tarafından inşâ edildiğine dair görüşünü kabul etmesek dahî; Hristiyan nüfusun adayı terk ettiklerine işaret etmektedir. Sokastro Girit Müslümanları için uzak deniz karakolu vazifesi görmüştü.

⁵³⁶ Gibbon, *a.g.e.*, c. 2, s. 260. Girit Araplarının, donanmalarını inşâ edecekleri keresteyi adadaki ormanlardan temin ettiklerine dair bir başka kayıt için bkz. el-Kâdı en-Nu'mân b. Muhammed el-Mağribî, *el-Mecâlis ve'l-Musâyerât*, Tahkik: el-Habîb el-Fakî v.d., Beyrut, 1996, s. 444.

⁵³⁷ Christides, *a.g.e.*, s. 157 ; a.mlf., *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 77.

⁵³⁸ Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 81.

⁵³⁹ Christides, *a.g.e.*, s. 157.

İleri deniz üsleri olarak kullanılan bu adalar dışında, Girit Müslümanlarının 961 yılına kadar kalıcı surette ilhâk etmiş oldukları diğer adalarda yaşayan halk ise cizyelerini ödemek suretiyle yerlerinde kaldılar⁵⁴⁰ ve ibadetlerini serbestçe yerine getirmeye devam ettiler. Buna tipik bir örnek Naxos Adası'dır. Ioannes Kameniates'in bildirdiğine göre Naxos, Trabluslu Leo'nun 904'te Selânik'e meşhur saldırısı sırasında Girit Müslümanlarına tâbi olup onlara vergi ödemekteydi.⁵⁴¹

Midillili Azize Theoktiste (X. yüzyıl)'nin *Vitasi*⁵⁴²,nda okuduğumuz üzere; aşağı yukarı aynı sıralarda "logothetes tou dromou/ λογοθέτης τοῦ δρόμου" yani "donanma amirali" unvanını taşıyan Himerios'un, İmparator VI. (Bilge) Leon'un emriyle 910 yılında çıktığı Suriye seferinde kendisine refâkat eden; ayrıca bu vitanın yazarı da olan Niketas Magistros⁵⁴³ ve beraberindekiler, Ios Adası'na giderken ters yönde esen rüzgâr sebebiyle gemilerini Paros Adası'na demirlemek durumunda kalmışlar ve adadaki Tanrı Annesi Hz. Meryem'e atfedilmiş Paros Katedrali⁵⁴⁴'ni ziyaret ederek buradaki dinî bir âyine katılmışlardı.⁵⁴⁵ Bu da açıkça göstermektedir ki; Girit Arapları kendilerine boyun eğmiş adalardaki kiliseleri yok etmemişlerdi.

Hagiografik (Ortodoks Bizans kilisesinde aziz ve azizelere dair dinî metinler) metinlerde gördüğümüz; birçok adanın veya anakaradaki kıyı kasabalarının sakinlerinin acımasızca katledilmelerine dair abartılı ifadelerin tümüne inanmak zordur. Bu bilgilerin daimâ tarihî ve arkeolojik bulgularla doğrulanması gerekmektedir. Arkeolojik deliller göstermektedir ki bazı adalarda ahâli saldırıya

⁵⁴⁰ *Theophanes Continuatus*, s. 77 (Christides'ten naklen): "και τινας των παρακειμένων ουκ έλαττον, ώς και εν αυταίς εγκατοεκήσαι, αυτοός τους οικήτορας και αυτόχθονας δουλωσάμενοι." Christides, *a.g.e.*, s. 165.

⁵⁴¹ John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, Byzantina Australiensia c. 12, Düzenleyen ve İngilizceye Çeviren: David Frenco-Athanasios Fotiou, Perth, 2000, s. 115; Ioannis Caminiatae, *De expugnatione Thessalonicae*, CFHB c. 4, Editör: Gertrud Böhlig, De Gruyter, Berlin, 1973, s. 59 ; Ioannes Cameniata, *De excidio Thessalonicensi*, CSHB c. 45, s. 583.

⁵⁴² "Vita S. Theoctistae", *Acta Sanctorum Novembris IV*, Editörler: H. Delehaye-P. Peeters, Bruxellis, 1925, s. 224-233 ; "Life of St. Theoktiste of Lesbos" (İngilizceye Çeviren: Angela C. Hero), *Holy Women of Byzantium*, Editör: Alice-Mary Talbot, Dumberton Oaks, Washington D.C., 1996, s. 101-116.

⁵⁴³ Yüksek mevkiye sahip bir memur ve edebiyat adamı olan Niketas Magistros, aynı zamanda İmparator I. Romanos Lakapenos (920-944)'un dünürüydü. Romanos I döneminde öne çıkan Niketas'ın kızı Sophia, imparatorun oğlu Khristophoros ile evliydi.

⁵⁴⁴ Bu kilise Hz. Meryem'in ölümü ve cennete alınmadan önce bedenen yeniden dirilişine adanmış olup; Paros Adası'nın günümüzdeki başşehri Paroikia'da bulunmaktadır. XVII. yüzyıldan itibaren Hekatontapyliaie (Yüz Kapılı Kilise) adıyla tanınan kilise hakkında daha fazla bilgi için bkz. H. H. Jewell-F. W. Hasluck, *The Church of our Lady of the Hundred Gates in Paros*, London, 1920.

⁵⁴⁵ *Holy Women of Byzantium*, s. 103-104.

açık kıyı bölgelerinden, daha emniyetli ve tabiatı gereği korunaklı yerlere taşınmışlardır.

Yerel efsaneler, zamanlarını tayin etmek zor olsa da, bölge sakinlerinin böyle göç hareketlerine dair bir inancı belli belirsiz bir şekilde muhafaza etmişlerdir. Örneğin Güney Lakonia’da Voiai olarak zikredilen ve Müslüman deniz akınlarının sert bir şekilde vurduğu bölgede bulunan Kastania (**Καστανιά, Harita 8’e bkz.**) köyündeki gibi.⁵⁴⁶

Daha önce de değindiğimiz gibi; denizci olmadıkları halde Kurtubalı Müslümanların bu kadar kısa zamanda Girit’te bir denizci devleti kurmaları hayret vericidir. Ancak Arap kaynaklarında belirtildiği üzere Fez’e yerleşen Kurtubalıların yetenekli bahçıvanlar, inşaat işçileri ve esnaf-zanaatkârlar oldukları hatırlanacak olursa; Girit’e yerleşen Kurtubalılar için de aynı vasıflar geçerliydi. Bu da Girit Müslümanlarının, adanın yerli kereste kaynaklarını yani ağaçlarını kullanarak gemileri nasıl bu kadar çabuk inşâ ettiklerini açıklamada bize yardımcı olabilir. Nitekim bu durum, Bizanslı müellif *Pseudo Phrantzes (Sahte Phrantzes/ Gerçek adı Makarios Melissenos, ö. 1585)* tarafından tesadüfen zikredilmiştir.⁵⁴⁷ Yine aynı Pseudo Phrantzes, Ebû Hafs’ın oğlunun donanması hakkında bilgi verirken bu gemilerin satın alındığını zikretmektedir.⁵⁴⁸ Muhtemelen bu gemiler, ileride Dimyât’ın Bizanslılarca yağmalanması olayında da göreceğimiz üzere Girit Müslümanlarının silahlarını da temin ettikleri Mısır tersanelerinden satın alınmıştı.⁵⁴⁹

3. 1. 2. İmparator II. (Amorionlu) Mikhâil Döneminde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri (820-829)

Ne İmparator II. Mikhâil ne de halefleri, Müslümanların elindeki Girit’in imparatorluk için taşıdığı tehlikeyi küçümsememişlerdir.⁵⁵⁰ Endülüslülerin adaya

⁵⁴⁶ Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 81-82.

⁵⁴⁷ Georgii Phrantzae, *CSHB* c. 39, Editör: Immanuel Bekker, Bonn, 1838, s. 103 (Christides’ten naklen): “και νήας μακράς ποιήσαντες”. Georgius Phrantzes, *P.G.* c. 156, Editör: J. P. Migne, 1866, Sütun: 721 ; Pseudo-Phrantzes, *Scriptores Byzantini* c. 5, Editör: V. Grecu, Bucharest, 1966, s. 242.

⁵⁴⁸ Georgii Phrantzae, *CSHB* c. 39, s. 103 (Christides’ten naklen): “ληστρικάς νήας μακράς οικονομήσας”. Georgius Phrantzes, Sütun: 721.

⁵⁴⁹ Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 90.

⁵⁵⁰ Bury, *a.g.e.*, s. 287.

çıkımlarına engel olamayan Bizanslılar, en azından adanın fethi tamamlanmadan istilâcılarını Girit'ten atmayı denemek amacıyla işgâlin hemen ardından girişimlerde bulunmuşlar ve ada üzerine seferler yapmışlardır.⁵⁵¹

Gelişmelerden çok geçmeden haberdar olan⁵⁵² İmparator II. Mikhâil, Anatolikon Theması strategosu protospatharios Photeinos (**Φωτεινόν**)⁵⁵³'u Girit'e müdahale etmek üzere sevketti. Photeinos kuvvetleriyle bölgeye giderek incelemelerde bulundu ve durumu imparatora rapor etti. İmparator'dan, Girit'i işgâl etmiş bulunan Arapları adadan sürüp atmak için yeterli miktarda kuvvet gönderilmesini talep etti. Bunun üzerine II. Mikhâil, "imparatorluk ahır kontu/ **κόμης του βασιλικου ίπποστασίου**" ve protospatharios Damianos (**Δαμιανόν**)'u büyük ve iyi teçhiz edilmiş bir kuvvetle⁵⁵⁴ kumandan Photeinos'a yardıma gönderdi.

İki kuvvet bir araya gelerek karaya çıktılar ve Müslümanlara saldırdılar. Girit Araplarının Bizanslıları bir meydan savaşıyla karşılamış olmaları; sonraki kuşatmalarda Kandiye'nin zaptını hemen hemen imkânsız kılacak olan yüksek ve güçlü surlarla diğer tahkimatın henüz tamamlanamamış olduğuna işaret etmektedir. Fakat bu şiddetli çarpışma Bizanslılar adına hiçbir netice sağlamamış; üstelik Damianos ağır yaralanmış ve ölmüştü. (**Figür 5'e bkz.**) Damianos'un düştüğünü gören Bizans kuvvetleri de bozulmuş ve kaçmaya başlamışlardı.⁵⁵⁵ Photeinos "dişi kadar bembeyaz kesilmiş (beti benzi atmış)" bir halde hızlı bir gemiye binerek adadan uzaklaştı ve Kandiye'nin hemen kuzeyindeki Dia Adası'na sığındı; ardından başkent Konstantinopolis'e döndü. Bu başarısızlığına rağmen Photeinos, imparator nezdindeki yüksek itibarından faydalanarak bu kez Sicilya'yı idareye tayin edilmiştir.⁵⁵⁶

⁵⁵¹ Christides, *a.g.e.*, s. 88 ve 162.

⁵⁵² *Theophanes Continuatus*, s. 76-77 (Vasiliev'den naklen): "...χρόνος δε ερρή πολύς ουδαμώς / çok geçmişti ki...".

⁵⁵³ Bu Photeinos, İmparator VI. Bilge Leon (886-912)'un dördüncü karısı ve Konstantinos Porphyrogenitos'un annesi Zoe Karbonopsina'nın büyük büyük dedesidir. Bkz. *Theophanes Continuatus*, s. 76.

⁵⁵⁴ İmparator merkez ordunun bir kısmını thema birliklerine katmıştı; ki bu prosedür Girit'teki Araplarla savaşmak üzere ordular hazırlanırken sık sık izlenmiştir. Bkz. *John Skylitzes*, s. 46, 81 no'lu dipnot.

⁵⁵⁵ *Theophanes Continuatus*, s. 76 ; Georgii Phrantzae, *CSHB* c. 39, s. 100 ; Georgius Phrantzes, *P.G.* c. 156, Sütun: 719-720 ; Pseudo-Phrantzes, *Scriptores Byzantini* c. 5, s. 238.

⁵⁵⁶ *John Skylitzes*, s. 46 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 43 ; *Kedrenos*, s. 93-94 ; *Theophanes Continuatus*, s. 77 (Brooks'tan naklen): "την της Σικελίας στρατηγίδα αύθις της Κρήτης αλλάσεται". Genesisios, Photeinos'un seferine hiçbir şekilde değinmemiştir.

Figür 5: Girit Arapları Damianos'u mağlup ediyorlar. (Kaynak: *Madrid Skylitzes*, fol. 39-b.)

İmparator II. Mikhâil'in taht döneminin sonunda ve ölümünden hemen önce⁵⁵⁷ Girit'i geri almak için yaptığı son teşebbüste; Kibyriot Theması strategosu Krateros (Κρατερός) adaya açılan seferin idaresine memur edildi. Amari'ye göre bu görevi Kibyriot Theması kuvvetlerinin sevk edilmesi, aynı yıl içinde esas Bizans filosunun Sicilya'ya sevk edilmiş olmasıyla açıklanabilir.⁵⁵⁸ Girit'e 70 parça gemiyle⁵⁵⁹ ulaşan Krateros kumandasındaki Bizanslılar, adadaki Müslümanlarla gündeğumundan gurûba dek süren uzun bir çarpışmada karşı karşıya geldiler. (Figür 6'ya bkz.) Bu savaşta Girit Müslümanlarından pek çoğu öldürülmüş; daha fazlası da silah bıraktıkları tutsak edilmişlerdi. Artık Kandiye'nin düşürülmesi an meselesiydi.

⁵⁵⁷ Bizans kaynakları bu seferin tarihini zikretmezler. Yalnız Theophanes Continuatus, Krateros'un seferini Arapların 827'de Sicilya'ya çıkmalarından sonra zikrettiği için 827-828 aralığını tahmin etmemize olanak tanır. Brooks ise Krateros'un seferi için en erken tarih olarak 828 baharını uygun görmektedir; *a.g.m.*, s. 433, 17 no'lu dipnot. Makrypoulias, 825-826 tarihini mümkün kabul etmiştir; *a.g.m.*, s. 351. John Wortley, bu seferin II. Mikhâil döneminde değil İmparator Theophilos (829-842) döneminde gerçekleştiğini düşünmektedir. Ona göre bu Krateros, Bizans kaynaklarında Stoudioslu Aziz Theodoros (ö. 826)'a sürgünde refâkat eden Anatolikon Theması strategosu Krateros olabilir. Bkz. *John Skylitzes*, s. 47, 86 no'lu dipnot.

⁵⁵⁸ Brooks, *a.g.m.*, s. 433, 15 no'lu dipnot.

⁵⁵⁹ Skylitzes'e göre bu 70 gemi yalnız Krateros'un kumandası altındaki Kibyriot Theması filosuydu; bunun dışında toplayabildiği kadar Ege adalarından da gemiler toplamıştı. Bkz. *John Skylitzes*, s. 47-48 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 45. Bilindiği gibi Kibyriot Theması filosu, tematik donanmanın en büyük kısmını teşkil etmekteydi. Pseudo Symeon Magistros, gemilerin sayısını 200 olarak vermişse de bunun abartılı olduğu açıktır. Bkz. *Symeon Magister*, s. 623 ; *Symeon Magister et Logothete*, Sütun: 683-684. Nitekim o tarihteki Kibyriot Theması daha sonra Kibyriot, Samos ve Ege Denizi şeklinde üç ayrı themaya bölünmüştür ve daha 911 yılında bu üç themanın toplam gemi sayısının 70-80 civarında olduğu görülmektedir.

Başlangıçta büyük bir başarı elde eden ve adadaki Müslümanları ezerek hepsini imhâ etmeyi bile tasarlayan Krateros, basiretsiz kumandanlarının yanlış tavsiyelerinin kurbanı oldu: Subaylar Araplara yeterince büyük zâyat verdirdiklerini ve artık düşmanın kendilerine karşı çıkmaya cüret edemeyeceğini öne sürerek kendi adamlarının da çok yorgun düştüklerini; çadırlarına dönerek geceleme ve dinlenmek istediklerini söylediler. Sabahın ilk ışıklarıyla, geriye kalan bir avuç Arabın icabına da kolayca bakacaklardı. Krateros buna iknâ olarak, kuvvetleriyle beraber ordugâha çekildi. Ancak gözcü ve nöbetçiler dikmek dahil hiçbir güvenlik tedbiri almadıkları gibi; bu erken zaferi doyasıya şarap içerek kutlamışlar ve ardından sanki ölüm uykusuna yatmışlardı.

Girit Arapları ise gönderdikleri gözcülerden, Bizanslıların ordugâhta içip içip sızdıklarını öğrenmişlerdi. Araplar geceyarısı savaş çılgınlıkları atarak anî bir baskınla, uykudaki Bizanslılara ‘‘çeliğin uykusunu’’ yaşattılar. Thema alaylarından ya da kumandanlardan bir kişi bile savaş gemilerine dönüp kaçmaya fırsat bulamadı. Yalnız Krateros’un kendisi bir tüccarın gemisine binerek adadan uzaklaşabildi. **(Figür 7’ye bkz.)**

Müslümanların lideri, ölümler arasında bulamadıkları strategosun adadan kaçtığını öğrendiği zaman adamlarından bir kısmını iki *óλακάδες*⁵⁶⁰,le Krateros’un peşinden gönderdi. Araplar Kos (şimdiki İstanköy) Adası yakınında ona yetiştiler. Krateros’u burada çarmıha gererek infâz ettiler.⁵⁶¹ **(Figür 8’e bkz.)**

⁵⁶⁰ Bir çeşit ticaret gemisi.

⁵⁶¹ *Genesisios*, s. 39-40 ; *Josephus Genesisius*, s. 48 ; *Josephii Genesisii*, Sütun: 1050-1051 ; *Theophanes Continuatus*, s. 79-81 ; *John Skylitzes*, s. 47-48 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 45 ; *Symeon Magister*, s. 623 ; *Symeon Magister et Logothete*, Sütun: 683-686 ; *Kedrenos*, s. 95-97 ; *Ioannes Zonaras*, s. 350-351, *Joannis Zonarae*, Sütun: 1391-1392.

Figür 6: Krateros ve birliklerinin adaya çıktıktan sonra Girit Araplarıyla ilk karşılaşmaları ve galip gelmeleri. (Kaynak: *Madrid Skylitzes*, fol. 40-b1.)

Figür 7: Girit Arapları bir geceyarısı baskınıyla Krateros ve Bizans ordusunu kendi kamplarında mağlup ediyorlar. (Kaynak: *Madrid Skylitzes*, fol. 40-b2.)

Figür 8: Girit Arapları, Krateros'u Kos'ta yakalayıp çarmıha geriyorlar. (Kaynak: *Madrid Skylitzes*, fol. 41-a.)

Bu vesileyle Girit Araplarının saldırısına uğrayan Kos Adası da 829 dolaylarında muhtemelen kalıcı olarak fethedilmişti.⁵⁶² Kos, II. Mikhâil döneminin sonlarında *droungarios* yani donanma komutanı olarak atanan Ooryphas (**Οορύφας**)⁵⁶³ tarafından kurtarılacak ve diğer çok sayıda Ege adasıyla birlikte yeniden Bizans hakimiyetine girecektir. Nitekim Genesisios, Ooryphas'ın pek çok adayı Girit Müslümanlarının elinden kurtardığını zikretmektedir:

‘‘Sonra soyadı Ooryphas olan çok akıllı ve sağduyulu bir adam ortaya çıktı. Onun tavsiyesine uyararak imparator, muhteşem bir deniz gücünün hazırlanması emrini verdi. Her denizciye 40 altın nomismata⁵⁶⁴ verilmişti. Ayrıca, eğer bu kadar para ödenmezse hiçbir şey yapılmayacağını da belirttiler. Bunlara, kendilerine ödenen miktara atıfla ‘Tessarakontarioi (Kırkçılar)’ adı verilmiştir.’⁵⁶⁵

Skylitzes de benzer bir aktarımda bulunur: ‘‘...imparatorun emrindeki, akıllılıkta ve cingözlükte fazlasıyla yeterli, adı Ooryphas olan bir savaşçı ‘‘Kırkçılar’’ denilen bir ordu hazırladı -çünkü her adam 40’ar parça altın almışlardı. Ooryphas diğer adalara karşı yürüdü; yağmalarken yakaladığı Hacerîleri tuzakla veya açık dövüşle öldürdü. Giritlilere yöneldi ve onların yoğun ve dayanılmaz saldırılarına karşı koydu.’⁵⁶⁶ Görüldüğü gibi Ooryphas, filo mürettebatının kalite ve maaşlarının artırılması konusunda imparatoru iknâ etmiştir.⁵⁶⁷

Symeon Magistros, Ooryphas’ı bizzat Girit üzerine bir sefer düzenlemiş ve şiddetli bir yenilgiye uğramış gibi gösteriyorsa⁵⁶⁸ da; bu haberin diğer Bizans

⁵⁶² Christides, *a.g.e.*, s. 162 ; a.mlf., *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 91.

⁵⁶³ Bu şahıs, İmparator I. Basileios (867-886) döneminin ünlü amirali Niketas Ooryphas değildir. İmparator Theophilos’un gözetiminde *droungarios* olarak kimliklendirilir. John Wortley’e göre muhtemelen amiral Niketas Ooryphas’ın babası idi. Bkz. *John Skylitzes*, s. 48, 87 no’lu dipnot.

⁵⁶⁴ Warren Treadgold’a göre bu miktar, tecrübeli bir thema askerinin bir yılda kazanmayı ümit edebileceği en büyük meblağ olan 12 parça altının 3.3 katı idi. Bkz. W. Treadgold, *Byzantium and Its Army: 284-1081*, Stanford, CA, 1995, s. 119-123.

⁵⁶⁵ *Genesisios*, s. 42 (Brooks’tan naklen): ‘‘...την ελευθερίαν πολλαίς εχορήγησαν.’’ *Josephus Genesisius*, s. 50 ; *Josephii Genesisii*, Sütun: 1052. Ayrıca bkz. *Theophanes Continuatus*, s. 81 ; *Symeon Magister*, s. 623-624 ; *Kedrenos*, s. 97 ; *Ioannes Zonaras*, s. 351 ; *Ioannis Zonarae*, Sütun: 1391-1392.

⁵⁶⁶ *John Skylitzes*, s. 48 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 46.

⁵⁶⁷ *Josephus Genesisius*, s. 50 (Vasiliev’den naklen): ‘‘προστάζει βυσιλική δια της αυτού εισηγήσεως αθροίζεται ναυτικόν στρατολόγημα γενναιότατον, ος ανά μ’ χρυσού επιδίδονται νομίσματα’’. *Josephii Genesisii*, Sütun: 1052.

⁵⁶⁸ *Symeon Magister*, s. 623-624.

kroniklerinde geçmiyor olması ortada bir yanlış anlaşılmanın olduğuna işaret etmektedir.

Bu ilk Girit seferlerinin kronolojisi de oldukça belirsizdir. C. G. Makrypoulias'a göre bu durumun başlıca sebebi, bu seferlerin kronolojik tespitinin tamamen Girit'in fethedildiği tarihin tespitine bağlı olmasıdır. Girit'in fethedildiği tarihin ise başlı başına bir tartışma konusu olduğuna yukarıda şahitlik etmiştik. Bizans deniz tarihi çalışmış Makrypoulias'ın doğru tespitlerinden bazılarını aktarmak istiyoruz: Adanın fethi için daha geç tarihleri kabul eden modern yazarlar, fethin gerçekleştiğine inandıkları 827-828 ile II. Mikhâil'in ölüm tarihi olan Ekim 829 arasındaki o 1 ya da 2 yıllık kısa döneme doğal olarak sığdıramadıklarından bu ilk seferleri; İmparator Theophilos'un erken taht yıllarına kadar sarkıtma eğiliminde olmuşlardır. Örneğin Skylitzes, kitabında Photeinos, Krateros ve Ooryphas'ın seferlerinin II. Mikhâil zamanında; yani 2 yıldan az bir süre zarfında gerçekleştirildiğini aktarır. Bu eserin İngilizce çevirisini yapan editör John Wortley'e göreyse bu pek mümkün değildir. Ona göre ikinci ve üçüncü seferlerin Theophilos döneminde yapılmış olması lazımdır.⁵⁶⁹ Bury de bu fikirdedir.⁵⁷⁰ Oysa Genesis, Tessarakontarioi'nin seferi de dahil ilk üç seferi II. Mikhâil dönemi olayları içinde vermektedir. Kronolojik hatalarıyla tanınan Pseudo Phrantzes bile –tam tarihi yine 6340/ M. 831-832 şeklinde yanlış vermiş olmasına rağmen– Amorionlu Mikhâil dönemini zikretmektedir.⁵⁷¹ Makrypoulias'a göre bu açmazı çözebilmenin tek yolu, Girit'in fethinin Bizans kaynaklarında zikredildiği gibi Thomas İsyanı'ndan hemen sonra gerçekleştiğini (824 civarı) kabul etmektir.⁵⁷²

Üstelik Sicilya'nın Araplar tarafından istilâsına dair Bizans kroniklerindeki kayıtlarla bir karşılaştırma yapılacak olursa çıkan sonuçlar da yazarın fikirlerini destekleyecek niteliktedir: Yukarıda Photeinos'un başarısız Girit seferinden dönüştü imparator tarafından Sicilya valiliğine getirildiğini zikretmiştik. Oysa Sicilya Ağlebîlerce işgâle uğradığı sırada (826-827) adanın Bizans valisi Konstantinos idi.⁵⁷³

⁵⁶⁹ John Skylitzes, s. 46, 79 no'lu dipnot.

⁵⁷⁰ Bury, *a.g.e.*, s. 290, 1 no'lu dipnot.

⁵⁷¹ Georgii Phrantzae, *CShB* c. 39, s. 101 ; Georgius Phrantzes, *P.G.* c. 156, Sütun: 719-720 ; Pseudo-Phrantzes, *Scriptores Byzantini* c. 5, s. 238 ve 240.

⁵⁷² Makrypoulias, *a.g.m.*, s. 348-349.

⁵⁷³ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 194: ‘‘211 yılında Kostantîniyye kralı, Sûda (سودة) soyadlı patrikios Kosantîn (قسطنطين البطريق) i Sicilya'ya vali olarak atadı.’’ ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 5, s. 436: ‘‘211

Eğer Bizans kaynaklarında Sicilya valisi olarak geçen Photeinos ile Arap kaynaklarında Sicilya valisi olarak zikredilen Konstantinos aynı kişi değilse –ki Makrypoulias’a göre bu pek mümkün görünmemektedir–; o halde Photeinos Sicilya’ya Ağlebî istilâsından 1 yahut 2 yıl önce veya sonra atanmış olmalıdır. Ne var ki daha az zaman önce Girit’te ağır şekilde bozguna uğramış bir generalin şimdi işgâl altındaki Sicilya’ya vali yapılarak; Araplarla bir başka kritik savaşa daha komuta etmek üzere gönderilmesi pek makûl görünmemektedir. Dolayısıyla Photeinos’un ancak işgâlden yani 826-827’den önce; henüz sükûnet içinde bulunan Sicilya’ya tayini söz konusu olabilir. Bu durumda Photeinos’un Girit seferi için en geç 825-826 yılları düşünülmelidir. Bizans kroniklerinde bu sefer Girit’in Araplarca fethinden kısa bir süre sonra gerçekleşmiş olduğuna göre; Girit’in fethi de 824 ya da 825 yılları civarına denk düşmektedir.

Photeinos’un gerçekte kim olduğu konusu derin tartışmalara gebe dir. Amari, bu kişinin 826 dolaylarında Sicilya’da isyan eden Euphemios’un tutsak ettiği ve öldürttüğü Sicilya strategosu olabileceğini savunur; hatta bu kişinin Arap kaynaklarında “Konstantin Suda (Σουδάλης)” adıyla geçtiğini de belirtir.⁵⁷⁴ Amari’nin tezi ilk zamanlar kabul görmüşse de; E. W. Brooks bu tezi çürütecek birkaç argüman öne sürmüştür.

Hatta bu argümanlarla konu şimdi bambaşka bir hal almaktadır: Ona göre Sicilya’daki Arap istilâsı kesin olarak 827 yılında başladığından; isyancı Euphemios’un eski strategosu katlettiği en geç tarihin de 826 olması lazımdır. Oysa Photeinos’un seferi Girit’in Araplarca fethinden (827) sonra verilmiştir; yani Photeinos’un 826 itibarıyla ölmüş olması mümkün değildir. İkinci olarak; ileride Theophanes Continuatus, efendisi İmparatoriçe Zoe Karbonopsina (“Kömür Gözlü”)’nin büyük dedesi olması hasebiyle eserinde Photeinos’a geniş yer ayırmıştır. Eğer Photeinos Sicilya’da Euphemios’un isyanıyla ilgili önemli bir role sahip olsaydı; Continuatus’un bu hususu atlaması mümkün olamazdı. Son olarak; Girit seferi arefesinde Anatolikon Theması strategosluğu gibi yüksek bir mevkide bulunan bir kişinin, en azından orta yaşı almış olması gerekmektedir. İmparator VII.

yılında Kostantîniyye’nin Rûm kralı, Sicilya Adası’nın başına Kostantîn (قسطنطين) adlı bir patrikiosu (بطریقاً) getirdi.”

⁵⁷⁴ Amari, *a.g.e.*, c. 1, s. 245-246.

Konstantinos'un annesi Zoe Karbonopsina'nın, doğum yaptığı 906 yılında çok genç bir kadın olması da çok muhtemeldir. Bu durumda arada 60 yıldan az bir zaman farkı mevcuttur ki bu kadarcık zaman; Continuatus'un zikrettiği gibi Photeinos'un, Zoe'nun büyük büyük dedesi olmasına yetmez. Bunun yalnızca sözlü bir aile geleneği olduğunu düşünen Brooks, kesin tarih verilmediğinden dolayı Theophanes Continuatus'un; Photeinos'un Girit seferini adanın fethinin hemen akabinine yerleştirerek hata yaptığı görüşündedir. Oysa fethin erken yıllarına dair bütün bilgiler Genesios'ta mevcuttur. Ancak Genesios, Photeinos'un seferini hiç zikretmez. Brooks'a göre durum bu kadar basit bir ihmalden ibaret olamaz; dolayısıyla Photeinos'un Girit seferi için başka bir tarih aralığı düşünülmelidir.

Brooks'a göre Photeinos'un Girit seferi için düşünülebilecek tarih, 840 ila 860 arası olmalıdır. Bu uzun zaman aralığını çok geniş Bizans literatüründen yakaladığı bilgi parçalarını bir araya getirerek mümkün mertebe daraltmayı başaran yazar; sefer için en geç tarih olarak 854'ü tespit etmektedir. Bu tarih, sonraki bölümde değineceğimiz Theoktistos'un 843 yılındaki Girit seferiyle çakışmaması için de 844'e kadar geri gelmektedir. Dolayısıyla; 844-854 arasındaki 10 yıllık zaman diliminde Photeinos'un muhtemel seferini yerleştirecek uygun bir ortam arayan Brooks, Bizans filusunun 853'teki Dimyât baskını ve yağmasını gözüne kestirmiştir.⁵⁷⁵ Eğer Vassilios Christides'in mantıklı iddiası olmasaydı, Brooks'un bu tespiti dahiyâne kabul edilebilirdi. Photeinos'un, Dimyât saldırısıyla mümkün olabilecek ilişkisini konu dışına çıkarmak amacıyla aşağıda; İmparator III. Mikhâil dönemi gelişmeleri içinde vereceğiz.

Girit Müslümanlarının faaliyetleri, imparatorlar Theophilos, III. Mikhâil ve I. Basileios dönemleri boyunca (829-886) devam etmiştir. Bizanslılar da Girit'i geri almak için bıkmadan usanmadan girişimlerde bulunmaktan vazgeçmemişlerdir. Girit Arapları bu girişimlere karşı koymakta başarılı olacaklardır; çünkü düşmanları olan Bizans İmparatorluğu o sıralar Adalar Denizi ve Akdeniz'deki diğer Müslüman donanmalarının saldırılarıyla da mücadele etmek zorundadır. Diğer Müslüman devletlerin donanmaları, Girit Emîrliği'nden bağımsız hareket etmelerine rağmen; Bizans'ın askerî gücünün Girit Arapları üzerine yoğunlaşmasına dolaylı yoldan da olsa engel olmuşlardır. Dahası Akdeniz'in diğer ucundaki Sicilya önce vali

⁵⁷⁵ Brooks, *a.g.m.*, s. 434-437.

Euphemios (Εὐφύμιος)'un 826'da isyanı, daha sonra da Kuzey Afrika'dan gelen Ağlebîlerin istilâsıyla; imparatorların en fazla efor sarfetmek durumunda kaldıkları mevki olmuştur. Nitekim İmparator II. Mikhâil zamanı Sicilya'nın güneyinde bir çıkış noktası elde eden Ağlebîler, 902 yılına dek adayı tedricî olarak zaptedecekler ve bu yılda Sicilya tamamen Müslüman kontrolüne geçecektir. Buna karşılık Vassilios Christides Girit, Suriye, Tarsus ve Kuzey Afrika gibi farklı Müslüman devletlerin filoları Doğu Akdeniz'de eş zamanlı akın ve harekâtlar yapmadıklarından dolayı; Bizans'ın şanslı olduğunu düşünmektedir. Bu görüşünü desteklemek amacıyla; örneğin Suriye donanmalarının Bizans filolarıyla yaptıkları deniz savaşlarının, sıklıkla görüldüğü üzere Anadolu (Suğûr) ve Kuzey Suriye'deki kara savaşlarını desteklemeye yönelik olduğunu da eklemektedir.⁵⁷⁶

3. 1. 3. İmparator Theophilos Döneminde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri (829-842)

İmparator Theophilos zamanı Bizanslılar, II. Mikhâil'in ölümünü fırsat bilerek Karia ve Ionia sahillerine akınlar yapan Girit Müslümanlarına karşı önemli bir zafer kazanmışlardır: Thrakesion theması strategosu *Konstantinos Kontomytes* (Κοντομούτην) thema kıyılarını yağmalamakta olan, bölge nüfusunu tutsak eden ve hatta manastırlarıyla ünlü Latros Dağı (**Harita 10'a bkz.**)⁵⁷⁷, na kadar ilerleyerek burada yaşayan keşişleri katleden Girit Müslümanlarından bir birliği imhâ etmiştir. Kontomytes, gemilerinden uzakta olan Araplara saldırmış ve Bizans kaynaklarında geçen deyimle onları ‘yunuslar gibi katletmiş’ idi.⁵⁷⁸ Kesin tarih bilinmiyorsa da de Muralt, Kontomytes'in bu zaferini 830 yılı içinde vermiştir.⁵⁷⁹ Brooks ise 841 tarihine inanmaktadır.⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Christides, *a.g.e.*, s. 167.

⁵⁷⁷ Antik Miletos şehri civarındadır; bugünkü Beşparmak Dağı. Latros Dağı için ayrıca bkz. H. Delehay, “De Monte Latro eiusque monasteriis en introduction a sa Vie de Paul le Jeune de Lairo”, *Analecta Bollandiana*, c. 11, 1892, s. 15.

⁵⁷⁸ *Theophanes Continuatus*, s. 137. Bu olay için ayrıca bkz. Charles Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, c. 13, ed. Saint-Martin, Paris, 1832, s. 92-93 ; Bury, *a.g.e.*, s. 290-291 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 89.

⁵⁷⁹ de Muralt, *a.g.e.*, s. 413.

⁵⁸⁰ Brooks, *a.g.m.*, s. 438.

Fakat yine Theophilos döneminde Ekim 829⁵⁸¹,da bir Bizans filosu, Taşoz (Thasos) Adası açıklarında Girit Müslümanları tarafından imhâ edilmiştir.⁵⁸² Böylece droungarios Ooryphas'ın çabaları neticesinde Müslüman akınlarından henüz kurtulmuş olan Ege adaları, bu yenilgiyle yeniden saldırılara açık hale gelmişlerdir. Nitekim bu galibiyeti iyi değerlendiren Araplar, Kyklad Adaları'nı ve diğer Ege adalarını yağmalamışlardır.⁵⁸³

Brooks makalesinde, çağdaş Bizans kaynaklarında aktarılan bu karşılıklı harekâtların karmaşık gibi görünen kronolojik düzenini –bazı haklı gerekçelerle– şu şekilde düzenlemiştir: Bizans filusunun Taşoz açıklarındaki yenilgisi, kaynaklarda Ooryphas'ın Girit dışındaki diğer Ege adalarını Arapların yağmalarından korumayı başardığı seferinden sonra zikredilse de; mantıklı olan tam tersidir. Ekim 829'da Adalar Denizi'ndeki Bizans filosu imha edildiğinden; Ooryphas yukarıda anlattığımız tedbirleri uygulamak ve yeni kuvvetler toplamak ihtiyacını hissetmiş olmalıdır. Eğer böyle olmasaydı Ooryphas zorla asker toplamak zorunda kalmaz; toplanan askerler de savaş gemileri yerine esas itibariyle ticaret gemileri olan *ολκάδες* (olkades)'lere binmek zorunda kalmazlardı. Bu karışıklığa sebep olan, Genesios'un Taşoz yenilgisinden hiç bahsetmemiş olmasıdır. Brooks'a göre Genesios'un, Ooryphas'ın seferini Krateros'un mağlubiyeti ve ölümünden önce zikretmesinin sebebi; yazarın sıkça başvurduğu gibi anlatımı yarıda kesmemek için birbiriyle bağlantılı olayları bir çırpıda verme tarzını benimsemiş olmasıdır. Toparlayacak olursak; Krateros adadaki istilâcıları atmak için Girit'e sefere gönderilmiş ve mağlup olmuş, filosu muhtemelen düşmanın eline geçmiş veya imhâ

⁵⁸¹ Metinde “VIII. *Índiksiyon Ekim*” olarak geçmektedir: “τον Οκτώβριον μήνα, εις ίνδικτιωνα ογδόην”.

⁵⁸² *Theophanes Continuatus*, s. 137 (Vasiliev'den naklen): “και κατά τον της αυτοκρατορίας δε χρόνον αυτού και τον Οκτώβριον μήνα εις ίνδικτιωνα ογδόην ο των Ρωμαίων στόλος εν τη νήσω τη Θάσω καταναυμαχηθείς άρδην άπας άπόλετο.” de Muralt, *a.g.e.*, s. 413 ; Bury, *a.g.e.*, s. 291 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 1, s. 90.

⁵⁸³ *Theophanes Continuatus*, s. 137 (Christides'ten naklen): “και κατά το εξής δε τας Κυκλάδας νήσους, αλλά μην και τας άλλας άπάσας, ο των Ισμαηλιτών κατασύρων στρατός ουκ εκαύετο.” Georgios Monakhos, Kyklad Adaları'na yapılan saldırıları İmparator Theophilos dönemi olaylarında verirken Symeon Logothetes, aynı saldırıların Thomas İsyanı sırasında gerçekleştiğini kaydeder: Georgios Monakhos, s. 789 ; Georgii Monachi, s. 798 ; *Symeon Magister*, s. 621 ; *Symeon Magister et Logothete*, Sütun: 683. Ayrıca bkz. “*Vita S. Theodorae Imperatricis*”, s. 9 ; Georgios Hamartolos, *P.G.* c. 110, ed. Muralt (Migne versiyonu da aynıdır.), 1863, Kitap: IV, Sütun: 701-702.

edilmiş⁵⁸⁴; Girit Arapları 829'da diğer adalara da saldırmaya başlamışlar ve Ekim ayında da Taşoz açıklarında Bizans filosunu imhâ etmişlerdir. Adalar Denizi'nin Bizans korumasından mahrum kalmasıyla bu adalar bir süreliğine Arapların insafına kalmış; bu duruma bir çare bulmak için de Ooryphas sıfırdan asker toplayarak Ege adalarında başarı sağlamış ve Giritlilerin akınlarını bir süreliğine engelleyebilmiştir.⁵⁸⁵

Erken dönemde Girit Müslümanlarına karşı direnemeyen ilk adalardan biri de Saros Körfezi'ndeki Aegina'dır. Aegina Adası muhtemelen 830 yılı civarında Girit Araplarının akınına uğramıştır.⁵⁸⁶ Bizans kaynakları bu adanın kaybına dair bir şey söylememişlerse de⁵⁸⁷; adanın işgâline açıkça atıfta bulunan 3 hagiografik kaynak mevcuttur: Steirisli Aziz Genç Loukas (896-953), Selânikli Azize Theodora (ö. 892) ve Aeginalı Azize Athanasia (IX. yüzyıl)'nın *vitaları*.

*Steirisli Aziz Genç Loukas'ın Vitasi*⁵⁸⁸nda; Loukas'ın büyükanne ve büyükbabasının 890 yılında adanın diğer sakinlerinden pekçoğuyla birlikte, Müslümanların saldırısına uğrayan Aegina'yı terk etmek zorunda kaldıkları zikredilmektedir.⁵⁸⁹ Anayurtlarını terkeden Aeginalılar Korinth Körfezi'nin yolunu tuttular. Phokis ile Khryson vilayetinde birkaç yerde dolaştıktan sonra; yine Arapların burada kıyılara yaptıkları akınlar sebebiyle bu kez Itea, Amphissa Limanı ve Delphi'nin kuzeyinde çok küçük bir koy olan Bathys'e sığındılar. Hatta Loukas'ın babası da bu Bathys'te doğmuştu. Aziz'in ailesi bu rota doğrultusunda memleket

⁵⁸⁴ Brooks, Krateros'un Girit'ten kaçarken kendi gemilerinden birine binmemiş olmasını; onun filosunun zapt veya imhâ edilmiş olmasına bağlamaktadır ki haksız değildir. Bkz. Brooks, *a.g.m.*, s. 434, 18 no'lu dipnot.

⁵⁸⁵ Brooks, *a.g.m.*, s. 433-434.

⁵⁸⁶ Vasiliev, Arapların Aegina'yı harap etmelerini 820'lere yerleştirmektedir: A. A. Vasiliev, "The Life of St. Peter of Argos and Its Historical Significance", *Traditio*, c. 5, New York, 1947, s. 175.

⁵⁸⁷ Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, c. 2/1, Bruxelles, 1968, s. 58, 3 no'lu dipnot.

⁵⁸⁸ "Anonymi Vita Sancti Lucae Junioris", *P.G.* c. 111, Editör: J. P. Migne, 1863, Sütun: 441-480.

⁵⁸⁹ *P.G.* c. 111, Sütun: 442-444 (Vasiliev'den naklen): "Οι δε γέ τούτου πρόγονοι, εἰς Αἰγίνης ὠρμηγνται της νησοῦ Αἰγίνης, ἥτις περί τον Αἰγαίον περίκειται κόλπον. Οι τας συνεχείς ἐφόδους των ἐκ της Ἄγαρ ου φορητάς εἶναι νομίσαντες, αυτοί τε και οικήτορες πάντες, το φίλον της πατρίδος ἔδαφος προς βίαν ἀπολιπόντες, μετανάσαι γίνονται και πρὸς διαφόρους ἐκκστοι διασπείρονται πόλεις, καθάπερ ἀντί μητρός ἐκεῖνοι ταις μητρύαις χῆρησάμενοι και οι μεν την Κέκροπος, οι δε την του Πίλοπος, κτέροι την του Κάδμου, και ἄλλας ἄλλοι καταλαδόντες, εν αὐταις ἔχειν ηἰναγκάζοντο τας οικήσεις." Migne'nin bu ciltte verdiği metin eksiktir; metnin kayıp kısımları için bkz. Martini, "Supplementum ad Acta S. Lucae Junioris", *Analecta Bollandiana*, c. 13, 1894, s. 81-121. *Acta Sanctorum Februarii II*, Editör: J. Bollandus-G. Henschendus, Parisiis et Romae, 1864, s. 83-100'deki Latince tam metin 7 Şubat tarihini vermektedir.

değiştirerek Kastorion'a yerleştiler ki; Aziz Loukas bu yedi kişilik ailenin üçüncü üyesi olarak burada doğmuştur.⁵⁹⁰

Aegina Adası sakinlerinin Yunanistan Yarımadası'nın farklı bölgelerine dağılmalarının detaylı bir şekilde aktarımı, burada hagiografik metinlerde genellikle görülen mübalağaların söz konusu olmadığını göstermekte; adanın gerçekten terk ve tahliyesine dair yansımaların mevcut olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Aziz Genç Loukas 953'te öldüğüne göre, bu vak'anın 830 dolaylarında meydana geldiğini düşünebiliriz.⁵⁹¹

Selânikli Azize Theodora'nın *engomiası*⁵⁹²,nda da Aegina ahâlisinin, adayı Theodora'nın anne babasının hayatta oldukları dönemde terkettikleri zikredilmektedir.⁵⁹³ Theodora'nın ölüm tarihi 892 olduğuna göre Giritlilerin Aegina'ya saldırdıkları tarih yine 830'lu yıllara denk düşmektedir.⁵⁹⁴

'Mübarek Theodora'nın doğum yeri Hellas adalarından biriydi; adı Aegina'dır. Burası önceden batı ülkesinde meşhur idi. Fakat Tanrı'nın iradesiyle İsmâîlîlerin eline düştükten sonra, (bu zamana kadar) ıssız ve ücrâ kaldı...'⁵⁹⁵

'Ne var ki Sarazenler adaya saldırdılar ve yakıp yıkmaya başladılar. Ve ada sakinlerinin büyük çoğunluğunu esir aldılar; bir kısmını da kılıçtan geçirdiler. Bu öldürülenler arasında, diyakoz mertebesiyle sivrilmiş bir papaz olan Mübarek Theodora'nın erkek kardeşi de vardı. Kılıçla katledilmişti; ailesi ve tüm memleketi

⁵⁹⁰ Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 3.

⁵⁹¹ Christides, *a.g.e.*, s. 166. Miles 829 yılını tahmin etmektedir: *Byzantium and the Arabs*, s. 3.

⁵⁹² "Life and Conduct of Our Blessed Mother Theodora of Thessalonike" (İngilizceye Çeviren: Alice-Mary Talbot), *Holy Women of Byzantium*, s. 164 v.d. ; "Laudatio Sanctæ Matris Nostræ Et Myroblytidæ", *P.G.* c. 150, Editör: J. P. Migne, 1865, Sütun: 753-772 ; E. Kurtz, "Des Klerikers Gregorios Bericht über Leben, Wunderthaten und Translation der Hl. Theodora von Thessalonich nebst der Metaphrase des Joannes Staurakios, 1902", *Memoires de l'Academie Imperiale des Sciences de St. Petersbourg, Classe Historico-Philologique (MASP)*, c. 6, 1904, s. 2 (Vasiliev'den naklen): "Αίγινα ταύτη τό όνομα, η πρώην μεν των ενδόξων ετύγχανεν ούσα και των εσπέριων το κράτιστον. ύστερον μέντοι (ω θεού κρίματα) ταις των Ισμαηλιτών παρεδόθη χερσί και νυν έρημος".

⁵⁹³ Hem Genç Loukas hem de Theodora'nın büyüklerinin Aegina'dan kaçışları için bkz. G. da Costa-Louillet, "Saints de Grece aux viii^e, ix^e et x^e siecles", *Byzantion*, c. 31, 1961, s. 332-333.

⁵⁹⁴ Alice-Mary Talbot'a göre; adanın Grek sakinleri tarafından terk edilşinin kesin tarihi bilinmemektedir. Papaz Gregorios'un vita derlemesinde verdiği 894 tarihi ise olayın gerçekleşebileceği en geç tarihtir. Aeginalı Azize Athanasia'nın vitasında yer alan bir ifade, onun ilk kocasını öldüren Arapların Aegina'ya akınlarından sonra adada nispeten sakin ve müreffeh bir yaşamın devam ettiğine işaret etmektedir. Bu sebeple Talbot'a göre adanın terkinin belki de IX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmesi gerekmektedir. Bkz. *Holy Women of Byzantium*, s. 166, 25 no'lu dipnot.

⁵⁹⁵ *Holy Women of Byzantium*, s. 165.

*için acınası bir manzara...Çünkü o, herkes tarafından büyük saygı görüyordu. Mübarek Theodora'nın kocası, memleketinin beklenmedik şekilde gündün güne başına gelen yabancı saldırılarını izlemeye katlanamıyordu. Bu yüzden kayınpederinin tavsiyesine başvurdu. (Kayınpederi yani Theodora'nın babası), kendisine kalan bu son evladına acıdığından; ona memleketini terketmesini tavsiye etti...' "Böylece onlar öz memleketlerinden göç ederek; bizim meşhur şehrimize (Selânik'e) yola çıktılar...'*⁵⁹⁶

Son olarak *Aeginalı Azize Athanasia* (IX. yüzyıl)'nın *Vitai*⁵⁹⁷na değinelim: Athanasia, IX. yüzyılın ilk yarısında Arapların Ege adalarına yaptıkları ilk akınlar döneminde yaşamış olmalıdır. Ailesi genç Athanasia'yı kendinden yaşça büyük bir adamla kısa ömürlü olacak bir evliliğe zorlamışlardı. Nitekim kısa süre sonra kocası, Aegina Adası'na düzenlenen bir Arap akınına kurban gitmişti: *"...Barbar Maurousioi o taraflara geldikleri zaman; (Athanasia'nın) kocası çarpışmaya katılmak için gitti ve -yalnızca Tanrı'nın bileceği hikmetle- savaşta ölenlerden oldu.'*⁵⁹⁸

Burada anlatıldığına göre Aegina'yı istilâ edenler **"Μαυρούσιοι"** yani Afrikalı Müslümanlardı. Bu saldırıda Müslümanlar, Azize Athanasia'nın kocasını öldürmüşlerdi. Fakat bu metinde tüm ada sakinlerinin adadan bir toptan göçü zikredilmemiştir. L. Francis Sherry'e göre bu akın, muhtemelen Girit'in Ebû Hafs kumandası altındaki Araplarca fethinden sonraki birkaç yıl içerisinde gerçekleşmişti. Ona göre; Aegina'ya yapılan akın için mümkün olan en erken tarih 805-807'dir.⁵⁹⁹ Vassilios Christides'e göre de Kuzey Afrika Müslümanlarının bu akını, yukarıda zikredilen; adaya 830'daki son ölümcül saldırıdan önce gerçekleşmiş olmalıdır. O da Sherry gibi, saldırının 805 ya da 807'deki Patras kuşatmasına dek erkene tarihlenebileceği fikrindedir.⁶⁰⁰ Ayrıca Christides diğer azizlerin vitalarındaki

⁵⁹⁶ *Holy Women of Byzantium*, s. 168.

⁵⁹⁷ "Life of St. Athanasia of Aegina" (İngilizceye Çeviren: Lee Francis Sherry), *Holy Women of Byzantium*, s. 137 v.d. ; "Vie de sainte Athanasie d'Egine", *Six ineditis d'hagiologie byzantine (SubsHag, 74)*, Editör: F. Halkin, Brussels, 1987, s. 179-195.

⁵⁹⁸ *Holy Women of Byzantium*, s. 143 ; "(Vitae) De Sancta Athanasia", *Acta Sanctorum Augustus III*, Editör: J. B. Sollerio v.d., Parisiis et Romae, 1867, s. 170: "Cum Maurusii barbari homines in illas regiones irrupissent atque Athanasiae vir cum ad praelium egressus esset, iudiciis Mis, quae Deus novit, factum est, ut gladio interficeretur."

⁵⁹⁹ *Holy Women of Byzantium*, s. 143, 21 no'lu dipnot.

⁶⁰⁰ Christides, *Byzantium and the Arabs*, s. 88-89. Patras kuşatmasından yukarıda bahsetmiştik; bkz. s. 77.

ifadelerin; adanın 830 yılı civarında tümüyle terk edilmiş bulunduğu işaret ettiklerini savunur. Sherry ise Athanasia'nın vitasına bakılacak olursa bu tarihin çok erken olduğunu söylemektedir. Çünkü Athanasia kariyeri süresince Aegina'da 3 kilise inşâ ettirmiş ve Konstantinopolis'te 6 ya da 7 yıl kaldıktan sonra; ancak hayatının sonunda adaya ve manastırına geri dönmüştür. Sonuç olarak Aegina, Selânikli Azize Theodora'nın Vitası'nın Papaz Gregorios tarafından yaklaşık 894'te kaleme alındığı sırada kesin olarak ıssız durumdaydı.⁶⁰¹ Kronoloji tespit tartışmasına katılmayan G. C. Miles ise, Aegina'nın IX. yüzyılda Bizanslı ahâlisince tamamen terkedilmiş olduğunu söylemenin muhtemelen abartılı olacağı fikrindedir.⁶⁰²

Azize Athanasia, Aegina'da 3 kilise inşâ ettirmiştir: Biri Theotokos ("Tanrı'yı Doğuran") Bakire Meryem'e, biri Vaftizci Yahyâ'ya, sonuncusu da Myralı Nicholas'a ithâfen. Bu yoğun inşâ faaliyeti, IX. yüzyılın ikinci yarısındaki bir tarihte Arap akınları neticesinde terkedilişinden önce adada zengin bir ekonominin mevcudiyetine kanıt oluşturmaktadır.⁶⁰³

Girit Müslümanlarının 837 civarında amiral Nisiris⁶⁰⁴ (Arapça Nasr'ın Yunanca'ya uyarlanmış hali olmalıdır) kumandasında Midilli Adası'ndaki Methymna (**Harita 11'e bkz.**) kentine bir akın yaptıklarını, *Midillili Azize Theoktiste* (X. yüzyıl) 'nin Vitası'ndan öğreniyoruz. Bu yapıttan yukarıda da biraz bahsetmiştik. Vitada kaydedildiğine göre Theoktiste, Midilli Adası'ndaki Methymna kenti yakınında doğdu. Çok küçük yaşta anne ve babasını kaybeden Theoktiste, verildiği rahibe manastırında sonraları keşiş adanmışlığına benzer bir terbiye kazanmıştı. 18 yaşındayken Midilli Adası'na akın yapan Girit Müslümanları tarafından tutsak edilmiş; ancak içinde götürüldüğü gemilerin Paros Adası'nda mola verdikleri sırada ellerinden kaçmayı başarmıştı:

(Azize Theoktiste'nin ağzından) "Aşağı yukarı 18 yaşındayken, Paskalya sezonunda kız kardeşimi ziyaret etmek için Methymna şehrine yakın bir köye gittim.

⁶⁰¹ *Holy Women of Byzantium*, s. 139, 4 no'lu dipnot.

⁶⁰² Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 7.

⁶⁰³ *Holy Women of Byzantium*, s. 138.

⁶⁰⁴ Nisiris'in adı bu olay dışında ne Arap ne de Bizans kaynaklarında zikredilmemiştir; gerçekte kim olduğu da bilinmemektedir. Westerink, Nisiris'in muhtemelen erken X. yüzyılın diğer Arap kumandanları Trabluslu Leo ve Damianos gibi tarihî kişilikler üzerinden yaratılmış bir karakter olabileceğini savunmaktadır. Bkz. L. G. Westerink, *Nicetas Magistros. Lettres d'un exilé*, Paris, 1973, s. 45.

Çünkü (kız kardeşim) kocasıyla o köyün yakınında oturuyorlardı. Ancak bir gece Giritli Araplar, liderleri kötü şöhretli Nisiris idaresinde köyü bastılar ve herkesi esir ettiler. Şafakta zafer şarkısı (sabah ezanından bahsediyor) söyledikten sonra yelken açtılar ve bu adada (Paros) demir atmaya geldiler. Esirleri dışarı çıkardılar ve değer biçerek her esirin fiyatını belirlemeye başladılar. Fakat ben bir bahane yaratıp ormana doğru gittim; adanın iç kısmına doğru koşarak kaçtım...'⁶⁰⁵

Daha önce de anlattığımız üzere 910 yılındaki sefer sırasında Bizanslı amiral Himerios'a eşlik etmekte olan Niketas Magistros, ters esen rüzgâr yüzünden zorunlu olarak demirledikleri Paros Adası'nda Symeon adındaki bir münzevî keşişle karşılaşmış ve keşişin ağzından dinlediği azizenin hikâyesini yazıya geçirerek günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştı. Keşiş Symeon, Niketas'a azizenin öyküsünü birkaç yıl önce Eğribozlu bir avcıdan dinlediğini söylemişti:

(Niketas Magistros yazıyor) “...(Symeon) Çime oturmuş ve beni de yanına oturtmuş, karşılaştığımızı memnun görünüyordu. Ona baktım ve dedim ki: ‘Şimdi burada tanık olabileceğin hoş ve zikretmeye değer birşeyler anlat bana peder. Ama önce şunu söyle; İlahî mihrabın sayvanını kıran kimdi ve nasıl bir hayvanî ruh böyle bir şâheseri parçalamaya cüret etti?!’ Cevap verdi: ‘Girit filosunun kumandanı, adı çıkmış Nisiris’i duydun mu? O buraya bizzat geldi ve o sayvanın güzelliğine hayran kaldı. Onu Girit’e götürmeyi tasarladı. Mabedin kapılarını, sonra bu kutsal ve ilahî sayvanı ölçtü ve bu işi kolayca yapabileceğine karar verdi. Sayvanı yere indirdi ve onu dışarı çıkarmak için mabedin kapılarına kadar sürüdü. Ama sayvan aniden büyüdü. Duvarı biraz kazdı, ölçüleri aldıktan sonra tekrar çıkarmayı denedi. Fakat sayvan daha ve daha fazla büyümeye devam etti. Arap sonunda pes edene dek bu çok defa böyle oldu. Uğraşlarına rağmen amacına ulaşamadığı için –öyle görünüyor ki ilahî eşya kirletilmeye ve pis kurbanların aracı olmaya tenezzül etmedi; rivâyete göre (Nisiris) onu Hacerîlerin camisine tahsis etmek için sabırsızlanıyormuş– kudurdu ve onu parçalamaya karar verdi.’⁶⁰⁶ Ben bunu

⁶⁰⁵ *Holy Women of Byzantium*, s. 110-111.

⁶⁰⁶ Midilli’yi yağmadan dönen Müslümanlar dönüşte Paros’a uğramışlar ve liderleri Nisiris, ünlü Panaghia Hekatontapylani kilisesinin kutsal ekmek kabını (Eski Roma pagan mabedlerindeki kurban sunakları Hristiyanlığın kabulüyle bu şekli almıştır.) yerinden söküp Girit’e; muhtemelen başkent Kandiye’de bulunan büyük bir camiye yerleştirmek istemişti.

duyunca, ölümcül ve üç kez lanetlenmiş Araba sövdüm.⁶⁰⁷ Fakat kutsal adam şöyle dedi: 'Boşver! O kısa bir zaman sonra bu küstahlığı için gerçekten cezalandırıldı. Gemisi, Euboia'nın Xylophagos⁶⁰⁸ denilen burnunda parçalara ayrıldı ve (Nisiris) denizin dibinde can verdi.'⁶⁰⁹

(Symeon anlatıyor) "Birkaç yıl önce Euboia'dan bazı avcılar Paros Adası'nda av hayvanı, geyik ve yaban keçisi bol olduğundan buraya geldiler..."⁶¹⁰

(Azize Theoktiste'nin ağzından) "Tanrı'nın rahmeti üzerinize olsun bayım! Fakat ne sebeple bu kuş uçmaz kervan geçmez yere geldiniz? Sizi bu ıssız adaya hangi gerekçe getirdi?..."⁶¹¹

Görüldüğü gibi metinde Paros, ıssız ve terkedilmiş bir ada olarak zikredilmektedir. Paros'un Girit Müslümanları tarafından ağır şekilde tahrip edildiği bir gerçektir. Fakat Vassilios Christides, vitada adanın insanlardan tamamen metrük; yalnızca geyik ve diğer hayvanların yaşadığı bir yer olarak tasvir edilmesini fazla abartılı bulmaktadır.⁶¹² E. Tomadakes de Euboialı avcılarının geyik avlamak için tâ Paros Adası'na gittiklerine inanmanın tuhaf kaçacağına inanmaktadır. Ona göre bu ifadeler bir edebî klişeden ibarettir.⁶¹³ Paros'ta daha önce de değindiğimiz katedralin varlığı, adada en geç erken Hristiyan dönemden beri kalabalık bir yerleşimin mevcut olduğuna işaret etmektedir. Buna göre Paros'un olsa olsa azizenin Euboialı avcıya bu sözleri ettiği sırada Arap akınlarının bir neticesi olarak daha yeni terkedilmiş olduğunu varsaymamız gerekmektedir.⁶¹⁴

⁶⁰⁷ Niketas Magistros, Paros'a geldiğinde kiliseye verilen hasarı gözleriyle görmüş ve buna teessüf etmişti: bkz. Gabriel Millet, *L'ecole grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916, s. 4.

⁶⁰⁸ Adanın güneydoğu ucunda bugünkü Kaphereus Burnu. İsim Yunanca "ahşap yiyen" mânâsındadır. Xylophagos için **Harita 12'ye bkz.** Bu vak'a için ayrıca bkz. Dimitris Tsougarakis, *a.g.e.*, s. 45, 89 no'lu dipnot.

⁶⁰⁹ *Holy Women of Byzantium*, s. 107.

⁶¹⁰ *Acta Sanctorum Novembris IV*, s. 228-229 (Vasiliev'den naklen): "Κυνηγοί τίνες ἐξ Εὐβοίης δέυρο προ χρόνων ἦλθον ὀλίγων (ἔχει γὰρ ἡ νῆσος ἐλάφων καὶ ἀγρίων αἰγῶν θήραν πολλήν)." *Holy Women of Byzantium*, s. 108.

⁶¹¹ *Holy Women of Byzantium*, s. 110.

⁶¹² Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 95.

⁶¹³ E. Tomadakes, "Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς εὐπρίας τῆς Ἁγίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας", *Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ορλάνοον*, c. 1, Αθήναι, 1965, s. 109-110.

⁶¹⁴ Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 97, 6 no'lu dipnot. Paros üzerine ayrıca bkz. V. G. Vasilievsky, "O zhizni i trudakh Simeona Metafrasta", *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniia (ZMNP)*, c. 212, 1880, s. 403-404 ; H. Delehay, "La vie de sainte Theoctiste de Lesbos", *Byzantion*, c. 1, 1924, s. 191-200 ; a.mlf., "Un groupe de récits 'utiles à l'âme' ",

Yukarıdaki metinde bahsi geçen ve Giritli amiral Nisiris'in ölümüyle sonuçlanan; Euboa'daki Khalkis (Euripous) Kalesi'ne yapılan akın da bu dönemde gerçekleşmiştir. Christides kaynakları inceledikten sonra bu olayı 835-840 tarihleri arasına yerleştirmektedir.⁶¹⁵

3. 1. 4. İmparator III. Mikhâil Döneminde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri (842-867)

Küçük yaştaki imparatora annesi İmparatoriçe Theodora (ö. 867'den sonra, Naiblik Dönemi: 842-855) naiblik etmektedir. Bu döneme, *İkonoklasizm (Tasvirkırıcılık)* adı verilen ve Bizans tarihinde uzun yıllar boyunca iç çatışmalara konu olan meşhur dinî harekete son verilmesi ve Ortodoksluğun doğru inancın bir parçası olarak kabul ettiği ikonacılığın (Hz. İsa'nın, Hz. Meryem'in ve diğer azizlerin tasvirlerine dua etme ve yakarma) yeniden tesisi damga vurmuştur. İkona taraftarları bundan böyle imparatorluk orduları için garanti edildiğine inandıkları ilahî desteği tecrübe etmek istemişler ve bunun için de imparatorluğa en yakın ve en rahatsız edici düşman olan Girit Arapları üzerine sefer yapmayı seçmişlerdir. *Logothete du drome* yani donanma amirali Theoktistos (**Θεόκτιστος**) idaresinde, doğru inancın yeniden iyileştirilmesinden (*Restorasyon*) sonraki Büyük Oruç'un ilk Pazar günü⁶¹⁶; yani 18 Mart 843 tarihinde hatırı sayılır bir filoyla Girit üzerine sefere çıkıldı.

Filo ve ordu sağ salım Girit'e ulaştılar. İlk mücadelede Theoktistos, kurmaylarının üstünlüğü sayesinde Arapları mağlup etmeyi başardı. Fakat bundan sonra talihsiz davrandı. Sıkışan Araplar hileye başvurdular ve Konstantinopolis'te meydana gelen politik entrikalar ve yeni bir imparatorun ilanına dair ada halkı arasında birtakım asılsız söylentiler çıkararak; bunların Theoktistos'un ordusu içinde de yayılmasını sağladılar. Bu gerçektışı haberlere inanan Theoktistos da aceleyle

Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientale, c. 2 (Melanges Bidez), Brussel, 1934, s. 257-259; *Acta Sanctorum Novembris IV*, s. 221-233.

⁶¹⁵ Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 93.

⁶¹⁶ *Hamartolos Continuatus = Georgios Monakhos*, s. 814 (Vasiliev'den naklen): "τη δε α' Κυριακή των Αγίων Νηστειών μετα το γενέσθαι την ορθοδοξίαν." *Leo Grammatikos*, s. 229 (Makrypoulis'tan naklen): "τη δε πρώτη κυριακή των αγίων νηστειών απέστειλεν..."

başkente döndü. Ordusunun büyük kısmını Girit'te bıraktı. Başsız kalan Bizans ordusu Girit'te Araplara yem oldu.

Theoktistos'a muhalif olan Theophanes Continuatus, bu sefere tek bir cümleyle yer vermiştir.⁶¹⁷ Yazara göre Theoktistos'un seferde yaşayacağı talihsizlikler, sefer arefesinde yaşanan uğursuz iki güneş tutulmasıyla daha önceden kehânette bulunulmuştu. de Muralt sefer için Symeon Magistros'un, İmparator III. Mikhâil'in ikinci taht yılına yaptığı tarihlendirmeyi izleyerek 4 Mart 843'ü kabul etmiştir.⁶¹⁸ Christides de 843 yılını verir.⁶¹⁹

Burada ilginç bir ayrıntıyı paylaşalım. *Konstantinopolis Synaxarionu* (Hagiografik metinler külliyyâtı)'nda, *magistros* ünvanına sahip Aziz Sergios Niketiates (ö. 843 veya 866 ?)⁶²⁰ hakkında şöyle bir aktarım geçmektedir: ‘‘28 Haziran. Aynı gün aziz, doğru ve kutsanmış *Magistros Sergios*'u anma günüdür. O, *İzmit Körfezi*'nde *Kalos Agros* ve *Dorkon* limanlarının arasında yer alan ve ‘*Niketiates Manastırı*’ ismi takılan; *En Kutsal Bakire Manastırı*'nin kurucusudur. O, *Niketia* denilen; *Paphlagonialıların* ülkesinde ve *Amastra* şehrine çok yakın bulunan köydedir. Bu sebeple onun manastırı aynı takma adı almıştır. Seçkin ebeveynlerin bu seçkin oğulları, hatırası aziz İmparatoriçe *Theodora*'ya ve oğlu İmparator *Mikhâil*'e takdim edilmişti. Ortodoks inancının bir mutaassıbı idi; kutsal ve hürmet gösterilen ikonaların doğru inancını hakim kılmak için cesurca savaştı. Fakat o zaman Roma filosu *Girit*'e çıktığından, İmparator *Mikhâil* ve tüm senato tarafından gönderilmişti. Onu hem bilgisinden hem de Romalıların işlerini yönetebildiğinden dolayı tüm ordunun lideri ve başkumandanı olacağı bu göreve büyük güçlüklerle iknâ etmişlerdi. Bu yüzden oraya gitti ve orada öldü. Naaşı geçici olarak, kutsanan *Girit* manastırında muhafaza edildi ki; bu manastıra günümüze dek ‘*Magistros*

⁶¹⁷ *Theophanes Continuatus*, s. 203 (Vasiliev'den naklen): ‘‘και αύθις κατά των εν Κρήτη Αράβων στρατεύσας άπρακτος υπέστρεψεν, ουκ ολίγους των περι αυτόν εκείσε καταλιπόν διά το φνηγή χρησάμενος αθρόως άπαλλαγηναι αύτης’’. *Symeon Magister et Logothete*, Sütun: 813-814.

⁶¹⁸ de Muralt, *a.g.e.*, s. 427 ; *Symeon Magister*, s. 654.

⁶¹⁹ Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 92.

⁶²⁰ Azizin *İzmit Körfezi*'ndeki *En Kutsal Tanrı Annesi* (Hz. Meryem) Manastırı'nın kurucusu olduğunu biliyoruz.

Manastırı' ismi takılmıştır. Ancak söylendiğine göre naaşı daha sonra, kendisinin İzmit Körfezi'nde kurduğu kutsal manastıra taşınmış ve muhafaza edilmiştir.'⁶²¹

Sergios Niketiates'in kumanda ettiği kaydedilen Girit seferinin tam olarak hangi sefer veya kaç yılında olduğu konusu tartışılmaktadır. *Synaxarion*'daki aktarıma bakılırsa bu sefer, doğru inancın iyileştirilmesi (Restorasyon) sıralarında gerçekleştirilmiştir. Bu seferin 843'te Theoktistos idaresindeki sefer olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca Theophanes Continuatus'a göre de Sergios, Müslümanların hilesine inanan Theoktistos'un Girit Adası'ndan ayrılmadan önce yerine vekâleten bıraktığı ve komutayı devrettiği kişi olabilir.⁶²²

A. M. Fahmy, *İbnü'd-Dâye* (ö. 340/ 951)'nin "*el-Mukâfa'a*" adlı eserinde anlatılan Bizanslıların başarısız Girit seferinin Theoktistos'un 843 seferi olduğunu ve üstü kapalı olarak değinildiğini söyler.⁶²³ Tsougarakis de çalışmasında 843'ü kabul etmiştir.⁶²⁴ Gerçekten de bu metinde adı verilmeyen imparator tarafından (III. Mikhâil olması muhtemeldir) Girit'e seferle görevlendirildiği ve sefer sırasında nasıl öldüğü anlatılan rahip, *Konstantinopolis Synaxarionu*'nda bahsedilen Sergios Niketiates olabilir. Ne var ki H. Gregoire, İmparator III. Mikhâil'in 843'te henüz 6 yaşlarında olduğunu ve Niketiates'in imparator tarafından bizzat görevlendirilebilmesi için 866'daki Girit seferini düşünmenin daha uygun olacağını hatırlatmaktadır.⁶²⁵ Söz edilen metni bizzat çevirdik; ayrıca Vassilios Christides'in kitabında verdiği İngilizce çeviriyi de kontrol ettik. Aynen aktaralım:

(İbnü'd-Dâye anlatıyor) "*el-Hasan b. Müslim el-İkrîtişî bana bildirdi (ben onu yaşı geçmişken gördüm, 100 yaşında var idi. Doğruyu henüz ayırt ediyordu ve duyuları da sağlamdı). Dedi ki: 'Gazâlarımız Rûm'a rahat vermedi ve bizim yüzümüzden çok sıkıntılar çektiler. (Rûm imparatoru) da buna üzüldü ve öfkeleni. Ülkesinde zahire tükenmiş olmasına rağmen, dikkatini sevilen bir rahibe yöneltti ki; imparator onun zahidliğini bilirdi. Sonra onu Tanrı'ya adanmışlıktan (keşişlikten ?)*

⁶²¹ "Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano", *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Editör: H. Delehaye, Bruxellis, 1902, s. 777-778. H. Gregoire, makalesinde orijinal Grekçe metni ve Fransızca tercümesini vermiştir: bkz. "Etudes sur le neuvieme siecle", *Byzantion*, c. 8 (2. Fasikül), 1933, s. 519 v.d.

⁶²² *Theophanes Continuatus*, s. 815 (Vasiliev'den naklen): "*προς την βασιλιδα εκανελθειν και καταλιπειν τον στρατον μαχαίρας έργον*".

⁶²³ Fahmy, *a.g.e.*, s. 136, 1 no'lu dipnot.

⁶²⁴ (Makrypoulias'tan naklen) Tsougarakis, *a.g.e.*, s. 47-48.

⁶²⁵ H. Gregoire, *a.g.m.*, s. 527-528.

çıkardı; ordusunun büyük kısmını onun emrine verdi. Sonra hepsi birden Girit'e geldiler. Girit o sırada korumasızdı, yalnızdı. Biz de kaleye sığınıp kapıyı kilitledik. Rûmlar süratle meskenlere ulaştılar, gemilerinden indiler. Ülkenin (Girit) yiyeceklerini ve civarda ne varsa zorla aldılar. Kuşatma şiddetlendi. Yiyecekleri çalgınca sömürdüler. Güçlükler yayıldı; sonra sıkıntılar öyle arttı ki (kalede kapalı kalan) insanlar açlıktan ölmüş hayvanları yediler.

Ve Giritliler, kapıyı onlara açmak üzere anlaşmaya vardılar. Sonra şeyh (bu şeyhin kim olduğunu bilmiyoruz), onlara şöyle dedi: 'Gerçekten ben görüyorum ki sizler kuvvetliyen de zayıfken de (Bizanslılarla) anlaşmayı yasak etmişsiniz. Ve sizlere gösterdiğime umanız doğru olacaktır.' (İnsanlar) Dediler ki: 'Söyle!' (Şeyh) dedi: 'Allah için; size nimetmiş ve selâmetmiş gibi görünen, sizi teşvik eden çirkinliklerden arının. Ve Allah'a ondan başkasında mutluluk bulmayan biri gibi sadâkatle bağlanın. Ve çocuklarınızı erkeklerinizden, ve erkeklerinizi kadınlarınızdan ayırın.'

Onları bu şekilde ayırdığı zaman onlara (halka) şöyle seslendi: 'Haykırarak Allah'a yakarın!' Onlar da hep bir ağızdan haykırdılar. Şeyh ağladı, insanların çoğu da ağladılar. Sonra dedi ki: 'Bir kere daha yakarın ve Allah'tan başka bir şey düşünmeyin!' Onlar da öncekinden daha yüksek sesle haykırdılar ve insanlar ağladılar da. Sonra üçüncü kez haykırdılar ve insanlar onunla (şeyhle) birlikte haykırdılar. Ve (şeyh) dedi ki: 'Kaleden yukarılara çıkın; ben de Allah sıkıntınızı hafifletsin diye ona yalvarmaktayım.'

(İbnü'd-Dâye anlatıyor) 'Hasan bana yemin etti: 'Gerçekten ben, toplulukla birlikte yükseğe çıktım. Gördüm ki Rûmlar evleri yıkıp yerle bir ettiler. Sonra gemilerine bindiler. Ve kalenin kapısı açıldı. İçeride halktan kalanları buldular. Nasıl olduklarını sordular. Onlar da şöyle dediler: 'Ordunun kumandanı, bugün sizin şehirdeki yaygaranızı duyuncaya kadar gayet sağlıklıydı. (Sizi duyunca) elini kalbinin üstüne koydu ve 'Kalbim, kalbim!..' diye bağırdı. Sonra da öldü. Onunla birlikte olanlar (Bizans ordusu) Rûm ülkesine doğru gittiler.' Ve biz, kaleden çıktık ve o (Bizanslılara ait) binalarda, şehri zengin eden ve refahını ona iade eden (edecek miktarda çok) buğday ve arpa bulduk. Savaşmadan sıkıntımızdan kurtulduk.' ...'⁶²⁶

⁶²⁶ İbnü'd-Dâye, *Kitâbü'l-Mükâfa'a* ve *Hüsni'l-'Ukbâ*, Tahkik: Ahmed Emîn- Ali el-Cârim, Kahire, 1941, s. 199-201. Christides'in İngilizce çevirisi için bkz. *a.g.e.*, "Appendix", s. 175-176.

Bizanslıların Müslümanlar karşısında kazandıkları belki de en büyük başarılarından biri olan, 238/ 853 yılındaki Dimyât (**Harita 13'e bkz.**) baskını⁶²⁷ Müslüman Girit'i çok yakından ilgilendirmektedir. Buna göre Abbâsî Halifesi el-Mütevekkil 'Alellah Ca'fer (Hilâfet Dönemi: 232-247/ 847-861)⁶²⁸, 25 Rebülevvel 238/ 14 Eylül 852 Cumartesi⁶²⁹ (doğrusu Çarşamba olacak) günü Mısır'ın Arap kökenli son valisi⁶³⁰ 'Anbase b. İshâk ed-Dabbî'yi Mısır valiliğine getirmişti. Aynı yılın Kurban Bayramı arefesinde⁶³¹ yani 9 Zülhicce 238⁶³²/ 22 Mayıs 853 günü Akdeniz'deki Bizans filosu, aniden Mısır sahil kenti Dimyât'a saldırdı. 300 gemiden oluşan bu büyük donanmanın başında, her birinin kumandasında 100'er gemi bulunan üç amiral bulunmaktaydı.⁶³³ Bunlar عرفا (Urifâ), ابن قطونا (İbn Katûnâ) ve أمر دنأقه (Emrdnâka) idiler. Arapların telaffuzuyla isimleri verilmiş bu amirallerin Bizans kaynaklarındaki gerçek isimlerine aşağıda değineceğiz. Ancak bunlardan sadece İbn Katûnâ⁶³⁴ idaresindeki 100 adet *chelandia* (Arapçada "şilindi")⁶³⁵ Dimyât'a çıkarma yapmıştır.⁶³⁶

⁶²⁷ 853 Dimyât Baskını için bkz. H. Gregoire, *a.g.m.*, s. 515-517 ve 525-526 ; G. Levi Della Vida, "A Papyrus Reference to the Damietta Raid of 853 A.D.", *Byzantion*, c. 17, 1944-45, s. 212-221 ; R. Remondon, "A Propos de la Menace Byzantine Sur Damiette Sous le Regne de Michel III", *Byzantion*, c. 23, 1953, s. 245-250 ; E. W. Brooks, "The relations between the Empire and Egypt from a new Arabic source", *Byzantine Zeitschrift*, c. 22, 1913, s. 381-391.

⁶²⁸ el-Ya'kübî, el-Kindî ve el-Makrîzî'ye göre ise oğlu el-Muntasır (Hilâfet Dönemi: 247-248/ 861-862) tarafından: bkz. el-Ya'kübî, *a.g.e.*, c. 2, 2010, s. 452 ve c. 2, 1883, s. 596-597 ; el-Kindî, *a.g.e.*, s. 200 ; el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr (el-Hitâtü'l-Makrîziyye)*, c. 1, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire, 1987 (2. Basım), s. 312. Bu farklı ifadenin sebebi muhtemelen el-Muntasır'ın, 235/ 849-850 yılında İnak et-Türkî'nin öldürülmesi üzerine babası tarafından Mısır valiliğine getirilmesidir. Nitekim 242/ 856 yılında yerine Feth b. Hâkân'ın getirilmesine kadar el-Muntasır'ın Mısır'daki görevini sürdürdüğünü biliyoruz. Bkz. Abdülkerim Özeydin, "Müntasır-Billâh" maddesi, *TDVİA*, c. 32, s. 24.

⁶²⁹ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 200 ; el-Makrîzî, *a.g.e.*, c. 1, s. 312.

⁶³⁰ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 202 ; el-Makrîzî, *a.g.e.*, c. 1, s. 312.

⁶³¹ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 201 ; el-Makrîzî, *a.g.e.*, c. 2, s. 190.

⁶³² el-Makrîzî, *a.g.e.*, c. 1, s. 214 ve 312.

⁶³³ et-Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 193. İbnü'l-Esîr de genel olarak et-Taberî'ye bağlı kalmış ve aynı rakamı vermiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, c. 6, Tahkik: Muhammed Yusuf er-Rakâk, Beyrut, 1987, s. 117. Süryânî tarihçi Bar Hebraeus veya İbnü'l-İbrî (ö. 685/ 1286) de, İbnü'l-Esîr'deki aktarımı kısaltarak tekrar etmiştir: bkz. İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasâri'd-Düvel*, Neşreden: Antuvan Sâlihânî el-Yesûî, Beyrut, 1994 (2. Basım), s. 247-248.

⁶³⁴ el-Ya'kübî, bu amiralin ismini noktasız harflerle kopya etmiştir. Buna göre ya "Futûnâris" ya da "Katûnâreys" şeklinde okunmaktadır: *a.g.e.*, c. 2, 2010, s. 452.

⁶³⁵ *Chelandia* (Arapça "şilindi"), Bizanslıların *dromon* tipi savaş gemisinin aynı zamanda nakliye-taşıma işlerinde de kullanılan; çatısı örtülü bir varyasyonudur. Osmanlılar devrinde kullanılan *şilindiyye*'ye benzer gemiler ise "mavuna" olarak adlandırılmıştır.

⁶³⁶ el-Ya'kübî'ye göre ise Dimyât'a çıkan bölük 85 gemiden oluşmaktaydı: *a.g.e.*, c. 2, 2010, s. 452 ve c. 2, 1883, s. 596-597.

Bugünkü Dimyât, XIII. yüzyılın ortalarında Memlûk Sultanı Baybars tarafından ortadan kaldırılan şehrin ancak yeniden inşâ edilmiş halidir. O tarihteki Dimyât, kıyıya bugünkünden çok daha yakındı. Nil Nehri'nin Akdeniz'e açılan iki ağzından biri üzerinde kurulmuştu ve burası gemiler inşâ etmek için ideal bir tersane konumundaydı. Afrika'nın içlerinden ve Yukarı Nil'den gerekli her çeşit hammaddeler, nehir taşımacılığı yoluyla bu tersanelere ve silah fabrikalarına kolayca nakledilmekteydi. Ne var ki Akdeniz kıyısı üzerinde apaçık uzanan bu önemli liman, güçlü bir donanmayla korunmadığı sürece dışarıdan saldırılara açıktı. Nil'in iki ağzına da gerilmiş bulunan zincirler ise etkili bir korumadan çok temsilî bir anlam ifade etmekteydi.

O günlerde Kurban Bayramı yaklaştığından Dimyât'taki garnizon, bayramda başkentte yapılacak törendeki resmî geçitte hazır bulunmaları için Fustât'a çağırılmıştı. Ve vali 'Anbase b. İshâk, Dimyât kuvvetleriyle beraber şehirden ayrılarak merkez Fustât'a gitmek üzere yola çıkmıştı. Bizanslıların saldırısının, tam da valinin ve garnizonun şehir dışında oldukları günlere denk gelmesi asla tesadüf olmamalıdır. Ayrıca Bizanslılar Dimyât'ın coğrafi açıdan tam konumunu ve zikrettiğimiz zaafiyetlerini de gayet iyi biliyorlardı. Vassilios Christides'e göre Bizanslı casusların saldırıdan önce Mısır'a gönderilmiş ve valinin Dimyât'tan çıkışını merkeze haber vermiş olmaları çok muhtemeldir. Nitekim yazara göre bu saldırıdan sonra delta yöresinde deniz yolculuğunun sıkı bir şekilde kontrol edilmeye başlanması ve pasaportu olmayanlara uygulanan katı cezaların ağırlaştırılması; bu kritik bölgeye tekrar Bizans casuslarının sızmasından duyulan endişeyi kanıtlar niteliktedir.⁶³⁷

İbn Katûnâ'nın filosu Dimyât'a yaklaştı. et-Taberî'nin aktardığına göre *"Dimyât ile sahil arasında bir gölet vardır ki; oradaki su insan yüzüne benzer. Denizdeki gemiler oradan karaya güvenli bir şekilde geçerler."*⁶³⁸ İbn Katûnâ da öyle yaptı. Bu gemilerden her biri 50 ila 100 arası adam taşıyordu. Dimyât'a çıkan

⁶³⁷ Christides, *a.g.e.*, s. 164.

⁶³⁸ et-Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 193 ve ondan aktaran İbnül-Esîr, *a.g.e.*, c. 6, s. 117. Dimyât ile Said Limanı arasında yer alan Menzile Gölü'nü kastetmektedir. Bu göl, Akdeniz'den dar ve kumluk bir kara şeridiyle ayrılmaktaydı. Bu ince şerit gerçekten de birkaç yerden Akdeniz'e çıkış vermekteydi. Aşağıda Yâkût el-Hâmevî'nin coğrafi sözlüğünde yer alan kabaca çizilmiş krokiye bkz. **Figür 9**.

Bizanslıların toplam mevcudunun 5000 kişi olduğu söylenir.⁶³⁹ Bunlar ansızın gemilerden dışarı çıktılar. Müslümanlardan ve halktan pek çok insanı katlettiler; ricâlden öldürebildiklerini öldürdüler. Ulaşabildikleri binaları ve barakaları ateşe verdiler; el-Ya‘kûbî’ye göre 1400 evi yaktılar.⁶⁴⁰ Dimyât Camii’ni ve İskenderiye Kobt patrikliğine bağlı, mimarî açıdan eşsiz kiliseleri kundakladılar. Irak’a götürülmek üzere depolara konmuş çeşitli emtiâ, şeker ve keteni aldılar. Mısır’ın kıyı bölgelerinde imal edilen ‘şatavî (شطوى)’ cinsi dokumalara da el koydular. Gemilerde kullanılmak üzere üretilmiş yelkenlerin yüklüğünü buldular ve hepsini yaktılar. Depolardaki silahları yükleyip götürdüler. Hatta bunların arasında Girit hükümdarı Ebû Hafs’a götürülmek üzere hazırlanmış yaklaşık **1000 adet mızrak ve diğer silahlar** da bulunuyordu. Şehirde kıymetli ne buldularsa aldılar.

Kadınlardan, çocuklardan ve ehl-i zimmeden (gayrimüslimler) çok sayıda insan esir edildiler. et-Taberî’nin ve İbnü’l-Esîr’in aktardığına göre Müslüman ve Kobt yaklaşık 600 kadını esir ettiler⁶⁴¹ ki; bu kadınlardan 125’i Müslümandı ve geriye kalanlar Kobt Hristiyanlarından idiler.⁶⁴² el-Ya‘kûbî ise Müslüman kadınlardan 1820’sinin, Kobt kadınlardan 1000’inin ve Yahudi kadınlardan 100’ünün namusuna dil uzatıldığını (esir alınmak, belki de tecavüz ?) kaydeder.⁶⁴³ Gölün sığ yerinden karşıdaki kara şeridine kaçmayı deneyen çok sayıda kadın ve çocuk ise boğularak can vermişlerdir.

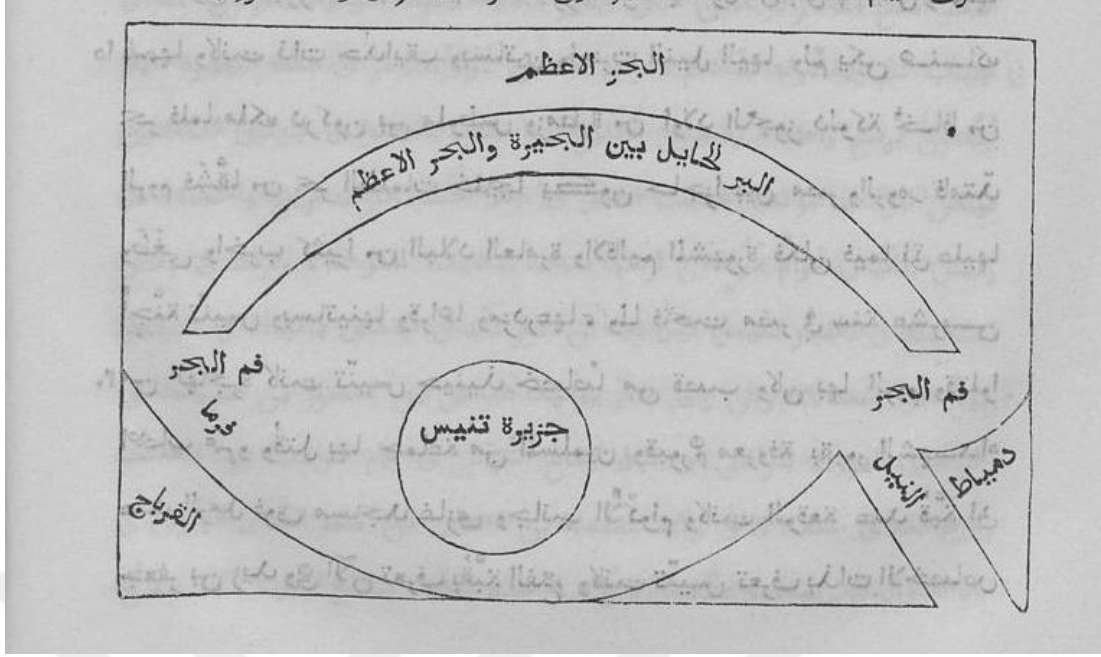
⁶³⁹ et-Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 193-194.

⁶⁴⁰ el-Ya‘kûbî, *a.g.e.*, c. 2, 2010, s. 452 ve c. 2, 1883, s. 596-597.

⁶⁴¹ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, c. 6, s. 117.

⁶⁴² et-Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 194.

⁶⁴³ el-Ya‘kûbî, *a.g.e.*, c. 2, 2010, s. 452 ve c. 2, 1883, s. 596-597. Christides, et-Taberî’nin verdiği esir miktarının; Dimyât’ta o tarihte Hristiyan nüfusun Müslüman nüfustan fazla olduğunu göz önünde bulundurarak daha isabetli olduğunu söylemektedir: bkz. *a.g.e.*, s. 165, 58 no’lu dipnot.

Figür 9: Yâkût el-Hâmevî'nin Mu'cemü'l-Büldân'ından Akdeniz, Dimyât, Tinnîs ve Menzile Gölü'nü gösteren kroki. (Kaynak: *Jacut's Geographisches Wörterbuch*, c. 1, Editör: Ferdinand Wüstenfeld, Leipzig, 1866, s. 884.)

'Anbase b. İshâk baskın haberini alır almaz Kurban Bayramı'nın ilk gününde (10 Zülhicce/ 23 Mayıs) ordusunu harekete geçirdi. Pek çok insan da Bizanslılara karşı harekete geçtiler. Ancak onlara yetişemediler. Dimyât'taki iç liman (Menzile Gölü) ile Fustât arası, yürüme mesafesiyle 4 gündür.⁶⁴⁴ Bizanslılar kimi tarihçilere göre 2 gün 2 gece⁶⁴⁵, kimilerine göreyse 3 gün⁶⁴⁶ kaldıkları Dimyât'tan ayrılarak; doğuya doğru yelken açtılar. Esir ve ganimet yüklü Bizans filosu, her ihtimale karşın daha içerilere sokulmaya cesaret edemedi. Dimyât ile el-Feramâ arasında bulunan Tinnîs'i geçerek Uştûm'a geldiler.⁶⁴⁷ Komşu kasaba Uştûm da aynı akıbete; şiddetli yıkıma uğramıştır. el-Ya'kûbî'nin aktardığı rivâyete göre esir alınan Müslüman kadın ve çocuklardan yaklaşık 2000 kişi, Rûm ülkesinde cariye-köle olmaksızın denize atlayıp kurtulmayı denemişler ve ölmüşlerdir.⁶⁴⁸ et-Taberî, Dimyât Gölü olarak adlandırdığı Menzile Gölü'ne atlayıp kurtulabilenlerin gemilerle alınarak

⁶⁴⁴ et-Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 194.

⁶⁴⁵ el-Ya'kûbî, *a.g.e.*, c. 2, 2010, s. 452 ve c. 2, 1883, s. 596-597.

⁶⁴⁶ İbn Mukaffâ', *a.g.e.*, c. 3, s. 52.

⁶⁴⁷ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 201 ; el-Makrîzî, *a.g.e.*, c. 1, s. 214 ve c. 2, s. 191.

⁶⁴⁸ el-Ya'kûbî, *a.g.e.*, c. 2, 2010, s. 452 ve c. 2, 1883, s. 596-597.

Fustât taraflarına kaçtıklarını söyleyerek el-Ya‘kûbî’nin rivâyetini doğrulamaktadır.⁶⁴⁹

Uşûm daha müstahkem bir mevki idi; etrafı surlarla çevriliydi ve Halife el-Mu‘tasım döneminde yaptırılmış iki demir kapısı vardı. Bizanslılar Uşûm’u yerle bir ettiler. Burada buldukları tüm ballistaları (Türkçede ‘‘çotira’’) ve katapultları (Türkçede ‘‘mancınık’’) yaktılar; silahlara el koydular. Hattâ İbnü’l-Esîr’in aktardığına göre şehrin demir kapılarını sökerek yanlarında götürmüşlerdir.⁶⁵⁰

Bizanslıların 853 Dimyât baskını, Girit Müslümanları açısından da önem taşır. Yukarıda Bizanslıların el koydukları mallar arasında Girit emîri Ebû Hafs’a sevkedilmek üzere depolanmış silahlardan da bahsettik. Bizans’ın planının, daha sonra Girit’e yapılacak harekâtlara da yönelik amaçları olduğunu; bu baskının bir ön hazırlık teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü Mısır Kurtubalıları adaya yönlendirmekten başka; fethin ardından da Girit’in tersanesi ve silah deposu olmayı sürdürmüştür. Giritlilerin Mısır tersanelerinde inşâ edilen gemileri satın aldıklarına yukarıda değinmiştik. Girit Araplarına karşı başarı sağlanmak isteniyorsa, Bizanslıların öncelikle adayı dış destekten izole etmeleri; bir başka deyişle hinterlandından mahrum etmeleri gerekiyordu.⁶⁵¹ Vassilios Christides bu konuda Mısır’ın, Girit Müslümanlarının varlık sebebi (*raison d’être*) olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵²

Gelelim akında Bizans filosuna kumanda eden üç amiralin isimlerine: Arap kaynaklarından et-Taberî ve el-Ya‘kûbî’nin zikrettikleri bu isimlerin maalesef harekesiz yazılmış olmaları, modern araştırmacıların aynı sözcüğe birden fazla okuma denemeleri yapmalarına neden olmuştur. Bu okumalardan biri hariç, diğerleri tartışmalıdır. Hemen hemen herkesin üzerinde mutâbık olduğu tek isim **عرفا** (Urifâ) olmuştur. Bu isim bize açıkça ‘‘Ooryphas (**Ὠορύφας**)’’ı işaret etmektedir. Bu Ooryphas, H. Gregoire’e göre 830 civarında birçok Ege adasına harekât düzenleyerek buraları yağmacı Araplardan temizleyen; yukarıda da bahsettiğimiz

⁶⁴⁹ et-Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 194.

⁶⁵⁰ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, c. 6, s. 117.

⁶⁵¹ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, c. 6, s. 212.

⁶⁵² Christides, *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 92. Ahrweiler de Mısır’ın, Girit Müslümanlarının müttefiki olduğunu zikreder: bkz. Helene Ahrweiler, *Byzance et la Mer*, Presses Universitaires de France, Paris, 1966, s. 112.

Theophilos döneminin ünlü amirali olabilir.⁶⁵³ Vasiliev geriye kalan iki isimden **ابن قطونا** (İbn Katûnâ)'da “Nikitiatis (**Νικητιάτης**)”in ve **أمردنأقه** (Emrdnâka)'da da “Bardas (**Βάρδας**)”ın Arapça biçimlerini gördüğünü ifade etmiştir.⁶⁵⁴ Yine kitabının aynı yerinde, İbn Katûnâ'nın “Kontomytes (**Κοντομύτης**)” olabileceği tahmininde de bulunmuştur.⁶⁵⁵ Vasiliev, Nikitiatis ismini; yukarıda İmparator III. Mikhâil zamanında Girit'e yapılan bir seferin komutasını üstlendiğini aktardığımız ünlü Aziz Sergios Niketiates (ö. 843 veya 866 ?)'e atfetmektedir. Bu tezini desteklemek amacıyla da Niketiates'in Girit seferi sırasında yani 866'da öldüğünü kabul etmektedir. Ona göre Girit seferinin başına getirilen bir kumandan, pekâlâ Dimyât seferinde de daha küçük bir filoya kumanda etmiş olabilirdi.

Vassilios Christides, İbn Katûnâ'nın kimliğinin kesin olarak tespitini imkânsız görmektedir. Ayrıca Henri Gregoire'in, tıpkı Vasiliev gibi bu esrarengiz adın Niketiates olması gerektiğine dair tezini⁶⁵⁶ de iknâ edici bulmamaktadır. E. W. Brooks ise İbn Katûnâ için “Photeinos (**Φωτεινόν**)” ve Emrdnâka için “Martinakios (**Μαρτηνακίώ**)”⁶⁵⁷ adlarını önermektedir.⁶⁵⁸ Brooks'un Photeinos tahmininde bulunması, bizzat kaynakları incelediğimizde dikkatimizi çektiği üzere el-Ya'kûbî'nin **ابن قطونا** ismini noktasız harflerle yazmasından kaynaklanmıştır.⁶⁵⁹ (ق harfi yerine ف harfi de olabilir.)

Peki Dimyât yağması sırasında, bu harekâta katılmayan 100'er gemilik diğer iki Bizans filosu ne ile meşgullerdi? Kaynaklarda bu hususta bir bilgi geçmediğinden, modern müellifler mantıklı tahminlerde bulunmaya gayret göstermişlerdir. Vasiliev, diğer iki filonun Girit sularında harekâta bulduklarını farzedebileceğimizi söyler.⁶⁶⁰ H. Gregoire, Dimyât'a akından dönüşünde İbn

⁶⁵³ H. Gregoire, *a.g.m.*, s. 516.

⁶⁵⁴ H. Gregoire de Emrdnâka'nın M (V), R, D harflerinden Bardas olması gerektiği fikrindedir: *a.g.m.*, s. 516.

⁶⁵⁵ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 214, 34 no'lu dipnot.

⁶⁵⁶ H. Gregoire, *a.g.m.*, s. 516-517, 525 v.d.

⁶⁵⁷ Genesisios, *a.g.e.*, s. 65 ; *Josephus Genesisius*, s. 70 ; *Josephi Genesisii*, Sütun: 1079-1080. Anthony Kaldellis'e göre bu aile İmparator Theophilos'un uzaktan akrabaları olmalıdır; bkz. Genesisios, *a.g.e.*, s. 65, 293 no'lu dipnot. Ayrıca bkz. Cyril Mango, “Eudocia Ingerina, The Normans, and the Macedonian Dynasty”, *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta*, c. 14-15, 1973, s. 17-27.

⁶⁵⁸ Brooks, *The Arab Occupation*, s. 437.

⁶⁵⁹ Brooks, *The Arab Occupation*, s. 437, 39 no'lu dipnot.

⁶⁶⁰ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 217.

Katûnâ'nın Girit'e de saldırmış olabileceğini savunur.⁶⁶¹ Christides ise bunlara karşı çıkar; ona göre zaten çok cüretkâr bir akın olan Dimyât baskını güçlü bir şekilde tahkim edilmiş olan Girit'e eşzamanlı bir saldırıya imkân vermemektedir. Ayrıca Bizans filosunun dönüş yolunda çok miktarda ganimetle yüklü olması da Girit'e saldırmalarını imkânsız kılmaktadır.⁶⁶² Yazar nispeten daha mütevâzi sayılabilecek bir yorum getirmektedir: Christides'e göre diğer iki bölük açıkta devriye gezerek, Dimyât'ı yağmalayan bölüğü, yardıma çağırılan Müslüman gemilerinin olası bir karşı saldırısından korumuşlardı.⁶⁶³

E. W. Brooks'un yorumu Dimyât'taki silahlara el konmasının, yağma seferinin tesadüfî bir sonucu değil; bilakis amacı olduğudur. Ona göre Bizanslılar, bu silahların Suriye'de üretilip Girit'e Suriye limanlarından sevk edildiğini biliyor olabilirlerdi ve diğer iki bölüğün bu sırada Suriye sahillerine harekât düzenliyor olmaları mümkündür. Bu suretle Bizanslılar Girit Arapları üzerine kesin bir saldırı planlıyorlardı. Nitekim eğer gerçekten böyle bir sefer yapıldıysa; mutlaka 853 veya 854 tarihinde gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü el-Ya'kûbî'de noktasız harflerle verilmiş gizemli isim, bize, yönettiği Girit seferinin gerçek tarihi şüpheli olan Photeinos'un kayıp hikâyesini tamamlayabilir. Buna göre İbn Katûnâ yani Katûnârîs ya da Futûnârîs, Girit seferini Mısır'dan dönüşte gerçekleştirmiş olmalıdır. Brooks, bu tezin yalnızca bir varsayım olduğunu hatırlatmakta ancak birçok ipucunun; Photeinos'un Girit seferinin gerçekte 845-854 aralığında gerçekleşmiş olduğu tezini de desteklediğini belirtmektedir.⁶⁶⁴

Dimyât'ın zaptı, H. Gregoire'e göre Bizans ordularının VII. yüzyıldan beri ortalıkta görünmedikleri ve bu tarihten (853) sonra da yine görünmeyecekleri Afrika sularında kazandıkları ender başarılarından biriydi.⁶⁶⁵ Fakat Bizans kaynakları şaşırtıcı biçimde; Müslüman Araplara karşı elde edilen bu parlak askerî başarıya hiç yer vermemektedirler. Bu durum karşısında modern tarihçilerin hemfikir oldukları yorum, dönemin çağdaş yazarlarının İmparator III. Mikhâil'e olan düşmanca tutumlarıdır. Buna göre Amorion Hanedanı'nın son temsilcisi III. Mikhâil dönemine

⁶⁶¹ H. Gregoire, *a.g.m.*, s. 526.

⁶⁶² Christides, *a.g.e.*, s. 164, 54 no'lu dipnot.

⁶⁶³ Christides, *a.g.e.*, s. 164, 54 no'lu dipnot.

⁶⁶⁴ Brooks, *The Arab Occupation*, s. 437.

⁶⁶⁵ H. Gregoire, *a.g.m.*, s. 525-526.

dair kayıtlar, kendisinden sonra iktidarı ele geçiren Makedonya Hanedanı zamanında (867-1056) sistematik olarak yok edilmiş ve yerlerine bilinçli olarak karalayıcı düşmanca efsaneler doldurulmuştur.⁶⁶⁶

Rusların nehir ve deniz yoluyla güneye inerek istilâya giriştikleri ve Konstantinopolis'i kuşattıkları 860 yılı civarında Girit Müslümanlarının 20 *kumbaria* (**κουμβάρια**)⁶⁶⁷, 7 kadirga (**γαλέας**) ve birkaç *satouradan* (**σατούρας**)⁶⁶⁸ oluşan yaklaşık 30 gemilik filosu; önce Kyklad Adaları'nı yakıp yıktılar. Sonra da tâ Prokonnesos (**Harita 14'e bkz.**)⁶⁶⁹, a kadar olan sahil şeridini tahrip ederek buraya ulaştılar.⁶⁷⁰ G. C. Miles'in yazdığına göre Müslümanlar, Emevîler zamanındaki kuşatmalardan beri başkent Konstantinopolis'i bu kadar yakından tehdit etmemişlerdi.⁶⁷¹ de Muralt bu akını Sezar Bardas'ın Girit'e yapılacak seferin hazırlıkları devam ederken öldürüldüğü Nisan 866'ya tarihlendirmişse de⁶⁷²; Theophanes Continuatus'un ifadesinden bu saldırının Rusların istilâsıyla eşzamanlı gerçekleştiği anlaşıldığından, de Muralt'ın verdiği tarih isabetsizdir. Rus akınının gerçekleştiği doğru tarihin 860 olduğu, yakın dönem tarihçileri tarafından sonradan ortaya çıkarılan yeni belgelerle tespit edilmiştir.

Girit Arapları 10 Ağustos 862'de Midilli'ye saldırarak adayı harap ettiler. Sonra da eski Vatopedi Manastırı yakınından Athos (**Harita 15'e bkz.**)⁶⁷³, a çıktılar. Manastırlara giren Araplar keşişleri tutsak ettiler ve kiliseleri yaktılar. Ardından Girit'e döndüler.

Kısa bir süre sonra Girit Arapları Athos Dağı'na ikinci kez ayak bastılar; kutsal dağın keşişlerini yine esir ettiler. Bu akınlar sırasında Araplar tarafından çok ağır tahribata uğrayan bölgenin yerleşimcileri -inzivâ hayatı yaşayan ünlü keşişleri de

⁶⁶⁶ H. Gregoire, *a.g.m.*, s. 515 ; Christides, *a.g.e.*, s. 164, 54 no'lu dipnot ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 214-215, 34 no'lu dipnot.

⁶⁶⁷ Hem savaş hem de nakliye gemisi olarak tasarlanmış büyük gemilerdir.

⁶⁶⁸ Ağır ve yuvarlak hatlı bir gemi tipi idi. Bunlara “*myoparon* (**μυοπαρών**)” da denilmiştir.

⁶⁶⁹ Bugünkü Marmara Adası'dır.

⁶⁷⁰ *John Skylitzes*, s. 108 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 107 ; *Theophanes Continuatus*, s. 196 (Vasiliev'den naklen): “*τα μεν ουν η τούτων εκάκου επιδρομή. τα δε ο της Κρήτης στόλος αναγόμενος*”. *Kedrenos*, s. 173 ; *Ioannes Zonaras*, s. 404 ; *Ioannis Zonarae*, Sütun: 27-28.

⁶⁷¹ Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 9.

⁶⁷² de Muralt, *a.g.e.*, s. 442. G. C. Miles da de Muralt'ı izlemiştir: bkz. *Byzantium and the Arabs*, s. 9.

⁶⁷³ Günümüz Yunanistan Cumhuriyeti'nde “Kutsal Dağ Otonom Manastır Devleti (*Αυτόνομη Μοναστική Πολιτεία Αγίου Όρους*)” resmî adıyla özel idarî statüye sahiptir. Barındırdığı manastırlar doğrudan İstanbul Fener Ekümenik Rum Patriği'ne bağlıdır.

dahil- korkudan Athos'u terk etmek zorunda kalmışlardır. Athos Dağı uzun bir süre ıssızlığını sürdürerek adetâ çöle dönüşmüştür.⁶⁷⁴ Bu tarihten itibaren IX. ve X. yüzyıllar boyunca Athos Dağı ve manastırları sık sık Girit Müslümanlarının saldırılarına maruz kalmışlardır. Hatta bu manastırların, Arap akınlarına karşı durabilmek için dağın denize bakan yamaçlarına surlar inşa ederek tahkim ettiklerini görüyoruz.⁶⁷⁵

Arapların Adalar Denizi'nde yaptıkları akınlar, Athos'taki manastır ve kiliseler çevresinde şekillenen birçok efsanenin doğmasına sebep olmuştur. Genel itibariyle Müslüman talanlarını konu edinen bu efsanelerde söz edilen Arapların tam olarak hangi bölgelerden gelmiş olduklarını veya bu akınların kesin tarihlerini tespit etmek ise şimdilik mümkün değildir.⁶⁷⁶

866 yılında Girit Müslümanları, Athoslu meşhur münzevî Aziz Genç Euthymios (ö. 898)'un "Yalnız Tanrı için dingin bir sığınak olarak orada yaşamak üzere" müridleriyle birlikte inzivâya çekilmiş olduğu Athos Dağı yakınındaki ve Khalkidia Yarımadası açıklarındaki küçük Neon (**Harita 16'ya bkz.**) Adası'na saldırmışlardır. Nitekim İstanbul'dan uzak olmayan Neon Adası, Aziz Genç Euthymios'un *Vitası*'nda Girit Müslümanlarının yarı-kalıcı üssü olarak zikredilmektedir. Hatta en-Nüveyrî, eserinde "...Kostantîniyye adaları havâlisinde bulunan her yere gazâ ettiler. Adaların çoğunu fethettiler ve ganimetler ve esirler aldılar."⁶⁷⁷ şeklinde bir ifade kullanmaktadır ki; Vassilios Christides bu ifadeyle İstanbul'a yakın adaların bile işgâl edildiğinin anlatıldığını savunmaktadır.⁶⁷⁸ Araplar buradan tutsaklar almışlar; ancak kısa süre sonra bu tutsakları –muhtemelen fidyeleri ödendiğinden– yeniden Neon Adası'na bırakmışlardır. Ancak dünya nimetlerinden el çekmiş olan bu sofular, Neon'u terk ederek Athos Dağı'na dönmüşlerdir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁴ Porphyre Uspenskij, *L'Orient chrétien. L'Histoire de l'Athos*, c. 3, Kiev, 1877, s. 24 ve 34 ; Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 9.

⁶⁷⁵ L. Petit, "Vie de Saint Athanase l'Athonite", *Analecta Bollandiana*, c. 25, Bruxellis, 1906, s. 5-89.

⁶⁷⁶ Athos Dağı üzerine bkz. F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford, 1929, s. 88 ; a.mlf., *Athos and its Monasteries*, London, 1924, s. 165 ; Sydney Loch, *Athos: The Holy Mountain*, London, 1957, s. 172 ; R. M. Dawkins, *The Monks of Athos*, London, 1936, s. 289.

⁶⁷⁷ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 210.

⁶⁷⁸ Christides, *a.g.e.*, s. 166-167 ; a.mlf., *The Raids of the Moslems of Crete*, s. 96 ; Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 9.

⁶⁷⁹ "Vie et office de Saint Euthyme le Jeune", *Revue de l'Orient Chretien*, c. 8, Editör: Louis Petit, 1903, s. 189 (Yeniden Basım: *Bibliothèque Hagiographique Orientale*, c. 5, Paris, 1904, s. 35).

860'lerde Arap akınlarına uğrayan adalardan biri de Limni'ye uzak küçük bir adacık olan Pelagisi (eski ismiyle Gymnopelagysion)'dir.⁶⁸⁰

Bizanslılar, Girit Araplarının bu zikrettiğimiz saldırıları ve imparatorluk başşehri yakınlarına kadar gelen tehditlerine karşı ciddi önlemler almak zorunluluğunu hissetmişler ve 866 ilkbaharında Girit'e karşı yeni bir sefer düzenlemişlerdir. Ancak İmparator III. Mikhâil döneminde Girit'e karşı girişilen bu son sefer, aynı zamanda imparator vekili ve *sezar* (**Καῖσαρ**) olan imparatorun dayısı Bardas'ın suikastle öldürülmesi üzerine çabucak sonlandırılmış ve sonuçsuz kalmıştır.

*'Bardas, Mikhâil ve bütün ordu ile Girit'e bir sefer için kendisini donatıyordu. Tanrı Annesi Hodegetria (Yunanca anlamı "Yolcuların Rehberi") Kilisesi'ne ziyarete giderek; yola çıkış ritüellerini yerine getirmek için (kiliseye) ışıklarla girdi...Girit üzerine sefer yapmak üzere yola çıktıkları ve Choros denilen, Thrakesion Themasi'ndeki bir yere ulaştıklarında; mâiyeti önden gittiler ve çadırları büyük bir enerji ve şevkle kurdular.'*⁶⁸¹

*'İkisi de (İmparator III. Mikhâil ve Bardas) Girit'e bir deniz saldırısı için hazırlıklar yaptılar ve bu amaç için tüm orduyu hem karadan hem denizden seferber ettiler. Seferi kendileri idare edeceklerdi. Fakat Kepoi'ye kadar yolculuk ettikleri zaman; Sezar Bardas'a karşı komplo derhal yürürlüğe konmuştu...'*⁶⁸²

*'İmparator Mikhâil, dayısı Sezar Bardas ile birlikte Girit'e sefer yapmak üzere yola çıktığı zaman bu adam (Bardas), devlet işlerinde sürekli daha da güçlenen eliyle imparatoru (yani eser yazıldığı sırada tahtta bulunan I. Basileios'u) her gün biraz daha kızdırıyordu.'*⁶⁸³

Kaynaklardaki ayrıntılı aktarımlardan anlaşıldığı üzere Sezar Bardas'ın Girit üzerine düzenleyeceği sefer için hazırlıklar sürdürülürken imparator, gözde adamı ve daha sonra halefi olacak olan Makedonyalı Basileios (I. Basileios) ile Bardas'ın damadı, *patrikios* ("πατρικίου"/ Türkçede "patrisyen-soylu") ve *logothetes tou dromou* Ermeni Symbatios ile; gittikçe daha fazla kudretlenen dayısının ortadan

⁶⁸⁰ Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 9.

⁶⁸¹ John Skylitzes, s. 112.

⁶⁸² *Genesios*, s. 91 v.d. ; *Josephus Genesius*, s. 103 v.d. ; *Josephii Genesii*, Sütun: 1123-1124 v.d.

⁶⁸³ John Skylitzes, s. 127.

kaldırılması hususunda anlaşmıştı. Yine Bardas'ın çıkarlarını zedelediği muhalifleri, uzun zamandır imparatoru ona karşı doldurmuşlardı. 866 Paskalya Pazarı (7 Nisan)⁶⁸⁴ Bardas, imparator ve mâiyeti büyük bir orduyla Girit üzerine sefer yapmak üzere yola çıktılar. Ordu 21 Nisan'da Anadolu kıyısında; Meandros (bugünkü Büyük Menderes) Irmağı'nın ağzına yakın *Κηποι* (Yunanca anlamı "Bahçeler")⁶⁸⁵ mevkiinde durdu ve burada konakladı. Bardas, imparatorun huzuruna çıkarak tereddüt göstermemesini; mümkün olan en yakın zamanda birliklerini Girit'e sevk emrini vermesini rica etti. Komplocuların başı Basileios, Bardas'ın işini burada bitirmekte kararlıydı. Hasımlarının bir köşede gizlediği kılıçlı adamlar, has çadırda imparatorun huzurunda devlet işlerine dair rapor vermekle meşgul olan Bardas'ı infâz işaretini alarak ansızın çadıra girdiler. Basileios'un kılıçla ilk darbeyi vurduğu Bardas'ı, yeğeni imparatorun gözü önünde parça parça ettiler.⁶⁸⁶ Tarih, 21 Nisan 866 idi.⁶⁸⁷ Suikastın ardından imparator seferi erteleme kararı aldı⁶⁸⁸ ve başkente

⁶⁸⁴ *Hamartolos Continuatus = Georgios Monakhos*, s. 829 (Vasiliev'den naklen): "Από δε της έορτης του αγίου πάσχα απάρας ο Βασιλεύς". *Leo Grammatikos*, s. 244.

⁶⁸⁵ Nicetae Paphlagonis, "Vita S. Ignatii", *P.G.*, c. 105, Editör: J. P. Migne, 1862, Sütun: 535-536 (*Κήπων*). Theophanes Continuatus, eserinde s. 235-236'da İmparator I. Basileios dönemini anlatırken bu mevki tam olarak şöyle tarif etmiştir (Vasiliev'den naklen): "τόπος δε ούτος κατά την προς Μαιάνδρω των Θρακησίων παράλιον". *Ioannis Scylitzae*, s. 128 ; *John Skylitzes*, s. 112-113 (*Κηποι*) ; *Hamartolos Continuatus = Georgios Monakhos*, s. 829-830 (Vasiliev'den naklen): "κατέλαβεν εν τω θέματι των Θρακησίων απληκευσάντων δε αύτων εις Κήπους". *Josephus Genesius*, s. 103 ; *Josephii Genesisii*, Sütun: 1124 (*Κήποις*) ; *Theophanes Continuatus*, s. 204. Vasiliev, Tomashek'ten aktararak İtalyan harita görsellerinde Meandros'un ağzının güneyinin "Gipo", "Chipo", "Qipo" ya da "Gippo" şeklinde geçtiğini belirtmektedir. Bkz. Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 260, 55 no'lu dipnot.

⁶⁸⁶ *Hamartolos Continuatus = Georgios Monakhos*, s. 829 v.d. ; *Leo Grammatikos*, s. 243 v.d. ; *Symeon Magister*, s. 678-679 ; Theophanes Continuatus, s. 204 v.d. ; *Kedrenos*, s. 179 v.d. ; *Ioannes Zonaras*, s. 413-414 ; *Ioannis Zonarae*, Sütun: 33-34 ; "Vita S. Ignatii", Sütun: 535-536.

⁶⁸⁷ "14. İndiksiyon'un 21 Nisan'ı": bkz. *Genesisios*, s. 93. Ayrıca bkz. *Theophanes Continuatus*, s. 206 (Vasiliev'den naklen): "μηνί Απριλλίω, είκαδι πρώτη, ίνδικτιωνος τεσσαρεσκαδεκάτης".

⁶⁸⁸ Eğer daha önce yukarıda belirttiğimiz gibi Sergios Niketiates'in öldüğü Girit seferi 866 yılında gerçekleşmişse –ki onun özetlenmiş vitasına göre bu mümkündür–; ayrıca Patrik Photios (ö. 893)'un yazdığı bir mektuba (Photii Patriarchae, "Epistola XII", *P.G.*, c. 102, Editör: J. P. Migne, 1900, Sütun: 720) da inanılırsa bu seferin ertelenmeyip, filonun Girit'e çıkmış olması mümkündür. Bkz. H. Gregoire, *a.g.m.*, s. 526 v.d. Gregoire burada; acilen başkente dönen İmparator III. Mikhâil'in gitmeden önce ordunun başına vekaleten, kendisine güvendiği Niketiates'i getirmiş ve magistros kumandasındaki bu kuvvetlerin kısa süreliğine de olsa adada kalmış olabileceğini savunur. Bardas suikasti ve III. Mikhâil cephesinden bu ihtimali destekleyecek bazı makûl gerekçeleri de ayrıntılı olarak ele alır. Buna göre Sergios Niketiates'in kumandayı üstlendiği ve çıkarma sırasında öldüğü Girit seferi, bu 866 seferi olabilir. Ahrweiler ise seferin Girit'e çıkmış olabileceği teorisinin hiçbir temele dayanmadığını; teoriyi destekleyen ancak dönemin çağdaş tarihçilerinin kayıtlarıyla taban tabana çelişen bazı metinlerin ise muhtemelen Konstantinopolis'te kaleme alınmış olduklarını savunmuştur. Ona göre böyle metinler, Kepoi'de olanlardan tamamen habersiz bulunan başkentteki insanların düşüncelerini yansıtmaktadırlar. Bkz. Ahrweiler, *a.g.e.*, s. 112, 4 no'lu dipnot.

döndü.⁶⁸⁹ Böylece daha başlamadan bitirilen bu seferden bir sonuç alınamadı. Bu başarısızlık, Bardas'ın katlinden dolayı zaten imparatora öfkelenmiş olan halkta da hoşnutsuzluk yaratmıştır.

3. 1. 5. İmparator I. Basileios Döneminde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri (867-886)

Bu dönemde Bizans İmparatorluğu doğu sınır boylarında (Avâsım) Abbâsîlerle yoğun bir mücadele halindedir. İki taraf da birbirlerinin topraklarına girerek önemli şehir ve kasabaları kuşatmakta; kimilerini anlaşma yoluyla vergiye bağlamakta, kimi zaptettikleri yerlerde ise talan ve halkı katliamda bulunmaktadır. Çünkü böyle yıllık seferler kalıcı toprak kazanımından çok sınırları korumak ve mümkünse karşı tarafa zâyiat ve gözdağı vermek amacını taşıyordu. Bu sebeple imparatorluk kuvvetlerinin en önemli unsurları doğu vilayetlerine kaydırılmışlardı.

Batı Araplarının bu durumdan yeterince faydalanamamalarına karşın Girit Müslümanları, akınlarını imparatorluğun uzak batı eyâletlerine kaydırarak kuvvetlerini Dalmaçya kıyılarına sevk etmişlerdir. 872 yılı Mayıs ayında gemilerle Adriyatik Denizi'ne gelen Girit Arapları, Dalmaçya sahili üzerinde bulunan tüm şehirleri ve bu arada önemli bir merkez olan Brazza (Braç, **Harita 17'ye bkz.**) Adası'nı da tahrip ettiler. Bunlar Girit'e çok büyük ganimetle dönmüşlerdir: *“Bir sonraki yıl (872) Mayıs ayında Girit Adası'ndan gelen Sarazenler, bazı Dalmaçya şehirlerini; aynı eyâletin Braciensem (Braç) kenti de dahil yakıp yıktılar. Daha önce söz ettiğimiz Sarazenlerin gücüyle şehirler harap oldu ve onlar akla hayale sığmayacak ganimetle geri döndüler.”*⁶⁹⁰

Kısa zaman sonra bu kez Girit fatihi Ebû Hafs 'Ömer'in oğlu ve şimdiki Girit Emîri Saet (**Σαήτ/ Sa'îd ?**)⁶⁹¹ ile bir Hristiyan dönmesi olan amirali Photios (**Φώτιόν**), Girit'te 27 kumbaria; ayrıca bunlara destek olmak üzere çok sayıda

⁶⁸⁹ John Skylitzes, s. 113: *“Böylece Bardas bu hayattan göçtü ve bu suretle Girit seferi iptal oldu; imparator da Byzantium'a döndü.”*

⁶⁹⁰ “Iohannis chronicon Venetum”, *Monumenta Germaniae Historica* c. 7, Editör: H. Pertz, Hannover, 1846, s. 19.

⁶⁹¹ Miles'a göre Şu'ayb: bkz. G. C. Miles, “Coins of the Amirs of Crete in the Heraklion Museums”, *Kritika Khronika*, c. 10, Herakleion, 1956, s. 365 v.d. ve a.mlf., “A provisional reconstruction of the genealogy of the Arab Amirs of Crete”, *Kritika Khronika*, c. 15, Herakleion, 1963, s. 59 v.d. Kedrenos'ta Girit emirinin ismi “Σαήλ” şeklinde verilmiştir; *Kedrenos*, s. 227.

myoparon, *pentekontor* (**πεντηκοντόρ**)⁶⁹² ve kadırgalardan oluşturdukları bir filoyla Adalar Denizi'ne hareket ettiler. Hemen hemen tüm Ege adalarını ve kıyıları yağma eden Müslüman gemileri, yine Çanakkale Boğazı'ndaki Prokonnesos yakınlarına kadar geldiler. Akın yaptıkları yerleri yakıp yıktılar; buralarda yaşayan halkın bir kısmını katlettiler, çok sayıda da esir aldılar. Bu sırada Midilli Adası'nın batı ucunda yer alan Erissos (**Harita 18'e bkz.**) şehri sakinleri, Müslüman baskınlarından kurtulmak için Athos Dağı'na kaçtılar. Athos Dağı yukarıda da değindiğimiz gibi uzun bir süre ıssız kalmış; ancak 870'li yıllardan itibaren yeniden iskân edilmeye başlanmıştır. Vasiliev'e göre; yaşamak için Athos'a gelenler arasında çoğunluğu Erissoslu mülteciler teşkil etmekteydiler. Bu insanlar, antik Apollonia'nın harabeleri üzerinde küçük bir yerleşim kurarak; buraya memleketleri olan Erissos'un ismini vermişlerdir.⁶⁹³ Ayrıca antik Apollonia'nın surlarını restore ve tahkim ederek; dağın denizden gelecek Arap akınlarına karşı korunaklı olmasına çalışmışlardır.⁶⁹⁴ Midilli'den ve diğer yerlerden Athos'a daha birçok göçler olduğunu tahmin edebiliriz. Nitekim Athos'un yeniden iskânını takiben buraya yerleşen kolonistler yerleşimi öyle büyütmüşlerdir ki; Selânik metropoliti, Hierissos (I. Romanos Lakapenos zamanındaki adı "Kastro")'a bir piskopos tayin etmek durumunda kalmıştır.

Bizans hükümeti bu Araplara karşı patrikios unvanlı ünlü *ploimon droungariosu*/ **πλωϊμου δρουγγάριον**⁶⁹⁵ amiral Niketas Ooryphas kumandasında, üç sıra kürekli kadırgalardan (*trireme*/ **τριήρων**) oluşan bir filo sevk etti. Kardya (**Harita 20'ye bkz.**) önünde⁶⁹⁶ meydana gelen çarpışmada Bizanslılar, Giritli Arap gemilerinden 20'sini Grek ateşi kullanarak yaktılar. Bunların mürettebatları ya çarpışmada vurularak, ya yanarak ya da denizde boğularak öldüler. Sağlam kalabilen Arap gemileri ise telaş içinde kaçtılar.

Araplar bu yenilgiyle pes etmediler, aksine saldırılarını imparatorluğun daha uzak bir bölgesine; Peloponnesos (Mora Yarımadası) kıyılarına ve bitişiğindeki

⁶⁹² 50 kürekli hafif gemilerdir. Theophanes Continuatus, halkın bu gemileri sıklıkla "saktourai/ **σακτούρας**" olarak adlandırdığını söylemektedir; bkz. *Theophanes Continuatus*, s. 299.

⁶⁹³ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 53. Bu yerleşim günümüzde "Hierissos" adıyla Athonite Yarımadası'nda varlığını sürdürmektedir. **Harita 19'a bkz.**

⁶⁹⁴ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 321.

⁶⁹⁵ *Theophanes Continuatus*, s. 290.

⁶⁹⁶ *Kedrenos*, s. 227 (Vasiliev'den naklen): "περί το στόμιον του Αιγαίου παρά την Καρδίαν".

adalara taşıdılar. Gerçekten de Korinth'teki kazılarda ortaya çıkan bir miktar Girit İslâmî sikkeleri, onların bu civarda –ya saldırı ya da daha barışçıl serüvenler peşinde– en azından bir süre kaldıklarına delâlet etmektedir.⁶⁹⁷ Amiral Niketas Ooryphas, saldırı haberini alır almaz filosuyla yola çıktı; uygun bir rüzgârın da yardımıyla birkaç günde Peloponnesos'a gelebildi. Saron Körfezi'nin altındaki Kenchreai (**Harita 21'e bkz.**) Limanı'na demirlediği zaman; yarımadanın Methone, Pylos, Patras⁶⁹⁸ gibi batı bölgelerinin ve Korinth çevresinin Girit Araplarınca yağmalandığını öğrendi. Niketas bütün yarımadanın çevresini binlerce mil dolaşmanın kendisine çok zaman kaybettireceğini; iş işten geçeceğini biliyordu. Ayrıca Photios'un gönderdiği devriyeler, Peloponnesos'un güneyindeki Maleas Burnu (**Harita 22'ye bkz.**)'nu gece gündüz tutmaktaydılar; bunlar Bizans donanmasının ortaya çıkmasını bekliyordular. Bu sebeplerle Niketas Ooryphas, yapabileceğinin en iyisini yaptı: Gemilerini gece karanlığında karadan yürüterek Korinth Kıstağı üzerinden karşı koya indirdi. Bu sayede beklenmedik bir şekilde Girit filosunun önünde beliriverdi. Bu anî baskınla çok şaşırان ve paniğe kapılan Araplar karşılık bile veremedi keskin bir bozguna uğradılar. Gemilerinin bir kısmı yakıldı; bir kısmı da batırıldı. Mürettebatları da şiddetli bir kıyıma uğratıldılar. Girit filosunun amirali Photios da çarpışmada öldürüldü. Kaçarak karaya çıkmayı başarabilen gemilerdeki Müslümanlar yarımada içlerine dağıldılar. Ancak sonradan sağ ele geçirilerek korkunç şekilde cezalandırıldılar.⁶⁹⁹ Bunlara türlü işkenceler uygulandı: Niketas bilhassa dinden dönerek Müslüman olmuş eski Hristiyanların derilerini yüzdürdü. Onlara “*onlardan alınmakta olanın (derilerinin) kendilerine ait olmadığını; çünkü onların zaten kendi özgür iradeleriyle sıyrıp attıklarını (doğduklarında yapılan vaftize gönderme yapıyor)*” söylüyordu. Bazılarının derisi çok eziyet çekmeleri için tepeden tırnağa tıpkı bir elma gibi şeritler halinde

⁶⁹⁷ Bu sikkeler için bkz. Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 5.

⁶⁹⁸ Vasiliev'in işaret ettiği üzere Georgii Phrantzae, *CSHB* c. 39, s. 103'te; bu dönemde Arap akınlarının yapıldığı yerler arasında Zakynthos (**Ζάκυνθος**) ve Kephallonia (**Κεφαλληνία**)'yı da zikretmektedir. Yine s. 104'te; Araplar tarafından harap edilen Peloponnesos şehirleri arasında Patras'la beraber Klarentza (**Κλαρέντζας**)'yı da vermiştir. Ancak bunlar birer hatadır; çünkü ilk iki adanın yıkılıp yıkılması ancak 880 ya da 881 yılında gerçekleşecektir. Klarentza ise IX. yüzyılda henüz mevcut değildir; ancak çok sonraları, Frenk işgâli zamanında ortaya çıkacaktır. Bkz. Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 54, 5 no'lu dipnot.

⁶⁹⁹ *Theophanes Continuatus*, s. 299-301 ; *John Skylitzes*, s. 147-149 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 152-154 ; *Kedrenos*, s. 227-229 ; *Ioannes Zonaras*, s. 429-430 ; *Ioannis Zonarae*, Sütun: s. 49-52 ; *Georgii Phrantzae*, *CSHB* c. 39, s. 103-105 ; *Georgius Phrantzes*, *P.G.* c. 156, Sütun: 721-722.

soyuluyordu. Diğerleri ise vinç benzeri mekanizmalarla yukarıya çekilerek, sonra da hızla yüksekte aşağıya; fokurdayan zift dolu kazanlara atılarak onlara ‘karanlık ve acı dolu bir vaftiz’,⁷⁰⁰ verilmişti. (Figür 10’a bkz.) Skylitzes’in ifadesiyle Niketas bunları yaparak; ‘onların içlerinde korku uyandırdı ve bir daha Roma İmparatorluğu’na karşı bir sefer yollamadan önce iki kere düşüncelerini sağlamış oldu.’⁷⁰¹

Figür 10: Niketas Ooryphas, eline geçirdiği Girit Müslümanlarına türlü işkenceler yaptırıyor. (Kaynak: Madrid Skylitzes, fol. 98-b.)

Georgios Phrantzes (ö. 1478), Saet ve Photios’un Ege adalarına düzenledikleri akının Girit’in fethinden 47 yıl sonra meydana geldiğini kaydetmektedir.⁷⁰² Vassilios Christides ve Miles, Girit Müslümanlarının Peloponnesos’un batısına düzenledikleri bu akını kendi çalışmaları sonucu 879 yılına tarihlendirmektedirler.⁷⁰³ Vasiliev ise 873’e yerleştirmişti⁷⁰⁴ ki; bu konuda halen Vasiliev’i referans alan pek çok telif eser yazılmaktadır. Miles ayrıca Niketas Ooryphas’ın gemilerinin muhtemelen

⁷⁰⁰ *Theophanes Continuatus*, s. 301.

⁷⁰¹ *John Skylitzes*, s. 149 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 154.

⁷⁰² *Georgii Phrantzae*, *CSHB* c. 39, s. 103 ve *Georgius Phrantzes*, *P.G.* c. 156, Sütun: 721 (Vasiliev’den naklen): “χρόνων δε παραδραμόντων τεσσαράκοντα και επτά”. Bununla birlikte *Georgios Phrantzes*’in kronolojik verileri genel itibariyle hatalıdır. Örneğin *Georgii Phrantzae*, *CSHB* c. 39, s. 100’de Girit’in fethini 6340 yılına yani M. 848’e tarihlendirmiştir. Bu hatalı kronoloji, adanın Bizanslılarca yeniden zaptına kadar da devam eder.

⁷⁰³ *Christides*, *a.g.e.*, s. 162 ; a.mlf., *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 93.

⁷⁰⁴ *Vasiliev*, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 53.

Thukidides zamanındaki (M.Ö. 460-395) yoldan; yani tarihî ‘‘Diolkos’’ yolundan yürütüldüğünü tahmin etmektedir.⁷⁰⁵

Bizanslıların ardı ardına kazandıkları bu iki zafer Girit Müslümanları üzerinde öylesine etkili olmuştu ki; İmparator I. Basileios’a tam 10 yıl müddetle vergi ödeyeceklerdir.⁷⁰⁶ Giritlilerin bu vergiyi ödemelerinde ya da bu kadar uzun süre boyunca ödemelerinde hiç şüphesiz İmparator I. Basileios’un, adanın fethinden sonraki süreçte uzun zaman Girit’in nüfuzunda kalan ve Doğu Akdeniz’in denetiminde çok önemli bir yeri olan Kıbrıs Adası’na düzenlediği başarılı seferin de büyük payı vardır. Sonuçta bu olay, Girit Müslümanlarının kendi ada sularından uzaklarda yaşadığı ilk veya tek bozgun değildi. Bizans İmparatorluğu önceye nazaran hem doğuda hem de batıda hakim olan sükûneti bir nebze olsun değerlendirmesini bildi: I. Basileios, IX. yüzyılın sonlarında Kıbrıs’ı zaptederek; Müslüman Arapların Romalılara karşı düzenledikleri deniz seferlerinde filolarının buluşma noktası olarak kullandıkları bu stratejik adanın 7 yıl süreyle yeniden bir Bizans teması haline gelmesini sağlamıştır. Nitekim Kıbrıs 688 yılından; İmparator II. Justinianos (İmparatorluk Dönemi: 685-695 ve 705-711) ile Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân (Hilâfet Dönemi: 65-86/ 685-705)’ın yaptıkları antlaşmadan beri silahsızlandırılmış ve bu iki imparatorluğa da aynı miktarda haraç ödeyen (aslında Araplara biraz daha fazla) bir tarafsız bölge statüsünde siyasî varlığını sürdürmekteydi. Basileios’un Kıbrıs’ı işgâli, Bizans’ın Akdeniz’deki Müslüman hakimiyetine son verme yolundaki ilk ciddi teşebbüsü olmuştur. Bizans egemenliği altına alınan Kıbrıs Teması’nın strategosluğuna, aslen bir Ermeni olan Alexios (Ἀλέξιον ...τό γένος Ἀρμένιον) getirilmiştir.⁷⁰⁷

⁷⁰⁵ Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 5.

⁷⁰⁶ *Georgii Phrantzae, CSHB* c. 39, s. 105 ve *Georgius Phrantzes, P.G.* c. 156, Sütun: 722-723 (Vasiliev’den naklen): ‘‘και την τοιαύτην απώλειαν ἐξαίφνης παθόντες, φοβηθέντες και δειλιάσαντες ηρέμησαν του λοιπού καιρόν τίνα και φόρους τω βασιλεί Βασιλείω ἐταζαν δούναι. Καιρού παρελθόντος ἐτών ωσει δέκα τα συνήθη αυτών οι βάρβαροι πάλιν ουκ ἐπανον πράττειν και ληΐζειν τας νήσους και τους φόρους τοις βασιλεύσι κατά τας υποσχέσεις ηθέτησαν και ουκ ἐπεμπον.’’

⁷⁰⁷ *De Thematibus*, s. 40 ; Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 57, 58, 62 ; R. H. Dolley, ‘‘A Forgotten Byzantine Conquest of Kypros’’, *Bulletin de l’Academie Royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques* (5th Series), c. 34, 1948, s. 209-224. X. yüzyılda Kıbrıs’ın durumu hakkında çok önemli bir belge olan Nikolaos Mystikos’un mektupları için ayrıca bkz. *EK* 3, s. 237 v.d.

3. 1. 6. İmparator VI. (Bilge) Leon Döneminde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri (886-912)

‘‘Babdel, mübarek İmparator Leo (VI. Leo, İmparatorluk Dönemi: 886-912) zamanında bir fırtına neticesinde Peloponnesos’a çıktı. Orada (kendisine) Tessarakontapikhys (τεσσαρακοντάπηχυσ, anlamı ‘‘Dört Cubit Boyunda’’) denilen yerel strategos sağduyulu Konstantinos tarafından mağlup edilmişti. Babdel’in kardeşi Zerkounis (Ζερκουής)⁷⁰⁸, Girit’te hüküm sürdü ve o, şimdiki hükümdarın selefiydi.’’⁷⁰⁹

Genesisios’un yukarıda aktardığı üzere Peloponnesos strategosu Konstantinos Tessarakontapikhys, Girit Emîri Babdel’i karaya çıktığı Peloponnesos kıyılarında mağlup ve esir etmeyi başarmıştı. Böylelikle Girit Müslümanlarının Mora Yarımadası’nda buldukları faaliyetler meselesi ortaya çıkmaktadır.

IX. yüzyılın sonlarından itibaren Arap akınlarının şiddeti bu asrın daha erken dönemlerine nispetle azalmışsa da⁷¹⁰; İmparator VI. Leon’un taht dönemini teşkil eden geç IX. ve erken X. yüzyıllar Girit’e fazla uzak olmayan Peloponnesos için çok zorlu geçmiştir. Bu dönemde Peloponnesos denizden Müslüman akınlarının yanı sıra içeride de büyük bir felâketle; kıtlıkla mücadele ediyordu. Bu bilgileri, X. yüzyılın başlarında bölgede yaşamış meşhur *Harikalar Yaratan (ο Θαυματουργός) Aziz Argoslu Petros* (ö. 920’den hemen sonra veya 922)’un *Vitası*⁷¹¹, ndan öğreniyoruz. Bu metin, yarımadanın özellikle X. yüzyılın ilk çeyreğindeki durumu hakkında zengin bir kaynak niteliğindedir. Argos’taki yerel bir söylenceye göre korkunç kıtlık tam 3 yıl sürmüştü. Aç nüfus bol bol kaynak sularla ve otlarla, bitkilerin kökleriyle beslenerek hayatta kalmaya çalışmışlardı. Açlıktan ölenlerin çok sayıdaki cesetleri evleri, caddeleri ve yolları doldurmuştu; bu cesetleri gömecek insan kalmamıştı.

⁷⁰⁸ Hopf, Girit emîrlerine ait bu adları şöyle çevirmiştir: Σαΐτης-Şu‘ayb, Βάβδελ-Ebû Abdullah, Ζερκουής-Şirkûh. Bkz. Karl Hopf, *Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit*, Leipzig, 1867, s. 122. Alfred von Gutschmid ise Ζερκουής için Farsça’dan Arapça’ya geçmiş bir isim olan Zerkûn’u kabul eder: bkz. *Kleine Schriften*, c. 5, Leipzig, 1894, s. 434.

⁷⁰⁹ Genesisios, s. 40 ; Josephus Genesisius, s. 47-48 ; Josephi Genesisii, Sütun: 1049-1050. Ebû Abdullah’ın Mora’ya çıkışı hakkında bilgi veren tek kaynak Genesisios’tur.

⁷¹⁰ A. Bon, *a.g.e.*, s. 78.

⁷¹¹ ‘‘S. Petri episcopi Argivi historiam et sermones’’, *Nova Patrum Bibliotheca* c. 9, Editörler: Angela Mai- Giuseppe Cozza-Luzi, Roma, 1888, fasikül 3, s. 1-17 ; Konstantinos Kyriakopoulos, *Αγίου Πέτρου επισκόπου Άργους-Βίος και Λόγοι*, Εκδόσεις Ιεράς Μητροπόλεως Αργολίδος, Αθήνα, 1976 ; A. A. Vasiliev, ‘‘The Life of St. Peter of Argos...’’, s. 163-191. Vasiliev bu makalesinde *Vita*’nın, Girit Müslümanlarının Peloponnesos’a akınlar yaptıklarını açıkça kaydeden tek kaynak olduğunu özellikle vurgulamaktadır: bkz. ‘‘The Life of St. Peter of Argos...’’, s. 176.

Vita'nın ifadesine göre bu şartlar altında Aziz Petros, mucizevî lâkabına uygun şekilde; azıcık bir un ile binlerce insanı doyummuştu. Onun duâları sayesinde yiyecek yetiyordu.⁷¹² Bu anlatı bizlere, Kitâb-ı Mukaddes'e göre Hz. İsbân'ın az miktarda ekmek ve balıkla sofrasındaki binlerce mü'mini doyurduğu ünlü mucizeyi anımsatmaktadır.⁷¹³

Ülkede hal böyleyken Giritli Müslümanlar her yıl gemileriyle çevre adaları yakıp yıkıyorlar; sahil kasaba ve köylerine gelip pusu kurarak geceleri halka saldırıyorlar, yağmalıyorlardı. Direnmeye kalkışanlar katlediliyor; boyun eğenler ise esir edilerek götürülüyorlardı. Ancak “*Naupliali'nin (του άνδρός τη Ναυπλία) engin merhameti sayesinde*” Aziz Argoslu Petros'un dindarlığını ve hayırseverliğini duyan Giritli Müslümanlar; Nauplion'a giderek ellerindeki Hristiyan esirleri fidye karşılığında ona satmaya başladılar.⁷¹⁴ Hatta söylenceye göre bir keresinde Aziz Petros, Araplar tarafından Girit emîrine (τω έαυτων φυλάρχω) hediye olarak sunulmak üzere gemiyle götürülmekte olan genç ve güzel bir Hristiyan kadını mucizevî bir şekilde kurtarmıştı: Argos ahâlisi büyük hürmet gösterdikleri piskoposlarına gelerek durumu anlattılar ve ondan yardım istediler. Petros da onların ricâlarını kırmayarak duâlar etti; az zaman sonra o Arap gemisi, mü'minlerin⁷¹⁵ bir tiremesi (της τριήρους) tarafından etkisiz hale getirilerek mürettebatıyla birlikte ele geçirildi ve yakındaki bir adaya götürüldü. Esir kadın da böylece Sarazenlerin elinden kurtuldu ve özgürlüğüne kavuştu. Bir diğer ünlü deyişle mü'minler, “*Giritlilere karşı Giritli'yi oynamaşlardı.*”⁷¹⁶

⁷¹² “*S. Petri episcopi Argivi*”, 13. paragraf.

⁷¹³ *Kitâb-ı Mukaddes* Matta 14: 13-21, Markos 6: 30-44, Luka 9: 10-17, Yuhanna 6: 1-13 <https://incil.info/> (son erişim tarihi: 15.02.2017).

⁷¹⁴ “*S. Petri episcopi Argivi*”, s. 10, paragraf 14 (Vasiliev'den naklen): “*Και Κρήτες δε πειρατικάίς ναυσί χρώμενοι, αν δε ληστροκόν διαζώντες βίον, και νήσοις και πόλεσι και κόμαις ταις παραλίοις νυκτός ενεδρεύοντες και τους παρατυγχάνοντας ληιζόμενοι ους μεν των γρύζαι τολμώντων έργον εποιοούντο μαχαιραίς, τους δ' δσοι κατεπηχότες είποντο σιγή, είλκον εις δουλειαν οικτρούς πυνθανόμενοι δε τον εις άκρον έλεον του άνδρός, τη Ναυπλία καταίροντες και πίστει λαμβάνοντες και διδόντες, τους αιχμαλώτους απεδίδοσαν λύτρω. Και τούτο ποιούντες ανά πάν έτος ου διελίμπανον.*” Bkz. Vasiliev, “*The Life of St. Peter of Argos...*”, s. 175, 46 no'lu dipnot.

⁷¹⁵ Burada Hristiyanları kastetmektedir. Bizanslılara göre Müslümanlar kâfir idiler ve birçok kronikte rastladığımız üzere Hz. Muhammed (S.A.V.)'in tebliğ ettiği İslâm'ı “*Muhammed'in sözde dini*” olarak görmekteydiler.

⁷¹⁶ “*S. Petri episcopi Argivi*”, paragraf 15 (Vasiliev'den naklen): “*Κρητες προς Κρητας κρητιζοντες*”. Vasiliev makalesinde bu eski deyimini açıklayarak; Giritlilerin çok eski zamanlardan beri kötü nâma sahip olduklarını ve bu sebeple deyime eski Grekçe kaynaklarda da rastlandığını kaydetmektedir. Bkz. Vasiliev, “*The Life of St. Peter of Argos...*”, s. 173, 38 no'lu dipnot.

Fakat yeri gelmişken şunu da belirtelim; kaynaklarda Müslüman Arapların Peloponnesos'ta kalıcı olarak yerleştiklerine dair açık bir bilgi yoktur. Evet Aziz Argoslu Petros'un Vitası yarımada kıyılarının Girit Arapları tarafından sık sık saldırıya uğradığını bildirmektedir; fakat Petros'un 920'deki Konstantinopolis Konsili'ne katıldıktan kısa bir süre sonra (Bees'e göre 922 civarında veya 924'ten önce⁷¹⁷) gerçekleştiği tahmin edilen⁷¹⁸ ölümünün hemen ardından, strategos Theophylaktos (Θεοφ[υλά]κτω)⁷¹⁹ zamanında yarımadanın 3 yıl boyunca "barbarların" işgâli altında kaldığına üstü kapalı olarak değinmiştir ve isim zikretmez. Bu nedenle söz konusu barbarların Müslüman Araplar mı yoksa hemen hemen aynı dönemde Peloponnesos'u kuzeyden taciz eden Bulgarlar ya da pagan Slavlar mı oldukları meselesi belirsiz ve tartışmalıdır.⁷²⁰ Nitekim yukarıda Aegina'nın Araplarca tahribi dolayısıyla değindiğimiz Steirisli Aziz Genç Loukas'ın Vitası'na göre Aziz Loukas, Çar Symeon I idaresindeki Bulgarların 917'de Ankhialos Savaşı'nda zafer kazanmaları ve Orta Yunanistan içlerine kadar girmeleriyle 918 yılında Phokidia'ya yaptıkları bir akından kaçarak Peloponnesos'a sığınmış idi. Vasiliev ve Bon'a göre; Çar Symeon 924 yılında Bizans'la barış yapmış olmasına rağmen anakara Yunanistan'ın uzak güneybatı vilayetlerinde merkezî idareden (Bulgar Krallığı) başına buyruk hareket eden Bulgar ve Slav toplulukları çapul faaliyetlerine devam etmiş ve zaptettikleri Peloponnesos içlerinde Çar Symeon'un öldüğü 927 yılına kadar 3 yıl kalmış olabilirler.⁷²¹ Nitekim Aziz Genç Loukas ve tüm mülteciler, ancak Symeon'un ölümünden sonra akınların durulduğu Phokidia'ya dönebilmişlerdi.⁷²²

⁷¹⁷ Nikos A. Bees, "Αι επιδρομαί των Βουλγάρων υπό του τζάρου Συμεών και τα σχετικά σχόλια του Καισαρείας Αρέθα", *Ελληνικά*, c. 1, 1928, s. 348-349 ve 355.

⁷¹⁸ Vasiliev, "The Life of St. Peter of Argos...", s. 183-184.

⁷¹⁹ Bu şahıs genellikle sahip olduğu mührüyle tanınır. "Basilikos protospatharios" unvanına sahiptir. Mührü için bkz. N. A. Bees, "Zur Sigillographie der byzantinischen Themen Peloponnes und Hellas", *Vizantijskij Vremennik*, c. 21, 1914, fasikül 3, s. 90-110 ve 192-235 ; B. A. Panchenko, *Katalog Molivdovulov (Izvestiia Russkogo archeologicheskogo instituta v Konstantinopole'den yeni basım)*, Sofia, 1908.

⁷²⁰ Vasiliev, "The Life of St. Peter of Argos...", s. 171, 176-177 ; A. Bon, *a.g.e.*, s. 80.

⁷²¹ Vasiliev, "The Life of St. Peter of Argos...", s. 184 ; A. Bon, *a.g.e.*, s. 80.

⁷²² "Anonymi Vita Sancti Lucae Junioris", s. 453 (Vasiliev'den naklen): "Ου γαρ πολύ το εν μέσω και ο μεν αλιτήριος Συμεών, και πολλών αιμάτων Χριστιανών εκχύσεως αίτιος, εξ ανθρώπων γίνεται. εκδέχεται δε την τούτου αρχήν Πέτρος...ώς ευθύς χαίρειν ειπόν αιματί και πολέμοις, ειρήνην την μεθήμων εσπάσατο...ηνίκα και πάντων επί τας οικείας πόλεις τε και κόμας και τας εστίας αυτάς ανασωζομένων, και ο θεός Λουκάς εις την κατά τον Ιωαννίτζην περιπόθητον ησυχίαν ποθεινός επανήει."

Vitaya göre Aziz Petros, yaklaşan bu istilâyı daha hayattayken kehânetle haber vermişti. Buna göre Hz. İsa'nın gözde havârisi Ioannes, Petros'a rüyasında görünerek ona olacakları önceden bildirmişti. Gerçekten de o öldükten az zaman sonra bu "barbarlar", yarımadayı zaptederek 3 yıl boyunca birçok insanı katletmişler ve ülkeyi baştan başa yakıp yıkarak; önceki refaha ve düzene ait tüm izleri silmişlerdir.⁷²³

Bundan sonra Girit Araplarının 893 yılında⁷²⁴ Samos (Sisam) Adası'na saldırdıklarını ve buranın strategosu, *patrikios* unvanlı Konstantinos Paspalas (**Κωνσταντίνου πατρικίου του Πασπαλα**)⁷²⁵'ı tutsak ettiklerini görmekteyiz.⁷²⁶ Samos deniz themasının kaynaklarda ilk kez bir strategosu zikredildiğinden hareketle John Wortley, bu themanın; Giritli korsanların tehdidine karşı koymak için imparatorluk idaresince yeni tesis edildiği fikrindedir.⁷²⁷ Bu saldırı sırasında Girit Müslümanları üç de manastırı yerle bir etmişlerdir ki; bu manastırlar daha sonra X. yüzyılın ortalarında Latroslu Aziz Genç Pavlos (ö. 955) tarafından onarılmışlardır.⁷²⁸

Gelelim VI. Bilge Leon döneminin Müslümanlar lehine belki de en sarsıcı gelişmesine; yani Selânik'in Müslümanlarca zaptı ve yağmalanmasına (31 Temmuz 904)⁷²⁹. X. asrın başındaki bu çok önemli olaya dair tartışmasız en sağlıklı ve ayrıntılı bilgileri, olayın görgü tanıklarından ve Araplar tarafından Selânik'te tutsak

⁷²³ "S. Petri episcopi Argivi", s. 13, paragraf 19 (Vasiliev'den naklen): "ὡς ἐπὶ τῷ τέλει Θεοφυλάκτου ὀλεῖται ἡ Πελοπόννησος...τῶν βαρβάρων μετὰ μικρὸν κατασχόντων τὴν νησον ἐφόλοις ἔτεσι τρισί, καὶ τοὺς πλείους διεργασμένων, καὶ πάντα ληισαμένων τὰ αὐτῆς καὶ πεδίον ἀποφηνάντων ἀφανισμοῦ ὡς μηδέτι τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας ἰχνηέεισε ὄραν, ἢ τῆς τῶν τότε ἀνθρώπων εὐταξίας καὶ καταστάσεως."

⁷²⁴ Symeon Magistros, s. 701'de Samos saldırısı için İmparator Leon'un üçüncü taht yılını (889) işaret etmişse de bu bilgi yanlıştır. Hamartolos Continuatus'un, kroniğinde Patrik I. Stephanos (ö. 893)'un ölümünden önceye yerleştirdiği bu olay için bugün 893 dolayları daha fazla kabul görmektedir. Bkz. Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 159, 4 no'lu dipnot. Wortley de 891-893 arasına yerleştirir: bkz. *John Skylitzes*, s. 169, 24 no'lu dipnot.

⁷²⁵ *Kedrenos*, s. 253.

⁷²⁶ *Hamartolos Continuatus = Georgios Monakhos*, s. 852 (Vasiliev'den naklen): "καὶ ἐπολιορκήθη ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν ἢ Σάμος τό κάστρον, αἰχμαλωτισθέντος καὶ τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ τοῦ Πασπαλα." *Theophanes Continuatus*, s. 357 ; *Symeon Magister*, s. 701 ; *Kedrenos*, s. 253 ; *John Skylitzes*, s. 169 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 175.

⁷²⁷ *John Skylitzes*, s. 169, 24 no'lu dipnot.

⁷²⁸ "Vita S. Pauli Iunioris in Monte Latro", *Analecta Bollandiana*, c. 11, Bruxelles, 1892, s. 67 veya Milet Wiegand, *Der Latmos*, Berlin, 1913, s. 120 (Vasiliev'den naklen): "οἷς καὶ τὰς ποτὲ μὲν οὐσας ἔκει τρεῖς λαύρας, ὑπὸ δὲ τῶν υἰῶν τῆς Ἀγαρήδη καταβληθείσας, παρήνεσέ τε καὶ ἐπεισεν αὐθις ἀναστήναι."

⁷²⁹ Bu konuda bkz. H. Gregoire, "Le Communiqué Arabe sur la Prise de Thessalonique (904)", *Byzantion*, c. 22, Bruxelles, 1953, s. 373-378.

edilerek gemilerle götürülen sayısız Hristiyandan biri olan Ioannes Kameniates'in ‘‘Selânîk'in Zaptı’’⁷³⁰ adlı eserinden ediniyoruz. Kameniates, kendi ifadesine göre o tarihte Selânîk'te bir papaz ve *kouboukleisios*⁷³¹ idi. Çalışma konumuzu ilgilendiren önemli yerlerde Kameniates'in bu uzun soluklu eserinden istifade edeceğiz; fakat konuya bir giriş yapmış olmak için Skylitzes'in kitabında yer verdiği özet aktarımı aynen sunalım:

‘‘Haceroğulları Bulgarların, akınlarıyla Romalıları yıpratıklarını öğrendikleri zaman bir filo hazırladılar ve onu Roma sahillerine gönderdiler. Filoya kumanda etmesi için dönme bir Hristiyan olan Attalialı⁷³² Leo (Λέοντα τόν Ἀτταλέα)’yu tayin ettiler. (Leo) daha önceden Trablus (Trablusşâm)’ta yaşamıştı ve ‘‘Tripolites (Τριπόλιε/ Trabluslu)’’ olarak tanındığı ismi böyle almıştı. Trabluslu'nun haberleri imparatora Boaitios'un Çarşısı'nda ulaştı; (ki imparator) protovestiariosu Khristophoros (Χριστοφόρου)’un manastırının ithâf töreni için oraya gitmişti. Haberciler (şunu da) eklediler; saldırının hedefi başkent kendisiydi, daha azı değil. İmparator o zaman filo droungariosu olan Eustathios (Εὐστάθιον)’u bir filo ile gönderdi; fakat (Eustathios) Trablusluya karşı duramayarak eli boş döndü. Hacerîler onu Hellespontos Boğazı içlerine; Parion (Παρίον)⁷³³’a kadar takip ettiler. Bu, imparatora rapor edildiğinde (imparator) umutsuzluğa ve tereddüde kapıldı. Deniz kuvvetlerini protoasekretis Himerios (Ήμερίω)’a devrederek; onu Trabluslu’ya karşı gönderdi. Himerios, Abydos (bugünkü Nara Burnu)’u geçerek Ege Denizi’ne yelken açtı ve Strobilos (bugünkü Aspat) açıklarında demirledi. Sonra İmbroz (İmroz)’a gitmek üzere yelken açtı; Samothrake (Semadirek)’i geçti ve

⁷³⁰ Bkz. 541 no’lu dipnot. Alexander Kazhdan, bazı nedenlerle Kameniates'in görgü tanıklığından ve eserinin orijinalliğinden kuşku duymaktadır; bkz. Alexander P. Kazhdan, ‘‘Some questions adressed to the scholars who believe in the authenticity of Kameniates’ Capture of Thessalonica’’, *Byzantinische Zeitschrift*, c. 71, 1978, s. 301-314.

⁷³¹ ‘‘Κουβουκλείσιος’’, Bizans’ta özellikle İstanbul Patrikliği hizmetindeki kilise muhasebecisi idi.

⁷³² Selânîk’i zapt ve yağma eden Müslüman donanmasının tecrübeli amirali, aynı zamanda Trablus valisi Leo (Arapça kaynaklarda غلام زرافة/ *Gulâm Zurâfa*; bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 117 ; el-Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve l-İşrâf*, Tahkik: Abdullah es-Sâvî, Kahire, 1938, s. 153 ve Editör: M. J. De Goeje, Brill, Leyden, 1894, s. 180 ; a.mlf., *Mürücü’z-Zehab ve Me’âdinü’l-Cevher fî-Tühafî’l-Eşrâf mine’l-Mülûk ve Ehli’d-Dirâyât*, Tahkik: Kemal Hasan Mer’î, Beyrut, 2005, c. 1, s. 241 ve Fransızca tercümesi *Les Prairies d’Or*, Editör: C. Barbier de Meynard, Paris, 1863, c. 2, s. 318-319.) aslen Kıbyriot deniz temasının baş liman şehri olan Antalya’nın Mardaitlerinden idi. Onun genç yaşta Araplarca esir alınarak Müslüman olduğu ve zamanla orduda yükseldiği sanılmaktadır. Trabluslu Leo için ayrıca bkz. ‘‘Leo of Tripoli’’ maddesi, *ODB*, c. 2, s. 216.

⁷³³ Bugünkü Çanakkale Boğazı girişinde; Marmara’nın güney kıyısı üzerinde bir başpiskoposluk merkezi idi.

Thasos (Taşoz) Limanı'nda düşmanı buldu. Ancak düşmanın hem sayı hem de güç olarak üstünlüğünü görünce üzerlerine gitmeye cesaret edemedi. Yönünü tam tersine çeviren Trabluslu, sonra Selânik'e geldi. Şehri kuşattı ve ele geçirdi; (Bizanslı) kumandan Leo Khatzilakios (Λέοντος...Χατζιλάκιος)'u tutsak etti. Çok kan döküldü ve pek çok insan köleliğe düştü.'⁷³⁴

Selânik'e gelen Müslüman filusunun mahiyetine dair ayrıntıları Ioannes Kameniates'ten öğreniyoruz. Kameniates, Müslümanların "her biri bir şehir kadar büyük ve iyi donatılmış 54 kadar gemi" ile geldiklerini kaydetmektedir.⁷³⁵ Trablusşâm valisi Leo'nun kumanda ettiği filoda Suriye donanması dışında Mısır donanması ve Mısır kuvvetleri içinde komşu Etiyopyalılardan bir birlik de yer almaktaydı: "...Bu gemiler katiller, gözü dönmüşler, Suriye'de oturan İsmâîlîler (Ισμαηλιτων) ve ülkeleri Mısır (Αίγυπτίους)'a sınır komşusu olan; hayvanî, adam öldürme ve korsanlıkta çok hünerli, kana susamış herifler takımı olan Etiyopyalılardan (Αιθίοπων) oluşan karışık bir kalabalık ile mürettebatlandırılmışlardı..."⁷³⁶ "...Tam esir alındığımız anda beşimiz beraberdik ve şimdi Mısır filosu kumandanına ait bir gemideydik."⁷³⁷

Sudan (Nûbe) tarihi ve İslâmî dönemde Mısır-Sudan münasebetleri üzerine de çalışmış olan Vassilios Christides'e göre; Kameniates'in eserinde Etiyopyalılar olarak zikredilen topluluk, Mısır ile müşterek sınırlara sahip Nûbe'den gelen Sudanlı askerlerdir. Christides bu siyahî birliklerin, Nûbeliler ile Mısır Müslümanları arasında 31/ 652 yılında yapılan bir antlaşma yani "bakt (Türkçe *pakt*)"⁷³⁸ gereğince Mısır'a düzenli olarak gönderilen Sudanlı savaşçılar veyahut Mısır'a yerleşerek orduya katılmış Müslüman Sudanlılar olduğu fikrindedir.⁷³⁹

Selânik'in zaptedilerek yağmalanmasından sonra; Müslümanların alınan tutsaklarla birlikte uzun dönüş yolculuğu boyunca başlarından geçenleri, yine bu

⁷³⁴ John Skylitzes, s. 176-177 ; Ioannis Scylitzae, s. 182-183.

⁷³⁵ Gemilerin büyüklüğüne bakılacak olursa bunlar daha önce söz ettiğimiz "kumbaria" cinsinden gemiler olabilirler.

⁷³⁶ John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, s. 32-33.

⁷³⁷ John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, s. 107. Bu hususta yine bkz. Giannis Tsaras, "Νικολάου Πατριάρχου ομιλία εις την άλωσην της Θεσσαλονίκης", *Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη, 1940, c. 1, s. 244: "...δυσσεβής έφοδος έξ Ασσυρίων σύμμεικτος και Αιγυπτίων...".

⁷³⁸ F. Y. Hasan, *The Arabs and the Sudan*, Khartoum, 1973, s. 22. Sözü edilen "bakt"ın metni için bkz. el-Makrîzî, *el-Hitât*, c. 1, s. 199-202.

⁷³⁹ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 85.

tutsaklar arasında bulunan Kameniates'in eserinden takip ediyoruz. Kameniates'in ifadesine göre; Trabluslu Leo dönüş yolunda bir Bizans filosuyla karşılaşmaktan özenle kaçınarak sürekli rota değiştirmiş ve dolambaçlı yollar izleyerek bir dizi liman ve adaya; bu arada Patmos, Naxos ve ardından dost ülke Girit'e de uğramıştır. Burada geçen bir ifadeden, Naxos Adası'nın o tarihte Giritlilere haraçgüzâr olduğunu da öğreniyoruz. Buna göre Naxos ahâlisi, adaya gelen Leo'nun kaptanlarına armağanlar sunmuşlar ve yolculuk için ihtiyaç duyacakları erzak ve malzemeyi temin etmişlerdi.⁷⁴⁰

Kameniates, Müslüman filusunun Zontarion'dan karaya çıktıkları Girit'te tam 12 gün konakladıklarını bildirmektedir.⁷⁴¹ Bu süre zarfında Araplar, Selânik'ten aldıkları yüklü ganimet mallarının ve esirlerin kapsamlı bir sayımını yapmışlar ve bunları aralarında taksim etmişlerdir.⁷⁴² Buna göre Müslümanlar, yakında gerçekleşmesi beklenen esir mübadelesi için; Kameniates ve ailesinin de dahil olduğu⁷⁴³ nispeten seçkin bir grubu kendilerine ayırmışlardı. Bunların dışında kalan satılık esirlerin toplamı ise tam 22.000 kişi idi.⁷⁴⁴ Bu esirlerin önemli bir kısmını Giritli Müslümanlar satın almışlardı. Kameniates, açıkgözlü olarak tabir ettiği Giritlilerin, çok eskiden beri uygulanan bir adet uyarınca satın aldıkları tutsaklar üzerinden nasıl kârlı bir yatırım yaptıklarını da anlatır: Buna göre Girit Arapları esir mübadelesi olacağı zaman, Suriye'dekinden farklı olarak, ellerindeki Bizanslı esirleri Müslüman esirlerle değiş-tokuş etmek için daha önce köle tüccarına ödemiş oldukları fiyatın iki mislini karşı taraftan (tutsağı geri alacak Bizanslılardan) talep ediyorlardı. Böylece kısa zamanda ciddi kazanç elde etmiş oluyorlardı.⁷⁴⁵

Müslüman filosu fırtına mevsimi yaklaştığından Suriye'ye dönmek için acele etti. Yolculuk hazırlıkları çabucak tamamlanarak Girit'in hemen karşısındaki küçük Dia Adası'na uğradıktan⁷⁴⁶ sonra; açık denizden doğruca Kıbrıs'taki Paphos Limanı'na geldiler. Oradan da "Kutsal Haçın Yüceltilmesi" yortusunun olduğu 4

⁷⁴⁰ John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, s. 114-115.

⁷⁴¹ John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, s. 122-123.

⁷⁴² John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, s. 116-121.

⁷⁴³ Erkek kardeşinin karısı yani yengesi de Giritlilere satılanlar arasındaydı: John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, s. 122-123.

⁷⁴⁴ John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, s. 120-121.

⁷⁴⁵ John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, s. 123.

⁷⁴⁶ John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, s. 122-125.

Eylül 904 günü Trablusşâm'a ulaştılar.⁷⁴⁷ Esir mübadelesi için ayrılan tutsaklar ise Tarsus'a sevkedildiler.

Vasiliev, Miles ve Canard, Leo'nun filusunun Girit'e gelerek esirleri burada satmalarından yola çıkarak; Girit'le Suriye arasında bir ittifakın mevcut olduğu ve hattâ Selânik'e yapılan seferde Girit donanmasının da yer aldığı zannına kapılmışlardır.⁷⁴⁸ Oysa Leo'nun Selânikli esirleri Girit Araplarına satması, Giritlilerle herhangi bir ittifaka delil oluşturamayacağı gibi aksine Leo'nun filosu ganimet yüklü olarak Girit'e geldiği zaman; Giritliler hazırlıksız yakalanarak şaşırılmışlar ve hattâ başta onları Bizans donanması zannederek korkmuşlardır: “...*Biz seyrederken Giritliler bizi farkettiler –Aslında onlar bizi, biz daha çok açıktayken zaten fark etmişlerdi– ve başta bizi, adalarına doğru gelmekte olan bir Roma filosu zannetmişlerdi. Sonuçta bir saldırıya karşı hazırlıksız olduklarından dolayı şiddetle alarmına geçmişlerdi. Ancak biz yaklaşınca ve gemilerdeki amblemleri tanıdıklarında oraya geldiler ve dindaşlarını kucak açarak karşıladılar.*”⁷⁴⁹ Bu durumda Giritlilerin, Trabluslu Leo'nun seferinden haberdar dahî olmadıkları düşünülebilir.

Yukarıda Skylitzes'in kaydettiği gibi; Trabluslu Leo idaresindeki birleşik Müslüman filusunun gücü ve azâmeti karşısında Bizans amiralleri Eustathios ve Himerios, düşmanla karşılaşmaktan imtinâ etmişler ve onları uzaktan takiple yetinmişlerdir.⁷⁵⁰ Nitekim Leo ve filosu, o sırada Taşoz'da bulunan Himerios'tan bir girişim görmeyince rahatlıkla yola devam etme ve Selânik'e yönelme cesaretini göstermişlerdir. John Wortley, Girit filusunun katılımının söz konusu olmadığını bilincinde olmakla beraber; Bizans deniz kuvvetlerinin duydukları çekinceye dikkat çeker. Dolayısıyla bu Müslüman filusunun sıradışı büyüklükte olduğu; Leo'nun Suriye filosu ile müttefik Mısır filusunun yanında bir ihtimal Damianos (Δαμιανός)'un Tarsus⁷⁵¹ filusunun da harekâta yer almış olabileceği fikrindedir.⁷⁵² Buna karşın kaynaklarda bu düşüncüyü destekleyecek herhangi bir veriden yoksunuz.

⁷⁴⁷ John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, s. 128-129.

⁷⁴⁸ Canard, *a.g.m.*, s. 1084: “...demonstrates the agreement which existed between Crete and Syria.” Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 157 ; Miles, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 9.

⁷⁴⁹ John Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, s. 114-115.

⁷⁵⁰ *Kedrenos*, s. 262.

⁷⁵¹ Kaynaklarda Sür (Τύρον/ Tyre) emiri olarak da geçer: bkz. *John Skylitzes*, s. 196-197 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 202 ; *Theophanes Continuatus*, s. 388.

⁷⁵² *John Skylitzes*, s. 177, 79 no'lu dipnot.

Selânik yağmasının binlerce kurbanından biri olan Kameniates'in, ailesine büyük korkular ve acılar yaşatan; üçüncü çocuğunun denizde boğularak ölmesine ve yengesinin Arapların eline düşmesine sebep olan –özelde– Trabluslu Leo'yu – genelde ise tüm Müslümanları– ve kuvvetlerini yağmacı-çapulcu, tahrip ve yıkımdan başka bir amacı olmayan, kana susamış vahşî korsanlar olarak görmesi ve betimlemesi tabiidir. Ancak Christides'e göre; ne 299/ 912'de Kıbrıs'ı yağmalayan Tarsus Emîri Damianos'un ne de M. 904'te Selânik'i yağmalayan Trabluslu Leo'nun faaliyetleri basit korsanlık talanları olarak nitelendirilemez. Bunlar bağımsız birer macera değil; Bizans İmparatorluğu'nu zayıflatmak amacıyla Abbâsîler tarafından sistemli olarak uygulanan yıpratma savaşının parçaları idiler. Nitekim Bizanslıların 238/ 853'te –ve sonra birkaç kez daha– Dimyât şehrine ve 297/ 910'da Suriye limanlarına düzenledikleri saldırılar da aynı karşı politikanın ürünleriydiler.⁷⁵³

Hagiografik metinlerden öğrendiğimize göre Sicilyalı Aziz Genç Elias (ö. 903), Selânik'e yapılan bu saldırıyı Naupaktos'ta bulunduğu sırada kehânette bulunarak önceden bildirmişti.⁷⁵⁴

Bundan sonra –ve aslına bakılacak olursa İmparator VI. Leon döneminin sonuna dek– Bizanslıların Adalar Denizi'nde Müslümanlara karşı elde ettikleri tek başarı, yukarıda Trabluslu Leo'nun Müslüman filosuna karşı sevkedildiğini zikrettiğimiz; 905 yılında “logothetes tou dromou” yani imparatorluk filosu amiralliğine getirilen patrikios Himerios'un Khios (Sakız) Adası açıklarında bir Müslüman filosunu mağlup etmesidir. Bu çarpışma 905 veya 906 yılının⁷⁵⁵ 6 Ekim'inde; Aziz Thomas'ı anma gününde meydana gelmiştir.⁷⁵⁶

Bizans hükümeti; Girit, Trablusşâm ve Tarsus emîrlikleri yoluyla Abbâsîler adına Doğu Akdeniz'de denetimi tamamen ellerine geçirmiş bulunan Müslümanlara karşı birtakım tedbirler alınması gerektiğini iyi biliyorlardı. Bu doğrultuda İmparator I. Basileios tarafından Kıbrıs üzerinde sağlanan Bizans hakimiyeti de çok kısa sürmüştü. 297/ 910 yılında Bizanslılar, amiral Himerios (el-Mes'ûdî'de “فارس/

⁷⁵³ Christides, *a.g.e.*, s. 168 ve idem., *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 78 ve 83.

⁷⁵⁴ G. da Costa-Louillet, *a.g.m.*, s. 107.

⁷⁵⁵ R. J. H. Jenkins, “Leo Choerosphactes and The Saracen Vizier”, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, London, 1970, s. 172-173.

⁷⁵⁶ *Theophanes Continuatus*, s. 371-372 ; *Symeon Magister*, s. 710 ; *Hamartolos Continuatus = Georgios Monakhos*, s. 866-867.

Fâres’’⁷⁵⁷) idaresinde Suriye kıyılarına bir sefer düzenlediler. Başarı sağlanan harekâta Bizanslılar, el-Kubbe ve Laodikea’yı zaptederek yağmaladılar. Aynı yaz harekât sırasında Himerios, Kıbrıs’a da çıkarak adanın Müslümanlarından bir kısmını katletmiştir ki bu sırada Himerios’un Kıbrıslı Hristiyanlardan da destek görmüş olduğunu; Konstantinopolis Patriği Nikolaos Mystikos (ö. 15 Mayıs 925)’un Abbâsî Halifesi el-Muktedir Billah (Hilâfet Dönemi: 295-320/ 908-932)’a yazdığı bir mektuptan öğreniyoruz.⁷⁵⁸ Nitekim Kıbrıs halkının çoğunluğunu Bizanslı tebaa teşkil etmekteydi.

Bizans hükümeti, Suriye kıyılarına ulaşmak üzere başkentten yola çıkarılan Bizans filosunun amirali Himerios’un yanında; Midillili Azize Theoktiste’nin Vitası’nı kaleme aldığını yukarıda zikrettiğimiz Niketas Magistros’u da Girit emîrine elçilik vazifesiyle göndermiştir. (905 ?) Amaç, Girit Müslümanlarının bu harekât sırasında tarafsızlıklarını temin etmek ve Girit ile Suriye ve Tarsus emîrleri arasında yapılabilecek olası bir antlaşmaya engel olmaktı. Onun Vita’da kaydettiğine göre; amiral Himerios’un mâiyetinde bu sefere katılmasındaki bir başka gaye ise, Himerios’un tecrübesinden yararlanarak askerî konularda kendisini geliştirmesini sağlamaktı: “–Söylediğim gibi– kısmen onunla birlikte sefer yapmak ve annesinin yanında bir tay misali, onun yanında en iyi stratejilerde ustalaşmaya doğru sıçrayarak kumanda taliminde ilerleme kaydetmek –son imparatorumun niyeti böyle olduğundan–; kısmen de Girit’in Arap fatihlerine bir elçi olarak hizmet etmek için (Himerios’la birlikte) gönderilmişim.”⁷⁵⁹ İşte Magistros, Azize Theoktiste’nin hikâyesini, bu deniz yolculuğu sırasında uğradığı Paros Adası’nda tesadüfen tanıştığı keşiş Symeon’dan dinleyerek sonradan yazıya dökecektir. Elçi Niketas Magistros’un Girit ziyaretinin bir başka amacı da, 904’teki saldırıdan sonra Trabluslu Leo’nun Giritlilere sattığı Selânikli esirlerin fidye karşılığı kurtarılarak; Müslüman esirlerle mübadelesini (**ἀλλάγιον**) ayarlamak idi.⁷⁶⁰ Yine Bizans elçileri, Müslüman

⁷⁵⁷ el-Mes’ûdî, *Mürûcû’z-Zeheb*, c. 4, s. 246 ve *Les Prairies d’Or*, c. 8, s. 282.

⁷⁵⁸ Bkz. s. 243.

⁷⁵⁹ *Acta Sanctorum Novembris IV*, s. 226 ; *Holy Women of Byzantium*, s. 103 (Vasiliev’den naklen): “ἔστελλόμεν, τοιγαροῦν, τούτο μὲν, ἐκεῖνον συστρατευόμενος καὶ προβιβαζόμενος εἰς τὸ πρακτικὸν τῆς στρατηγίας, οἷα πῶλος μητρί πρὸς τὰ γενναιότατα τῶν στρατηγημάτων συσκαίρων (οὕτω γὰρ ἦν ὁ τοῦ μακαρίστου μου βασιλέως σκοπός) τούτο δε, πρεσβευόμενος πρὸς τοὺς τὴν Κρήτην ἔχοντας Ἀραβας.”

⁷⁶⁰ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 95.

topraklarında vergiye tâbi tutulmadan serbest ticaret yapma imtiyazına da sahiptiler.⁷⁶¹

Görüşmelerin gizlilik içinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Bizans imparatoru; Kibyriot deniz theması strategosu, Attalia Mardaitlerinin katepanosu ve Kıbrıs Hristiyanlarının o dönemdeki arkhonu olan protospatharios Leon Symbatikios ile yaptığı yazışmalarda onlara, bölgelerindeki hiçbir şüpheli şahsın Suriye'ye gitmesine izin verilmemesine dair kesin emirler vermişti. Nitekim her an birisi, Bizans'ın anî saldırı planları hakkında Suriye'deki Müslümanlara haber verebilirdi.⁷⁶² Ayrıca Leon Symbatikios Tarsus'a, Kilikya sınır vilayetine (Arap Suğûr'u)⁷⁶³, Trablusşâm'a ve Laodikea'ya güvenilir elçiler göndererek; Arapların bir planları olup olmadığını öğrenecekti. Vasiliev bu diplomatik teşebbüslerin Bizans adına mutlu sonlanmadığını ve Girit Müslümanlarının Suriyelilerle ittifak halinde olmayı sürdürdüklerini yazmışsa⁷⁶⁴ da; gerçekte müzakerelerin neticesiyle ilgili herhangi bir yorum yapmamız mümkün değildir. Nitekim kaynaklarda Giritlilerin, Suriye kıyılarına saldıran Bizanslılara karşı herhangi bir girişimleri söz konusu edilmemektedir.⁷⁶⁵ Fakat Christides, bu durumu Bizans'ın Giritlilerle anlaşmasından çok; Girit ile Suriye Müslümanları arasında aktif anlamda bir ittifakın zaten hiçbir zaman varolmamasına bağlamaktadır. Onun savunduğu görüş; Suriye donanmalarının, daimâ Toros cephesinde süren kara savaşlarına uygun olarak hareket ettikleridir.⁷⁶⁶ Açıkçası kaynaklarda bu düşünceyi çürütebilecek bir örnek aktarım da yoktur. Trabluslu Leo'nun Selânik dönüşü Girit'e uğraması ise, yukarıda da söylediğimiz gibi bir ittifaka değil; ancak bir tarafsızlığa yani dindaş iki beyliğin “neutral (nötr)”liğine kanıt oluşturabilir.

⁷⁶¹ Christides, *a.g.e.*, s. 167.

⁷⁶² Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, CSHB c. 16, Editör: I. Reiske, Bonn, 1829, s. 660 (Vasiliev'den naklen): “ιστέον, ότι εδέξατο ο τε Κιβυρραιώτης, και ο κατεπάνω των Μαρδαϊτών Ατταλίας και ο Λέων του Συμβατικής, ίνα έχωσιν ασφάλειαν και ακρίβειαν, και μη παραχωρώσιν τίνα των άγνωρίστων προς Συρίαν απελθειν, και δι αυτών αποκομισθίηναι εις Συρίαν τα από Ρωμανίας μανδάτα.”

⁷⁶³ Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, s. 657 (Vasiliev'den naklen): “εις τε κόλπον της Ταρσού και εις τα Στόμια.” Yunanca “τά Στόμια” sözcüğü gerçekten de “ağız, dudaklar”, dolayısıyla “sınır, hudut bölgesi” anlamlarına gelen Arapça “ثغر” (sağr)’ın çoğulu olan “ثغور” (suğûr)’ sözcüğünü karşılamaktadır. Bkz. Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, CSHB c. 17, Editör: I. Reiske, Bonn, 1830, s. 777-778.

⁷⁶⁴ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 210.

⁷⁶⁵ R. J. H. Jenkins, “The Date of Leo VI’s Cretan Expedition”, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, s. 277-278.

⁷⁶⁶ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 94.

Suriye sahillerinden kayıpsız dönen Himerios, Girit'e büyük darbe vuracak yeni bir deniz seferi için hazırlanmaya başladı.⁷⁶⁷ Yapılan muazzam hazırlıklar ve seferin giderleri için harcanan paralar göz önüne alındığında; bu teşebbüsün ciddiyeti daha iyi anlaşılacaktır. ‘‘İsâ'nın sevgilisi İmparator Leon'un taht döneminde ‘Tanrısız Girit’e karşı *logothetes tou dromou* ve soylu Himerios’la birlikte sevkedilen birliklerin tertibi, sayısı, silah ve cephane donanımı, ödeme miktarı’’⁷⁶⁸na dair resmî raporlar, Konstantinos Porphyrogenitos’un ‘‘*De Cerimoniis*’’inde verilmiştir.⁷⁶⁹ Kitapta verilen sayılar arasında yazım hataları, işlem yanlışları ya da bazı eksiklerden kaynaklanan tutarsızlıklar fazlaca olduğundan burada sunmamız mümkün olmadığı gibi; bu verilerin düzenli ve isabetli bir tespiti başlı başına müstakil bir çalışma konusudur. Ancak Makrypoulias’ın, makalesinde bu sayısal veriler üzerinde titizlikle durduğu ve diğer modern tarihçilerin elde ettikleri sonuçlarla da karşılaştırdığı görülmektedir. Bu yüzden onun tespit ettiği rakamları aktarmakta bir sakınca görmüyoruz: Sefer katılan kuvvetler, 100’ü imparatorluk filosu ve 77’si thema filolarından olmak üzere 177 parça savaş gemisi ile toplamda 5937 adamdan oluşmaktaydı. Seferin maliyeti, sadece yapılan ödemelerle 239.128 *nomismatayı* bulmaktaydı.⁷⁷⁰ Tsougarakis, tüm harcamalar dahil toplam 270.002 miktarını vermiştir.⁷⁷¹ Daha sonraları Theophanes Continuatus, eserinde Girit’in 961’de geri alındığı son seferi aktarırken; imparatorlar VI. Leon ve VII. Konstantinos Porphyrogenitos zamanında Girit seferleri için hazineden ne büyük harcamalar yapıldığını şu sözlerle bildirmiştir: ‘‘...*Bilhassa hatırası aziz İmparator Leon ve*

⁷⁶⁷ *Theophanes Continuatus*, s. 474.

⁷⁶⁸ Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, s. 651 (Vasiliev’den naklen): ‘‘*Ηγενομένη εξόπλισις και έξοδος και το ποσόν τις ρόγας και του λαού αποσταλέντος κατά της θεολέστου Κρήτης μετά του πατρίκιου Ημερίου και λογοθέτου του δρόμον επί Λέοντος του φιλοχρίστου δεσπότης.*’’

⁷⁶⁹ Himerios’un Girit seferine dair aktarımlar için bkz. Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, s. 651-664.

⁷⁷⁰ Makrypoulias, *a.g.m.*, s. 351-352. *Nomisma*, geleneksel olarak yaklaşık 4.5 gram altın ağırlığındaki sikkelerdi. İmparator II. Nikephoros Phokas (İmparatorluk Dönemi: 963-969) döneminde ise *tetarteron nomisma* adı verilen daha hafif (4.05 gr) altın sikkeler basılacaktır. 1 *litrai*, 72 *nomisma*; 100 *litrai* de 1 *kentnarion* etmekteydi.

⁷⁷¹ (Makrypoulias’tan naklen) Tsougarakis, *a.g.e.*, s. 54.

Porphyrogenitos zamanlarında ne kadar çok para ve insan hayau boşa harcandı!,⁷⁷²

Harekât öncesi Mart 911⁷⁷³,de Bizans hükümeti, Kıbrıot deniz teması strategosunun temin edeceği 2 adet *chelandia* ve Attalia Mardaitlerinin katepanosundan temin edilecek bazı silahlı gemileri doğuya sevketmiştir.⁷⁷⁴ Amaç, gidilecek kesin yolu tespit etmek; sefer arefesinde Suriye kıyılarındaki son durumu incelemek ve eğer varsa Suriye Müslümanlarının planları hakkında istihbarat toplamaktı. Doğudaki Müslümanların Konstantinopolis'te yürütülen hazırlıklardan haberdar olup olmadıklarından ve harekât sırasında Girit'in yardımına gelip gelemeyeceklerinden emin olmak istiyorlardı. Gerçekten de çağdaş coğrafyacı İbn Havkal'ın eserinde; o sırada Bizans tüccarlarının Akdeniz'deki Müslüman limanlarına çok sık gelmeye başladıklarına ve yazarın, bunların Bizans'a haber taşıdıklarına dair duyduğu kuşkuya ilişkin atıflar bulmaktayız.⁷⁷⁵ Christides hem Müslümanların hem de Bizans'ın, bilhassa sınır boyunda yaşayan ve hem Arapça hem de Yunanca konuşabilen iki dilli insanlardan casus olarak yararlandıklarını zikretmekte; hattâ Ege adalarında bulunan bazı kalelerin Müslüman casuslarla işbirliği eden Bizanslı hainler tarafından zaptedildiğini kaydetmektedir.⁷⁷⁶

Laodikea önceki yıl harap edilmişti ve Tarsus Emîri Damianos, o sıralarda muhtemelen Tzamandos (**Τζαμανδός**)⁷⁷⁷,a seferle meşguldü.⁷⁷⁸ Dolayısıyla görünürde Bizans adına endişe edilecek bir durum yoktu. Kesin tarihi tartışmalı olmakla beraber; kaynaklara bakılacak olursa muhtemelen 911 yazında başlatılan sefer, aynı yılın Ekim ayında (**Οκτωβρίω**)⁷⁷⁹ Bizans adına bir faciayla sonuçlandı. Esasında Girit'teki uzun harekâta niçin son verilerek Bizans filosunun çekildiğini bilmiyoruz; ancak geçmiş tecrübelere benzer başarısızlıklar yaşanmış olabilir. Ayrıca

⁷⁷² *Theophanes Continuatus*, s. 474 (Vasiliev'den naklen): ‘‘μάλιστα επί του ευσεβούς τη θεία λήξει Λέοντος Βασιλέως και του πορφυρογεννήτου Κωνσταντίνου, οσα χρήματα και λαός ανήλωτο και απώλετο.’’

⁷⁷³ Vasiliev'e göre Mart 910; *a.g.e.*, c. 2/1, s. 205.

⁷⁷⁴ Bu hususta bkz. Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, s. 657.

⁷⁷⁵ İbn Havkal, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Editör: M. J. de Goeje, Leyden, 1873, s. 197.

⁷⁷⁶ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 79-80.

⁷⁷⁷ İç Anadolu'da bugünkü Kuşkalesi.

⁷⁷⁸ Jenkins, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, s. 278, 8 no'lu dipnot.

⁷⁷⁹ *Theophanes Continuatus*, s. 376 ; *Symeon Magister*, s. 715 ; *Hamartolos Continuatus = Georgios Monakhos*, s. 870 (Vasiliev'den naklen): ‘‘οκτωβρίω δε μηνί γεγνε πόλεμος ναυμαχικός Ιμερίου λογοθέτου μετά Δαμιανού και Λέοντος των Αγαρηνών...’’.

seferden önce alınan sıkı tedbirlere rağmen bir buçuk yıldan az bir süre içinde toparlanmayı başaran Müslüman filoları tekrar hareketlenmişlerdi. Tarsus Emîri Damianos ve Trabluslu Leo idaresindeki yaklaşık 300 gemilik Müslüman filosu, Himerios kumandasındaki birleşik Bizans filosunu Adalar Denizi'nde tam anlamıyla imhâ etti. Vasiliev'in yazdığı gibi sıklıkla bu çarpışmanın Samos (Sisam)'ta meydana geldiği tekrarlanmışsa da; Jenkins'in işaret ettiği üzere çağdaş Bizans kaynaklarında bu çarpışmanın Samos'ta gerçekleştiği değil, yalnızca geleceğin imparatoru "*Romanos Lakapenos Samos valisi iken*"⁷⁸⁰ gerçekleştiği zikredilmektedir. Yalnızca daha sonraki dönemin müellifi olan Kedrenos, deniz savaşının vukû bulduğu yer olarak Samos'u kaydetmiştir⁷⁸¹ ki; onun da yararlandığı kaynaktan yanlış okuma yaptığı âşikârdır. Filosu imhâ edilen Himerios ise güçlkle canını kurtararak Lesbos (Midilli)'a sığındı. Jenkins, Himerios'un Midilli'ye kaçmasından yola çıkarak; çarpışmanın muhtemelen Samos açıklarında değil Khios (Sakız) açıklarında, hattâ daha da ileri giderek Khios'un kuzey açıklarında gerçekleşmiş olması gerektiğini öne sürmüştür.⁷⁸²

Bahsettiğimiz deniz savaşı yine bir vitada; babası bu savaş sırasında Antiokhos (Antakya) filosu kontu olan ve yaralanan *Latroslu Aziz Genç Pavlos* (ö. 955 veya 956)'un *Vitası*'nda zikredilmektedir.⁷⁸³

Bizans kaynaklarına göre Himerios, bu ağır yenilginin ardından Konstantinopolis'e dönmüş ve zaten bir süredir hasta olan İmparator VI. Bilge Leon'un Mayıs 912'de öldüğünü öğrenmiştir. Onun kardeşi ve halefi İmparator Aleksandros (İmparatorluk Dönemi: 912-913) ise ötedendir Himerios'a düşman olduğundan onu hapse attırmış⁷⁸⁴ ve Himerios, muhtemelen hapisteyken ölmüştür. Bu aktarımdan tek bir sonuç çıkarılabilir: Himerios Konstantinopolis'e döndüğünde VI. Leon ölmüş ve yeni imparator Aleksandros idiye; demek ki Himerios'un başşehre dönüşü için en erken tarih Mayıs 912'dir. Peki Himerios, kaynakların

⁷⁸⁰ *Theophanes Continuatus*, s. 377 ; *Symeon Magister*, s. 715 ; *Hamartolos Continuatus = Georgios Monakhos*, s. 870.

⁷⁸¹ *Kedrenos*, s. 273.

⁷⁸² Jenkins, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, s. 279.

⁷⁸³ *Vita S. Pauli Iunioris in Monte Latro*, s. 20 (Vasiliev'den naklen): "(Antiokhos) κομησέν τω πλωίμω στρατώ... πολέμου πύτε συρραγέντος περί την Χίον προς γε τους Κρήτας Αγαρηνούς."

⁷⁸⁴ *Theophanes Continuatus*, s. 379-380 ; *Symeon Magister*, s. 717 ; *Hamartolos Continuatus = Georgios Monakhos*, s. 873.

aktardığı gibi Damianos ve Trabluslu Leo'ya 911 Ekim'inde mağlup olduysa; İstanbul'a döndüğü Mayıs 912'ye kadar nerede ne yapmıştır? Midilli'den Konstantinopolis'e gelmek için birkaç gün kâfidir. Jenkins haklı olarak bu soruyu sormakta ve bu muğlak duruma yine kendince bir çözüm getirmektedir: Ona göre Himerios'un, sığındığı Midilli'de başını önüne eğip aylar boyunca kendisini seven efendisinin ölerek; kendisinden nefret eden bir başka imparatorun tahta geçmesini beklediğini düşünmek anlamsızdır. Bu sebeple Jenkins, çözümün yalnız Symeon Magistros'un kayıtlarında geçen bir ifadenin doğru okunmasında yattığını savunmaktadır. Buna göre Symeon Magistros, Himerios'un bozguna uğradığı tarih olarak Ekim'i zikretmez; yalnızca Müslümanlara karşı 8 ay süren bir deniz seferinin sonunda mağlup edildiğini kaydeder.⁷⁸⁵ Bundan yola çıkan Jenkins, Himerios'un başarısız Girit seferinin gerçekte aşağı yukarı Temmuz 911 ile Nisan (ya da erken Mayıs) 912 arasında gerçekleştiğini varsayar. Himerios Girit'ten, muhtemelen doğudaki Müslümanların denizden yardıma geldikleri haberi üzerine çekilmiştir. Geri çekilen düşmanı takip eden Giritliler de, müttefikleri Damianos ve Trabluslu Leo'nun kuvvetlerine katılarak; Khios açıklarında yetiştikleri Bizans filosunu imhâ etmişlerdir.⁷⁸⁶ Christides bu teze itiraz ederek; yukarıda da zikrettiğimiz gibi Giritlilerle Suriye ve Tarsus filolarının hiçbir zaman ortak bir askerî harekâta bulunmadıklarında ısrar etmektedir.⁷⁸⁷ Helene Ahrweiler ise bilgilerimizdeki eksik noktaları dolduran Jenkins'in bu teorisinin hiçbir sağlam temele dayanmadığı görüşündedir ve hattâ böyle bir Girit seferinin gerçekten yapıldığından dahî kuşku duymaktadır. O, Himerios'un Laodikea'dan sonra Girit'e yönelmeksizin Konstantinopolis'e döndüğü fikrindedir.⁷⁸⁸

Bizans filosunun dağılmasından sonra Tarsus Emîri Damianos (el-Mes'ûdî'de “دمنانه/ **Dimnâna**”,⁷⁸⁹), 910 Suriye Seferi sırasında Himerios'a açıkça destek vermiş olan Kıbrıs Hristiyanlarını cezalandırmak üzere 299/ 912 yazında adaya bir çıkarma yapmıştır. Onun, Kıbrıs'ın “*Kypriot*” denilen Hristiyanlarından bir kısmını

⁷⁸⁵ *Symeon Magister*, s. 715 (Jenkins'ten naklen): “*Ἐπί οκτώ μῆνας του ναυμαχικού πολέμου των Σαρακηνῶν γενομένου μετὰ Ἰμερίου.*” Bu karışıklığın Yunanca “Ekim” yani “sekizinci ay (Ὀκτωβρίω)” ile “sekiz (ὀκτώ)” ifadeleri arasında oluştuğu açıktır.

⁷⁸⁶ Jenkins, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, s. 280.

⁷⁸⁷ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 94.

⁷⁸⁸ Ahrweiler, *a.g.e.*, s. 113, 4 no'lu dipnot.

⁷⁸⁹ el-Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zeheb*, c. 4, s. 246 ve *Les Prairies d'Or*, c. 8, s. 282.

öldürdüğünü, mallarını yağmaladığını ve pek çok Kypriotu tutsak ettiğini; yine Konstantinopolis Patriği Nikolaos Mystikos'un o tarihte henüz çocuk yaşta olan İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenitos (913-959) adına Abbâsî Halifesi el-Muktedir Billah (Hilâfet Dönemi: 295-320/ 908-932)'a yazdığı şikayet ve protesto mektubundan öğrenmekteyiz.⁷⁹⁰

Toparlarsak; İmparator VI. Leon'un uzun hakimiyet döneminin sona erdiği an itibariyle Bizans'a ait pek çok Ege adasının Girit Müslümanlarına boyun eğmiş olduğunu, buraların Bizanslı ahâlisinin de ya Giritlilere vergi ödemek ya da adaları tümenden tahliye etmek zorunda kaldıklarını görmekteyiz. Bu dönemde adalardaki Arap yayılmasına dair bir başka referansı yine bir dinî metinden; X. yüzyılda yaşamış Monembasia Piskoposu Pavlos'a ait olup azizler Piskopos Valerius, Diyakoz (papaz yardımcısı) Vincentius ve Bakire Eulalia'nın kutsal kalıntılarının keşfine dair aktarımın Arapça versiyonundan edinmekteyiz:

‘‘Haceroğullarının Girit Adası'nı fethinden önce, Ashâbu'l-Bakr (Sığır Sahipleri)'a nisbet edilen kale inşâ edildi. Oranın halkından çok faziletli bir adama, Sibâniye (İspanya) ülkesindeki Karkellûne (Barselona ?) şehrinden iki teknenin o nahiyeye (Elaphonesos'a) ulaştığı görüldü. (Gemilerin) ikisinden birinde; azizler Piskopos Valâriyûs, Diyakoz Fikentiyûs ve meşhur Azize Bakire Hulâliye'nin uzuvları vardı. Diğerindeyse sözü edilen şehit Hulâliye'nin refâkatçilerinin uzuvları vardı. Sabah, öğle olduğunda iki tekne denizin derinliklerinden geldiler; her şeyin yaratıcısı Allah'ın inâyetiyle kıyıya yaklaştılar. (O Allah ki herşeyi) dilediği gibi hareket ettirir. (Gemiler) insan eli (yardımı) olmadan karaya çıktılar. Ashâbu'l-Bakr'a mensup olan yörenin sakinleri buna şaşırıldılar, hayret ettiler ve gördükleri mucize karşısında Allah'ı yücelttiler. Ve mukaddes şehitler için, iki teknenin hayret verici şekilde durduklarını gördükleri yerde bir mabed inşâ etmeye karar verildi. Sonra akşam çöküverdi ve onlardan her biri evlerine döndüler. Ve ondan sonra günahlarımıza karşılık kâfir Müslümanlar Girit Adası'na saldırdılar; ona sahip oldular. Ve oradan, Girit'in civarındaki adaların topraklarına ve şehirlerine saldırdılar; zorla gasp ettiler ve Ashâbu'l-Bakr'a ait adanın (Elaphonesos) sakinlerini tutsak ettiler. Ada tahliye edilerek, oturan kimse kalmadı. Ve iki kral Lâon (VI. Leon) ve İskender (Aleksandros)'in hakimiyeti zamanında bir topluluk, iki tekne

⁷⁹⁰ Bkz. s. 241-242.

için dikilen kutsal mabede ulaştılar. (Teknelerin) ikisini gördüler ve içlerinde ele geçirebilecekleri mallar olduğunu sandılar. İkisini de kırdılar ve o vakit kirli bir ruh onlara saldırdı ve onları çarptı; ellerini ısırmağa başladılar. Bu haber Monofâsiyye (Monembasia) şehri piskoposu Nîkîta (Niketas)'ya –ki eskiden Korona (Corona) şehri papazı idi- ulaştığında (Niketas), Ashâbu'l-Bakr'a ait bölgeye; o iki tekneye ne olduğunu gözlemek ve haberin doğruluğunu ortaya çıkarmak üzere papazlar gönderdi.'⁷⁹¹

Görüldüğü gibi müşterek imparatorlar VI. Leon ile Aleksandros döneminde Girit Müslümanları, Girit'e komşu bazı adaları işgâl etmişler ve buralara basit mânâda akınlarla yetinmemişlerdir.

İmparator VI. Leon'un ölümünden, Nikephoros Phokas'ın Girit'i yeniden zaptına kadar olan bundan sonraki dönemde Adalar Denizi'nde çok mühim ve köklü bir değişiklik olmamıştır. Yalnız Bizans'ın en azılı iki düşmanı olan Tarsus Emîri Damianos ve Trablusşâm Valisi Leo'nun ortadan kalkmaları, imparatorluğu hayli rahatlatmış olmalıdır: Damianos 913 yılında Strobilos (Στρόβηλον)⁷⁹²'u muhasara ederken hastalanıp ölmüştür.⁷⁹³ Trabluslu Leo'nun donanması ise 923'te Bizanslı patrikios Ioannes Radinos (Ιωάννης 'Ραδινός) tarafından Limni açıklarında imhâ edilecek ve Leo canını zor kurtarabilecektir.⁷⁹⁴ Bundan sonra da Trabluslu Leo hakkında herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

3. 1. 7. İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenitos (913-959) ve I. Romanos Lakapenos (920-944) Dönemlerinde Girit Araplarının Bizans ile Mücadeleleri

Yukarıda Aegina Adası'yla ilgili bahisten hatırlayacağımız *Steirisli Aziz Genç Loukas* (ö. 953)'in *Vitası*, Girit Araplarının bu dönemde meydana gelen bazı saldırılarına ışık tutması açısından da önem taşımaktadır. Buna göre Giritli Müslümanlar, muhtemelen 930'lu yıllarda Peloponnesos ve Orta Yunanistan'da

⁷⁹¹ P. Peeters, "Une Invention des SS. Valere, Vincent et Eulalie dans le Peloponese", *Analecta Bollandiana*, c. 30, 1911, s. 301-304.

⁷⁹² Strobilos'un yeri biraz tartışmalıdır; Miles'a göre ya Karia'daki dar bir dağlık burun, ya Lykia'daki bir liman ya da Khios (Sakız) açıklarındaki "Στρόβηλο" veya "Στροβίλι" isimli küçük bir ada olmalıdır. Bkz. G. C. Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 8.

⁷⁹³ *John Skylitzes*, s. 196-197 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 202 ; *Theophanes Continuatus*, s. 388.

⁷⁹⁴ *John Skylitzes*, s. 218 ; *Ioannis Scylitzae*, s. ; *Theophanes Continuatus*, s. 405.

Attika'ya bazı akınlar yapmışlardı. Aziz Genç Loukas da Orta Yunanistan'daki bu işgâl dönemi boyunca, terkedilmiş küçük Ampelon (**Ἀμπελών**) Adası'na sığınmış ve orada kalmıştı. Hatta Loukas, anayurtlarına geri dönmekte ısrarcı olan diğer mülteci nüfusu; özgürlüğün yakın olduğuna dair bir kehânette bulunarak 3 yıl daha kendi yanında alikoymuştu.⁷⁹⁵

Fakat sözü edilen metinde “Sarazenler (Müslüman Araplar)” yerine o dönemde Macarları kastederek “Türkler (**Τούρκων**)” tabiri geçmektedir. Bu “Türkler” ile aslında hangi topluluğun kastedildiği konusu ise tartışmalıdır. G. Konstantinides, bu olası istilâyı 936 yılına tarihlendirmiş ve Sarazenlerin Attika'da 3 yıldan fazla süreyle hüküm sürdüklerini yazmıştır.⁷⁹⁶

Nitekim Atina'da ortaya çıkarılmış; X.-XII. yüzyıllara tarihlenen bazı Arapça kitâbeler -ki bunlardan birinin bir camiye ait olduğu tespit edilmiştir⁷⁹⁷ ve Müslüman sanatçılar tarafından üretilmiş bazı sanatsal objelerden yola çıkılarak bu şehrin Araplarca istilâ edildiği, bir dönem ciddi biçimde gündeme getirilmiştir. Bahsedilen buluntular⁷⁹⁸ üzerine ilk teorileri geliştirenler Yunan tarihçiler Kampouroglous⁷⁹⁹ ve Sotiriou⁸⁰⁰ idiler. Kampouroglous, daha önceleri Atina'nın 1456'da Osmanlılarca fethi sırasında Türkler tarafından şehirde yapılan çirkinlikleri konu edindiği varsayılan bir Petrograd elyazmasında anlatılanların aslında Türklere değil; IX. veya X. yüzyıllarda buraya akın yapan Girit Araplarına ait olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak Kampouroglous, Atina'nın Rüzgârlar Kulesi çevresindeki bir muhitine ve Sloille'deki bir kuleye verilen ad olan Arapça kökenli

⁷⁹⁵ P.G., c. 111, Sütun: 461 (Vasiliev'den naklen): “*Τρίτον έτος ένταυθα διαγενέσθαι τω μακαριώ φασίν. Είτα του έθνους των Τούρκων την Ελλάδα κατατρεχόντων εις το πλησιάζον νησίον συνάμα τοις κύκλω χωρίοις και αυτός εισέρχεται, όπερ Αμπελών μεν λέγεται, έστι δ' εσχάτως αυχηρόν τε και άνυδρον ... Του μέντοι λαού περαιωθήναι βουλομένον προς την Πέλοπος, ως ουκέτι της Ελλάδος ελευθερίαν την από των εθνών όψεσθαι προσδοκωμένης αυτοίς, απείργεν εκείνος: Εαρινόν το νέφος, αδελφοί, λέγων και όσον ούπω διαλυθήσεται και η αιθρία φαιδρότερον ημίν επιλάμψει...Ο μέντοι του Θεού άνθρωπος επί τρισί πάλιν χρόνοις εν τω νησίω τούτω διαζών ήν.*” Latince tercümesi için bkz. *Acta Sanctorum Februarii II*, Sütun: 94.

⁷⁹⁶ (Vasiliev'den naklen) G. Konstantinides, *Ιστορία των Αθηνών από Χριστού γεννήσεως μέχρι του έτους 1821*, Αθήνησι, 1887, s. 301-302.

⁷⁹⁷ G. C. Miles, “The Arab Mosque in Athens”, *Hesperia-Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, c. 25, Athens, 1956, s. 329-334.

⁷⁹⁸ Atina Asklepieion'unda ve Roma çarşısında bulunan 3 kûfi kitâbe ile Aziz Theodoros Kilisesi ve Akropolis'te bulunan büyük yassı mermer üzerinde gözlemlenen bazı kûfi süslemeler.

⁷⁹⁹ D. G. Kampouroglous, “Οι Σαρακηνοί εν Αθήναις”, *Πράκτικα της Ακαδημίας Αθηνων*, c. 4, 1929, s. 341-344.

⁸⁰⁰ G. Sotiriou, “Αραβικά λείψανα εν Αθήναις κατά τους Βυζαντινούς χρόνους”, *Πράκτικα της Ακαδημίας Αθηνων*, c. 4 (5), 1929, s. 266-273.

“*Girlada*” kelimesini de buradaki Müslüman varlığına delil olarak göstermektedir. Netice olarak yazar, Atina’da muhtemel bir Arap işğâlini; Tesalya’daki Demetrias’ın harap edildiği 896 yılına yerleştirmekte ve bu Sarazenlerin 902’de bölgeden çıkarıldıklarını tahmin etmektedir.⁸⁰¹ Sotiriou, Kampouroglous’un teorisini kabul etmekle beraber bu işğâl için 943 yılını uygun görmektedir.⁸⁰² Setton ve Miles ise Atina’da muhtemel bir Müslüman işğâlinin nispeten imkânsız görüldüğünü ortaya koymuşlardır.⁸⁰³ Vasiliev’in “*Byzance et les Arabes*”’ının editörü ve Vassilios Christides’in bu buluntulara dair düşünceleri ise; X. yüzyılda Arap esirler ya da tüccarlar kolonisi tarafından bir caminin inşâsının zikredildiği bu kitâbelerin, Atina’nın hemen yanbaşındaki Aegina Adası’ndan sonraları taşınıp getirilmiş olabileceğidir.⁸⁰⁴ Yukarıda da değindiğimiz üzere Aegina, Girit Araplarının kalıcı deniz ağının bir parçası idi. Vasiliev’in editörü ayrıca İmparator Aleksandros’un, Müslüman sempatisiyle bazı Arap esirlerine burada bir cami dikmeleri için izin vermiş olup olamayacağını da sorgulamaktadır.

Yunanistan Athos’taki Iviron Manastırı’nda bulunan bir elyazmasında aktarılan bir söylenceye göre; İmparator I. Romanos Lakapenos uzun süredir Müslümanların elinde bulunan Girit’i kurtarmak için bir sefer yapacaktı. Livadia’da Aziz Genç Loukas’ın şöhreti hakkında duyumlar alan imparator, ondan seferin başarısı için duâ etmesini istemişti. Fakat Aziz Loukas bunu reddetmiş; Girit’i fethedecek olanın kendisi değil, Genç Romanos (İmparator II. Romanos) olacağını söylemiştir. İmparator Lakapenos da ermişin bu sözlerine itibar göstererek Girit’e seferden vazgeçmiş ve kısa süre sonra Phokida’da Aziz Loukas Kilisesi’ni kurmuştur.⁸⁰⁵ Rivâyetin gerçekliği su götürür olsa da bu anlatı bize, Steirisli Aziz Genç Loukas’ın kendisini ve ismini taşıyan manastırı meşhur eden; Girit’in Arapların elinden kurtarılacağına dair kehânetini doğrulamaktadır. Aziz bu kehâneti muhtemelen 942

⁸⁰¹ “Kampouroglous, Dem. Gr.” maddesi, *Social Science Abstracts*, c. 2, Social Science Research Council, Wisconsin, 1930, no. 273, s. 44.

⁸⁰² “Sotiriou, G.” maddesi, *Social Science Abstracts*, c. 2, Social Science Research Council, Wisconsin, 1930, no. 2360, s. 345.

⁸⁰³ K. M. Setton, “On the Raids of the Moslems in the Aegean in the ninth and tenth centuries and Their Alleged Occupation of Athens”, *American Journal of Archaeology*, c. 58, 1954, s. 311-319.

⁸⁰⁴ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 320, 1 no’lu dipnot ; Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 99-100.

⁸⁰⁵ (Vasiliev’den naklen) G. P. Kremos, *Φωκικά: Προσκυνητάριον της εν τη Φωκίδι Μονής του 'Οσίου Λουκά τοῦπίκλην Στειριώτου*, c. 1, Αθήναις, 1874, s. 18-19.

yılında bildirmiş ve Romanos'un Girit'i fethedeceğini söylemiştir. Bu fethin gerçekten dönemin imparatoru Romanos Lakapenos'un zamanında mı gerçekleşeceği sorulduğunda ise; “*Hayır bu değil; genç olan.*” cevabını vermiştir.⁸⁰⁶ Nitekim onun kehâneti 20 yıl sonra; İmparator II. Romanos (959-963) döneminde mucizevî bir şekilde gerçekleşecektir. Bütün bu bilgileri, onun ölümünden kısa zaman sonra müridlerinden birinin kaleme aldığı anonim vitasından edinmekteyiz.

İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenitos, Girit Araplarının imparatorluğun orta yerinde teşkil etmeyi sürdürdükleri ciddi tehditten kurtulmak gayesiyle ada üzerine yeni bir sefer açmayı planlıyordu ve bunun için de uzun süredir –tıpkı Himerios'un seferinde olduğu gibi– çok geniş çaplı hazırlıklar yürütülmekteydi. Bu hazırlıklar kapsamında Draç ve Dalmaçya sahillerine, İtalya'da Calabria'ya, Endülüs ve Kuzey Afrika kıyılarına gemiler sevk edilerek; batıdaki Müslümanların hareketlerine karşı güvenlik tedbirleri alınmıştı.⁸⁰⁷ Hazırlıklar tamamlanmaya yaklaştığında imparator, kendisiyle öteden beri mektuplaştığı Latroslu Aziz Genç Pavlos (ö. 955)'a yazarak; ondan planlanan seferin akıbetinin ne olacağını sordu. Fakat beklediğinin aksine Aziz Pavlos, imparatora Tanrı'nın bu seferden hoşnut olmadığı cevabını verdi. Buna rağmen imparator, o güne değin hazırlıklara zaten çok büyük meblağlar harcanmış olduğu için⁸⁰⁸ bu sefer planından geri adım atmadı. Azizin olumsuz kehânetine⁸⁰⁹ itibar etmeyerek seferi açtı.⁸¹⁰ İmparator

⁸⁰⁶ Kremos, *Φωκικά*, c. 1, s. 50, Sütun: 2 (da Costa-Louillet'ten naklen): “*Σχεδόν γαρ εἴκοσι πρότερον χρόνοι προλέγει περί αὐτῆς ὅτι τε ἀλώσεται καὶ ἐπὶ τίνος ἡ ἀλωσις ἔσται, οὕτω καθαρῶς εἶπων. Ρωμανός Κρήτην χειροῦται. ἐπεὶ δε Ρωμανός ἦν ὁ Πρεσβύτερος τότε τὴν βασιλείαν διέπων, ὅτε ταῦτα παρ' αὐτοῦ προηγορεύετο, πυθομένου τίνος τῶν παρόντων, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ νῦν Βασιλεύων, οὐχ οὗτος, εἶπεν, ἀλλ' ἕτερος.*” da Costa-Louillet, *a.g.m.*, s. 341-342.

⁸⁰⁷ Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, s. 664-665.

⁸⁰⁸ 949 Girit Seferi için yapılan tüm hazırlıklardan; toplanan kuvvetler, orduya temin edilen silah ve donanım, gemiler, giderler için harcanan paralar vs. dahil tüm ayrıntılarıyla haberdarız. Bkz. Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, b. 45, s. 664-678. Makrypoulas'ın tetkikine göre sefere katılan kuvvetler 128 parça gemi ile 4186 adamdan oluşmaktaydı. Sefer kapsamında çevrede gerçekleştirilen küçük çaplı harekâtlarda görev yapan mürettebat da dahil tüm personele ödenen maaşlar 245.393 nomismata tutarındaydı: bkz. Makrypoulas, *a.g.m.*, s. 354, 39 no'lu dipnot.

⁸⁰⁹ *Vita S. Pauli Iunioris in Monte Latro*, s. 73-74 (Vasiliev'den naklen): “*καὶ οἴους ἐκ τοῦ μὴ ἀκουσαι τοὺς καρπούς ἐδρέψατο, καὶ οἷα τῶ πεμφθέντι στόλῳ παρὰ τῶν μαρῶν ἐπήλθε Κρητῶν ἴσασι πάντες, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ σφόδρα μετεμέλησε τῶ κρατοῦντι.*”

⁸¹⁰ *Vita S. Pauli Iunioris in Monte Latro*, s. 73-74 (Vasiliev'den naklen): “*τούτω γὰρ ἐπήλθε πότε στόλον κομιδῆ πολυανθρωπότατον κατὰ Κρήτης ἐκπέμψαι. ἐπήλθε δε καὶ τῶ μεγάλῳ τούτῳ πατρὶ περὶ αὐτοῦ γράψαι. καὶ ὡς ἀντέγραφεν ὡς σὺδαμῶς εἶη κατὰ νουν Θεῷ ἐκείσε αὐτῆ ἀποστολή. Ἀλλ' οὕτω μὲν ὁ μακάριος ὁ δε Βασιλεύς πρόφασιν ἔχων τὸ πολυἀριθμον τῶν ἐν τῷδε τῷ στόλῳ καταβληθέντων ἀναλωμάτων, ἀνηκόως ἔσχε.*”

Porphrogenitos, eserinde Girit seferi için bizzat ‘‘*ἰνδικτίονα ζ/ Yedinci İndiksiyon*’’ yani 6457 (M. 949) yılını vermektedir.⁸¹¹

Sefer sırasında izlenen rota *De Cerimoniis*’te yer alan bir *stadiodromikon* (**Σταδιοδρομικόν**)’da ayrıntılı olarak sunulmuştur⁸¹²; ki Christides bu denizyolunun, Müslüman Girit üzerine düzenlenen tüm seferlerde Bizans filosunun izlediği geleneksel rota olduğu fikrindedir.⁸¹³

Yapılan tüm titiz hazırlıklara ve Bizans filosu ile kuvvetlerinin sahip olduğu muazzam güce rağmen; seferin idaresinin Paphlagonialı bir yatak odası hadımı ve saray sekreteri olan, patrikios unvanlı Konstantinos Gongylas (**Κωνσταντίνου Γογγύλιου**)⁸¹⁴, a tevdi edilmesi 949 seferinin de faciayla neticelenmesine sebep oldu. Nitekim Gongylas, askerî tecrübeden fazlasıyla yoksundu. Girit’e kayıpsız ulaşan filo, adaya çıkarma yaptı. Ancak karaya çıktıktan sonra Gongylas bir dizi telafi edilemez stratejik hata işledi: Kampını tahkim ettirmediği gibi; düşmanın hareketlerine dair önceden bilgi edinebileceği ileri nöbetçileri, gözcüleri de yoktu. Bizanslı kumandanın tecrübesizliğini iyi kavrayan Araplar, hazırlıksız olan düşmana anî ve şiddetli bir hücumda bulundular. Çabucak dağılan Bizans ordusu geri çekildi. Birçoğu kılıçtan geçirildiler; pek çok adam da tutsak edildi. Gongylas’ın kampı, içindeki yüklü ikmalle birlikte Arapların eline geçmişti. (**Figür 11’e bkz.**) Generalin kendisi de neredeyse tutsak edilecekti; fakat çevresindekilerin yardımıyla gemilerden birine ulaşip zorlukla kaçmayı başardı. Harp gemilerinin birçoğu da kaybedilmişti.⁸¹⁵

⁸¹¹ Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, s. 664. de Muralt hatalı bir şekilde Samos kumandanı diye zikrettiği Gongylas’ın seferini 956 yılına tarihlendirmiş; ayrıca gemi sayısını 6’sı chelandia (şilindi) ve 6’sı ousia toplam 12 olarak vermiştir. Bkz. de Muralt, *a.g.e.*, s. 528.

⁸¹² Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, s. 678. Ayrıca bkz. G. L. Huxley, ‘‘A Porphyrogenitan Portolan’’, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, c. 17, 1976, s. 295-300.

⁸¹³ Christides, *a.g.e.*, s. 176.

⁸¹⁴ *Theophanes Continuatus*, s. 386, 390, 395 ; *Hamartolos Continuatus = Georgios Monakhos*, s. 878, 882 ; *Symeon Magister*, s. 721, 725 ; *Leo Grammatikos*, s. 292, 296, 301 ; *John Skylitzes*, s. 195, 199, 203 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 201, 205, 209 ; *Ioannes Zonaras*, s. 462; *Ioannis Zonarae*, Sütun: 83-84. Paphlagonialı hadımlar Konstantinos-Anastasios Gongylas kardeşler, İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenitos’un annesi Zoe’nun küçük yaştaki oğluna nâibliği sırasında kendisine eşlik eden konsilin üyeleri idiler. Konstantinos Gongylas’ın Ana İmparatoriçe Zoe nezdinde nüfuz sahibi ve İmparator Porphyrogenitos’un aile dostu olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

⁸¹⁵ *John Skylitzes*, s. 236-237 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 245-246 ; *Kedrenos*, s. 336.

Figür 11: Girit Arapları Gongylas kumandasındaki Bizanslıları mağlup ve katlediyorlar. (Kaynak: Madrid Skylitzes, fol. 138-b.)

Girit'in Nikephoros Phokas tarafından Bizanslılarca geri alındığı son seferin başlıca kaynaklarından Leo Diakonos (ö. 992 veya 994'ten sonra)'un kitabında da Gongylas'ın seferi şöyle aktarılmıştır:

“Giritlilerin küstahlıklarını ve alçak saldırılarını kaldıramayan İmparator Konstantinos pahalı bir ordu hazırladı; hayli sayıda ateş-taşıyan (Grek ateşi) triremeler yaptırdı ve onları Girit'e karşı gönderdi. İlk saldırıda adayı ele geçirmeyi umut ediyordu. Ancak Konstantinos adında ve Gongyles soyadında Paphlagonialı efemine bir yoldaş, bir yatakodası hadımı olan kumandanın; patrikios (unvanının) çok yüksek itibarını gururla taşımasına rağmen korkaklığı ve tecrübesizliği sebebiyle yukarıda zikredilen tüm ordu, birkaç adam hariç barbarlar tarafından doğrandılar ve kesin biçimde yok edildiler.”⁸¹⁶

Gongylas'ın Girit seferinin başkumandanı olduğu kaynaklardan açıkça anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Theophanes Continuatus'ta geçen bir anlatıya göre; imparatorluk muhafızlarından bir alayın başında bulunan Manuel Kourtikes (**Μανουήλ Κουρτίκης**), içinde olduğu savaş gemisinin Girit yolunda batması sonucu boğularak ölmüştür.⁸¹⁷ Bu aktarım bariz şekilde onun da 949'daki seferde yer almış olduğuna işaret etmektedir. Makrypoulias'a göre; Kourtikes muhtemelen adaya çıkarma yapıldıktan sonra Bizans kara kuvvetlerinin idaresini devralmak üzere Girit'e gönderilmişti. Öyleki bu ikili kumanda sistemi, geçmişte Girit üzerine yapılan

⁸¹⁶ *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, Editörler: Alice-Mary Talbot, Denis F. Sullivan v.d., Dumberton Oaks, Washington D.C., 2005, s. 59-60.

⁸¹⁷ *Theophanes Continuatus*, s. 438.

seferler için hiç de yabancı bir uygulama değildi (Photeinos-Damianos ve Theoktistos-Niketiates örneklerindeki gibi). Gongylas'ın görevi ise filonun Girit'e sağ salim ulaştırılmasından ibaretti. Dolayısıyla onun, Girit'e çıktıktan sonra adadaki Araplara karşı gerekli en basit tedbirleri dahî almaması; ancak Kourtikes'in ölümüyle kendisine yüklenen kuşatma görevini lâyıkiyle yerine getirmeye gönüllü olmamasıyla açıklanabilir.

Kaynaklardaki aktarım dikkatle okunduğunda Bizans kuvvetlerinin, karaya çıktıktan çok kısa bir süre sonra Müslümanlar tarafından anî bir saldırıyla adadan atıldıkları anlaşılmaktadır. Fakat Makrypoulias'a göre; *De Cerimoniis*'te geçen bir ifadeye⁸¹⁸ bakılacak olursa 949 seferinin 4 ay sürmüş olduğu söylenebilir.⁸¹⁹ Eğer bu çıkarım doğruysa, Bizans donanması Ağustos sonunda yola çıkmış olmalıydı. Nitekim bir başka ifadede daha görülüyor ki; Bizanslılar bazı gemileri VIII. İndiksiyon'da kereste olarak kullanmak üzere geride bırakmışlardı.⁸²⁰ VIII. İndiksiyon'un başlangıç tarihi 1 Eylül 949 idi; bu hesaba göre sefer Aralık ayında sonlanmış olmalıdır. Yani Bizans ordusunu zayıf düşüren, Gongylas'ın ihmalinden başka unsurlar da söz konusu olabilirdi: Sert kışın bastırmasıyla birlikte azalan erzakın vb. ihtiyaçların karşılanamaması akla ilk gelenlerdendir; çünkü aynı sıkıntıyı 960-961 kış seferinde Nikephoros Phokas'ın kuvvetleri de yaşayacaklardır ki aşağıda göreceğiz.

3. 1. 8. Girit Müslümanlarının Nüfûzu Altına Giren Diğer Adalar ve Mevkiler

904 yılında Selânik'i yağmalayan Trablusşâm Valisi Leo (Trabluslu Leo) ve Müslüman filosunun, Suriye'ye dönüş yolculuğu sırasında önce Müslümanlar elindeki Girit'e; ardından da güneydeki küçük Dia Adası'na uğradıklarını yukarıda zikretmiştik. Bir sonraki bölümde görüleceği üzere *Aziz Athoslu Athanasios* (ö. 1003)'un *Vitası*'ndaki, Girit'in Bizanslılar tarafından geri alındığı son sefere dair aktarıma göre de; Nikephoros Phokas kumandasındaki Bizans armadası Girit'in

⁸¹⁸ Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, s. 668.

⁸¹⁹ Makrypoulias, *a.g.m.*, s. 356.

⁸²⁰ Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, s. 665 (Makrypoulias'tan naklen): "κατελείφθη δε και μία ουσία εις το κόψαι την της ογδόης ινδικτιονος ζυλήν." ve "κατελείφθη δε και εις το κόψαι την της ογδόης ινδικτιονος ζυλήν ουσία β."

hemen yanibaşındaki bir adayı zaptetmiş ve Bizanslılar çıkarma planını bu adada yapmışlardır. Christides'e göre bahsedilen ada Dia olmalıdır. Şundan emin olabiliriz ki Girit'in hemen güneyindeki Dia (**Harita 23'e bkz.**) ve biraz kuzeyindeki küçük Christiana (**Harita 24'e bkz.**) adaları, Girit'e olan yakınlıklarından dolayı tabii olarak en başından beri emîrliğin kontrolü altında idiler.

Mikhâil Attaleiates'in aktardığına göre; Girit seferine çıkan Nikephoros Phokas kumandasındaki Bizans armadasına Neos (Ios da denir) Adası'ndan öteye kılavuzluk edebilecek bir Bizanslı rehber bulunamamıştı. Ancak Karpathos (**Harita 25'e bkz.**)'tan gelen iki gemi onları Girit'e ulaştıracak rotayı tarif edebilmişlerdi. Vassilios Christides'e göre bu aktarımdan yola çıkılarak; Neos (**Harita 26'ya bkz.**)'un da Girit Müslümanlarının kontrolünde olduğu varsayılabilir.⁸²¹

Karpathosluların Girit deniz yolunu iyi bilmeleri, o dönemde Karpathos ile Girit adaları arasında yakın bir işbirliğinin mevcut olduğunu göstermektedir.⁸²² Bu hususta ayrıca N. K. Moutsopoulos'un; Karpathos-Saria'da ortaya çıkarılan anıtların Girit Arapları tarafından inşa edilmiş olduğuna dair iddiası⁸²³ da doğrulayıcı olabilir. Ne var ki bu iddia, yalnızca mimarî üslup temel alındığından, ayrıca tartışmaya açıktır. Karpathos'a bitişik minik adacık Sokastro'nun da Girit Araplarınca işgâl edildiğini daha önce zikrettik.

Naxos, Paros, Aegina ve Neon adalarının durumlarına zaten değinmiştik. Azizler Valerius, Vincentius ve Eulalia'nın kutsal kalıntılarına dair yukarıda naklettiğimiz Arapça anlatımdan hatırlanacağı üzere; Mora'nın güney ucundaki Maleas Burnu'ndan aşağıda küçük Elaphonesos (**Harita 27'ye bkz.**) Adası da Girit Araplarınca işgâl ve halkı (Ashâbu'l-Bakr) tahliye edilmiş bulunuyordu. Adada "Sarakenos" adında küçük bir limanın da mevcut olduğu biliniyor. Elaphonesos'un bir diğer ismi de "Vatika" olup; adada Arap korsanlara dair pek çok halk söylencesi yaratılmıştır.⁸²⁴

⁸²¹ Christides, *a.g.e.*, s. 166.

⁸²² Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 96.

⁸²³ K. N. Moutsopoulos, "Κάρπαθος: Σημειώσεις ιστορικής τοπογραφίας και αρχαιολογίας. Αρχαίες πόλεις και μνημεία, βυζαντινές και μεσοβυζαντινές εκκλησίες, μεσαιωνικοί και νεότεροι οικισμοί, λαϊκή αρχιτεκτονική", *Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΕΕΡΣ)*, c. 7 (1975-77), Θεσσαλονίκη, 1978, s. 359-360, pl. 101.

⁸²⁴ Ahâlisine "Ashâbu'l-Bakr (Sığır Sahipleri)" denilen bu adanın tam olarak neresi olduğu kesinlik kazanmamıştır. Paul Peeters bu ismin, Monembasia'nın aşağısında ve küçük Elaphonesos

Elaphonesos'un birkaç mil güneyindeki Kythera (**Harita 28'e bkz.**) Adası, Aziz *Kytheralı Theodoros* (ö. 922)'un *Vitası*⁸²⁵,nda açıkça geçmemekle birlikte muhtemelen Girit Müslümanlarının işgâline uğramıştır.

Monembasia (**Harita 29'a bkz.**)'nın ünlü müstahkem limanı da Girit Müslümanlarının saldırısına uğramış ve X. yüzyılın ortalarındaki bir tarihte yağmalanmıştır. G. C. Miles bu saldırıyı Girit'in fethinden kısa zaman sonraya yani IX. yüzyıla yerleştirmişse⁸²⁶ de; Christides X. yüzyılın ortalarını uygun görmektedir.⁸²⁷ Akına dair bilgiyi, İmparator Diokletianus (İmparatorluk Dönemi: 284-305) zamanı şehit edildiklerine inanılan ünlü şifâcı azizler Kyros ile Ioannes⁸²⁸,in Monembasia'daki kiliselerinde meydana gelen bir mucizeyi anlatan ve P. Peeters'in neşrettiği Arapça aktarımdan edinmekteyiz:

*'Haceroğulları (Araplar) cepheyi aşarak Mûnûfâsiyye (Monembasia) şehrine girdikleri zaman şehre (yağmayı) helal saydılar ve halkını esir ettiler. İki aziz olan Kûros (Kyros) ve Yûhannâ (Ioannes)'nın mabedine girdiler. İki tasvir mucizeler işlemişlerdir. Onlardan (Araplardan) biri, Aziz Kûros'un ikonasını; hürmet göstergesi olarak duvarda onu tasvir eden bir sureti gördüğü zaman bakışlarını ona yöneltti. Kargısının keskin ucunu ona denk getirecek şekilde fırlattı ve mukaddes ikonadan bir parça kırdı. Ve o anda yaradan Allah'ın emriyle, duvardaki ikonanın yüzündeki yaradan kan aktı; oradan (tasvirin) sakalına süzüldü. Ve o Acemler akan (kanı) gördükleri zaman korkarak mabedten çıktılar. (İkonaya) mızrak fırlatanı da o anda şeytan çarptı...'*⁸²⁹

Son olarak da Thera (Santorini, **Harita 30'a bkz.**) Adası'nı zikrederim.

Adası'nın tam karşısındaki kıyı bölgesinin adı olan "Voiai" sözcüğünün Arapça tercümesi olması gerektiğini öne sürmüştür. Fakat N. Oikonomides, parçada ada olduğu zikredilen mevki için Elaphonesos'u uygun görmektedir. Bununla birlikte günümüzde Elaphonesos Adası'na da "Voiai" veya "Vatika" dendiği biliniyor. Dolayısıyla söz edilen mevki hem Elaphonesos'u hem de karşı kıyı "Voiai"yi birlikte ifade ediyor olabilir. Bkz. Vassilios Christides, *a.g.e.*, s. 219-220.

⁸²⁵ N. Oikonomides, "Ο βίος του Αγίου Θεοδώρου Κυθήρων", *Πρακτικά Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου*, c. 1, Αθήνησι, 1967, s. 264-291.

⁸²⁶ G. C. Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 6.

⁸²⁷ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 96.

⁸²⁸ A. Kazhdan & N. P. Sevcenko, "Kyros and John" maddesi, *ODB*, c. 2, s. 1164.

⁸²⁹ P. Peeters, "Miraculum sanctorum Cyril et Ioannis", *Analecta Bollandiana*, c. 25, Bruxellis, 1906, s. 236-237.

3. 2. İMPARATOR II. GENÇ ROMANOS (959-963) ZAMANI GİRİT'İN BİZANSLILARCA GERİ ALINMASI ve GİRİT İSLÂM EMİRLİĞİNİN YIKILIŞI (961)

3. 2. 1. Nikephoros Phokas'ın Girit Seferi ve Adanın Yeniden Zaptı

Yaklaşık 140 yıldır Müslüman Arapların hakimiyetindeki Girit Adası'nın Bizanslılarca geri alınması ve yeniden imparatorluğun bir parçası haline getirilmesiyle neticelenen; Bizans adına bu son ve aynı zamanda tek başarılı sefere dair bildiklerimizin büyük çoğunluğu Grekçe kaynaklara dayanmaktadır. Sefer için Bizanslılarca yapılan hazırlıklar ve seferin başkumandanı Nikephoros Phokas'ın kuvvetlerindeki unsurlar hakkında yeterli bilgiye sahip olunmakla beraber; Girit Müslümanlarının donanma, ordu ve adadaki tahkimatlarına dair ayrıntılar bugün elimizde mevcut değildir.

Daha 10 yıl önce Gongylas'ın idaresinde büyük bir yıkımla sonuçlanan son seferin üzerinden fazla zaman geçmemiş ve imparatorluk bu hezimetin sarsıcı etkilerini tümüyle üzerinden atamamış iken İmparator II. Romanos (İmparatorluk Dönemi: 959-963) döneminde Girit'e yeni bir seferin açılması gündeme gelmiş; bu husus başkent Konstantinopolis'i ikiye bölmüştü. Nitekim imparatorluk konseyinde çoğunluk, önceki teşebbüslerin başarısızlığı ve bilhassa hazineyi görülmemiş şekilde dara sokan yüklü mâliyetleri nedeniyle yeni bir seferin ertelenmesinden yanaydılar.⁸³⁰ Ayrıca Müslümanların hesap edilemeyen bir ittifakla son anda birleşmelerinden ve filolarını biraraya getirerek imparatorluğu hiç olmadığı kadar tehdit etmelerinden de çekiniyorlardı. Çoğunluğun muhalefetine rağmen imparatoru bu sefere iknâ eden, eski amirallerden *parakoimomenos* Iosephos Bringas (**παρακοιμόμενος Ἰωσήφ**)'in ısrarı olmuştur. O, Romalılar olarak bu sürekli tehdit karşısında daha fazla tolerans gösterilemeyeceğini savunmuş idi.⁸³¹ Bunun üzerine İmparator II. Romanos, daha babası VII. Konstantinos döneminde *domestikos ton scholon*⁸³² mevkiine terfi ettirilen *magistros* Nikephoros Phokas'ı Girit'e yapılacak seferin kumandanlığına getirdi.

⁸³⁰ *Theophanes Continuatus*, s. 474.

⁸³¹ *Theophanes Continuatus*, s. 475.

⁸³² Bu mevki, İmparator II. Romanos zamanında doğu ve batı olmak üzere iki şubeye ayrılacaktır. Nikephoros Phokas batı domestikosluğunu, kardeşi Leo Phokas ise doğu domestikosluğunu yürüteceklerdir; bkz. *John Skylitzes*, s. 241, 8 no'lu dipnot. Nitekim Arapça kaynaklardan Yahyâ

Son Girit seferinin tarihlendirilmesini ele alacak olursak; Grekçe kaynaklardan Theophanes Continuatus, Temmuz V. İndiksiyon⁸³³ tarihini vermektedir. Ioannes Skylitzes, 7 ay sürdüğünü zikrettiği Girit seferinde başşehir Kandiye'nin düşüşünü 7 Mart, İndiksiyonun dördüncü yılına yerleştirir.⁸³⁴ Arap kaynaklarından el-Himyerî, Nikephoros Phokas'ın 345/ 956-957 yılında Girit'e saldırdığını; uzun bir kuşatmanın ardından Kandiye'yi düşürdüğünü ve ancak burayı zaptettikten sonra adadaki diğer kalelere yürüdüğünü kaydetmiştir.⁸³⁵ Yâkût el-Hâmevî, kitabında adanın el-Mutî' Lillâh (Hilâfet Dönemi: 334-364/ 946-974)'ın hilâfeti zamanında Cemâziyelevvel 349/ Temmuz 960 sonunda zaptedildiğini zikrettikten hemen sonra; fethedildiği tarih olarak 15 Muharrem 350/ 6 Mart 961 gününü vermektedir.⁸³⁶ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî (ö. 458/ 1066) eserinde daha açık bir tarih vererek; Phokas'ın seferinin 15 Cemâziyelevvel 349/ 13 Temmuz 960 Cuma günü başladığını ve 15 Muharrem 350/ 3 Mart 961 Perşembe günü sona erdiğini yazmıştır.⁸³⁷ İbn Tagribirdî, Girit'in İmparator Romanos zamanı fethini 350/ 961-962 yılı olayları arasında vermiştir.⁸³⁸ Girit'in Bizanslılarca zaptına dair ilginç bir anekdot da aktaran en-Nüveyrî, yazım hatası olduğu anlaşılan 1 Muharrem 305 (doğrusu 350 olacak)/ 20 Şubat 961 ve muhtemelen ondan aktaran İbn Haldûn da 305/ 917-918 tarihlerini vermektedirler.⁸³⁹

Kaynaklarda Nikephoros Phokas'ın Girit'i zaptettiği armadasının unsurlarına dair birtakım bilgilere de rastlıyoruz: Theophanes Continuatus'a göre donanma 2000 Grek ateşi püskürten gemi, 1000 dromon savaş gemisi ve 307 ikmal gemisinden oluşmaktaydı.⁸⁴⁰ Yâkût el-Hâmevî, seferî Bizans ordusunun mevcudunu 5000'i süvârî olmak üzere 72.000 olarak vermiştir.⁸⁴¹ Ancak Aziz Athoslu Athanasios'un *Vitası*'nda sonradan keşfedilen bir metinde daha gerçekçi olarak Bizans gemilerinin

b. Sa'îd el-Antâkî de eserindeki aktarımında Nikephoros'u batı domestikosu olarak zikreder: "برغمل قيسمد... روفقن", *Kitâbü Zeyli't-Tarih*, Editör ve Fransızcaya Çeviren: J. Kratchkovsky-A. A. Vasiliev, Paris, 1925, c. 1, s. 782.

⁸³³ *Theophanes Continuatus*, s. 475 (Christides'ten naklen): "μηνί Ιουλίω ινδικτίωνος πέμπτης".

⁸³⁴ *John Skylitzes*, s. 240 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 249. Doğru tarih budur.

⁸³⁵ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 51.

⁸³⁶ Yâkût el-Hâmevî, *a.g.e.*, c. 1, s. 236. Verdiği ikinci tarih 1 gün farkla doğruya daha yakındır.

⁸³⁷ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *a.g.e.*, c. 1, s. 782.

⁸³⁸ İbn Tagribirdî, *a.g.e.*, c. 3, s. 375.

⁸³⁹ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 211 ; İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 270.

⁸⁴⁰ *Theophanes Continuatus*, s. 475.

⁸⁴¹ Yâkût el-Hâmevî, *a.g.e.*, c. 1, s. 236.

sayısı 250 şeklinde kaydedilmiştir.⁸⁴² A. M. Shepard'a göre; Bizanslılar bu sefer için ayrıca ticarî yük gemilerinden bir kısmını da silahlandırarak savaş gemisine çevirmişlerdir.⁸⁴³ Yine Ermeniler, Ruslar ve Slavlardan da çok sayıda adamın Nikephoros Phokas'ın kuvvetleri arasında yer aldığını biliyoruz.⁸⁴⁴

en-Nüveyrî, eserinde Girit'in Müslümanların elinden çıkışına dair yarı-efsane ya da anekdot niteliğinde uzun bir aktarımda bulunmuştur. en-Nüveyrî'nin aktardığı bu anlatıma S. M. Imâmuddîn kitabında ve Feridun Bilgin de makalesinde yer vermişlerdir.⁸⁴⁵ Aktarımın tarihî gerçekliği şüpheli olmakla birlikte, anlatımı sürükleyicidir ve içinde okura ilginç gelebilecek bazı unsurlara rastlanmaktadır.

en-Nüveyrî'ye göre; Girit Araplarının Bizans topraklarına ve adalarına yaptıkları saldırılar karşısında çaresiz kalan İmparator II. Romanos (سئونامرا), onlara bir hile yapmayı tasarlar. Kendisinden Müslüman Girit'in son emîri olduğunu öğrendiğimiz 'Abdülaziz b. Şu'ayb b. 'Ömer'le iyi ilişkiler kurmaya yönelir; emîre armağanlar yollar, yakınlık ve dostluk gösterir. Zamanla emîrin güvenini kazanan imparator, Müslümanlardan bir adamı büyük hediyelerle Girit hükümdarına yollar. Emîrin huzuruna çıkarak imparatorun hediyelerini takdim eden adam, ayrıca şu mesajı iletir: *"Biz komşuyuz ve dostuz. Bu yerlerin ada sakinleri zayıftır ve fukarâ halkıdır. Çoğu sizin korkunuzdan (yerlerinde) yoklar. Ve kalpleri vatanlarına özlem duymaktadır. Onlarda senin için de benim için de refah ve fayda vardır. Eğer onlara yaptığın gazâda eline yılda ne kadar (ganimet) geçtiğini hesaplasan; ben sana iki mislini öderim. Sen onları emniyette kıl; onlardan gazâyı kaldır. Ve senin adana (Girit'e) sefer edebilmelerine imkân tanı. Tüccarlar sana gelsinler. Onlar gazâlardan kazandığının iki mislini sana hukuk çerçevesinde (meşrû yoldan) kazandırırlar."*

Emîr 'Abdülaziz, imparatorun teklifini kabul eder. İki hükümdar aralarında anlaşır, barış yaparlar ve Giritlilerin gazâlardan yıllık kazançları hesaplanarak iyi bir meblağ üzerinde karar kılınır. İmparator II. Romanos da ilk yıllarda bu anlaşmaya

⁸⁴² (Christides'ten naklen) O. Lampsidis, "Ein unbekannter Kunstgriff des Nikephoros Phocas bei der Landung auf Chandax (Kreta) (960)", *Byzantinische Zeitschrift*, c. 69, 1976, s. 11.

⁸⁴³ A. M. Shepard, "The Byzantine Reconquest of Crete [A.D. 960]", *U.S. Naval Institute Proceedings*, LXVII, no. 462, 1941, s. 1125, 2 no'lu dipnot.

⁸⁴⁴ Christides, *a.g.e.*, s. 173.

⁸⁴⁵ Imâmuddîn, *a.g.e.*, s. 419-421 ve Bilgin, *a.g.m.*, s. 11-12.

sadık kalır; Bizanslılar her sene yüklü miktarda haraç öderler. Tüccarlar Girit'e, Kostantîniyye'ye ve diğer tüm adalara rahatça seferler yapmaktadırlar. Bu anlaşma sayesinde Girit'in canlanan ticaret gelirleri de artar. Bilhassa emîrin hazinesi daha da zenginleşir; fakat gazâlara son verildiğinden ordunun başlıca kazanç kapısı olan ganimetler de kesilmiştir. Bu durum Girit Müslümanlarının hoşnutsuzluğuna sebep olmakla beraber; askerî seferlerin durması da Giritlilerde tehlikeli bir rehâvete yol açmıştır.

Bir süre sonra imparatorluğun başşehri Kostantîniyye'de kıtlık ve pahalılık meydana gelir. İmparator, Girit emîrine bir elçi yollayarak şöyle bir ricâda bulunur: *“Haberin olduğu üzere beldelerde kuraklık başgösterdi. Eşkin atlarımız vardır. Bizim için taylar kıymetli olduğundan; eğer atları adaya göndermemi kabul edersen erkek doğacak tüm taylar kralındır (bizimdir). Dişi doğacak tüm taylar da senindir.”* Emîr, bu teklifi kabul eder; 500 at ve beraberinde çobanları (seyisleri), gemilerle adaya sevk edilirler. Oysa bu bir tuzaktır; atların seyisleri de esasında Bizanslı askerlerdir.

Atlar adaya yerleştikten sonra *domestikos* Nikephoros Phokas (روفخن) (الدومستق) ve Bizans donanması Girit üzerine sürpriz bir harekât yaparlar. Donanma atların bulunduğu yerin yakınına gelir; karaya çıkan Bizanslılar yanlarında getirdikleri eyer ve gemilerle atlarını eyerlerler. Girit emîri ve halkı gâfil avlanmışlardır; Bizanslılar anî bir hücumla adayı zaptederler. Emîri ve beraberindeki askerleri öldürürler, kadınlarını ve çocuklarını esir ederler. Giritlilere haraç olarak ödemiş oldukları para ve malları da böylece fazlasıyla geri almış olurlar. Tüm ganimeti, askerler ve teçhizâtla birlikte (Kostantîniyye'ye) sevk ederler.⁸⁴⁶

Müstakil olarak Girit'in kurtarılması üzerine yazılmış Grekçe kaynaklar; yukarıda da zikrettiğimiz Leo Diakonos'un *Tarih*'i ile X. yüzyılda yaşamış bir şair olan Theodosios Diakonos'un aynı zamanda bilinen tek eseri olan *“Άλωσις τῆς Κρήτης (Girit'in Zaptı)”*⁸⁴⁷ adlı epik şiiridir. Bunların dışında Skylitzes gibi Bizans kroniklerinde de Girit seferi özet halinde aktarılmıştır. Bu kroniklerde bazı özgün

⁸⁴⁶ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 210-211.

⁸⁴⁷ N. M. Panagiotakes, *Θεοδόσιος ο Διάκωνος και το ποίημα αυτού "Άλωσις της Κρήτης"*, Herakleion, 1960 ; Theodosii Diaconi, *De Creta capta*, Editör: Hugo Criscuolo, Teubner, Leipzig, 1979 ; Theodosius Monachus, *“De Expugnatione Cretae”*, *P.G.* c. 113, Editör: N. Mariae Foggini, Sütunlar: 987-1060.

bilgilere de rastlıyoruz. Örneğin Nikephoros Phokas kumandasındaki Bizans armadasının Girit'e yolculuk sırasında başlarından geçenleri yalnızca Mikhâil Attaleiates (ö. 1085 ?)'in eserinden öğrenebilmekteyiz.

Attaleiates'in aktardığına göre; seferi gerçekleştirecek armadaya ait tüm gemiler Batı Anadolu'da Phygella (**Φυγέλλων**) diye bilinen antreпода toplanmışlardı.⁸⁴⁸ Gemiler, içlerine birlikler yerleşmiş vaziyette tam yola çıkmaya hazırdılar ki Nikephoros Phokas, ayrılmak üzere oldukları bu yerin ismini sordu. "Phygella" adını duyduğunda, bu ismin Yunanca "kaçmak, çekilmek (**έφυγον**)" sözcüğünü anımsatmasından dolayı uğursuzluk getirebileceğini düşündü ve burayı harekât için bir başlangıç noktası olarak kullanmayı reddetti. Uzaktaki bir dağlık burun dikkatini çekti ve bu kez orayı soruşturdu; ismini de sordu. Dağlık burnun yakınındaki zirvenin isminin "Hagia (**Αγία**)"⁸⁴⁹ olduğunu öğrendiğinde; gemilere yüklenmiş bulunan herşeyi geri boşalttırdı ve tüm filoyu Hagia civarına demirletti. Birliklerin de karadan yürüyerek, gemilere oradan binmelerini emretti. Böylece "aziz" anlamına gelen bu mevkiin ismindeki kutsallığı, seferin başarısı için uğurlu bir kehânet olarak kullanmıştı.⁸⁵⁰

Yine Mikhâil Attaleiates'e göre tüm filo, yolculuk sırasında uğradıkları Neos Adası'nda oyalanmışlardı; çünkü Phokas'a buradan itibaren (*mare arabicum*) Girit'e rehberlik edebilecek bir kılavuz bulunamamıştı.⁸⁵¹ Uzun yıllardır hiçbir Bizans gemisi o yönde seyahat etmemişti; dolayısıyla rotayı tarif edebilecek bir kimse de yoktu. Sonunda ansızın ortaya çıkan iki Karpathoslu gemi onlara yaklaşmış ve Girit'e giden yolu armadaya onlar göstermişlerdi. Attaleiates ayrıca Girit'te hiç liman bulunmadığını da zikretmektedir.⁸⁵²

Genel itibariyle Nikephoros Phokas'a taraftar olduğu anlaşılan Leo Diakonos'ta "aktif ve enerjik bir adam; savaşta iyi, karşı konulamaz derecede

⁸⁴⁸ *Theophanes Continuatus*'ta "Phygelis (**Φυγέλοις**)", s. 475.

⁸⁴⁹ Ramsay'a göre bu burun muhtemelen bugünkü Kuşadası'nda idi; Phygella da yakınlarında bir liman olmalıdır. Bkz. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890, s. 111.

⁸⁵⁰ Michael Attaleiates, *The History*, İngilizceye Çeviren: Anthony Kaldellis-Dimitris Krallis, Dumberton Oaks Medieval Library, Cambridge, 2012, s. 408-409 ; Michaelis Atteliotae, *Historia*, CSHB c. 4, Editör: I. Bekker, Bonn, 1853, s. 223-224.

⁸⁵¹ 960'taki bu son seferde de Bizans armadasının, 949 Girit seferinde izlediği ve De Cerimoniis'te *stadiodromikon* başlığıyla aktarılmış olan aynı rotayı takip ettiğini düşünmemizde bir sakınca yoktur.

⁸⁵² Michael Attaleiates, *The History*, s. 408-411 ; Michaelis Atteliotae, *Historia*, s. 224.

güçlü'' olarak tavsif edilen kumandan Nikephoros, imparatorun emri üzerine Asya (Küçük Asya/ Anadolu'yu kastediyor) ordusunu toplamış ve Grek ateşi taşıyan tireme tipi harp gemileriyle beraber Girit'e sefer için yola çıkmıştır. Yazar, Phokas'ın Girit'e yolculuğuyla ilgili başka bir ayrıntı vermemekte; fakat bundan sonra adaya yapılan çıkarma ile kuşatma boyunca yürütülen askerî faaliyetler üzerinde detaylı bir şekilde durmaktadır. Girit'e ulaşarak gemileri demirleten tecrübeli kumandan, çıkarma için bir fırsat anı kollamış ve nakliye gemilerinde taşıdığı rampaları kumsala kurdurmuştur. Bu sayede Bizanslılar, tam teçhizatlı ve atlarına binmiş bir şekilde karaya çıkmışlardır.⁸⁵³ İlk kez böylesi bir nizamla adaya ayak basan kalabalık Bizans kuvvetleri karşısında şaşırarak Girit Müslümanları, yine de yerlerini koruyarak hazır bir şekilde düşmanı beklemeye başlamışlardır.

Bizanslıların çıkarma sırasında herhangi bir direnişle karşılaşp karşılaşmadıkları meselesi tartışmaya açıktır. Hemen aşağıda göreceğimiz üzere Leo Diakonos, karaya çıkan Bizanslıları karşılayan Girit Müslümanlarından ve onlarla Bizanslılar arasında meydana gelen şiddetli bir çarpışmadan bahseder. Theophanes Continuatus ve şair Theodosios Diakonos ise Bizanslıların hiçbir direniş görmeden karaya çıktıklarını bildirmişlerdir.⁸⁵⁴

Yukarıda başarılı çalışmalarından kimi notlar sunduğumuz Jenkins'in –çok muhtemelen en-Nüveyrî'nin aktarımından etkilenerek–, Girit Araplarının bu saldırıya tümüyle hazırlıksız bir halde yakalandıklarına dair görüşünün⁸⁵⁵ zayıf olduğunu belirtelim. Giritlilerin istihbaratının ehil olduğunu, sürekli tetikte ve uyanık olduklarını savunan; buna kanıt olarak da 904 yılında Trabluslu Leo'nun filosu adaya yaklaştığı sırada ada Müslümanlarının derhal alarma geçtiklerine dair Ioannes Kameniates'in eserindeki aktarımı hatırlatan Christides, Phokas'ın heybetli armadasının Girit'e kadar farkedilmeden gelmiş olmasını imkânsız görmektedir.⁸⁵⁶

Bizans armadasının Girit'e çıkışı, *Aziz Athoslu Athanasios'un Vitası*'nda daha farklı anlatılmaktadır: Buna göre Bizans filosu ilkin Girit'in yanbaşındaki bir adaya

⁸⁵³ Bizans ordusunun Girit'te karaya çıktığı mevkiin, Kandiye'nin batısındaki kumluk Halmyros sahili olduğu sanılmaktadır. Nikephoros Phokas, tahkim edilmiş bir hendek kazdırarak ilk karargâhını burada kurmuştur. Bkz. Christides, *a.g.e.*, s. 177.

⁸⁵⁴ *Theophanes Continuatus*, s. 476 ; Theodosii Diaconi, *De Creta capta*, s. 4, Dize: 45 v.d.

⁸⁵⁵ R. J. H. Jenkins, *Byzantium: The Imperial Centuries A.D. 610-1071*, New York, 1969, s. 271.

⁸⁵⁶ Christides, *a.g.e.*, s. 177.

çıkarak burayı zaptetmişlerdir.⁸⁵⁷ Sonra kumandan, 3 adamı istihbarat toplamak üzere Girit'e casus olarak yollamış; bunlar da kumandana, Müslümanların güçlerinden çok emin olduklarını ve surların içine çekilmeye niyetleri olmadığını bildirmişlerdir. Ancak kurnaz kumandan bir savaş hilesiyle, filusunun uçsuz bucaksız olduğu izlenimini vermiş ve korkuya kapılan Müslümanlar bu sayede Kandiye surları içine çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu yolla Nikephoros Phokas, kuvvetlerini hiçbir direnişle karşılaşmadan karaya çıkarabilmiştir.⁸⁵⁸

Attaleiates, Bizanslılar karaya çıktıktan sonra Kandiye surlarındaki uzun menzilli mancınıkların birinden fırlatılan çok büyük bir kaya parçasından bahseder ve Nikephoros Phokas'ın, atılan kayanın büyüklüğüne dikkat çekerek Giritlileri mitolojik dev yaratıklar olan Laistrygonialılara ve Kykloplara benzettiğini anlatır. Bundan sonra Nikephoros Phokas, adamlarına; kendilerini savunabilmek ve seferin başarılı olabilmesi için en büyük yardımcı ve dayanağın Tanrının Annesi Hz. Meryem Hanımefendi olduğunu telkin etmiş ve hemen onun şerefine bir kilise inşâ edilmesini buyurmuştur. Hatta bu kilise 3 gün içinde inşâ edilerek faaliyete başlamış ve mabedten gelen ahşap gong sesi (çan dışında insanları kilisede ibadete çağıran bir başka araçtır) Girit Müslümanlarında, adanın yeniden Bizans hakimiyetine gireceğine dair bir endişe ve korku yaratmıştır.⁸⁵⁹

Attaleiates yaklaşık bir asır sonra eserini kaleme alırken; Phokas'ın inşâ ettirdiği bu kilisenin halen ayakta olduğunu ve kiliseye '*Magistros'un Kilisesi*' dediğini yazmıştır. Buna göre kilise içinde Nikephoros Phokas'ın canlı bir tasviri de bulunmaktaydı. Attaleiates, bu tasviri bizzat gidip gördüğünü ve tasvirin, soyunu

⁸⁵⁷ Christides bu adanın Dia olduğu fikrindedir; *a.g.e.*, s. 178.

⁸⁵⁸ O. Lampsidis, "Ein unbekannter Kunstgriff des Nikephoros Phocas", s. 11 (Christides'ten naklen): "...πλησίον της Κρήτης ετέρω νήσω προσωμίσθη ο στόλος. Εκβαλών δε τρεις άνδρας κατασκόπους απέστειλεν εν τη Κρήτη όπως γνώση τι ήν η δύναμις του τόπου. και απελθόντες ήλθον και ανήγγειλαν λέγοντες πολλή ην η δύναμις και ουδόλωσ φόβος τούτοις εγένετο ίνα εις τα φρούρια αύτων εισέλθωσιν. Τι ουν ο Νικηφόρος; Τριήρεις ήσαν πάσαι διακόσσαι πενήκοντα διετάξατο ουν και επλευσαν αι διακόσσαι εις λιμένα μακράν που της χώρας και ήσαν μετρούντες οι έποικοι και διά της νυκτός páλιν εκατόν τριήρεις ήρχοντο εν τη νήσω και εν ημέρα páλιν ήρχοντο αι αυταί τριήρεις εις τον λιμένα και ούτως ποιών έδειξεν τοις εποίκοις μετρούντες έκεινοι εις πεντακοσίας τριήρεις. και εγένετο φόβος πολύς διά το υπολαβόντες πλήθος και οι μεν εις οχυρούς τόπους έφωγον, οι δε εις τα φρούρια εαυτούς εφυγάδενον."

⁸⁵⁹ Michael Attaleiates, *The History*, s. 410-413 ; Michaelis Atteliotae, *Historia*, s. 226.

Nikephoros Phokas'a dayandıran efendisi Nikephoros Botaneiates'e çok benzediğini kaydetmiştir.⁸⁶⁰

Leo Diakonos'un kitabında silah bakımından iyi donatılmış oldukları vurgulanan Bizans kuvvetlerini önlerinde haç sancağı eşliğinde yürüyüşe geçiren Nikephoros Phokas, cepheden taarruz ettiği Müslümanların direnişini kırarak saflarını bozmuş ve düşmanı Kandiye surlarının içine çekilmeye mecbur etmiştir.⁸⁶¹ Çıkarmayı takip eden bu ilk çarpışmada Giritliler hayli kayıp vermişlerdir. Bundan sonra Kandiye surları önünde bir kamp kuran⁸⁶² Phokas, tüm gemilerin adadaki güvenli bir limanda demirlemelerini ve denizi Müslüman gemilerine karşı kontrol altında tutmalarını emretmiştir. Böylece adaya deniz yoluyla dışarıdan gelebilecek her türlü yardımı önlemeyi amaçlıyordu. Ardından, cesur ve pek çok savaşta yer almış tecrübeli bir general olan Thrakesion Themasi strategosu Nikephoros Pastilas (**Νικηφόρο Παστιλας**)'ın yanına seçkin askerlerden oluşan bir birlik vererek; onları ada içlerine keşif ve akınlar yapmakla görevlendirmiştir. Böylece general bir yandan başşehir Kandiye'yi muhasara altına alırken, diğer yandan taşradaki Müslüman birliklerinin gücünü kıracak saldırılar da düzenleyerek; adanın fethinde iki yönlü bir harekât izlemiştir.

Leo Diakonos'un ifadesine göre Pastilas, daha önce çok defalar Araplar tarafından esir edilmiş ve her seferinde ellerinden kaçmayı başarmıştı. Yüzünde ve göğsünde, katıldığı savaşlarda aldığı kılıç yaralarının izleri vardı. Kumandan Phokas, Pastilas'a hızlı hareket etmelerini, sürekli uyanık ve tetikte olmalarını; asla uyusukluğa ve rahata kapılmamalarını sıkı sıkıya tembihlemişti. Ancak Pastilas ve askerleri, onun uyarılarına yeterince kulak vermemenin bedelini çok ağır ödemişlerdir. Dağlık ve sık ağaçlık bölgelerde pusuya yatmış olan Müslümanlar, Pastilas emrindeki Bizanslıların tedbirsizliğini farkederek onlara anî bir saldırıda bulundular. Leo Diakonos, Romalıların bu sırada kafalarının dumanlı ve ayakta duramayacak kadar sarhoş olduklarını zikretmektedir. Pastilas'ın atını ok ve mızraklarla vuran Araplar, atından düşürdükleri generalin üzerine çullanarak; onu

⁸⁶⁰ Michael Attaleiates, *The History*, s. 416-417 ; Michaelis Atteliotae, *Historia*, s. 228.

⁸⁶¹ Girit Araplarının Kandiye surlarına geri çekilişleri, *Aziz Athoslu Athanasios'un Vitasi*'nda da geçmektedir: bkz. 858 no'lu dipnot.

⁸⁶² Attaleiates'e göre şehre "σταδίων τριων/ 3 stadia" (554.7 m) mesafede kurulmuştu. Bkz. Michael Attaleiates, *The History*, s. 410-411 ve Michaelis Atteliotae, *Historia*, s. 225. Christides bu mevkiye "Phoenicia" dediğini söylemektedir: *a.g.e.*, s. 177.

şiddetle direnmesine rağmen öldürmüşlerdir. Generalin yere yığıldığını gören askerler panik halinde kaçmaya koyulmuşlarsa da kendilerini takip eden Araplar tarafından “sığırlar gibi” kesilmişlerdir. Keşif bölüğünden yalnızca birkaç adam kampa sağ salim geri dönebilmişlerdir.⁸⁶³

Bu duruma çok öfkelenen kumandan Nikephoros Phokas, Kandiye surlarının çevresini dolaşarak; hücum etmek için zayıf bir nokta tespit etmeye çalışmış ancak sonuç alamamıştır. Çünkü; Leo Diakonos’un anlattığına göre tepede kurulmuş olan Kandiye hisarı, bir taraftan denize diğer taraftan da yüksek dik kayalıklara bakan tam bir kartal yuvasıydı.⁸⁶⁴ Kentin surları da bu kayalıklar üzerinde uzanmaktaydı ve o zaman için Bizanslıların bilmedikleri yeni bir teknikle inşâ edilmişlerdi: Girit Müslümanları toprağı keçi ve domuz kılıyla karıştırarak⁸⁶⁵ ve sıkıca presleyerek; sarsılmaz derecede güçlü ve üzerinde iki yük arabasının aynı anda yan yana geçebileceği kadar geniş surlar dikmişlerdi. Buna ilaveten; oldukça yüksek olan bu surların çevresine de geniş ve derin iki hendek kazılmıştı. Surların eldeki kuşatma makineleriyle aşılabilir olduğunu anlayan Nikephoros Phokas, başka bir yol izlemiştir: Şehrin önüne kazıklardan boydan boya bir set çekerek Kandiye’yi karadan kapatmak ve iki taraftan denize hapsetmek. Böylece Müslümanlar istedikleri zaman hisardan rahatça çıkış hareketi yapamayacaklardı ve bu kuşatmada keyfiyet tamamiyle Nikephoros’un elinde olacaktı.

Setin inşâsı tamamlandıktan sonra Bizanslı kumandan uzun bir konuşma yaparak kuvvetlerine moral vermiş ve aynı gecenin geç vaktinde; genç ve enerjik askerlerden seçilmiş bir grup ile birlikte kamptan gizlice dışarı çıkmıştı. Ada içlerinde ellerine geçirdikleri birkaç tutsaktan; yaklaşık 40.000 kişilik bir Arap ordusunun kuşatmayı kırarak anı bir saldırı için bir tepe üzerinde hazırlanmakta olduğunu öğrenen Phokas⁸⁶⁶, kendilerine bölgede rehberlik eden yerlilerin (Girit

⁸⁶³ Pastilas’ın mağlubiyeti ve ölümü, Theodosios Diakonos’ta da aktarılmıştır: bkz. Christides, *a.g.e.*, s. 182.

⁸⁶⁴ Leonis Diaconi, *Historiae*, CSHB c. 30, Editör: C. B. Hase, Bonn, 1828, s. 11 (Christides’ten naklen): “εκ του θάτερου μεν γαρ πλευρού την θάλατταν είχε φρουράν ασφαλή, κατά θάτερου δε επ’ αγκωμάλου και ισοπέδου λίθου ηρήρειστο, εφ’ η τα γείσα τεθεμελίωτο...”

⁸⁶⁵ Leonis Diaconi, *Historiae*, s. 11 (Christides’ten naklen): “εκ χοός γαρ και τριχών αιγείων και υείων συντεθειμένον και έπιεικως συμπεπιλημένων ωκοδόμητο.”

⁸⁶⁶ Attaleiates’e göre bu iki Müslüman Arap esir düşerek değil, Bizanslılara ilticâ ederek kendileri bu planı haber vermişlerdi. Bkz. Michael Attaleiates, *The History*, s. 414-415 ; Michaelis Atteliotae, *Historia*, s. 227.

Hristiyanlarının) de yardımıyla ertesi gece yine geç saatte harekete geçti. Müslümanların konaklamakta oldukları tepeyi çepeçevre kuşatan Bizanslılar, hazırlıksız baskına uğrattıkları Arap kuvvetlerini imhâ ettiler. Phokas, askerlerine, öldürdükleri Müslümanların başlarını keserek çantalarına koymalarını ve dönüşte kampa götürmelerini emretti. Yanında birer kesik baş taşıyacak her askere 1 gümüş ödül verilecekti. Özellikle Ermeni askerler bunu memnuniyetle karşılamışlardı.

Bu aktarıma ilaveten; Theodosios Diakonos ve Attaleiates'te geçen ve okuyucuda soru işaretleri yaratabilecek bir ayrıntıya da değinmek istiyoruz: Theodosios Diakonos'un şiir biçimindeki anlatımının sonuna doğru birkaç satırda dile getirildiğine göre; Hendek kuşatmasının son günlerinde ülkenin hakimleri olmayan ancak kayalıklar ve mağaraların sakinleri olan Giritliler dağlardan inmişlerdi. Bunların liderleri “Karamountes (ὁ Καραμούντης)” idi ve kendisine “ἀμῆρας” yani emîr deniyordu. Christides, Emîr Karamountes'i taşradaki Girit kuvvetlerinin kumandanı olarak farzetmektedir ki; yukarıda gece baskınıyla imhâ edilenler bu mahallî birliklerdir.⁸⁶⁷ Miles ise Karamountes'i başşehirin dışındaki kırsal aşiret reislerinin lideri olarak tanımlamakta ve “*kan dökmede aşırı, eski günlerin ejderhası; tüm hayatı boyunca Giritlileri hakimiyetinde tutmayı amaçlayan biri*” şeklinde vasıflandırmaktadır. Şu soruyu da eklemektedir: Adada birbirine rakip veya bağımsız başka siyasî oluşumlar da var mıydı? Yazar, Theodosios'un yukarıda bahsettiğimiz satırlarının bu konuda ipuçları taşıyor olabileceği fikrindedir.⁸⁶⁸ Schlumberger ise onu; “*Tarsus Sarazenlerinin parlak emîri, Nikephoros Phokas'ın Asya'daki eski düşmanı*” olarak kimliklendirmiş ve Theodosios Diakonos'un burada Karamountes ile Kouroupas'ı karıştırdığını söylemiştir.⁸⁶⁹ Attaleiates'te geçen; “*Çünkü Kandiye Sarazenleri ile taşrada yaşayanlar arasında, onların (taşradakilerin) önceden üzerinde anlaşılmış bir işaret ile sabah erkenden Romalılara saldırmaları... için bir anlaşma vardı.*”⁸⁷⁰ ifadeleri de açıkça göstermektedir ki; Girit'te başşehir Kandiye ile vilayetler arasında en azından bir nevî özerklik söz konusuydu.

⁸⁶⁷ Christides, *a.g.e.*, s. 178.

⁸⁶⁸ G. C. Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 15.

⁸⁶⁹ Schlumberger, *Un Empereur Byzantin*, s. 82-83.

⁸⁷⁰ Michael Attaleiates, *The History*, s. 412-413 ; Michaelis Atteliotae, *Historia*, s. 226.

Yeniden Leo Diakonos'a dönelim: Ertesi gün güneş doğarken kumandan Nikephoros Phokas, bu kesik başlardan bir kısmını mızraklara taktırarak şehrin surları önünde dizdirmişti. Geriye kalan binlerce başı da mancınıklarla surlardan içeriye fırlattırdı. Hisar içindeki Girit Arapları, bu başların yoldaşlarına ve akrabalarına ait olduğunu anladıkları zaman dehşet ve korkuya kapıldılar; acı içinde erkeklerin feryatları ve kadınların ağıtları duyulmaya başladı. Çünkü kentin dışındaki Müslüman birliklerinin de imhâ edilmiş ve şimdi yalnız başlarına kalmış olduklarını anlamışlardı. Yine de Giritliler şehri savunmakta kararlıydılar. Yazarın deyiimiyle *“Açık tehlike ve hayatta kalma çaresizlikleri, güçlerinin ötesinde savaşmaları ve umutsuzca düşmana karşı koymaları için onları canlandırmıştı.”* Theodosios Diakonos'a göre bu sarsıcı olaydan çok etkilenen Giritliler, ümitsiz bir hurûc hareketinde bulunmuşlar fakat ağır kayıplar vermişlerdir.⁸⁷¹

Surları çarpışarak düşürmenin imkânsızlığı ve boş yere kendi ordusunu imhâ ettirmek istememesi Nikephoros Phokas'ı, şehri sıkı bir abluka altına alarak açlığa ve kıtlığa terk etmeye sevk etmiştir.⁸⁷² Kampını iyi bir şekilde tahkim ettiren kumandan, 960-961 kışını ordusuyla birlikte Kandiye önünde geçirmiştir. Yetenekli ustalara yeni kuşatma makineleri inşâ ettirmiş ve ordusunu sürekli talimlerle canlı tutmuştur. Bu arada, o yıl sert geçen kışın zor şartları yüzünden sıkıntı çekmekte olan Bizans ordusuna Iosephos Bringas'ın çabalarıyla yeterli miktarda ikmâl de sevk edilmiştir.⁸⁷³

İlkbaharın gelişiyle kuşatmaya kaldığı yerden devam eden Bizanslılar yeniden surların önüne gelmişlerdir. Bundan sonrasında Leo Diakonos ilginç bir hadiseden söz etmektedir:

“General bölüğü kanatlardan güçlendirirken ve birlikleri bir dikdörtgen düzeninde organize ederken; kıskırtıcı ve ahlaksız bir edayla hareket eden oldukça utanmaz ve arsız bir fahişe, mazgallı siperlerin üzerine abandı ve bazı tılsım ve büyüler yaptı. –Çünkü Giritlilerin kehânete, terbiyesizliğe ve yanlış inançlara bağlı oldukları ve bunları çok eskilerden beri Maniheiztlerden ve Muhammed'ten öğrendikleri söylenmiştir.– O arsız kadın, utanmazlığını ve hovardalığını sadece bu

⁸⁷¹ Christides, *a.g.e.*, s. 180-182.

⁸⁷² Benzer şekilde Yâkût el-Hâmevî de Bizanslıların, şehri savaş yanında açlığı da kullanarak fethettiklerini zikretmiştir; *a.g.e.*, c. 1, s. 236.

⁸⁷³ *Theophanes Continuatus*, s. 480 (Christides'ten naklen): *“εμβουλία του παρακοιμώμενου Ιωσήφ”*.

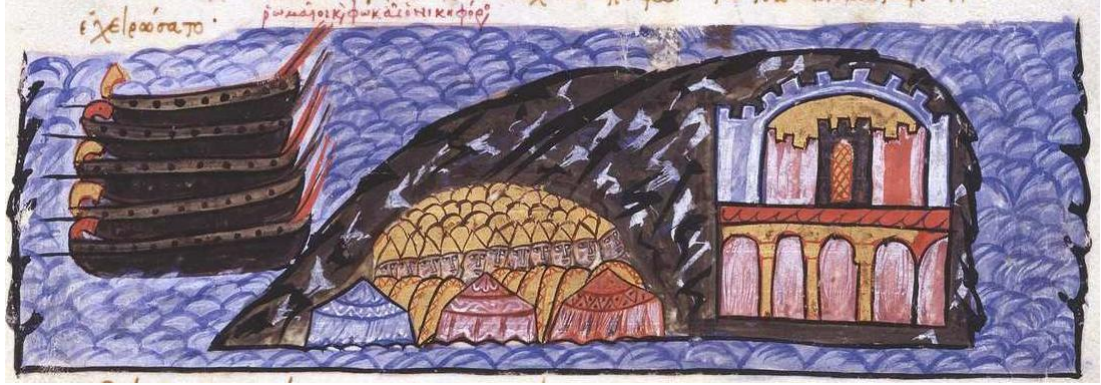
şekilde göstermedi; ayrıca tuniğini uygun olandan fazla yukarı çekerek çıplak vücudunu sergiledi. Generale küfür etti ve onunla alay etti. O zaman yetenekli okçulardan biri yayını gerdi; hovarda kadını vurdu ve onu kuleden aşağı yere düşürdü. (Kadın), anında ezilerek sefil ruhunu teslim etti. Bu acıklı akıbeti, küstahlığının bedeli olarak ödedi.’’

Bununla birlikte Theodosios Diakonos şehir Müslümanlarının, hisarın girişlerine; geleneksel olarak tüyler ürpertici görünüşleriyle Bizanslılarda korku uyandıran zenci birliklerini yerleştirmişlerdi.⁸⁷⁴

Kentin surları önünde yeniden başlayan çok şiddetli çarpışmalar sürerken kumandan Nikephoros Phokas, düşmanın üzerine mancınıklarla taşlar fırlatılmasını ve koçbaşı adı verilen ram ile duvarların dövülmesini emretmiştir. Bu sırada hendeğe giren bir kısım Bizanslılar, taş kesici aletlerle kayaları yontarak ve yeraltından tünel kazarak surların temellerine kadar gelmişlerdir. Leo Diakonos, kısmen kumluk olduğundan kayaları kesmenin zor olmadığını kaydetmiştir. Surların temellerini oyan Bizanslılar, kazdıkları tüneli çökmemesi için ağaçtan payandalarla desteklemişlerdi. İşleri bittiğinde, tüneli tıka basa kuru çırayla doldurduktan ve ateşe verdikten sonra geri çıktılar. Ateş tüm direkleri yakıp kül ettiğinde; altı oyulmuş ve adetâ havada asılı durmakta olan iki kule ile aralarında uzanan sur kısmı birdenbire koparak yerle bir olmuştur.⁸⁷⁵ Böylece Bizanslılar da açılan gedikten kente girerek; 7 Mart 961 günü Girit Emîrliği'nin başşehri Kandiye (Hendek)'yi zaptetmeye muvaffak olmuşlardır. **(Figür 12'ye bkz.)**

⁸⁷⁴ Theodosii Diaconi, *De Creta capta*, s. 16, Dizeler: 377-379 (Christides'ten naklen): ‘‘πάντας σιδηρούς εις θεάν μελαγχρόους ὡς αν καταπλήξωσι τους εναντίους φανέντες αύτοις των πυλών παρ' ελπίδα’’

⁸⁷⁵ Christides, o tarihte Bizans ordusunda surları imhâ için ateşin etkin biçimde kullanıldığını ifade etmektedir: *a.g.e.*, s. 179.

Figür 12: Nikephoros Phokas kumandasındaki Bizans ordusu, Kandiye surları önündeki ordugâhlarında. (Kaynak: *Madrid Skylitzes*, fol. 140-a.)

Theodosios Diakonos, şiirinde Yunan harfleriyle yazılmış fakat Yunanca herhangi bir anlamı olmayan; muhtemelen Arapların Kandiye savunmalarının son safhasında attıkları savaş nâralarından birinin yansıması olan anlaşılmaz bir transkripti bizlerle paylaşmaktadır:

“Σεῖπφ ἐχειμάτ Ισχαρόπ καί τήν ράσαν σερμήτ μιδήνη καί χάητ Ιπφησάνη!”

Theodosios, bu sözleri Araplardan duyduğu gibi taklit ederek yazmaya çalışmıştı. G. C. Miles’a göre henüz bir anlam çıkarılamayan bu sözlerde Arapça “seyf (kılıç), gazâ-gâzi, ra’s (baş), Medîne (şehir)” sözcükleri belli belirsiz sesler halinde farkedilebilmektedir.⁸⁷⁶

Kente giren Bizanslılar, çekilmekte olan Müslümanları sokak sokak takip ederek katlediyorlardı. Savaşta hayatta kalabilenler ise silahlarını bırakarak; öldürülmemek için yalvarmaya başlamışlardı. Leo Diakonos’un aktardığına göre bunu gören Nikephoros Phokas, askerlerine; zırhı ve silahı olmayan veya silahlarını bırakmış olanların zalimce ve insanlık dışı bir şekilde öldürülmemelerini buyurmuştur.

⁸⁷⁶ G. C. Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 17, 85 no’lu dipnot.

‘‘Teslim olarak pes etmiş bir düşmanı kesmek ve katletmenin, insanlık dışılığın bir alâmeti olduğunu söyledi. Bu sözlerle general, ordunun öldürücü dürtülerini güçlükle dizginlemeye muvaffak oldu.’’⁸⁷⁷

Theodosios Diakonos’a göre Nikephoros Phokas, askerlerine ayrıca Müslüman kadınlara tecav z  de yasaklamıştı.⁸⁷⁸

Bu merhamet ve düşmana saygı örneğine rağmen Theodosios Diakonos’ta geçen; aynı Phokas’ın abluka altındaki kentte açlık çeken Müslüman askerlere karşı acayip bir acımasızlık göstererek onlara mancınıklarla eşek fırlattırması⁸⁷⁹, Nikephoros Phokas’ın gizemli kişiliğine dair tartışmalara kaynaklık eden hususlardan biri olmuştur.⁸⁸⁰ Hatta tarihçi Panagiotakes, neşrettiği Theodosios Diakonos’un eserindeki yorumlarında; Nikephoros Phokas’ın teslim olan Müslüman esirlere karşı merhamet gösterdiği kaydına şüpheyle yaklaşmaktadır.⁸⁸¹ Oysa benzer bir kaydı en-Nüveyrî’de de görmekteyiz. en-Nüveyrî, Bizanslıların emîr ve yanındaki askerleri öldürdüklerini; ancak halkı öldürmekten sakındıklarını yazmaktadır.⁸⁸² Vassilios Christides, Panagiotakes’in şüphesini yersiz bulmaktadır. O, Porphyrogenitos’un ‘‘De Cerimoniis’’inde geçen; Müslüman savaş esirlerine karşı hoşgörüye dair bir aktarıma işaret etmekte ve İmparator VI. Leo’nun ‘‘Taktika’’sında da yine pratik nedenlerle, boyun eğenin canının bağışlanmasının tavsiye edildiğini hatırlatmaktadır.⁸⁸³

Böylelikle şehir zaptedildikten sonra kumandan Nikephoros Phokas, ilk iş olarak; ele geçirilen em rliğe ait hazineleri ve esirlerden seçtiklerini ganimet olarak kendisine ayırdı. Bu hazineleri ve seçme esirleri, Konstantinopolis’te kutlayacağı zafer alayında teşhir edilmek üzere özellikle almıştı. şehirden geriye kalan herşeyi, yağma malı olarak askerlerine bıraktı. Leo Diakonos, o tarihte Girit’in çok müreffeh

⁸⁷⁷ Leonis Diaconi, *Historiae*, s. 26 (Christides’ten naklen): ‘‘και των στρατιωτων την ορμην ανετειχιζε, μη κτεινειν αναπειθων τους τα  πλα ριψαντας ανδρας...’’

⁸⁷⁸ Theodosii Diaconi, *De Creta capta*, s. 39, Dize: 105 v.d.

⁸⁷⁹ Theodosii Diaconi, *De Creta capta*, s. 39, Dize: 718 v.d. (Christides’ten naklen): ‘‘και τουτο της σης προσταγης, σκηπτοκρατορ μη προς γυναικες πορνικως καθυβρισαι...’’

⁸⁸⁰ Christides’e göre Phokas’ın bu tartışmalı kişiliği, Bizanslı müelliflerin eserlerine ve ressamların tasvirlerine de yansımıştır: *a.g.e.*, s. 175.

⁸⁸¹ *The History of Leo the Deacon*, s. 79, 43 no’lu dipnot.

⁸⁸² en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 211.

⁸⁸³ Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, s. 695 ; ‘‘Tactica’’, *P.G.* c. 107, Editör: J. P. Migne, 1863, Sütunlar: 895-898.

olduğunu; çünkü uzun zamandır doğal afetler de dahil hiçbir felâkete uğramamış ve bilhassa korsanlık ve yağmacılık faaliyetleri sayesinde bitmez tükenmez zenginlikler depolamış olduğunu aktarmaktadır. Şehrin bol ve kıymetli ganimetleri toplandıktan sonra kumandan, Kandiye'nin güçlü surlarını birçok yerden tahrip ettirdi; fakat tamamiyle yıktırmadı. Ardından kuvvetlerini toplayarak şehirden dışarı çıktı. Kırsal bölgeleri de talan ettirerek; adanın tüm geri kalanını savaşmadan itaat altına soktu. Kandiye'den çok da uzak olmayan yüksek ve sarp bir tepeye yeni surlar inşa ettirdi. Güçlü bir savunma mevzii kurmak için çok uygun bir nokta olan bu yer, iki taraftan yüksek kayalıklar ve sarp dağ geçitleriyle kesiliyordu. Zirvesinden çıkan pınarlar, akıntısıyla topraklarını suluyordu. Nikephoros Phokas, güçlü bir şekilde tahkim ettirdiği bu yeni yerleşime “Temenos (**Figür 13'e bkz.**)”⁸⁸⁴ adını verdi ve buraya yeterli miktarda ordu konuşlandırdı. Ermenilerden ve Bizanslılardan önemli bir nüfusu adaya yerleştirdi.⁸⁸⁵ Adayı dışarıdan gelebilecek yeni bir saldırıya karşı korumak maksadıyla Grek ateşi püskürten gemileri de burada bıraktı. Kendisi yüklü miktardaki ganimeti ve esirleri yanına alarak, başşehir Konstantinopolis'e döndü.

İmparator II. Romanos tarafından ihtişamlı bir şekilde karşılanan domestikos Nikephoros Phokas, Konstantinopolis'in meşhur Hipodrom'unda büyük bir zafer alayı kutladı. (**Figür 14'e bkz.**) Çok sayıdaki tutsaklara diziler halinde geçit töreni yaptırıldı.⁸⁸⁶ Kutlamalarda hazır bulunan halk, Girit'ten getirilen muazzam ganimetler karşısında hayrete düşmüşlerdi. “*Orada bulunan biri, barbar ülkesinin tüm zenginliklerinin o sırada Hipodrom'da toplanmış olduğunu düşünürdü. Miktar öyle muazzamdı ki; bol bol çağlayan bir nehri andırıyordu.*”: Büyük miktarda altın ve gümüş, saf altından kesilmiş İslâmî sikkeler, altın sırmalı elbiseler, mor halılar, kıymetli taşlarla süslenmiş mücevherler, hazineler; tam takım zırhlar, hepsi de yaldızlı miğferler, kılıçlar, göğüs levhaları, sayısız mızraklar, kalkanlar, ters

⁸⁸⁴ Christides bu yerleşimin XVII. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğünü, çalışmasında Venedikli ünlü sanatçı Marco Boschini (1613-1678)'nin 1651 yılına ait “*Castel Temene*” adlı bir gravürüne yer vererek kanıtlamaktadır: *a.g.e.*, s. 181, fig. 61.

⁸⁸⁵ M. Georgopoulou, doktora tezi olan “*The Meaning of the Architecture and the Urban Layout of Venetian Candia*” (UCLA, 1992)'da; Venedik arşivlerinde tarihçi Antonio Calergi (1521-1555)'ye ait, XVI. yüzyılda kaleme alınmış aktarımlardan ilginç bir parçanın çevirisine yer vermiştir. Calergi'ye göre Nikephoros Phokas, fetihten sonra Kandiye'ye Ermenilerin ve İstanbul'dan belli aristokrat ailelerin iskân edilmesini emretmiştir. Calergi burada ayrıca kendi soyunun da Phokas'a dayandığını öne sürmüştür. Bkz. *The History of Leo the Deacon*, s. 80, 49 no'lu dipnot.

⁸⁸⁶ *Symeon Magister*, s. 760

bükülmüş yaylar...⁸⁸⁷ Arap kaynaklarından Yâkût el-Hâmevî de Girit'ten çıkan ganimetin Kostantîniyye'ye tam 300 gemiyle nakledildiğini kaydetmiştir.⁸⁸⁸

Peki tüm bu hazineler şimdi nerededir? Miles'a göre büyük çoğunluğu hep birlikte yok olmuşlardır. Fakat bazılarının tacirler ya da Haçlılar tarafından Latin işgâli döneminde Konstantinopolis'ten ülkelerine götürülmüş, müzelerde ve kilise hazinelerinde olup tüm Avrupa'ya dağılmış bulunan objelerin arasında olduklarına şüphe yoktur.⁸⁸⁹ Yine Dördüncü Haçlı Seferi (1202-1204) zamanında Venediklilerce yağmalanarak İtalya'ya götürülenler olduğunu da tahmin edebiliriz.

Leo Diakonos'un aktarımından farklı olarak Ioannes Skylitzes, Nikephoros Phokas'ın Kandiye'nin zaptından sonra adanın işlerini düzene koymak için bir süre daha Girit'te kaldığını; fakat o sırada Bizans başşehrinde “*Adayı fetheden Romalı, ister istemez tüm imparatorluğa hükmedecektir.*” şeklinde bazı söylentiler dolaşmaya başlayınca İmparator II. Romanos'un, özellikle Iosephos Bringas'ın ısrarı üzerine domestikosu Konstantinopolis'e geri çağırdığını kaydetmektedir. Ancak Nikephoros Phokas, doğu Müslümanlarının; bilhassa “*diğerlerinden daha azılı bir savaşçı olan*” Halep Emîri Seyfüddevle ‘Ali el-Hamdânî/ *Χαμβδαν ό του Χάλει άμνηρας* (ö. 356/ 967)'nin muhtemel bir saldırısına karşı adayı emniyette tutmak amacıyla Girit'te kalışını uzatmış ve Konstantinopolis'e dönüşünü geciktirmiştir. Bunun üzerine İmparator Romanos da onu domestikosluktan azlederek, yerine kardeşi Leo Phokas'ı getirmiş ve Girit'ten döndüğü zaman Nikephoros Phokas'ı Konstantinopolis'e sokmayarak; onu ordusuyla birlikte doğrudan doğudaki Araplara karşı seferle görevlendirmişti.⁸⁹⁰

Konstantinopolis'e getirilen esirler arasında Müslüman Girit'in son emîri; Arap kaynaklarının Ebû Hafs ‘Ömer’in torunlarından olduğunu zikrettikleri ‘*Abdülaziz b. Şu'ayb b. ‘Ömer el-Kurtubî* yani Bizans kaynaklarındaki ismiyle *Kouroupas*⁸⁹¹

⁸⁸⁷ Leo Diakonos'un Girit'in fethine dair tüm aktarımı için bkz. *The History of Leo the Deacon*, s. 60-78.

⁸⁸⁸ Yâkût el-Hâmevî, *a.g.e.*, c. 1, s. 236.

⁸⁸⁹ G. C. Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 17.

⁸⁹⁰ *John Skylitzes*, s. 241 ve 243 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 250 ve 252. Bu aktarım muhtemelen gerçeği yansıtmamaktadır. Phokas'ın Girit dönüşü Hipodrom'da düzenlenen zafer alayında hazır bulunanlar arasında yer alan Leo Diakonos'un aktarımı daha gerçekçidir.

⁸⁹¹ Bu ad muhtemelen Emîr ‘Abdülaziz’in Arap kaynaklarındaki nisbesi olan “‘el-Kurtubî”den gelmektedir. Emîr adına kesilmiş sikkeler için bkz. Miles, *The Coinage of the Arab Amirs of Crete*, s. 80-81. Theodosios Diakonos, Emîr ‘Abdülaziz'i “*yaşlı, benzi solgun, acılarıyla dolu; ufak,*

(**Κουρουπας**⁸⁹², **Κουρουπα**⁸⁹³) ve veliahd oğlu *Nu'mân* yani Bizans kaynaklarında geçen şekliyle *Anemas* (**Ἄνεμων**) da bulunuyorlardı. Arap kaynakları ise emîrin akıbeti hususunda farklı bilgiler verirler: en-Nüveyrî, emîrin Kandiye'nin zaptı sırasında öldürüldüğünü bildirirken; Grekçe kaynaklardan da yararlandığı anlaşılan Yâkût el-Hâmevî, emîrin tutsak alınarak Kostantîniyye'ye götürüldüğünü kaydeder.⁸⁹⁴ Bizans kaynaklarından Symeon Magistros'un aktardığına göre Bizanslılar, Emîr 'Abdülaziz'e yani Kouroupas'a bir krala lââyık şekilde muamele etmişler; ona yüklü miktarda altın sunmuşlar ve eğer Hristiyan olmayı kabul ederse senato üyesi olarak imparatorlukta önemli bir mevki teklif etmişlerdir.⁸⁹⁵

Ancak veliahd Melik *Nu'mân* yani *Anemas* için durum farklıdır. Bizans kaynakları, *Anemas*'ın Hristiyanlığı seçerek imparatorun sadık bir tebaası olduğunu ve önde gelen ailelere mensup kişilerden oluşan imparatorun özel muhafızları arasında yer aldığını kaydederler. *Nu'mân*, Bizans ordusunda yüksek rütbeli subaylardan biriydi. Genç, enerjik ve zekiydi; cesur ve çok maharetli bir silahşördü. İmparator I. Ioannes Tzimiskes (İmparatorluk Dönemi: 969-976) zamanı Ruslarla Bizanslılar arasında yapılan savaşlarda gösterdiği kahramanlıkla sivrilecek; ancak bu çarpışmaların birinde öldürülecektir. (21 veya 24 Temmuz 972) Hem Leo Diakonos hem de Ioannes Skylitzes, kitaplarında *Anemas*'ın aktarımına yer vermişlerdir.⁸⁹⁶ Hatta Leo Diakonos'a göre “*Onun yaşındaki hiç kimse, savaşta cesurca becerisi bakımından onu geçemezdi.*”⁸⁹⁷

yavan ve kötü niyetli” olarak tasvir etmektedir: bkz. Theodosii Diaconi, *De Creta capta*, s. 15, Dizeler: 354-355.

⁸⁹² *Theophanes Continuatus*, s. 477.

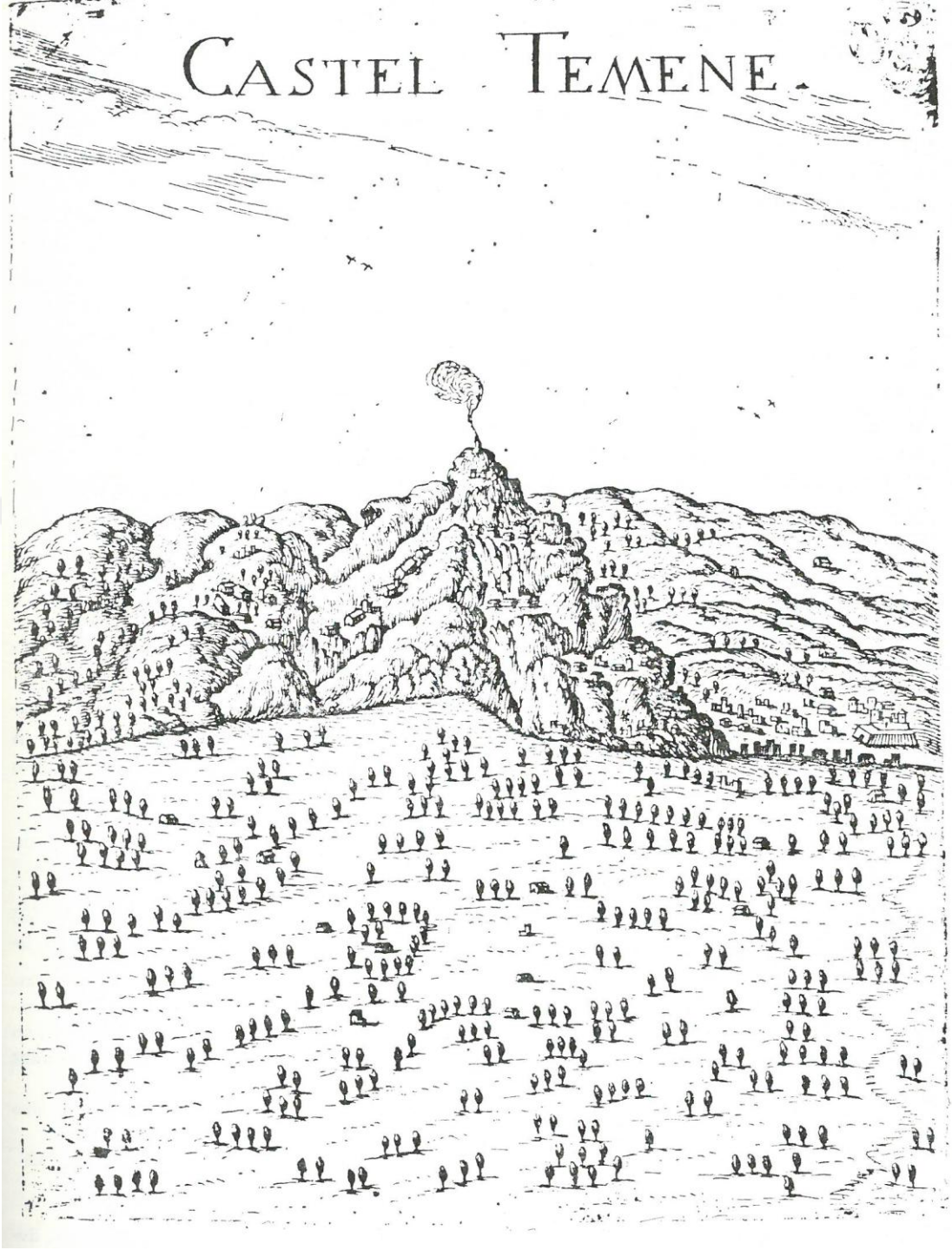
⁸⁹³ *Ioannis Scylitzae*, s. 304.

⁸⁹⁴ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 211 ; Yâkût el-Hâmevî, *a.g.e.*, s. 236

⁸⁹⁵ *Symeon Magister*, s. 760 (Christides'ten naklen): “*Ὁ ἀμηρας πλείστα δώρα καὶ χρυσόν καὶ ἀργυρον παρά του βασιλέως λαβών συν τοις τέκνοις ούτου εις χωρία σίκειν συνεχωρήθη, εις δε την σύγκλητον ουκ ανεβιβάσθη διά το μη βούλεσθαι αυτούς βαπτισθηναι*”.

⁸⁹⁶ *The History of Leo the Deacon*, s. 192-193, 196 ; *John Skylitzes*, s. 289, 292 ; *Ioannis Scylitzae*, s. 304-305, 308

⁸⁹⁷ *Leo the Deacon*, s. 196

Figür 13: M. Boschini'nin, adanın Osmanlı kuşatması sırasında kaleme aldığı "Castel Temene (Temenos Kalesi)" adlı gravürü. (Kaynak: Boschini, *Il regno tutto di Candia*, Venedik, 1651.)

Figür 14: Nikephoros Phokas Girit seferi dönüşü Hipodrom'da zafer alayında. (Kaynak: *Madrid Skylitzes*, fol. 145-a.)

3. 2. 2. Bizans Hakimiyetinde Adanın Yeniden Hristiyanlaştırılması Meselesi

Yukarıda Müslüman Girit'in İmparator II. Romanos tarafından hile yoluyla zaptına dair yarı anekdot tarzındaki aktarımını hatırlayacağımız en-Nüveyrî, adada Bizans hakimiyetinin yeniden tesisini takip eden dönemde Müslüman nüfusun zorla Hristiyanlaştırılmasına dair trajik bir başka hikâyeye daha aktarmaktadır: Buna göre Girit Müslümanlarının ileri gelenleri, Hz. İsa'nın doğum bayramı olan Milâd Yortusu (yani Noel)'nu kutlama vesilesiyle; adanın yeni hakimi olan hükümdarları Bizans imparatoruna bir ziyaret yapılmasına karar vermişlerdir. İçlerinden seçtikleri 100 kişiyi bir gemiyle Konstantinopolis'e yollarlar. İmparator onları çok iyi karşılamış ve kendilerine ikramda bulunulmasını; ayrıca her birine 10'ar adet altın kaplar hediye edilmesini buyurmuştur. Giritliler sevinç içinde memleketlerine geri dönerler. O kadar ki; daha evvelden gitmediklerine pişman bile olmuşlardır.

Bu kez Paskalya yaklaştığı zaman ada halkının önde gelenleri tekrar ziyaret için hazırlanırlar. Kalabalık bir grup halinde Konstantinopolis'e ulaştıkları zaman bu kez imparator, onların bir yere yerleştirilmelerini ve başlarına muhafızlar verilmesini buyurur. Öleceklerinden emin olana dek onları aç ve susuz bıraktırır. Sonunda Giritliler, başlarındaki muhafızlara imparatorun kendilerinden ne istediğini sorarlar. Muhafızlar da imparatorun onlardan Hristiyan olmalarını istediğini söylerler. Eğer kabul etmezlerse; bu halde ölüme terk edilecekleri ve bu defa çocuklarının da esir alınacağı tehdidinde bulunurlar. Bu eziyete daha fazla dayanamayan Giritli

Müslümanlar Hristiyan olurlar. Buna karşılık imparator da yurtlarına dönmelerine izin verir.

Adaya ulaştıklarında Bizanslılar, onların evlerine gitmelerine müsaade etmezler; çünkü kendileri Hristiyan olsalar da aileleri hala Müslümanlardır. Evdekileri de din değiştirmeye iknâ etmeleri istenir; aksi halde onları da ele geçirip aynı işkenceleri onlara da yapacaklardır. en-Nüveyrî'ye göre geriye kalanlar da bir gecede Hristiyan olmak zorunda kalmışlardır. Daha kötüsü, özünde Müslüman kalan Giritli ebeveynler öldükleri zaman; çocukları Hristiyanlığın en şiddetli taraftarları ve Müslümanlardan en fazla nefret edenler haline gelmişlerdir. Yazar, aktarımını; *“Allahu Teâlâ hiçbir mü‘mini imâniyla sınamasın”* diye dua ederek sonlandırır.⁸⁹⁸

Elbette en-Nüveyrî'nin anlattığı bu trajik öykü gerçeklerle birebir örtüşmemektedir. Bununla beraber diğer Arap müelliflerinin de buna benzer bazı kayıtlarına rastlıyoruz. Örneğin Endülüs'ten Valencialı Arap seyyah *Ibn Cübeyr* (ö. 614/ 1217), eseri *“er-Rihletü'l-Kinânî”*de; Girit Müslümanlarının Bizans idaresi altında din değiştirmeye zorlandıklarını şu ifadelerle anlatır:

*“Girit Adası'nın halkı geçmiş dönemde Müslümanlardan oluşuyordu ve gerçekten orada halen Hristiyanların zorbalık idaresi sürmektedir. Ve bu idare, tedricî olarak (baskısını artırmıştır.) Hatta (Girit Müslümanları) tamamen Hristiyan olmaya zorlanmışlardır ve onlardan Allah'ın kurtuluşuna ihtiyaç duyanlar, (adadan) kaçmışlardır...”*⁸⁹⁹

Adadaki yeniden Hristiyanlaştırma faaliyetinin gerçekliği hususundaki kuşkularımız, çağdaş Bizans kaynaklarından *Aziz Tövbekâr Nikon* (ö. 1000 dolayları)'un *Vitası*'nda verilen ayrıntılı bilgiler sayesinde tümüyle ortadan kalkmaktadır. Eserde aktarıldığına göre taşrada toprak sahibi bir babanın oğlu olarak doğan Nikon, evden kaçarak 12 yılını Hryse Petra Manastırı'nda keşiş olarak geçirmişti. Doğu vilâyetlerinde bir süre boş boş dolaştıktan sonra 961 yılında Girit'te kurumsal olarak kiliseyi yeniden ihyâ etmek ve misyonerlik yoluyla ada halkı arasında Hristiyanlığı yeniden yaymakla görevlendirildi. Bizanslıların adayı yeniden zaptını izleyen dönemde Girit artık Müslüman hakimiyetinden çıkmışsa da, ada halkı

⁸⁹⁸ en-Nüveyrî, *a.g.e.*, c. 24, s. 211.

⁸⁹⁹ Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî, *er-Rihletü'l-Kinânî* (İngilizce: *Travels of Ibn Jubayr*), Editör: William Wright, Tahkik: M. J. De Goeje, E. J. W. Gibb Memorial V, Leyden, 1905, s. 342.

uzun yıllar Araplarla birlikte yaşamının doğal sonucu “*Sarazen hurâfeleri*” yani Müslüman akîdelerinden çok etkilenmişlerdi. Aziz Nikon, adada kaldığı 7 yıl boyunca Giritlileri Hristiyanlığa çağırırdı. Onlara “*Günahlarınızın kefâretini ödeyin!*” diye vaaz veriyordu; lâkabı olan “*Metanoite* (Yunanca anlamı: ‘*Tövbe etmelisiniz.*’)” adını da bu yüzden almıştı. Fakat adalılar, bu yeni vaaz tarzı karşısında öfke duyuyorlardı; ona küfretmeye hazırdılar. Bunun üzerine Aziz Nikon, yöntemini değiştirerek uysallıkla yaklaşmaya ve Giritlileri tatlı sözlerle yatıştırmaya başladı. Sonra onları, günahlarını ve en gizli amellerini ortaya çıkararak etkiledi. Giritliler zamanla ona Tanrı’nın bir havârisi, bir ermiş gözüyle bakmaya başladılar. Şöhreti tüm adada yayıldı; her taraftan insanlar ona geldiler. Onun kendilerine telkin ettiği inancı benimsediler ve vaftiz oldular. Bilindiği gibi Nikephoros Phokas, adadaki tüm camileri yerlebir ettirmişti. Aziz Nikon, Arap hakimiyeti döneminde camiye çevrilmiş bulunan eski Bizans kiliselerini yeniden dikti. Buralara rahipler, diyakozlar ve neokorlar atadı ve kutsal seremonileri yeniden ifâ etmeye başladı. Kaynağın zikrettiğine göre bu faaliyetlerinde Azize Photina⁹⁰⁰ da gösterdiği mucizelerle ona yardım ediyordu:

‘Nikon Gortyna’dan ayrıldı ve üç günlük bir yürüyüşün ardından geceleyin, eski bir tapınağın kalıntılarını gördüğü bilinmeyen bir yerde durdu. Azize Photina ona uykusunda göründü ve ona (bu tapınağı) yeniden inşâ etmesini emretti. Onu, (adadakilere) inşâ buyruğunu vermeden adayı terketmemesi konusunda uyardı. Mübarek adam bir illüzyon gördüğünü düşündü ve yeniden yola koyuldu. Fakat çok geçmeden kör oldu. İlâhî bir buyruk aldığını anlayarak; ona itaat edeceğine yemin etti ve birdenbire yeniden görmeye başladı. Ancak bu yerde tek başınaydı ve öyle bir işin yerine getirilmesi için gerekli malzemeler ve işçiler de yoktu. Şükür ki Tanrı onu izliyordu! Ertesi gece mucizevî bir şekilde gökte ateşten bir sütun yükseldi ve tam da azizin bulunduğu yerde... Yanındaki insanlar onu gördüler ve ona koştular. Herkes derhal çalışmaya başladı ve yumuşak başlılıkla Nikon’a itaat ettiler. Hepsi gayretle kiliseyi yeniden inşâ etmeye koyuldular. İş 2 yıl içinde bitmişti. Aziz, yeni kilisede ibadeti düzeltti ve rahipler görevlendirdi...’⁹⁰¹

⁹⁰⁰ Photina, Yuhanna İncili’nde Hz. İsa’yla bir çeşme başında konuştuğu ve Hristiyan olduğu anlatılan Sâmiriyeli bir azize idi. M.S. I. yüzyılda yaşamış ve Roma İmparatoru Nero (İmparatorluk Dönemi: M.S. 54-68) döneminde şehit edilmiş olduğuna inanılır.

⁹⁰¹ G. da Costa-Louillet, *a.g.m.*, s. 351-352.

3. 2. 3. Adanın Düşüşü Sırasında İslâm Devletlerinin Girit Müslümanlarına Yardımına Dair

Girit'in müstakbel imparator Nikephoros Phokas tarafından yeniden zaptı hiç şüphesiz *domestikosun* askerî dehası ve üstün yetenekleri kadar; o tarihte İslâm dünyasının içinde bulunduğu durum ve dönemin İslâm devletleri arasındaki münasebetlerde meydana gelen önemli değişiklikler de büyük rol oynamıştır. Genel olarak Müslüman dünyanın Akdeniz'deki menfaatlerine doğrudan hizmet eden adadaki yaklaşık bir buçuk asırlık Arap hakimiyeti Bizanslılar lehine son bulurken; Girit Müslümanlarının geçmişten beri tabii müttefikleri olan İslâm devletlerinden herhangi bir yardım görememiş olmaları, bugüne dek en fazla sorgulanmış ve üzerinde durulmuş hususlardan biridir. Bugün biz Arap kaynaklarından biliyoruz ki Giritliler, başta İhşîdiler ve Fâtımîler olmak üzere dönemin güçlü Müslüman devletlerine yardım çağrısında bulunmuşlardı. En azından Girit Emîrliği'nin metbû olan Abbasîler ya da ada Müslümanlarının varlık sebebi olduğunu daha önce de vurguladığımız Mısır'ın o sıradaki hakimleri olan İhşîdiler, uzun zamandır ortak düşmanları Bizans'ı yıpratarak deniz gücünü kırmış ve dolayısıyla kendi yüklerini azaltmış bulunan bu kıymetli stratejik adanın göz göre göre elden çıkmasına nasıl izin vermişlerdi? Girit üzerine halifenin çağrısıyla bir cihâd ilan ederek, Bizanslılar'a birleşik kuvvetlerle karşı koymak mümkün olmamış mıydı? Şimdi bu haklı sorulara cevap arayacağız.

Öncelikle Bizanslılarca fethedildiği sırada Girit'e yakın olan veya Girit Emîrliği ile bir şekilde bağlantısı bulunan Müslüman devletlere; bu arada dönemin İslâm dünyası üzerinde nüfûz sahibi olan güçlü devletlere de bir göz atalım:

Abbâsîlerin gücü uzun iç mücadeleler ve hilâfet toprakları üzerinde vukû bulan parçalanmalar sebebiyle son bir asırdır zaten tedricî olarak kırılmış bulunuyordu. Abbâsî halifesi, diğer İslâm devletleri üzerindeki eski nüfûz ve liderliğini çoktan kaybetmişti. Müstakil hareket etmekle beraber şeklen de olsa halifeye tâbiyetini sürdüren Mısır'ın batısında artık bir Abbâsî otoritesinden söz etmek mümkün değildir. İran coğrafyası ve Irak'ın bir kısmı elden çıkmıştır. Nihayet merkez Bağdâd da X. yüzyılın ortalarında Şîi Büveyhoğullarının (932-1062) baskısı altına girerek politik çöküşünü tamamlamıştır. (945)

el-Cezîre bölgesinde yıldızı parlayan Hamdânîler (905-1004), uzun bir kayıp döneminin ardından toparlanarak yeniden yükselme devrini yaşamakta olan Bizans İmparatorluğu'nun kuzeyden baskısı altındadır. Girit'in geri alınmasından hemen sonra, yine Nikephoros Phokas tarafından doğuda indirilen kesin darbelerle Sugûr-Avâsım yöresi (Adana, Tarsus, Misis) Bizanslılarca zaptedilecek ve bu emîrlik de kesin olarak felce uğratılacaktır.

Girit'in doğal antreposu ve özellikle Tolunoğulları (868-905) döneminde hâmisi olan Mısır'daysa bir başka Türk asıllı hanedan; İhşîdîler (935-969) hüküm sürmekteydiler. Fakat İhşîdîler bu dönemde –tıpkı selefleri Tolunoğulları gibi– sürüp giden iktidar mücadeleleri neticesinde eski ihtişamlı günlerinden çok uzaktılar ve dahası İhşîdî hanedanı, küçük yaştaki melîklerinin dirâyetsizliği yüzünden idareyi; Nûbe asıllı bir siyahî olan eski hizmetkârları hadım Ebû'l-Misk Kâfûr (Saltanat Dönemi: 355-357/ 966-968)'a kaptırmış bulunuyorlardı. O sıralarda İhşîdî ordusu, meşrû hükümdar olan hanedan üyelerini destekleyenler ve Kâfûr'u destekleyenler olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Askerler arasında çatışmalar yaşandığı bile oluyordu. Mısır donanması, Suriye ve Mısır sahillerinde muazzam deniz üsleri kurarak; inşâ ettikleri güçlü filolarla Bizans'ı sürekli rahatsız eden Tolunoğulları zamanıyla kıyaslanamayacak derecede zayıflamıştı. İhşîdî ordusunun ve donanmasının zayıflamasında elbette ülkenin bozulan ekonomisi de büyük pay sahibiydi. Girit'in kuşatıldığı 960 yılında Mısır'da şiddetli bir kıtlık yaşanmaktaydı. Bu kıtlığın sebebi, Mısır'ı ele geçirmek isteyen Fâtımîlerin bölgeyi talan etmiş olmalarıydı. Bırakalım seferi, ordunun günlük ihtiyacı olan erzakın temini bile güçlükle sağlanabiliyordu. Ülkede yaşanan bu kıtlıkları mutlaka salgın hastalıklar izliyordu. Veba başta olmak üzere salgın hastalıklar nüfusun kırımına neden oluyor; ordunun mevcudu da gitgide azalıyordu.⁹⁰²

Christides'e göre Tolunoğulları'nın inkırâzı, Doğu Akdeniz'deki Bizans-Müslüman mücadelesinin ve bu arada Müslüman Girit'in kaderinde bir dönüm

⁹⁰² İlyas Gökhan, "İhşîdîler Devletinin Yıkılışına Sebep Olan İktisadî Buhranlar ve Salgın Hastalıklar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 17, Konya, 2007, s. 261.

noktası olmuştur.⁹⁰³ Nitekim Girit, Tolunoğulları döneminde Mısır tarafından sıkı bir şekilde desteklenirken; İhşîdîler zamanında bu destek kesilecektir.⁹⁰⁴

Kuzey Afrika’da fanatik Şî‘a davasıyla ortaya çıkan Fâtımîler (909-1171), kazandıkları başarılarla topraklarını giderek genişletmişler ve kısa zamanda İspanya’yı bile tehdit edecek güce ulaşmışlardır. Fâtımîlerin X. yüzyılda hızla yükselen bir güç olarak sahne almalarına karşın; hilâfetin meşrû mirasçıları olmak iddiasıyla hem Sünnî Endülüs Emevîleri hem de Abbâsîlere karşı ateşli bir düşman teşkil etmeleri, Girit için açılacak ortak bir cihâd hareketini baltalayan faktörlerden olmuştur. Nitekim Fâtımî Halifesi el-Mu‘izz Lidînillah (Hilâfet Dönemi: 341-365/ 953-975) önüne engel olarak çıkacak tüm İslâmî güçleri bertaraf ederek İslâm imparatorluğunu Şî‘î hilâfet temelinde yeniden birleştirme hedefini gerçekleştirmeyi, kâfirlere karşı cihâdta bile daha önemli ve öncelikli saymaktaydı.

Christides’e göre; Girit’in yeniden fethedildiği dönemde Bizans için gerçek tehlike, adanın hemen karşısındaki Kuzey Afrika Fâtımîleri ile Mısır’daki İhşîdîler arasında kurulabilecek bir ittifak olabilirdi.⁹⁰⁵ Ne var ki Fâtımîler, o tarihte Mısır’ı ele geçirerek genç devletlerinin mevcudiyetini her bakımdan pekiştirmek gayesinde olduklarını gizleme gereği bile duymuyorlardı. Dolayısıyla bu iki düşman arasında Girit’i kurtarmak için herhangi bir işbirliğinin gerçekleşebilmesi mümkün değildi. Nitekim X. yüzyıl Arap müelliflerinden Fâtımî başkadısı ve başdâ‘isi *Nu‘mân b. Muhammed el-Kâdı* (ö. 363/ 974)’nın eseri ‘‘*el-Mecâlis ve’l-Musâyerât*’’ta metni aktarılmış olan bir mektup⁹⁰⁶, o dönemde Halife el-Mu‘izz ile Mısır hakimi Kâfûr el-İhşîd arasında mevcut olan hassas duruma ışık tutmaktadır. el-Mu‘izz Lidînillah, Kâfûr’a yazdığı bu mektupta Girit Müslümanlarının kritik durumuna dikkat çekmekte ve donanmaları birleştirerek; Girit’i kuşatmış bulunan Bizanslılar üzerine ortak bir harekât düzenlemeyi teklif etmektedir. Bu mektupla beraber, Halife el-Mu‘izz’in Bizans İmparatoru II. Romanos’a yolladığı Girit Müslümanlarıyla alakalı bir başka mektubu da bir sonraki bölümde çeviri halinde sunacağız.

⁹⁰³ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 102.

⁹⁰⁴ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 83.

⁹⁰⁵ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 102.

⁹⁰⁶ M. Canard, ‘‘Les sources arabes de l’histoire byzantine aux confins des Xe et XIe siècles’’, *Revue des études byzantines*, c. 19, 1961, s. 284-314.

Gelelim Bizans İmparatorluğu'na: Bizanslılar, IX. yüzyıldan beri uzun ve kanlı mücadeleler neticesinde yıpranan kuzeydeki Bulgarlarla barış yaparak; bu kritik dönemde tüm güçleriyle Girit Müslümanları üzerine odaklanma imkânını bulmuşlardır. Daha önemlisi Bizanslılar, dönemin Müslüman devletlerinin içinde buldukları durumun; onların birbirlerine karşı hak taleplerinin ve çekişmelerinin gayet farkındaydılar. Başlıca üç büyük kutba ayrılmış olan İslâm kuvvetleri arasında muhtemel bir ittifakın önüne geçebilmek için X. yüzyıl boyunca enerjik ve incelikli bir diplomasi geliştiren Bizanslılar, bütün Müslüman devletlere zengin hediyelerle birlikte elçiler göndermişler ve Müslümanlar arasında sürekli değişen dengelere kendilerini çabucak adapte etmişlerdir.

Bizans İmparatorluğu'nun Müslümanlar arasındaki vaziyetin bilincinde olduklarının ve bu kriz döneminden en iyi şekilde istifâde yoluna gittiklerinin en açık bir örneği, İspanya'daki Endülüs Emevîleri ile kurdukları yakın ilişkilere dir.⁹⁰⁷ İmparator Theophilos, 225/ 839-840 yılında Endülüs Emevî Emîri II. Abdurrahmân el-Vâsıt b. I. el-Hakem (Saltanat Dönemi: 206-238/ 822-852)'e bir mektup göndermiş ve Bizans-Endülüs münasebetlerinin tesisinde ilk adımı atan taraf olmuştur.⁹⁰⁸ Samimi ve dostça kaleme aldığı bu mektubunda Emîr Abdurrahmân'a, ataları Şâm Emevîleri'nin ve dolayısıyla hilâfetin tek meşrû varisleri olduklarını hatırlatan imparator; ayrıca gâsıpları Abbâsîler karşısında da tüm güçleriyle Emevîlerin yanında olduklarını bildirmiştir. Bu mektubu, Kurtuba ile Konstantinopolis arasında elçi teâtileri takip etmiştir. Yaklaşık bir asır sonra; bu kez Endülüs'ün ilk halifesi III. Abdurrahmân en-Nâsır b. Muhammed (Hilâfet Dönemi: 300-350/ 912-961) döneminde Emevîlerle yeniden diplomatik temaslara girişen Bizans İmparatoru VII. Konstantinos, veliahd oğlu II. Romanos ile beraber kaleme aldıkları ikinci bir mektubu kıymetli hediyelerle birlikte Kurtuba'ya göndermişlerdir. Halife III. Abdurrahmân ve ardılı II. el-Hakem (Hilâfet Dönemi: 350-366/ 961-976)'in taht dönemlerinin Bizans-Endülüs yakınlığının zirve yaptığı dönem olması; Nikephoros Phokas'ın muzaffer Girit seferi (960-961) ve adayı zaptından hemen sonraki periyod da göz önüne alındığında asla tesadüf değildir. Yine bu dönemde de

⁹⁰⁷ Juan Signes Codoñer, “Bizancio y al-Ándalus en los siglos IX y X”, *Bizancio y la Península Ibérica*, Nueva Roma, c. 23, Madrid, 2004, s. 177-245.

⁹⁰⁸ É. Lévi Provençal, “Un échange d'ambassades entre Cordoue et Byzance au IXe siècle”, *Byzantion*, c. 12, 1937, s. 1-24.

karşılıklı olarak elçiler gönderilmiş ve mozaik sanatında yetenekli bir grup Bizanslı sanatçı Kurtuba sarayına gelmişlerdir. Sözü edilen dönemin, Endülüs Emevîleri ile Kuzey Afrika'da yükselen Şî Fâtımîler arasındaki ilişkilerin tam anlamıyla dibe vurduğu dönem olduğunu da hatırlamakta fayda vardır. Bizans ve Endülüs Emevîleri arasındaki mükemmel ilişkiler, bir önceki asırda Abbâsîlere olduğu gibi bu yüzyılda da Fâtımîlere karşı ortak düşmanlıkla besleniyordu. Bizanslılar ile Endülüs Emevîleri arasındaki diplomatik münasebetler ve bu diplomaside Girit Müslümanlarının durumu da bir sonraki bölümde enine boyuna incelenecektir.

Dördüncü Bölüm

4. DEVLETLERARASI DİPLOMASİDE GİRİT EMİRLİĞİ

4. 1. BİZANS-ENDÜLÜS DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNDE GİRİT MÜSLÜMANLARININ YERİ

Bizans imparatorları ile Endülüs Emevî emîrleri –ve daha sonra halifeleri– arasındaki diplomatik temasların ilki, İmparator Theophilos (829-842) döneminde gerçekleştirilmiştir. Buna göre İmparator Theophilos⁹⁰⁹, Emevî Emîri II. Abdurrahmân b. I. el-Hakem'e hitâben bir mektup yazarak; 225/ 839-840 yılında elçisi Kurtiyûs er-Rûmî (ي مورا سوي طرق) aracılığıyla Kurtuba'ya ulaştırmıştır. Konuya dair temel kaynağımız, gerek kendisinden önceki kaynaklardan derlemiş; gerek râvilerden edindiği aktarımları kaydetmiş olan Kurtubalı tarihçi *İbn Hayyân* (ö. 469/ 1076)'ın ünlü eseri '*el-Muktebes*'tir. İbn Hayyân, kitabında İsâ b. Ahmed er-Râzi'den aktararak bu Thephilos'un '*zorba (Bizans) krallarından; onlarla Endülüs hükümdarları arasında bir münasebet tesis edilmesini arzu eden ve bununla zorbaların ona (bu ilişkilere) başvurabileceği bir başlangıcı mümkün gören ilk kral*' olduğunu zikretmektedir.⁹¹⁰ Yine müellifin Hasan b. Muhammed'ten bildirdiğine göre; İmparator Theophilos'un bu mektubu, Habîb b. Evs et-Tâî'nin Amûriye (Amorion)'nin Abbâsîlerce fethine dair kaleme aldığı şiirinde de zikredilmektedir.⁹¹¹

Bizans ile Endülüs Emevîleri arasındaki bu ilk temasları başlatan Theophilos'un mektubunun tam metni bugün elimizde mevcut olmasa da bu mektubun muhtevâsını; İbn Hayyân'ın birebir kopya ederek bize aktardığı Emîr Abdurrahmân'ın cevabî mektubundaki özetlemelerinden öğrenebilmekteyiz. Buna göre İmparator Theophilos, resmî mektubunda Emîr Abdurrahmân'a samimi ve dostça ifadelerle hitap etmekte; rahipler vasıtasıyla Endülüs'ten haberlerini

⁹⁰⁹ İbn Hayyân'da "ت و ف لش" olarak geçer: bkz. İbn Hayyân el-Kurtubî, *el-Muktebes min Enbâi Ehli'l-Endelüs*, c. 2, Tahkik: Mahmud Ali Mekki, Riyâd, 2003, s. 430. el-Makkârî'de ise doğruya daha yakın olarak "ت و ف لس" şeklinde geçmiştir: bkz. el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 346.

⁹¹⁰ İbn Hayyân, *a.g.e.*, s. 431.

⁹¹¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, s. 430.

aldıklarını bildirmektedir. Geçmişte Bizans imparatorlarının Şâm Emevî halifeleriyle tesis etmiş oldukları iyi münasebetleri överek, iki tarafın da atalarını-seleflerini yüceltmektedir. Kendisini Abdurrahmân'a mektup yazarak, elçi Kurtiyûs aracılığıyla ona ulaştırmaya teşvik edenin de yine bu eski dostluk ve muhabbet olduğuna değinmekte; aynı yakın ilişkilerin kendileri zamanında yeniden canlandırılarak pekiştirilmesi arzusunda bulunduğunu da açıkça belirtmektedir.

Theophilos ayrıca Mervânoğullarının Suriye'deki selefleri Emevîlerden bahsederek Abdurrahmân'ı, kendi sülalesinin meşrû hakimiyet haklarını talep etmesi ve geri alması hususunda; bu hakların gâsıbı olan Abbâsoğulları'na karşı kışkırtmakta ve onlara karşı harekete geçmesi için teşvik de etmektedir. Bununla beraber Theophilos, ortak düşmanları olan Bağdâd halifesine karşı harekete geçilmesi durumunda bütün güçleriyle Abdurrahmân'a destek vereceği vaadinde de bulunur. Mektupta Abbâsî halifelerinden, bilhassa onların kötü icraatlerinden söz etmiştir. Son Emevî Halifesi Mervân b. Hakem'in katledilmesi ve Umeyyeoğullarının şeref ve namuslarının lekelenmesinden konu açar. Maksadı, Emîr Abdurrahmân'ı Abbâsîlerin hükümranlığının sona ereceği zamanın yaklaştığına ve ailesinin intikamını alabileceği ortak bir askerî harekâta iknâ etmektir. Çünkü bu dönemde Bizans İmparatorluğu, özellikle Suğûr yani Anadolu'nun doğusundaki sınır boylarında Abbâsîlerin artan saldırılarından hayli bunalmış durumdaydı ve Bağdâd'a karşı destek bularak kendisini biraz olsun rahatlatılabilecek bir ittifak tesis etme çabasındaydı.

Theophilos, bundan sonra Ebû Hafs el-Ballûfî ve onunla birlikte imparatorluk toprağı Girit'i ele geçirmiş bulunan Endülüslü mültecilere değinir. Bu mültecilerin Girit'te yerleştikten sonra Abbâsî Halifesi el-Mu'tasım'a tâbi olduklarına da dikkat çeker. Emîr Abdurrahmân'dan -eğer mümkünse- onlar üzerindeki nüfûzunu kullanmasını, onların Bizans topraklarındaki faaliyetlerine müdahale ederek onları durdurmasını ricâ eder. Bu vesileyle üstü kapalı da olsa, Kurtuba'dan sürülmüş olan Girit Araplarının kendilerine yaptıklarından kısmen Emîr Abdurrahmân'ı ve devletini de sorumlu tutar; onu zan altında bırakacak îmâda bulunur. Bu yolla hiç olmazsa Girit üzerine Endülüs Emevîleriyle ortak bir teşebbüsün yolunu arar. Son olarak Bizans'ın bir diğer önemli deniz üssü Sicilya'da mücadele halinde olduğu

Müslüman Ağlebîler'in durumlarına da değinmiş ve bunların Halife el-Mu'tasım'dan ayrılarak Abbâsîlere karşı muhalefete başladıklarından bahsetmiştir.⁹¹²

Kaynağımızın aktardığına göre Emîr II. Abdurrahmân, aynı zamanda profesyonel bir tercüman olan elçi Kurtiyûs er-Rûmî'yi Kurtuba'da huzuruna kabul ederek ona hürmet göstermiş; kendisine ikram ve ihsanda bulunmuştur. İmparatorun zarif ve hoş hediyelerini almış ve yolladığı mektuba çok sevinmiştir. Bununla birlikte İbn Hayyân, burada imparator için "*küstah kefere*" şeklinde bir ifadede de bulunmaktadır; yani bir nevî Theophilos'un samimiyetine itibar etmemekte ve onu bu teşebbüse sevkedenin esas olarak Bizans'ın içine düşmüş olduğu zor durumun çaresizliği olduğuna gönderme yapmaktadır.

Theophilos'un bu müracaatını karşılıksız bırakmayan emîr, Bizans elçisini, kendisine sunduğu hediyelere karşılık aynı nezâketle mükâfatlandırmıştır. İmparatora yazdığı cevap mektubunu da, Elçi Kurtiyûs'a dönüş yolculuğunda refâkat etmekle görevlendirdiği Kurtuba ricâlinden iki âlimle birlikte Kostantîniyye'ye yollamıştır. Bunlar, şiir ve felsefeyle temâyüz etmiş eski bir saray nedîmi ve aynı zamanda bir devlet adamı olan; genç yaşında sahip olduğu incelik ve güzelliğine atıfla "*el-Gazâl*" lâkabını alan Jeanlı Yahyâ b. Hakem el-Bekrî ve hakkında ismi ve lâkabından başka bilgimiz olmayan adaşı Yahyâ "*el-Muneykile*"⁹¹³ idiler.⁹¹⁴ Emîr Abdurrahmân, Yahyâ el-Gazâl'e Bizans başşehri Kostantîniyye'ye giderek bu hassas diplomatik görevi yerine getirmek üzere yola çıkmasını buyurduğunda; Yahyâ ilerlemiş yaşı ve yolculuğun uzunluğu sebebiyle emîrden affını istemiştir. Nitekim o sırada 70'li yaşlarında olan şairi hem kara hem de denizden uzun bir seyahat beklemekteydi. Ancak bu vazife için Yahyâ'yı seçmesi tesadüf olmayan Emîr Abdurrahmân kararında diretti. Çünkü cevap mektubunun metni okunduğunda; emîrin Bizans imparatoruyla dostane münasebetler tesis edilmesine sıcak bakmakla beraber, ortak askerî teşebbüs tekliflerini kibarca geri çevirdiği görülecektir. Emîrin bu olumsuz tutumunu, imparatora; söz sanatlarında mâhir ve hem yazılı hem de sözlü belâgati tartışılmaz olan ünlü şair el-Gazâl'den daha münâsip veya kıvrak bir dille

⁹¹² İbn Hayyân, *a.g.e.*, s. 433-434.

⁹¹³ "*el-Muneykile (المن يقلة)*" ism-i tasgîr yoluyla "*Saatçiği olan/ Küçük saati olan*" mânâsındadır: bkz. A. Huici Miranda, "al-Ghazâl, Yahyâ b. Hakam al-Bakrî" maddesi, *EF*², c. 2, s. 1038.

⁹¹⁴ İbn Hayyân, *a.g.e.*, s. 431.

kimse iletmezdi. Bu açıdan Abdurrahmân'ın Yahyâ'daki ısrarı daha iyi anlaşılabilir. ⁹¹⁵

Görevden muafiyetini sağlayamayan el-Gazâl, bu durumdan şikayetini; yazdığı bir şiirinde alaycı ve iğneleyici bir dille ustaca dile getirmekte ve üstü kapalı olarak kendisinden evvel Bizans'a gönderilmiş başka bir elçiden daha söz etmektedir: “İbn Tilbe”. Burada kendisinden daha genç olan İbn Tilbe'ye kinâyede bulunan şair, Emîr Abdurrahmân'a “beni değil yine onu Bizans'a göndermelisin” mesajını vermektedir:

”إِبْنُ لِي طَلَبَةٌ لَمْ يُرْسِلْ لِلْحَيْتَةِ

لَكِنَّهُ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْمُرَوَّاتِ

...

⁹¹⁶ وَكَانَ لِلرُّومِ جَارًا فِي حَدَائِثِهِ،

Endülüs elçileri Yahyâ el-Gazâl ve el-Muneykile'nin Konstantîniyye'ye ulaşmaları ve Bizans sarayında imparatorun huzuruna kabul edilmeleri; orada kaldıkları süre zarfında başlarından geçenler ve edindikleri izlenimler anekdotik bir üslupla İbn Hayyân tarafından eserinde uzun uzun aktarılmıştır. Elçiler, Emîr Abdurrahmân'ın mektubunu İmparator Theophilos'a teslim etmişlerdir. Emîr, mektubunda öfkeli ve kinli olduğu Ebû Ca'fer el-Mansûr için “şerefsiz-rezil” ifadesini kullanmakta ve “Allah onu toprakla örtün” diye bedduâ etmekte; câriye olan annelerine atıfla el-Me'mun'dan “İbn Merâcil” ve el-Mu'tasım Billah'tan da “İbn Mâride” olarak söz etmektedir. Yine Abbâsîler'de meydana gelen “Halku'l-

⁹¹⁵ Endülüs ile Bizans arasındaki diplomatik münasebetler hakkında hem kaynak hem de yorum bakımından belki de bugüne kadarki en kapsamlı çalışma sayılabilecek olan bir yüksek lisans tezini zikretmek isteriz: Elsa Raquel Fernandes Cardozo, “Diplomacy and Oriental Influence in the Court of Cordoba (9th-10th centuries)”, Lizbon Üniversitesi Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Lizbon, 2015. Çalışma, isminden de anlaşılacağı gibi aynı zamanda Endülüs ile doğu İslâm dünyası arasındaki diplomatik etkileşimlere, kabul merasimleri ile protokol yönünden benzerliklere ve farklılıklara da karşılaştırmalı olarak değinmektedir.

⁹¹⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, s. 352-353. İbn Hayyân'ın aktardığı bu dizelerin, el-Gazâl ve el-Muneykile'nin Konstantinopolis ziyaretinin Endülüs Müslümanlarının Bizans'la ilk elçi teâtisi olduğuna dair yine aynı müellifin eserin bir başka yerinde aktardığı bilgiyle çelişkisi söz konusu olsa da; kaynaklarda bundan önce herhangi bir diplomatik temasın gerçekleştiğine dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Cardozo'ya göre belki de Emîr Abdurrahmân, Theophilos'un mektubunu alır almaz İstanbul'a İbn Tilbe ya da başka birini elçi olarak yollamış; el-Gazâl ve arkadaşını ise ancak elçi Kurtiyûs geri döneceği zaman onunla beraber İstanbul'a yola çıkarmış olabilir. Hatta Endülüslü elçilerin orada bir araya gelmiş olmaları da mümkündür: bkz. Cardozo, *a.g.e.*, s. 61-62.

Kur'an'' yani ''Kur'an'ın yaratılmış bir mahlûk olarak kabul edilip edilemeyeceği'' meselesinde yaşanan ve çok kan dökülmesine sebep olan iç çatışmalara da atıf vardır.

Emîr Abdurrahmân, İmparator Theophilos'un Suriye Emevî halifeleri ile eski Bizans hükümdarları arasında geçmişte mevcut olan iyi ilişkilere benzer şekilde yeniden yakın münasebetler tesis edilmesi teklifine sıcak baktığını ve bu ilişkileri onayladığını şu sözlerle ifade etmiştir:

*''...Gelelim muhabbetimizden istediklerine, dostluğumuzdan arzu ettiklerine. Ve (bu dostluğun) yenilenmesini ve birleştirilmesini; sizden öncekilerin bizden öncekiler için oldukları gibi (sizin de bizden) emin olunmasını (karşılıklı güvenin pekiştirilmesini) istemişsin. Biz, muhakkak senin zikrettiğin iletişim (tesisini) ve seleflerimizin oldukları, bizim önceden itaat ettiğimiz hükümdarlardan (imparator ve halifelerden) buna sımsıkı sarılmayı sürdürenlerin teşvik ettikleri ve bazısının bazıları için muhafaza ettikleri ve ellerinde sımsıkı tuttıkları üzere (bu ilişkilere) azimle devam etmemiz arzusunun aynısını senden beklemekteyiz.''*⁹¹⁷

*''...Elçin Kurtiyûs'u kabul ettik ve onu görevlendirerek bize yolladığın (hususları) ve bir dostun, dostunun halinden bilmesi gereken ne varsa (hepsini) anladık. Ve tarafımızdan bu iki faziletli elçiyi mektubumuzla birlikte sana yolladık. Sen de durumlarla ilgili ne yazacaksan, geçmiş haberinden ne arzu edersen, sıhhatinden memnuniyetini o ikisiyle (iki elçimiz aracılığıyla) bize yaz ki; onlar senin huzurundan ayrıldıkları zaman senden neler (ne haberler) getirecekler (biz de görelim) in şâ Allah!''*⁹¹⁸

İmparator Theophilos'un yukarıda zikrettiğimiz gibi Girit Müslümanlarına dair bahsine karşılık olarak da Emîr Abdurrahmân şunları yazmıştır:

''...Ebû Hafs el-Endülüsi ve memleketimizden onunla birlikte olanların zikrettiğin durumlarına; onların İbn Mâride (el-Mu'tasım Billah)'nin tâbiyetinde olmaları, onun boyunduruğuna girmelerine; onların işlerini kontrol etmemiz ve yaptıklarına karşı çıkmamızı istemene dair (söylediklerine) gelince; gerçekten ona meyledenler, onların (Kurtubalıların) sefillerinden, karalarından⁹¹⁹, fâsıklarından ve

⁹¹⁷ İbn Hayyân, *a.g.e.*, s. 434.

⁹¹⁸ İbn Hayyân, *a.g.e.*, s. 435.

⁹¹⁹ ''سوادهم'' ifadesi kelime olarak ''onların siyahları, karaları'' anlamına gelse de burada kastedilen şey o insanların siyahî olmaları değildir; çok muhtemelen aşağılama kasıtlı bir nitelemedir.

*firarilerinden başkaları değillerdir. Onlar ne bizim ülkemizedirler, ne de bizim seviyemizedirler. Biz onlardan farklıyız (onlar bizden değillerdir) ve biz seni onların zahmetinden kurtarız (onlara zarar vermende bizce bir sakınca yoktur). Ve gerçekten onları İbn Mâride'nin boyunduruğuna girmeye mecbur eden şey, ülkelerinin (Girit'in) konumudur. Mevkileri, onun (Abbâsî halifesinin) mevkiine (Bağdâd'a) yakındır. Ve biz asla seni, onlara gücün yetmez; onlara zarar vermen çok zordur (şeklinde) telakki etmiyoruz. Senin ülkenden zaptettikleri yerlerden onları çıkarmakta tereddüt göstermeyesin. Zira onların buldukları yer senin toprağındır...'*⁹²⁰

Görüldüğü gibi Emîr Abdurrahmân, İmparator Theophilos'un Girit'i işgâl etmiş bulunan Kurtuba mültecisi Müslümanlara karşı aktif işbirliği teklifine yanaşmamakta; ancak Bizans'ın bunlar üzerinde girişeceği herhangi bir askerî teşebbüse de karşı çıkmayacaklarını, Bizans'ın egemenlik haklarına saygı duyacaklarını açık ve net bir şekilde bildirmektedir. Yine Kurtuba varoşlarından sürülerek Bizans topraklarına gelmiş olan göçmenler için kullandığı küçümseyici ve aşağılayıcı ifadelerle bakılacak olursa Endülüs emîrinin, Girit'teki Araplar üzerinde; imparator tarafından iddia edildiği gibi ne nüfûz ne de herhangi bir mesuliyet kabul etmediği de açıkça görülmektedir.

Bizans İmparatorluğu ile Endülüs Emevîleri arasında kurulan bu ilk temasları müteâkip yaklaşık bir asırlık dönem sessizlik içinde geçmiştir. İlişkilerin âtil kaldığı bu uzun döneme İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenitos (İmparatorluk Dönemi: 913-959) ile Endülüs Emevîlerinin aynı zamanda ilk halifesi de olacak (316/ 929) olan Emîr III. Abdurrahmân b. Muhammed'in yeniden başlattıkları diplomatik münasebetler son verdi. Nitekim sözü edilen dönemde hem Bizans İmparatorluğu hem de Endülüs Emevîleri açısından doğudaki ortak düşman Abbâsîlerin yanında şimdi Kuzey Afrika'da güçlenen Şîî Fâtımîlerin de ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkmış olduklarını hatırlamamızda fayda vardır.

Arapça kaynaklarda İmparator VII. Konstantinos ile oğlu Romanos (Romanos II, İmparatorluk Dönemi: 959-963)'un Halife III. Abdurrahmân'a hitâben bir mektup yazdıkları ve Bizans elçilerinin bu mektup ve bazı hediyelerle birlikte Kurtuba'ya geldikleri aktarılmakla beraber; bu ziyaret için birbirinden farklı tarihler

⁹²⁰ İbn Hayyân, *a.g.e.*, s. 435.

verilmektedir: İbn İzârî, Bizans elçilerinin Kurtuba'ya gelişleri ve sarayda halifenin huzuruna kabul edilişleri için eserinde 334/ 945-946 yılını vermekle⁹²¹ birlikte; bu aktarımın biraz ilerisinde 338/ 949-950 tarihini de zikretmektedir.⁹²² Bu tutarsızlık, İbn İzârî'nin aynı ziyareti mi yoksa yinelenen başka bir Bizans sefaretini daha mı kastettiği hususunda soru işareti yaratmaktadır. İbn Haldûn ve ondan aktaran el-Makkârî, 336/ 947-948 yılını kaydetmektedirler.⁹²³ Bununla beraber el-Makkârî, eserini yazdığı dönemde İbn Hayyân'ın kitabının bugün itibariyle eksik olan kısmından yararlanarak; müellifin Safer 338 (Ağustos 949) tarihini kabul etmiş olduğunu da bildirir.⁹²⁴ Son olarak; Eyyübîler devri ünlü göz hekimi ve biyografi yazarı *İbn Ebî Usaybia* (ö. 668/ 1269), eseri “ ‘*Uyûnü'l-Enbâ' fî-Tabakâti'l-Ëtbbâ'*”da meşhur Endülüslü hekim ve tıp tarihçisi İbn Cülcül (ö. 384/ 994'ten sonra)'ün eserinden bazı alıntılar yapmıştır. Buna göre İbn Cülcül, eski Yunan tıpcı ve botanikçisi Pedanios Dioscorides (M.S. 40-90)'in kitapları üzerine yazdığı bir tefsirinde; yeri gelmişken Bizans İmparatoru II. Romanos'un elçisinin Kurtuba'ya Halife III. Abdurrahmân'a 337/ 948-949 senesinde bir ziyaretini de zikreder: “...*Kostantîniyye hakimi Armanios'tan bir elçi, efendisinden mektuplar ve hediyelerle Kurtuba'ya geldiği zaman. Bu hadise, eğer yanlışımsa, Hicrî 337 senesinde gerçekleşti.*”⁹²⁵

Birbirinden farklı bu kayıtlardan tamamen bağımsız olarak İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenitos'un kendi eseri olan *De Cerimoniis*'te; 24 Ekim 946 tarihinde Konstantinopolis'teki Magnaura Salonu'nda Endülüslü elçilerin kabul edildiğine dair bir başka kayıt daha mevcuttur.⁹²⁶ Böylece karşımıza şu sorun çıkmaktadır: İki imparatorluk arasındaki bu ikinci dönem diplomatik temasları başlatan ilk ziyaret Endülüs elçileri tarafından İstanbul'a mı; yoksa Bizans elçileri tarafından Kurtuba'ya mı yapılmıştı? Daha basit bir dille, İmparator Theophilos zamanındaki gibi yine ilkin Bizans mı Endülüs Emevîlerinin desteğine başvurmuştu;

⁹²¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 213.

⁹²² İbn İzârî, *a.g.e.*, c. 2, s. 215.

⁹²³ İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 183 ; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 364.

⁹²⁴ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. 1, s. 366.

⁹²⁵ “V. The Life of Ibn Joljol, fo. 137”, *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*, c. 1, el-Makkârî'nin eserinden tercüme eden ve Editör: Pascual de Gayangos, London, 1843, *Appendix* s. 23-27.

⁹²⁶ Konstantinos Porphyrogenitos, *De Cerimoniis*, CSHB c. 16, s. 571 (Cardozo'dan naklen): “*γέγονε δὲ ἡ τῶν Ἰσπανῶν δοχὴ μὴνὶ Ὀκτωβρίῳ κδ'.*”

yoksa bu kez Endülüs Emevîleri mi Bizans ile iyi münasebetler kurmak istemişlerdi? Bu husus belirsizliğini korumaktadır. Bu belirsizlikte elbette öncelik-sonralık ilişkisini iyi kurabilmemiz açısından bakıldığında; Arap kaynaklarının üzerinde ittifakla durdukları bir tarihten yoksun olmamızın da payı büyüktür.

É. Lévi Provençal, IX. yüzyılda Theophilos'un başlattığının aksine bu dönemde ilk temasta bulunan tarafın Endülüs Müslümanları olduğu fikrindedir. Geçmişte İmparator Theophilos'un elçilerinin Kurtuba'ya ilk müracaatlarını övünerek gururla anlatan Arap kaynaklarının, Halife III. Abdurrahmân zamanında Bizans'la kurulan bu münasebetlerin başlangıcı hakkında tamamiyle sessiz kalmalarını da bu durumun açık bir delili olarak kabul etmektedir.⁹²⁷

Bir asır sonra diplomatik münasebetleri tekrar başlatan bu ilk teşebbüs ve müracaatın asıl sahibini bir kenara bırakırsak; kaynaklarda aktarıldığına göre Halife III. Abdurrahmân, İmparator VII. Konstantinos'un Kurtuba'ya gönderdiği elçi ülkesine geri döneceği zaman, Hişâm b. Kulayb el-Câslîk⁹²⁸'ı Bizans elçisinin refâkatine vererek; onu imparatora karşı-ziyaretle görevlendirdi. Hişâm, Konstantinopolis'te 2 yıl süreyle kaldı. Onun Endülüs'e geri dönüşü sırasında ise bu kez İmparator Konstantinos, Kurtuba'ya gitmek üzere kendi elçilerini Hişâm'ın yanına verdi. Bu şekilde Bizans elçileri halifeye ikinci bir ziyaret daha gerçekleştirmiş oldular.

VII. Konstantinos Porphyrogenitos ve III. Abdurrahmân döneminde Konstantinopolis ile Kurtuba arasında elçi teâtileri ve resmî yazışmalar yoluyla yürütülen bu diplomatik temaslar kapsamında –tıpkı İmparator Theophilos ile Emîr II. Abdurrahmân'ın mektuplarında gördüğümüz gibi– Girit Müslümanlarıyla ilgili herhangi bir meselenin gündeme gelip gelmediğine dair elimizde hiçbir kayıt yoktur. Buna rağmen Vasiliev gibi bazı Bizans tarihçileri, İmparator Konstantinos'un Endülüs halifesiyle temaslarını yine o sıralardaki 949 Girit Seferi'yle ilişkilendirme eğilimindedirler. Bu hipoteze göre Porphyrogenitos, Girit Araplarının önüne

⁹²⁷ Cardozo, *a.g.e.*, s. 99, 299 no'lu dipnot. Cardozo da Provençal'in tezine iknâ olmuş görünmektedir: *a.g.e.*, s. 106.

⁹²⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, c. 4, s. 183. el-Makkârî'de "Hişâm b. Huzeyl": *a.g.e.*, c. 1, s. 365. "el-Câslîk (قيلشاجل)", sözcük olarak Hristiyanların baş dinî otoritesi yani (burada Ortodokslar söz konusu olduğundan) "patrik, başpiskopos" anlamındadır. Endülüs Emevîlerinde Hristiyanların ruhânî lideri ise Kurtuba piskoposu olduğundan; Hişâm b. Kulayb'ı bu mevkiye kabul etmemiz uygun olur.

geçilemeyen faaliyetlerine bir son vermek maksadıyla ada üzerine düzenlemeyi planladığı ve uzun süredir ciddi hazırlıklar yaptığı bu seferin hem zamanlamasını kesinleştirmek; hem de Girit Araplarının eski hâimleri olan Endülüs Emevîlerinin bu sefer karşısındaki tutumlarından emin olmak istiyordu. Mümkünse Endülüs Müslümanlarının tarafsızlığını da temin etmeliydi. Vasiliev, Konstantinopolis'te 2 yıl kaldıktan sonra Endülüs'e dönen elçi Hişâm b. Kulayb'ın beraberinde gelerek Kurtuba'ya ikinci bir ziyarette bulunan Bizans sefaretinin gayesini sorgulamaktadır ve tam da Girit seferi zamanı gelen bu elçilerin asıl görevlerinin Kurtuba'da casus işlevi görerek; Emevî halifesinin Girit seferi karşısında takınmış olduğu tutuma dair imparatora rapor vermek olduğunu düşünmektedir. Yazara göre; bu sıralarda İspanya kıyılarında bazı Bizans gemilerinin varlığı da Konstantinos'un Halife Abdurrahmân'a güvenmediğinin bir başka işareti olarak kabul edilmelidir.⁹²⁹

4. 2. FÂTİMÎ HALİFESİ el-MU'İZZ LİDİNİLLAH'IN BİZANS İMPARATORU II. ROMANOS VE İHŞİDÎ HÜKÜMDARI EBÛ'L-MİSK KÂFÛR İLE YAZIŞMALARINDA GİRİT MÜSLÜMANLARI

Nu'mân b. Muhammed el-Kâdı'nın, eserinde naklettiğine göre 346/ 957 yılında Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porphyrogenitos, elçisini hediyelerle birlikte Fâtımî Halifesi el-Mu'izz Lidînillah'a göndermiş ve kendisine uzun süreli bir ateşkes teklif etmişti. el-Mu'izz de devletin durumunu kuvvetlendirmek ve ileride gerçekleşmesi beklenen yeni mücadelelere hazırlanmak maksadıyla bu ateşkes teklifini 5 yıl süreyle kabul etmişti. Ancak yeni İmparator II. Romanos, henüz bu süre tamamlanmadan domestikos Nikephoros Phokas'ı Girit üzerine sevk etti ve Bizanslılar adaya sefer düzenlediler. Girit Müslümanları, o tarihte Abbâsî halifesine olan bağlılıklarını sürdürmekteydiler. Ancak Bağdâd'ın o dönemde içine düşmüş olduğu durumun farkında olan Giritliler, Abbâsîlerin kendilerine yardım edemeyeceklerini biliyorlardı. Bu nedenle ada ricâlinden bir heyeti Fâtımî Halifesi

⁹²⁹ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2/1, s. 322 ve 331. Jenkins ve Tsougarakis, bu gemilerin muhtemelen Endülüs'te görevli diplomat ve diğer memurlarla ilgili oldukları düşüncesindeyken; Toynbee ve Rambaud, Vasiliev'in şüphesini paylaşmaktadırlar. Bkz. Jenkins, *The Imperial Centuries*, s. 262-263 ; Tsougarakis, *a.g.e.*, s. 57 ; A. Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and His World*, London, 1973, s. 491-492 ; Alfred Rambaud, *L'Empire grec au dixième siècle: Constantin Porphyrogénète*, Paris, 1870, s. 407.

el-Mu‘izz Lidînillah’a elçilikle görevlendirerek; yolladıkları bir mektupla ondan kendilerine yardım etmesini istediler. Bununla beraber Giritliler, halen Abbâsîlere tâbi olduklarından ve Fâtımîlerin düşmanları olan Endülüs Emevîleriyle akraba olduklarından dolayı el-Mu‘izz’den çekiniyorlardı. Ayrıca Fâtımîlerden evvel, eski müttefikleri olan Mısır’ın hakimleri İhşîdîlerden yardım istemişlerdi. Bu, diplomatik mânâda Şîî halifeyi ikinci plana atmak demektir.

Buna karşılık Abbâsîlerin durumunu yakından takip eden el-Mu‘izz, Şîî halifelik iddiasıyla Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu kuvvetlendirmek ve daha geniş bir coğrafyaya yaymak için bir fırsat olarak gördüğü bu yardım çağrısına olumlu karşılık verdi. Giritlilerin elçisini huzuruna kabul etti. Elçi, el-Mu‘izz’e Girit Adası’nın Mısır ve Bizans’a olan yakınlığı dolayısıyla avantajlı konumundan, adanın sahip olduğu diğer kaynaklardan ve zenginliklerden bahsederek; halifeyi iknâ etmeye çalıştı. Buna göre Fâtımîler, Sünnî rakiplerini ortadan kaldırarak doğudaki İslâm yurtlarını (bilhassa Mısır’ı) ele geçirmek ve hattâ belki de Rûmların başşehri Kostantîniyye’yi fethetmek istiyorlarsa; Girit’in stratejik konumundan muhakkak yararlanacaklardı. Müellifin aktardığına göre bu konuşma üzerine el-Mu‘izz şöyle yanıt vermiştir:

‘‘Biz, Allah’ın gücü ve kuvvetiyle beklentilerinizi gerçekleştirmiş ve ümit ettiğiniz ve ricâda bulunduğunuz şey açısından bize dair düşüncelerinizi doğrulamış (size icâbet etmiş) bulunuyoruz. Ve haberleriniz bize ulaştığından beri filolar teçhiz edilmesi emrini vermişizdir. Ülken (Girit) ehli seni bize ricâda bulunmak üzere göndermeye acele etmişlerse de; şu vakitte gerçekten onlardakiler haricinde bizim filolarımız yoktur. Ve biz Allah’a yalvarıyoruz ki; o zaman filolarımızı onlara ulaştırmamız, onları pekiştirmemiz ve güçlendirmemiz için bize arzda bulunmaları (yani gemilerin inşâsı için gerekli kaynakları bize temin etmeleri hususunda Allah) onları muvaffak etsin ve (o zaman) Allah, ihsanıyla, lutfuyla ve bizi alıştırdığı ve teyid ettiği gibi yardımıyla onları mağduriyetlerinden kurtarır. Bundan gayemiz, Allah’ın üzerimize vacib kıldığı düşmanlarımızla gazâ etme (vazifesini) yerine getirmek ve dedemizin ümmetinden kim bize yönelmişse onun mağduriyetini gidermek; onlara yardım ve muâvenet etmektir. Dünyanın kıymetlerine gelince; şüphesiz bizi (bu kıymetlere) hükmettiren, bize ihsanda bulunan, işlerimize ve gayelerimize cevaz göstererek bize lutufta bulunan Allah’tır. Temennilerimizi (yerine

getiren) ve (istediğimiz) neticelere (bizi ulaştıran) O'dur. Ve bizim, O'nun vaadinden en küçük bir şüphemiz yoktur. Allah, kitabında bildirdiği gibi dünyaya yalnız bizi (Fâtımîleri) mirasçı kılmıştır. Ve gücü ve kuvvetiyle bizi, cümle düşmanları üzerinde mazhâr kılmıştır. Boş ver (tasalanma/ tevekkül et)! Ve ashâbınla birlikte filolarımız için çaba harcamaya başla.'⁹³⁰

Bundan sonra el-Mu'izz, ricâl ve ashâbından iki kişiyi; cevabını ulaştırmaları için elçilik vazifesiyle Girit Müslümanlarına göndermiştir. Onlara yukarıdaki konuşmasında da belirttiği gibi yeterli zaman ve imkân olması durumunda yardım edeceğini bildirmiştir. Kaynakta zikredildiğine göre el-Mu'izz, ayrıca Girit'e donanmalar sevk edilmek üzere derhal seyrüsefer ve harp hazırlıklarına başlanmasını emretmişti. Ancak Fâtımîlerin Giritlilere vaadedilen yardımı yerine getirdiklerine dair bugün elimizde hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Halife el-Mu'izz, Nikephoros Phokas'ı Girit'e sevkeden Bizans İmparatoru II. Romanos'a hitâben bizzat kendi ağzından bir mektup yazdırarak; Girit Müslümanlarının kendi himâyesi altında olduklarını iddia etmiş ve aralarındaki barışı bozacak böyle bir girişimden vazgeçerek adadaki kuşatmayı derhal kaldırmalarını istemiştir. Aksi halde anlaşmanın bozulacağı ve mü'minlerin emîri sıfatıyla Bizanslılarla savaşmak zorunda kalacağı uyarısında bulunmuştur. Mektubun tam metni şöyledir:

'Düşünme ki Girit halkı bundan önce bizden başkasına davette bulundu; bugün de bize yöneldiler bizden yardım istediler. Bizim nezdimizde sana düşen de ateşkesi yerine getirmek ve onları (rahat) bırakarak onlara karşı çıkmaktan vazgeçmendir. Bâtıl ehlinin hak ehlini (meşrû) haklarından mahrum etmesi, şüphesiz onların haklarını ortadan kaldırmak değildir. (Bâtıl ehli), onlara (hakları) olmadan üstün gelseler bile... Bilakis o (hak), Allah'ın (haklıya) hakkını devretmesiyle onlara aittir; yalnız onlara. Girit ve onun dışındaki bilcümle yer bizimdir. Allah bize bahsettiklerinden bizi sorumlu tayin etmiştir. O'ndan itaat eden bize itaat eder; O'na âsi gelen bize isyan eder. Ve bizim hükmetmemiz için itaatleri vâcib olmadığı gibi; isyan edeni terk etmek de bize yaraşmaz. (Giritliler biz Fâtımîler'e değil Abbâsî halifesine tâbi olsalar bile biz onlardan yardımımızı esirgemeyiz.) Eğer öyle olsaydı keyfiyet onlara kalırdı. Çünkü onları bize bahşeden Allah'tır; (onlar) bizim değildir.

⁹³⁰ el-Kâdi en-Nu'mân, a.g.e., s. 446-447.

İsterlerse itaat ederler; isterlerse bize karşı koyarlar asla (tam aksine –burada rüçû var)! O Allah ki göklerde ve yerde ne varsa O'na aittir; bizi seçen, bize hükmettiren ve bahşeden O'dur. Ve halk için bu böyle olsa dahî, çarpışmaya gücümüz yettiği zaman bize engel olmaya çalışanlarla (savaşırız) ve elimizden birşey zorla gaspla alındığı zaman bunun tazmini mümkün değildir. (İşte) o zaman Allah bize kudret verir ve bizi güçlendirir.

*Sen öyle olmadığını (gasp etmediğini) söylersen ve elindeki bize ait olduğunu düşünüyorsan; senden önce Romanos (I. Romanos Lakapenos'u kastediyor), sana ve babana (VII. Konstantinos) üstün gelmiş idi. Sonra tıpkı sizin ikinize olduğu gibi onun başına geldi (Lakapenos Bizans tahtını sizden gaspettiği halde bir isyanla o da devrilerek; iktidar ona da bâki kalmadı). Ve eğer birşeyi kendisine ayıran ve ona hakim olanın (zorla sahip olanın) sahip olduğu şeyin hak sahibi olmadığını düşünüyorsan; (Girit de) sana ve babana hiç ait olmamıştır. Romanos (Lakapenos)'a karşı çıkan isyan ve neticede onun elindeki zorla alınması (gibi)... Ve bu, bizim nezdimizde hak ehlinin yoludur. Bunu itiraf edersen adil davranmış olursun. Ve eğer bilmezsen; kesinlikle bu bilmediğinden değildir, bilen kişinin (ancak) bahanesidir. Ve bize yönelmiş olanlarla (Girit Müslümanlarıyla) savaşmakta direnirsen, anlaşmamız bozulur. Kendini, milletine mensup olanları gözet (üstü kapalı şekilde tehdit ediyor)! Seninle savaşanlar (biz Müslümanlar); onlarla savaştan sakın! Allah bizim yanımızdadır ve bu (bugüne kadar) teyid edilmiştir (Fâtımîlerin yakın tarihte arka arkaya kazanmış olduğu zaferlere atıfta bulunuyor). Muhakkak güç ve kuvvet yalnız Allah'a aittir.'*⁹³¹

Yukarıda Girit Müslümanlarının Fâtımîlerden önce, o devirde Mısır'da hüküm sürmekte olan Türk asıllı İhşîdîlerden yardım talep ettiklerini zikretmiştik. İhşîdîler de tıpkı Girit Emîrliği gibi şeklen Abbâsî halifesine tâbi idiler. O sırada İhşîdîlerin başında, küçük yaştaki meşrû emîrlere niyâbeten idareyi elinde tutan ve sonunda iktidarı gasp eden; Nûbe asıllı siyahî bir hizmetkâr olan Ebû'l-Misk Kâfûr bulunuyordu. Vesâyet altındaki Mısır'ın durumu da pek iç açıcı değildi. İç karışıklıklar, sık sık çıkan isyanlar ve iktidar mücadeleleriyle zayıflamış olan Mısır'ın deniz gücü de Tolunoğulları dönemiyle kıyaslanamayacak derecede kırılmış bulunuyordu. İhşîdîler kendi kıyılarını korumakta bile zorlanıyorlardı. Buna rağmen

⁹³¹ el-Kâdi en-Nu'mân, a.g.e., s. 444.

kaynaktan; İhşîdîlerin Giritlilere destek olmak amacıyla adaya donanma sevkedeceklerini bildirmiş oldukları anlaşılıyor. Nitekim el-Mu'izz, Mısır'daki casuslarından; Kâfûr'un Girit'e kuvvet sevk edeceği haberini almış ve bunun üzerine Kâfûr'a iletmek üzere bir mektup yollamıştır:

‘Hükümdarına (Kâfûr'a) söyle; muhakkak (Sübhân) Allah bize lutfundan bahşetmiştir ve yardımıyla ve teyid etmekle bize destek vermiştir ki; şüphesiz biz O'nun, gücüyle kuvvetiyle ve yardımıyla (bize) zaferler bahşettiğini görüyoruz. (Biz) kâfirlerin bu bölgede savaşıla ve buranın halkına saldırarak haksız yere kendilerini tayin ettikleri (hakimiyeti) onların ellerine bırakmayız. Ve kulağımıza geldiğine göre sen bu kavme (Girit halkına) yardım ve (Bizanslılarla) cihâd etmek için için gemilerle harekât yapacağını beyân etmişsin. Hayatım üzerine yemin ederim ki; sen onların sana yakınlıkları, seninle bağlantıları, ülkeneye (Mısır'a) erzak temin ediyor olmaları ve mevcudiyetleri itibariyle (harekât için) benden daha münâsibsin. İkiniz de aynı da'vaya mensupsunuz (Abbâsî halifesine tâbisiniz). Ve bu sebeple, onları size bıraksak ve onlardan vazgeçsek bile; onların bu hususta bize bir itirazları olamaz. Fakat biz, dedemiz Muhammed (S.A.V.)⁹³²'in ümmetine yardım etmeyi tercih etmişizdir. Bundan başka bir (amacımız) olmamıştır ve gerçekten bunu istemişizdir. Ve onlar bu hususta bize bel bağlamışlardır. Biz sizinle Allah yolunda cihâd etmek arasına girmeyiz ve cihâdtan beklentinizi yerine getirmenize mâni olmayız. Filolarımızı sevk etmemize dair kulağına gelen (haber), seni tedirgin ederek (yapacağın girişimde) geciktirmesin; ve gönderdiğin (adamların) ve gemilerin için bizden korkacağın bir şey yok. Sana Allah'ın ahdi ve andı ile (yeminimiz olsun ki); onlara hayırlı yoldan başka (şekilde muamele etmeyeceğiz) ve onlar bizim adamlarımız sayılırlar. El ele veririz ve Allah bize ne bahşettiyse onlarla paylaşırız. Bunda ve diğer şeylerde onları adamlarımız yerine koyarız ve in şâ Allah zafer bizim olana dek gemilerinizi filolarımız yerine koyarız. Sonra bu şekilde sana geri gelirler ya da Allah ne takdir ederse ne emrederse o olur. Bunu bilesin ve bize güvenesin. Müslümanların düşmanlarına karşı birleşmelerinde ve anlaşmalarında Allah'ın dininin kuvvetlenmesi; Allah düşmanlarının da sindirilmesi vardır. Sana yolu açtık; ve Allah söylediklerimizin vekilidir.

⁹³² Şiî Fâtımîler, adlarından da anlaşılacağı gibi Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fâtıma ile eşi Hz. Ali'nin soyundan geldiklerini iddia ediyorlardı ve onların tüm ümmet üzerindeki hilâfet hakkı talepleri de bu tezlerine dayanmaktaydı.

Eğer buna güvenirsen ve cihâdı desteklemek görüşündeysen, gemilerini Berka bölgesindeki Tanba Limanı'na⁹³³ gönderesin; çünkü o liman Girit Adası'na yakındır ve (gemilerinin) Allahın izniyle, kuvvetiyle, onayıyla, yardım ve muâvenetiyle Rebûlâhir'de (350/ 961) filolarımızla o limanda buluşmaları kolaydır.

*Eğer bunu istemezsen nasihatimiz (olsun), sana (şimdiden) mazeretimizi bildiririz ki; sana karşı olan yükümlülüklerimizden çıkarız. Ve bizim Allah'ın gücü ve kuvvetiyle, onayıyla, yardımıyla ve muâvenetiyle ne sana ne de başkasına ihtiyacımız yoktur. Filolarımızı, adamlarımızı, teçhizatımızı ve yalnız Allah bize ne verdiyse sevkememizdeki azim ve basiret –bizi yalnız o muktedir kılar– sayesinde biz inanıyoruz ki; O'nun gücü ve kuvvetiyle muhakkak nereye gidersek ona ulaşırız ve o yönde gideriz. Biz (yalnız) Allah'tan yardım isteriz, O'na tevekkül ederiz, O'nun teyidine itimâd ederiz. O bize yeter; O ne güzel vekildir.'*⁹³⁴

Açıkça görüldüğü üzere el-Mu'izz, Kâfûr'a; Girit'i kurtarmak için adayı tehdit eden Bizanslılara karşı ortak bir harekât düzenlemeyi teklif etmekte ve İslâmî ümmetin birliği çağrısında bulunmaktadır. Birlik çağrısına rağmen el-Mu'izz'in yeterince kardeşlik göstermediği de dikkatlerden kaçmamaktadır. Fâtımî halifesi, yapılacak harekâtın inisiyatifini ve liderliğini kendi üzerine almak arzusundadır. Üstelik mektubun sonunda el-Mu'izz'in, bu sefere iştirâk etmeye gönülsüz olmaları ve teklifi geri çevirmesi durumunda Kâfûr'la aralarında mevcut olan anlaşmanın bozulacağı ve İhşîdî hakimine karşı hiçbir yükümlülüğünün kalmayacağı tehdidinde bulunduğu da görülmektedir. Mektubun tehditle son bulması, el-Mu'izz'in bu mektubu yazmasındaki gerçek amacı sorgulamamıza neden olmaktadır. Nitekim Farhat Dachraoui, bu mektubun bir Fâtımî propaganda hilesinden ibaret olduğu fikrindedir.⁹³⁵ Christides, hatta bu mektubun samimi bir davet olmaktan çok bir tuzak olduğunu düşünmektedir. Ona göre el-Mu'izz, Kâfûr'un yerine getiremeyeceğini tahmin ettiği ve bu yolla kendisini aşağılamış sayılacağı böyle bir taahhüdü üzerine yükleyerek onunla kavga etmek ve antlaşmayı bozacak bir fırsat yaratmak

⁹³³ Günümüzde yeri tespit edilemeyen bu yer, muhtemelen "Lebde (Leptis Magna)" isminden bozmadır. Lebde, Trablus ile Berka arasındaki sahil üzerinde yer alan antik bir şehirdir. Sözü edilen Tanba Limanı ise doğuda İskenderiye ve batıda Ecdâbiye (Libya) arasında, Girit'in karşısında bulunmaktadır.

⁹³⁴ el-Kâdı en-Nu'mân, *a.g.e.*, s. 445-446.

⁹³⁵ Farhat Dachraoui, "La Crète dans le conflit entre Byzance et al-Mu'izz", *Les cahiers de Tunisie*, c. 7, Tunis, 1959, s. 311.

niyetindedir. Yahut bu davet, İhşîdî donanmasını imhâ ve böylelikle Mısır'ı kolayca fethetmek için planlanmış bir tuzaktır. Bununla birlikte o dönemde güçsüz olan İhşîdîler, Fâtımîlerin meydan okumasını kabul etmek yerine onlarla iyi geçinmeye gayret etmişlerdir. Abbâsîlere tâbi olmakla birlikte el-Mu'izz'e de armağanlar göndererek onu yatıştırmışlardır.⁹³⁶

⁹³⁶ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 105.

Beşinci Bölüm

5. GİRİT EMİRLİĞİNDE SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPI

Girit Müslümanları, Bizans dinî metinlerindeki bozuk imajlarına ve Bizanslı kronikçiler tarafından çok defa basit, yağma ve talandan başka bir şey bilmeyen, kana susamış vahşî korsanlar şeklinde yaftalanmış olmalarına karşın; görünüşe göre kendilerine özgü gelişmiş bir kültürün yaratıcıları olmuşlardır. Bu kültürün farklı yönlerine kısa kısa da olsa değinmemek bizce haksızlık olacaktır. Yine adanın Müslüman Arap hakimiyetindeki çok yönlü ekonomik yapısı da modern tarihçiler arasında uzun tartışmalara konu olmuştur. Neyseki adanın bu dönem dahilî tarihine dair elimizdeki bilgiler çok yetersiz olmasına karşın; dağınık haldeki bu aktarımlardan çıkan sosyo-ekonomik yapıya ait ipuçları bize nispeten bir fikir kazandırabilmiştir. Yine de Girit Araplarının kültür ve medeniyeti, devlet ve ordu teşkilâtı, sosyal ve iktisadî yapısı vb. üzerine yapılacak daha ayrıntılı müstakil çalışmalara olan ihtiyacımız daha uzun zaman devam edecek gibi görünmektedir.

Girit Müslümanları, adada özgün üslupta pek çok mimarî yapılar inşâ etmelerine karşın ne yazık ki bunlardan hiçbirini günümüze dek varlığını koruyamamıştır. Diğer arkeolojik buluntular için de durum pek teselli edici değildir. Nikephoros Phokas'ın zaferini takip eden tahrip ve yıkımın çok büyük olduğu anlaşılıyor. Öte yandan Arap hakimiyeti döneminden günümüze herhangi bir cami de ulaşamamıştır. Nikephoros Phokas, adayı zaptettikten sonra yalnız Müslüman yapılarının değil; tüm camilerin de yerle bir edilmesi emrini vermişti. Hatta Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî (ö. 458/ 1066)'nin aktardığına göre Girit'teki camilerin yıkılması, tüm İslâm dünyasında kızgınlık yaratmış ve Hristiyan karşıtı eylemlere sebep olmuştu. Örneğin Mısır'da pek çok kilise yağma ve tahrip edilmiş; uzun müddet ibadete kapatılmıştı.⁹³⁷ Buna ilaveten Arap fethinden sonra camiye çevrilmiş bulunan

⁹³⁷ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *a.g.e.*, c. 1, s. 782-783.

eski Bizans kiliseleri de, adanın Bizanslılarca geri alınmasından sonra Girit'e vaaz vermek ve yeniden Hristiyanlığı yaymak için gelen Aziz Tövbekâr Nikon'un meşhur misyonu sırasında yeniden kiliseye döndürülerek kutsanmışlardı. Bizanslıların adada buldukları tüm kutsal kitapları da yakarak imhâ ettiklerini, anonim eser *Kitâbü'l-Uyûn*'dan öğreniyoruz.⁹³⁸

Kandiye'nin Arap döneminde çok sağlam ve dayanıklı inşâ edilmiş olan surları, Nikephoros Phokas'ın kuşatması sırasında kısmen tahrip olduktan sonra da tamamen terk edilmemiş ve kısmen Bizans ile özellikle Venediklilerce inşâ edilecek olan surlara temel teşkil etmiştir. Dolayısıyla Arap surlarının, Venedik döneminden kalma bugünkü surlar içinde nispeten varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Ancak bu surların izleri, daha sonra inşâ edilmiş olan Bizans, Venedik ve nihayet Osmanlı tahkimatları yüzünden belirsizleşmiştir.⁹³⁹ Girit'in Bizans eski başşehri Gortyna'daki tahkimat surlarının bir parçasının da muhtemelen Araplara ait olduğu sanılmaktadır.⁹⁴⁰

Bugüne dek Girit'te tek bir Arap mezar taşının dahî gün yüzüne çıkmamış olmasını anlamak güçtür. Bugün Arap harfleriyle yazılı mevcut mezar taşlarının neredeyse tamamı Osmanlı dönemine aittir. George C. Miles'a göre; Müslüman adanın Bizans tarafından yeniden zaptına tanık olan son nesli değil, fakat daha önceki seleflerine ait mezar taşlarının mutlaka bulunmuş olması gerekirdi.⁹⁴¹

Knossos'taki bir Müslüman yapısının kalıntıları arasında ele geçen İslâmî çanak-çömlek, bazı metal buluntular ve özellikle Girit'in pek çok farklı yerinde yürütülen kazılarda çıkarılmış çok sayıda tunç, gümüş ve altın sikkeler de göstermektedir ki; Girit Arapları aynı zamanda metal endüstrilerini de geliştirerek organize etmişlerdi.⁹⁴² Nitekim Christides'e göre; Leon Diakonos'un eserinde ayrıntılarıyla tasvir ettiği, Kandiye'nin zaptında ele geçirilmiş hazinelerin

⁹³⁸ Anonim, *Kitâbü'l-Uyûn ve'l-Hadâik fi-Ahbâri'l-Hakâik*, Tahkik: Ömer es-Sa'îdî, Dımaşk, 1973, c. 4/2, s. 509.

⁹³⁹ Girit'teki surlar ve sur kalıntıları hakkında bkz. N. Platon, "Και πάλιν περί των βυζαντινών τειχών του Χάνδακος", *Κρητικά Χρονικά*, c. 4, 1950, s. 353-360 ; a.mlf., "Νέα στοιχεία διά τήν μελέτην των βυζαντινών τειχών του Χάνδακος", *Κρητικά Χρονικά*, c. 6, 1952, s. 439-459 ; (G. C. Miles'tan naklen) N. Stavrinides, "Το Ξόπορτο εχάλασε" (yazı dizisi), *Πατρίς* (Herakleion yerel gazetesi), 5-19 Mayıs 1960.

⁹⁴⁰ G. Gerola, "Monumenti Veneti dell'Isola di Creta", c. 1, Venice, 1905, b. 1, s. 71.

⁹⁴¹ Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 16.

⁹⁴² G. C. Miles- Peter Warren, "An Arab Building at Knossos", *The Annual of the British School of Athens*, c. 67, 1972, s. 296.

muhtevâsına bakılacak olursa; bunların korsanlıkla yağmalanarak ele geçirilecek nesnelere ibaret olmadığı görülecektir.⁹⁴³ Girit emîrlерinin kestirdikleri İslâmî sikkelere aşağıda özellikle değineceğiz. Yine bir sözlü geleneğe göre adanın Bizanslılarca yeniden alınması sırasında Girit emîrlik sarayının sökülen kapıları, Athos Dağı'ndaki Ulu Lavra Manastırı'na götürülmüştü ve hattâ bunlar orada kusursuz bir durumda günümüze dek korunabilmişlerdir.⁹⁴⁴ Söylencenin gerçekliği şüpheli olmakla beraber⁹⁴⁵ eğer bu aktarım doğru ise; bize Girit Müslümanlarının nefis metal işçiliğinin nâdide bir örneğini teşkil etmiş olacaklardır.

Girit'te Arap hakimiyeti dönemindeki refahın maddî kalıntılarının üzücü eksikliği, günümüze ulaşabilmiş küçük bir hazinenin değerini artırmaktadır: Girit'te ortaya çıkarılmış ve bugün Atina Millî Müzesi Helene Stathatos Koleksiyonu'nda bulunan; neredeyse aynı şekilde süslenmiş iki çift küpe dikkati çekmektedir. Bu küpelerden birinde kûfî yazıyla ‘‘Zeyneb’’, diğеrinde ise ‘‘A‘işe’’ isimleri yazılıdır. Bu isimler, muhtemelen özel yaptırılmış olan küpelerin sahipleri olan varlıklı veya soylu hanımlara aitti. ‘‘A‘işe’’ yazılı çift küpe, içinde II. Mikhâil, Theophilos ve VII. Konstantinos dönemlerine ait sikkeler ve bazı mücevheratın da bulunduğu bir definden ele geçmiştir. ‘‘Zeyneb’’ yazılı çift küpe ise daha sonra bulunmuştur. Üzerinde kûfî yazıyla açıkça ‘‘بركة من الله لصاد به زيد نب’’ / *Allâh* (bu küpenin) *sahibi Zeyneb'i kutsasın*’’ yazmaktadır.⁹⁴⁶ İki çift küpe de aynı kaynaktan geldikleri ya da aynı yerde üretildiklerine dair şüphe bırakmamaktadırlar.⁹⁴⁷

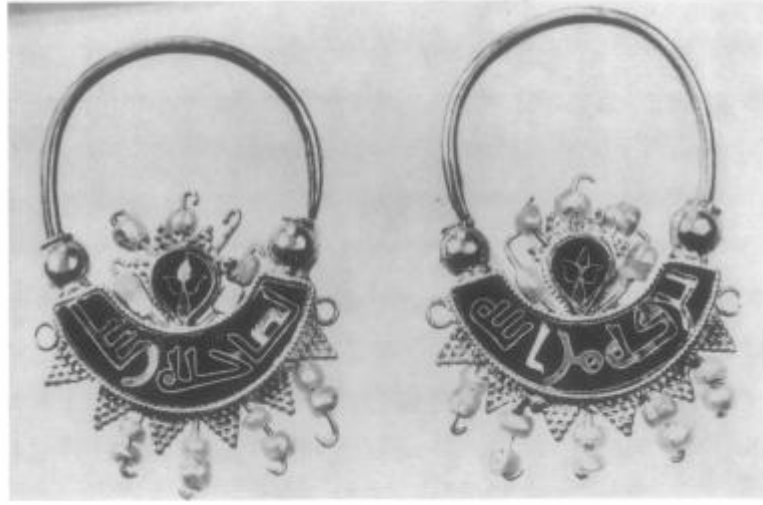
⁹⁴³ Christides, *a.g.e.*, s. 183.

⁹⁴⁴ (Christides'den naklen) Bkz. I. Papadopoulos, ‘‘Η Κρήτη υπό τους Σαρακηνούς’’, *Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie*, c. 43, Athens, 1948, s. 95-96.

⁹⁴⁵ Laskarina Bouras, ‘‘The Byzantine Bronze Doors of the Great Lavra Monastery on Mount Athos’’, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, c. 24, 1975, s. 229-250.

⁹⁴⁶ Bu küpeler için bkz. Etienne Coche de la Ferte, *Collection Helene Stathatos t. II: Les objets byzantines et post-byzantines*, Strasbourg, 1957, s. 18-26.

⁹⁴⁷ Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 17, 87 no'lu dipnot

Figür 15: Sözü edilen çift küpe; üzerlerinde (sağdan sola) ‘بن زي هبح اصل’ ‘بركة من الله’ yazmaktadır. (Kaynak: G. C. Miles, ‘Byzantium and the Arabs: Relations in Crete and the Aegean Area’, *Dumbarton Oaks Papers*, c. 18, 1964, s. 33.)

Gelelim Girit İslâmî sikkelerine: Girit emîrleri tarafından kestirilen bu sikkelerin tanımlandığı ilk çalışmalar⁹⁴⁸ ve daha sonra özellikle G. C. Miles’in ilerlettiği tetkikler⁹⁴⁹ bize göstermiştir ki; Girit emîrlerinin yalnızca tunçtan değil gümüş ve altından da sikkeler basmış olmaları, bu sözümona ‘‘Hacerî korsanlar’’ın politik, ekonomik ve kültürel durumları hakkında bugüne dek yapılagelmiş çıkarımları kökten değiştirecek niteliktedir.⁹⁵⁰ Miles da eldeki bulgulara dayanarak bu insanların basit korsanlar olmadıklarını kabul etmekte; görünüşe göre bu dönemde adanın az ya da çok nizamî bir politik rejime ve veraset sistemine sahip bulduklarına, ayrıca üç çeşit metal ve saygıya değer bir işçiliğe dayanan bir parasal sistemle bölgede ticareti geliştirmiş olduklarına dikkat çekmektedir.⁹⁵¹

Girit Araplarına ait bu nümizmatik buluntuların ekserisini oluşturan tunç sikkeler tarihsiz basılmış olduklarından; bunların kronolojik açıdan taşıdıkları değer

⁹⁴⁸ John Walker, ‘‘The Coins of the Amirs of Crete’’, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, c. 6/13, 1953, s. 125-130 ; Ulla S. Linder Welin, ‘‘The First Known Dirham of the Amirs of Crete’’, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, c. 6/15, 1955, s. 211-214 ; A. Bykov, ‘‘Moneti emirov Krita v Ermitaje’’, *Soobshcheniya Gosudarstvennogo Ermitaja*, c. 13, 1958, s. 65-67.

⁹⁴⁹ Bkz. yukarıda 496 ve 691 no’lu dipnotlar ve ayrıca G. C. Miles, ‘‘A recent find of coins of the Amirs of Crete’’, *Kritika Khronika*, c. 9, Herakleion, 1955, s. 149-151.

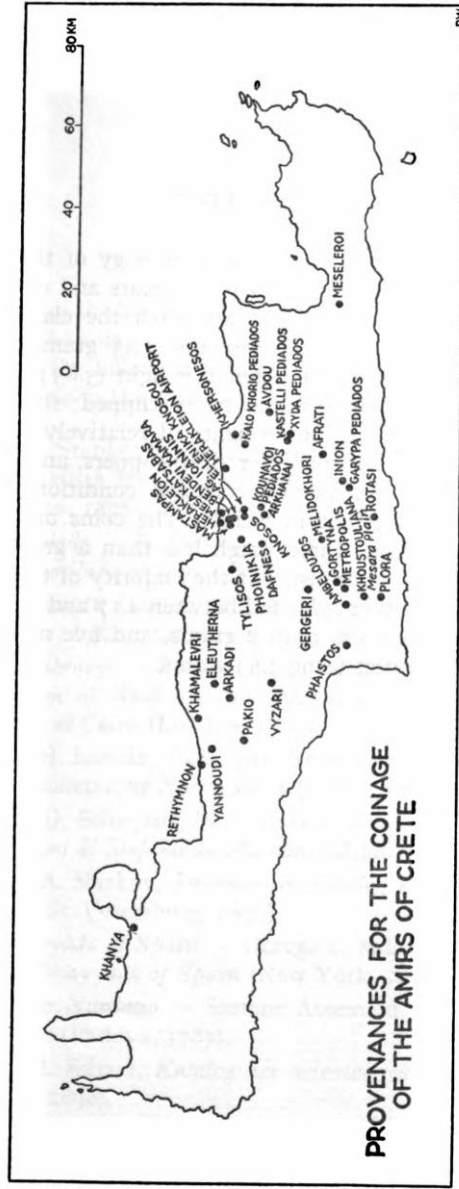
⁹⁵⁰ Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 14.

⁹⁵¹ Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 15.

beklentilerin altında kalmaktadır. Tarih taşıyan altın dinarlar ve gümüş dirhemler ise nadiren ele geçmiştir. İslâm coğrafyacılarından ed-Dımaşkî (ö. 727/ 1327), eserinde Girit'teki altın madenlerine değinmektedir.⁹⁵² Bastırılan altın sikkeler muhtemelen Girit'in yerli madenlerinden elde edilmişti. Kronolojik kıtlığa rağmen tunç sikkelerin Girit'te pek çok mevkide bulunmuş olmaları, bu sikkelerin Girit emîrlere atfedilişindeki isabeti doğrudur niteliktedir ve aynı zamanda bize Arap hakimiyetinin genişliğine dair ek bilgi sunmaktadır.⁹⁵³ Yine bu tunç sikkeler, emîrlik sülalesinden bugüne dek hiç kayıt altına alınmamış bazı üyelerin isimlerine de ışık tutmaları açısından değer taşırlar: *'Ali b. Yûsuf, 'Ali b. Ahmed, Şu'ayb b. Ahmed, Muhammed b. Şu'ayb* vb. gibi. Çalışmamızın *EKLER* kısmında G. C. Miles'in, adada ortaya çıkarılmış Girit İslâmî sikkelerinden yola çıkarak emîrlik sülalesine ait bir soyağacı oluşturma denemesi tablo halinde verilmiştir. (Bkz. *EK 4*, s. 249.)

⁹⁵² ed-Dımaşkî, *a.g.e.*, s. 142.

⁹⁵³ Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 14.

Grafik 2: Girit emirlerine ait İslâmî sikkelerin kazılarda ortaya çıkarıldığı mevkiiler. (Kaynak: George C. Miles, *The Coinage of the Arab Amirs of Crete*, s. 17.)

Figür 16: Girit emîrleri adına basılmış İslâmî sikkelerden örnekler. (Kaynak: G. C. Miles, *The Coinage of the Arab Amirs of Crete*, The American Numismatic Society, New York, 1970.)

‘‘Rûmların (bu adalara -Girit ve Kıbrıs’tan söz ediyor- karşı duydukları) isteklerinin en büyük sebeplerinden biri de (şuydu ki); o iki adada bulunan adam, teçhizât ve mühimmât, alevi hiç dinmeyen ve ısısı hiç azalmayan bir ateş gibi idi. Sabah-akşam Hristiyan memleketlerine zarar ve hasar veriyorlardı; apaçık ve âşikâr bir zarar. (Bu durum) Rûmları, ada Müslümanlarının taleplerine yakın ve yaşadıkları yerlere komşu olmak durumunda bırakmıştı. Hristiyanlık da bu iki adaya karşı direnişe yöneldi ve bunların hepsinin fethedilmesi ve geri alınmasını hedefledi... Girit Adası, var oldu olalı bağımsızdır ve Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. **Orada Hristiyanlık için ne giriş ne de çıkış vardır. Girit’in halkı cihâd gayesindedir.**’’⁹⁵⁴

İbn Havkal’ın da zikrettiği gibi Girit Müslümanları, Doğu Akdeniz havzası ile Adalar Denizi ve İon Denizi’nde yaptıkları sürekli akınlarla Bizanslıları hayli bunaltmışlardı. Bu aralıksız saldırılar neticesinde Adalar Denizi’nin güneyindeki Bizans ticareti çok zayıflamış; hatta Nikephoros Phokas’ın Girit’e nihâî seferinden

⁹⁵⁴ İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti’l-Arz*, s. 184. Koyu yazılmış cümleyle ilgili açıklama aşağıda yapılacaktır.

hemen önce Ege'de faaliyetler tümüyle durmuştu. Bu gerçeği, en-Nüveyrî'nin; Bizanslıların Girit'i geri almalarıyla neticelenen yarı-efsanevî aktarımında da görmemiz mümkündür. en-Nüveyrî'nin yukarıda verdiğimiz aktarımını anımsayacak olursak; bu hikâyenin bizim açımızdan en kıymetli yönü anlattığı olayların gerçek olup olmaması değil, X. yüzyılın ortalarında iki taraf arasında geçerli olan *status quo*'nun altını çizmesidir. Bununla birlikte Christides, iki taraf arasında durum bu hale gelmeden önce en azından kısıtlı da olsa bir münasebetin mevcut olduğu fikrindedir.⁹⁵⁵ Okurun metinden kolaylıkla sezebileceği gibi; Girit Arapları geçen yaklaşık bir buçuk asırlık süre zarfında göstermek zorunda oldukları sürekli dinamizmle yavaş yavaş yıpranmaya ve bıkkınlık göstermeye de başlamışlardı. Girit Müslümanları yalnız başlarına ada ekonomisini ayakta tutabilmek için büyük ölçüde bu akınlara bağımlıydılar.

O dönemde Yakınoğu'nun birçok yerinde olduğu kadar hiç şüphe yok ki Girit'te de köle ticareti gelişmişti. Ne var ki bu mesele Müslüman Girit için lâıyğından fazla büyütülmektedir. Sonuçta köle ticareti Girit için, Bağdâd'ta olduğundan daha önemli değildi. Christides'e göre Girit'in Bizans idaresi altındayken çok müreffeh olup; Müslümanların eline geçtikten sonra üretimin durduğu fikri gerçek dışıdır.⁹⁵⁶ Arap hakimiyetindeki Girit'te de işler normal seyrinde devam etmiş olmalıdır. Adada yerli halkın işleri aksatılmadan sürdürülmüştür. Nitekim çalışmamızın ilk bölümünde Arap kaynaklarından aktardığımız bilgilere göre Girit, yerli ziraî üretiminden Mısır'a ihrâcat yapıyor ve karşılığında Mısır'dan silah ve cephane temin ediyordu.

Buna ilaveten Christides'e göre sahte bir referans daha doğrusu bir anakronizm olan; Girit'in Kurtubalı Müslümanlarca fethi bahsinde de değindiğimiz Gortyna Piskoposu Kyrillos'un şehit edilmesi anlatısı dışında, ziraatle uğraşan yerli Girit halkının katledildiği ya da zorla Müslümanlaştırıldığına dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. E. Tomadakes bu konuda, Giritlilerin topraklarını hiçbir engelleme olmaksızın işlemeye devam ettiklerini, kendi anadillerini konuşmayı ve iç kesimlerde geleneklerini izlemeyi sürdürdüklerini; daha büyük kasaba ve şehirlerdeyse özellikle yabancılarla evlilikler sonucu bazı gelenek kayıplarının yaşanmış olabileceğini

⁹⁵⁵ Christides, *a.g.e.*, s. 166.

⁹⁵⁶ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 97-98.

savunmaktadır.⁹⁵⁷ Girit çiftçileri, gönüllü olarak İslâm'a geçmedikleri takdirde diğer İslâm devletlerindeki her ehl-i zimme gibi cizye ödedikleri sürece rahat bırakılmışlardır ve kendilerine dokunulmamıştır.⁹⁵⁸ Girit Araplarına ait topraklardaki dinî hoşgörü ve ibadet özgürlüğüne dair bir ipucu vermesi açısından; yukarıda Niketas Magistros ve beraberindekilerin Paros Adası'ndaki katedrali ziyaret ederek buradaki bir dinî ayine katıldıklarını hatırlatmak yerinde olacaktır. Bunun dışında Girit'in Bizanslı yerli halkı, özellikle de kent nüfusu; komşuları olan Araplarla yakın ilişkileri dolayısıyla zaman içinde Müslümanlardan etkilenmişlerdi. Bu etki dinî inançların yanında daha pek çok şeyde kendisini göstermekteydi. Bu gerçek, *Aziz Tövbekâr Nikon'un Vitası*'nda da açıkça dile getirilmektedir. Buna göre Girit halkı, ada Müslüman hakimiyetinden çıktıktan sonra da geçmişte etkilendikleri ve kendilerine işlenmiş "Sarazen hurâfelerini" benimsemeye devam etmişlerdir.⁹⁵⁹

Yukarıda İbn Havkal'a ait, koyu renkle vurguladığımız "*Orada Hristiyanlık için ne giriş ne de çıkış vardır.*" ifadesini irdeleyecek olursak; aynı parçada Giritlilerin cihâd gayesiyle düzenledikleri akınlara da atıf yapılmaktadır. Burada en azından Bizans ile savaş durumundayken tedbir amaçlı olarak adanın Hristiyan tebaasından hiç kimsenin ülke (Girit) dışına çıkarılmadığı ve dışarıdan da hiçbir Bizanslının –belki buna tüccarlar da dahildi– adaya sokulmadığı çıkarımını yapmamız mümkündür. Nitekim Müslümanlarla savaş durumundayken Bizanslıların da buna benzer tedbirlere başvurduklarını yukarıda görmüştük. Örneğin; amiral Himerios'un Suriye kıyılarına yapacağı büyük harekât öncesinde İmparator VI. Leon'un, Suriye'ye yakın eyâletlerdeki idarecilerine gönderdiği mektuplarla bildirdiği talimatları hatırlatabiliriz. Girit Emîrliği'nin bir ada devleti olduğunu göz önüne alacak olursak; Girit Araplarının hem adaya dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı hazırlıklı olabilmeleri açısından, hem de Bizans kıyılarına ve adalarına düzenleyecekleri akınlarda sayı bakımından azınlıkta oldukları için anî baskın yöntemlerini benimsemeleri açısından istihbarat ve haber alma olgusunun Giritliler için ne kadar hayati önemi hâiz olduğunu tahmin etmemiz zor olmayacaktır.

⁹⁵⁷ (Christides'ten naklen) E. Tomadakes, "Προβλήματα της έν Κρήτη άραβοκρατίας (826-961)", *Επετηρίς Έταιρείας Βυζαντινων Σπουδων*, c. 30, 1960, s. 20.

⁹⁵⁸ Christides, *The Raids of the Muslims of Crete*, s. 98.

⁹⁵⁹ G. da Costa-Louillet, *a.g.m.*, s. 351 ; S. Lampros, "Ο Βίος του Νίκωνος Μετανοείτε", *Νέος Ελληνονήμων*, c. 3, 1906, s. 151.

Miles, günümüzde Girit Adası'nda toponomi yani yer adlarında yaşamaya devam eden Arap geçmişinin izlerini sürmüştür. Buna göre adada kesin olarak Arap kökenli birkaç yer ismi de tespit edebilmiştir. Mesela İslâmî sikkelerden birinin de bulunduğu Avdou'dan geçip, Herakleion'un doğusundaki Khersonesos yakınında denize dökülen ve halen "Aposelemis Potamos" olarak bilinen bir nehrin üzerinde; geçmişte yaşamış bir "Ebû Sâlim" tarafından inşâ edildiğine emin olunan eski bir köprünün kalıntıları mevcuttur.⁹⁶⁰ Miles, "Atsipas/ Ἀτσιπάς" ve "Atsipades/ Ἀτσιπάδες" isimlerinin de Girit Araplarına işaret ettiğini; "Atsipopoulon" köyünün adının da muhtemelen Arapça "hâcib" sözcüğünden geldiğini kaydeder. Ayrıca Girit'te "Ἀτσιπάδαις" isminde 3 köy daha vardır.

"Sarakina", "tou Sarakinou" gibi adlarda da açıkça "Sarazen" isminin hatırası görülebilmektedir. Örneğin Girit'in güney sahilindeki Hierapetra liman bölgesi, hala "Sarakina" adını taşır. Miles'a göre bunun sebebi, Arapların adaya bu yönden gelip çıkmış olmalarıdır. Yine Güneybatı Girit dağlarında küçük bir köy olan "Sarakina"nın, adını; bu köyün sakinleri sahilden Arapların önünden kaçarak bu yüksek mevkiye yerleştikleri için almış olduğu yorumunu yapmaktadır.⁹⁶¹

Miles, 1956 yılında Herakleion Tarihî Müzesi'nde hazırlanmakta olan ve Girit'teki tüm yer isimlerinin indeksini içeren bir çalışmayı yakından inceleme şansı bulduğunu söylemektedir. Buna göre hazırlanan listede "Σαρακίνα" veya "Σαρακίνας" adlı 17, "Σαρακηνός" isimli 15, "Σαρακίνα" veya "Σαρακίνα" adında 6 köyün mevcut olduğunu; ayrıca "Σαρακηνου Τρόχαλος (Taş Yığını)", "Σαρακηνου Βόλακας (Toprak Parçası ?)" ve "Σαρακηνόβιγλα (Gözetleme Kulesi)" gibi diğer birçok yer adını daha not aldığını aktarmaktadır.⁹⁶²

Arapça literatür içinde dağılık halde bulunan pek çok matûf ifadeden de anlaşılmaktadır ki; Girit Emîrliği'ndeki yüksek kültür tümüyle maddî bir hüviyete sahip değildi. Zaten bildiğimiz kadarıyla İskenderiye'ye ve sonra Girit'e iltica eden sürgün Endülüslüler arasında savaşçıların yanında çok sayıda fakihler de

⁹⁶⁰ R. M. Dawkins, "The Place Names of Later Greece", *Transactions of the Philological Society*, London, 1933, s. 22 ; Tomadakes, *a.g.m.*, s. 31-32. Fakat Miles, Tomadakes'in bu makalede listelediği yer isimlerinin pek çoğunun Arap hakimiyetinden ziyâde Türklerden kalmış olduğu konusunda şüphelidir: Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 16.

⁹⁶¹ Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 16-17.

⁹⁶² Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 17, 84 no'lu dipnot.

bulunmaktaydılar.⁹⁶³ Girit'in fethinden bir süre sonra Irak ve Mısır'ın farklı bölgelerinden gezginler ve âlimler de adaya gelip yerleşmişlerdir.⁹⁶⁴ Bilhassa Girit Müslümanlarının anayurdu olan Kurtuba ve Endülüs kaynaklarında pek çok Giritli ya da ilim tahsil etmek için Girit'e gidip bir süre orada bulunmuş meşhur âlimlerin adları ve künyeleri verilmiştir: Örneğin Kurtuba asıllı muhaddis *İbnü'l-Fahhâr Mervân b. Abdülmelik*, Girit'e gidip oraya yerleşmiş; orada *Ahmed b. Hâlid* isimli bir âlimle buluşmuş ve ondan tarih dersleri almıştı. Hatta İbnü'l-Fahhâr, Mısır üzerine bir tarih eseri derlemiştir. Adadaki pek çok âlim de kendisinden hadis rivâyet ettiler. İbnü'l-Faradî, eserinde Ahmed b. Hâlid'in İbnü'l-Fahhâr'a dair başka haberlerine de yer vermektedir ki; satır aralarında Girit'e dair önemli atıflar da görmekteyiz: *“...hadis alanında derin bilgi ve ilme sahipti. Ülkeleri gezdi. Ancak kitapları kayıptır. Onun 20 câriyesi vardı ve her biri 500 dinar ederindeydi. Onun küçük bir kız çocuğu vardı. Fırına gelirdi. Mervân'ın bana yolladığı pek çok hediyeyle birlikte bana gelirdi. Ben de o kızın benim çocuğum olmasını dilerdim. Binaları çok büyük köşkleri vardı. Her câriyenin kendi binası vardı. Ve Mervân, ilk büyük köşte otururdu. Kendisinden başka kimse câriyelerin yanına girmezdi. Ve kimse Mervân'ın evine girmezdi. Mervân bana şöyle dedi: 'Gördüğün gibi 20 yıldır sadece bu imamlık cübbemle geceyi geçiriyorum. Ve câriyelerden bir tekiyle yatmıyorum.'* Ahmed'e dedim: **'Mervân Girit halkına fetva vermeye devam ediyor mu?'** Ahmed de 'Öyle.' dedi; *'Bir gün bir meselede benimle münâkaşa etti. Ve meselede hatalıydı. Ardından kitabına baktı ve meseleyi benim dediğim gibi buldu. Bu olay memlekette haber oldu; haber emîre kadar ulaştı. Ve Girit emîri, Şu'ayb adında bir adamdı. Bir oğlu vardı; künyesi Ebû Hafs idi. Şu'ayb'tan sonra tahta o geçti.'*⁹⁶⁵

Aynı eserde yine aslen Kurtubalı olan *Ebû'l-Kâsım Mesleme b. el-Kâsım ez-Zeyât*'ın Girit'e giderek burada ders gördüğü iki âlimin adları da verilmiştir: *Ahmed b. Muhammed b. Halef* ve *Yahyâ b. Osmân el-Endülüsî*⁹⁶⁶. Adada oturan bu iki âlim de muhaddis idiler.⁹⁶⁷

⁹⁶³ Ballan, *a.g.m.*, sayfa belirtilmemiş.

⁹⁶⁴ Conde, *a.g.e.*, c. 1, s. 263.

⁹⁶⁵ İbnü'l-Faradî, *a.g.e.*, Tezkire No: 1413, s. 158-159.

⁹⁶⁶ İbnü'l-Faradî, *a.g.e.*, Tezkire No: 1587, s. 237.

⁹⁶⁷ İbnü'l-Faradî, *a.g.e.*, Tezkire No: 1421, s. 163-164.

Yâkût el-Hâmevî, kitabında *Muhammed b. Îsâ Ebû Bekr el-Akrîtişî* isminde bir hadis râviini zikreder.⁹⁶⁸

el-Himyerî, eserinde Endülüs kökenli Giritli büyük âlimlerin adlarını sıralar: Girit kadısı *el-Feth b. el-Alâ'*, *Îshâk b. Sâlim*, *Musâ b. Abdülmelik*, *Muhammed b. 'Ömer* ve *İbn Ebî'd-Devânîk* olarak tanınan kardeşi *Yahyâ b. 'Ömer* (sonradan Mısır'a gitmiş ve orada vefât etmiştir), *İsmâil b. Bedr* ve oğlu *Muhammed* ve torunu *İsmâil b. Muhammed* (bu torun İsmâil, Nikephoros Phokas'ın Kandiye kuşatmasında ölmüş; ailesi ve malları Bizanslıların eline geçmiştir) gibi...

el-Himyerî ayrıca, ilimle meşhur olan *Ebû Hafıs 'Ömer b. Îsâ b. Muhammed b. Yûsuf b. Ebû Hafıs* isminde bir edebiyat adamını da zikreder. Onun, diliyle ilmini ve ilmî bilgisinin büyüklüğünü kanıtladığı, Kur'an'ın üstün vasıfları ve tuhaflıkları üzerine yazmış olduğu bir eseri vardır ki; bu eserin tamamını, Bizanslıların elinde tutsak olduğu dönemde Kostantîniyye hapisanesinde yazmıştır.⁹⁶⁹ G. C. Miles, makalesinde bu kişinin Girit fatihi ve emîri Ebû Hafıs 'Ömer'in soyundan geldiğini yazmışsa⁹⁷⁰ da; kaynağı oluşturan el-Himyerî bu şahsın Zîrîler hanedanından olduğunu bizzat kaydetmektedir.⁹⁷¹ Dolayısıyla onun Girit hanedan sülalesine mensup olduğu hususu şüphelidir.

Unutmadan ekleyelim ki Abbâsî vezirlerinden Ahmed b. el-Hasîb, 248/ 862 yılında Halife el-Müsta'in Billah (Hilâfet Dönemi: 248-252/ 862-866) tarafından Girit'e sürgün edilmişti.⁹⁷²

⁹⁶⁸ Yâkût el-Hâmevî, *a.g.e.*, c. 1, s. 236.

⁹⁶⁹ Bu eser hakkında bkz. É. Lévi Provençal, "Une description arabe inedite de la Crete", *Studi orientalistici in onore di Giorgio Levi Della Vida*, c. 2, Rome, 1956, s. 54.

⁹⁷⁰ Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 11-14.

⁹⁷¹ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 51.

⁹⁷² el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, c. 4, s. 118 ve *Les Prairies d'Or*, c. 7, s. 325.

SONUÇ

Kuruluşundan yıkılışına kadar Girit İslâm Emîrliği (827-961) tarihine dair aktardıklarımızı kısaca özetlersek şu sonuçlara ulaşmaktayız:

Girit Adası'nın Müslüman Araplarca ilk kez kalıcı olarak fethi ve buradaki Müslüman egemenliğinin neredeyse bir buçuk asır devam etmiş olması; yalnızca Bizans İmparatorluğu'nun o dönemde iç karışıklıklar içinde askerî gücünün yıpranmış ve Müslümanların adaya çıktıkları sırada Slav Thomas İsyanı'nın en şiddetli günlerini yaşıyor olmasına ya da Bizans imparatorlarının ve onların generallerinin dirâyetsizliklerine bağlanamaz. Özellikle Suriye'de Emevîler Hilâfeti'nin inkırâzından sonra Müslümanlar, toprakları batıda Atlas Okyanusu'ndan doğuda Orta Asya'ya ve Çin'in kuzey sınırlarına kadar uzanan uçsuz bucaksız İslâm imparatorluğunun siyasî birliğini yeniden sağlamaya ve korumaya girişmişlerdir. Hilâfetin yeni temsilcileri olan Bağdâd merkezli Abbâsîler zamanında Müslümanların Akdeniz'deki faaliyetlerinin neredeyse durma noktasına gelmesi, Bizanslıların da uzunca bir süre adalara ve deniz kuvvetlerine verdikleri önemin azalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Akdeniz'de yanılıcı olarak geçici bir süre Müslüman saldırılarından kurtulan Bizanslılar, Sicilya'da Ağlebîlerin ve Girit'te Endülüs Müslümanlarının ansızın ortaya çıkışlarına kadar; hayatî stratejik öneme sahip bu adaların savunulması için gereken tedbirleri almak hususunda ihmalkâr davranmışlardır. Bu ihmallerinin bedelini de Orta Akdeniz'in adetâ merkez üssü olan Sicilya'yı Ağlebîlere, Doğu Akdeniz'in ve Adalar Denizi'nin tam anlamıyla kilidi olan Girit'i ise Endülüslülere kaptırarak; yaklaşık bir buçuk asırlık dönem boyunca ağır biçimde ödemişlerdir.

Geniş bir ada olan Girit üzerindeki Müslüman hakimiyetinin kesin olarak tesisi belli bir süreç içinde tamamlanmış; Ebû Hafs 'Ömer b. Şu'ayb el-Ballûtî liderliğindeki Endülüslü mülteciler bir çıkış noktası elde ettikleri adayı buradan hareketle kısım kısım fethetmişler ve sonunda adanın tamamını zaptederek devletlerini kurmuşlardır. Ancak bu durum, kaynaklarda müellifler tarafından adanın

fethine dair birbirinden farklı ve tutarsız tarihlerin kaydedilmesine de yol açmıştır. Dolayısıyla Girit Emîrliği'nin özellikle kuruluş dönemi tarihi üzerinde kesin bilgiler ulaşmamızı zorlaştırmıştır. Ne var ki; emîrliğin yıkılış dönemine dair malumâtımız özellikle Bizans kaynaklarının yardımıyla daha tafsilâtlı olabilmektedir.

Girit Müslümanları, adayı fethederek emîrliği tesis ettikleri IX. yüzyılın ilk çeyreğinden, emîrliğin Bizans tarafından yıkıldığı X. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan bu uzun dönemde doğudaki İslâm-Bizans deniz mücadelesinin bayraktarlığını yapmışlardır. Doğu Akdeniz, kuzeyde Adalar Denizi ve batıda İon Denizi sularında sürekli gazâ ve cihâd faaliyetlerinde bulunmuşlar ve Anadolu'nun batı ile güneybatı kıyılarına, irili ufaklı Ege adalarına, hattâ Yunanistan sahilleri ile Peloponnesos (Mora) Yarımadası'na sürekli akınlar düzenleyerek; Bizans İmparatorluğu'nun Akdeniz havzası üzerindeki denetimini kırmışlardır. Hattâ zikredilen denizler üzerinde kontrolü ele geçirerek pek çok adayı kalıcı olarak fethetmişler ve bu adalarda ileri deniz üsleri tesis etmişlerdir. Hem bu deniz üslerinin stratejik konumlarından faydalanarak askerî üstünlüğü ellerinde tutmuşlar; hem de deniz yollarını birbirine bağlayarak limanlar arasında adetâ bir ticaret ağı örmüşlerdir. Emîrliğin bu vasıfları dahî, onun bir korsan yatağı olarak nitelendirilmesine imkân bırakmamaktadır. Yaptıkları akınlardan elde ettikleri ganimetler ve deniz ticaretinden kazandıkları sayesinde zenginleşerek; öyle geniş arazilere sahip olmadan da ekonomik, dolayısıyla siyasî ve askerî açıdan da güçlü bir deniz devleti olmayı başarmışlardır. Bu yönleriyle, Ortaçağ'ın sonraki yüzyıllarında özellikle Haçlı Seferleri'yle ticaret hacmi kat be kat artan Akdeniz'in en güçlü siyasî yapıları haline gelecek İtalyan deniz cumhuriyetleri için de erken bir model teşkil etmişlerdir diyebiliriz.

Abbâsîlerin öncülüğü ve siyasî liderliğinde IX. ve X. yüzyıllarda yavaş yavaş duraklama devrine girerek gücü yıpranmaya ve eski üstünlüklerini kaybetmeye başlayan Meşrik Müslümanları, yeniden toparlanarak güç kazanmaya başlayan Bizans İmparatorluğu karşısında verdikleri ezelî mücadelede Girit gibi yeni bir ileri karakolun ortaya çıkışıyla bir nebze olsun rahat nefes almışlar; o zamana kadar Suğûr ile Avâsım hatlarında sürekli devam eden şiddetli kara savaşlarından biraz olsun dinlenme ve toparlanma imkânı bulmuşlardır. Nitekim hissedilir ölçüde yüklerini azaltan Girit Müslümanlarıyla da yakın münasebetler içinde

bulunmuşlardır. Müslüman iktidarının tesisinden sonra yakın çevrede Mısır, Suriye-Filistin ve Irak'tan pek çok insan Girit'e yerleşerek; bir ada devleti olan emîrliğin sürekli olarak ihtiyaç duyduğu insan gücüne katkı sağlamışlardır. Buralardan ve hattâ öz memleketleri olan Endülüs'ten gelerek adaya yerleşen sanatçılar, zanaatkârlar ve âlimler, Girit'te özgün ve ileri bir medeniyetin tesisine vesîle olmuşlardır.

Girit Emîrliği kuruluşundan yıkılışına dek fiilî bağımsızlığını korumakla beraber; Meşrik'taki her Müslüman devlet gibi görünürde Abbâsî halifesine tâbi idi. Girit camilerinde hutbeler Abbâsîler adına okunuyor, bastırılan sikkelerin üzerine Abbâsî halifelerinin adları nakşediliyordu. Bununla birlikte Girit, kültürel ve dinî bakımdan hem batı hem de doğu Müslümanlarıyla sürekli bir bağlantı ve sıkı iletişim halinde olacaktır. Ancak bu münasebetlerin hiçbir zaman, düşman ortak olsa dahî aktif askerî ittifaklara dönüşmediği de dikkatlerden kaçmamalıdır. Öyleki Girit Arapları, pek çok batılı tarihçinin yanılısamaya uğradığının aksine; aynı halifeye bağlı olduğu ne Tarsus ne Trablusşâm emîrlikleri, ne Suriye ne de Mısır donanmaları ile Bizans üzerine ortak harekâtlara katılmamışlardır. Bunun yerine kendilerine doğrudan yarar sağlayacak ticarî münasebetlere ağırlık vermişlerdir.

İlk İslâm fetihlerini müteâkip Müslümanların, Suriye-Filistin ve Mısır sahillerinde Bizanslılardan devraldıkları gelişmiş deniz üslerini ve tersaneleri (*Dâru's-Sinâ'a ve'l-Mihen*) işletmeye devam ettiklerini ve daha Halife Hz. Osmân döneminde filolar inşâ ederek ilk kez deniz kuvvetlerini de oluşturduklarını biliyoruz. Emevîler ve Abbasîler dönemi boyunca bu sınaî deniz üsleri, Müslüman denizciliğinin ve deniz kuvvetlerinin üretim ve destek merkezleri olmayı sürdürmüşlerdir. Girit'in fethi ise Müslüman denizciliğini yepyeni bir safhaya taşımış; ada Müslümanları gerek Girit'te kurulan yeni tersanelerde inşâ ettikleri, gerekse Mısır'dan satın aldıkları gemilerle Bizanslılara karşı sürekli faaliyet içinde olmuşlar ve bu sayede gemicilik sanatı olsun denizcilik teknikleri olsun edindikleri tecrübelerle Romalılara kök söktürecek seviyeye ulaşmışlardır.

Müslümanlar, Güneydoğu Anadolu ile Ermenistan'ın fethinden çok sonra ve ilk kez; nüfusunun tamamı Rûm kökenli Ortodoks Hristiyanlardan oluşan bir ülkeye hakim olmuşlardır. En azından emîrliğin kuruluş döneminde adadaki baskın unsurun, Girit'in Hristiyan Bizans tebaası olduğuna şüphe yoktur. Müslüman Araplar, adanın fethinde Bizans hükümetinin; tıpkı diğer eyâletlerdeki tebaa üzerinde olduğu gibi

Girit halkı üzerinde de kurmuş olduğu bunaltıcı dinî baskılardan ve onlara yüklemiş olduğu ağır ekonomik mükellefiyetlerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Bu yolla Bizans idaresinden memnun olmayan ve ağır vergiler altında ezilen Girit halkının kendilerine direnmelerinin önüne geçmekle kalmamışlar; hattâ muhtemelen onların sempati ve işbirliklerini de kazanmışlardı. Böylece adada kendi hükümlerini tesis etmeleri zor olmadığı gibi; bu hükümlerinin içeride neredeyse bir buçuk asır süreyle sarsılmadan devam etmesini de temin etmişlerdir. Benzer politikaları, ileriki yüzyıllarda Bizans'ın önce Anadolu daha sonra da Balkan toprakları üzerinde yayılan Müslüman Türklerin de tatbik ettiklerini ve başarılı olduklarını görmekteyiz.

Müslüman idaresinin kalıcı olması ve adaya yerleşen Arap nüfusun hızla artması neticesinde Girit'in yerli Hristiyan ahâlisi ile Müslüman Araplar iç içe yaşamaya başlamışlar ve kuşkusuz bu komşuluk, zaman içinde evlilikler yoluyla akrabalığa dönüşmüştür. Uzun yıllar birlikte yaşamının doğal neticesi olarak; bu iki farklı milletin konuştukları dillerde özellikle sözcük alışverişi yoluyla bazı değişimler, yine bu iki büyük dinin mensupları arasında da bazı itikâdî ve kültürel etkileşimler meydana gelmiş olmalıdır. Bunun boş bir tahminden ibaret olmadığını da Aziz Tövbekâr Nikon'un aktarımında görmüştük. Girit'te Arapça kökenli pek çok koy, liman, kumsal, akarsu, tepe, köy ve kasaba isimlerine rastlandığını da örneklerle aktarmıştık. Ortak geçmiş ve yaşanmışlıklar her coğrafyada olduğu gibi Girit üzerinde de silinmeyen izler bırakmıştır. Bizans'ın adayı geri aldıktan sonra izlediği ve açıkça kaynaklara da yansıyan şiddetli yıkım ve asimilasyon politikası yüzünden; Girit'te Arap hakimiyeti döneminde inşa edilmiş mimarî yapılardan hiçbiri günümüze ulaşamamıştır. Bununla beraber Girit'teki kazılarda ele geçen İslâmî sikkelerle birtakım kıymetli eşyalar ve yakın adaların bazılarında –aidiyeti henüz kesin olmamakla birlikte– rastlanan kitâbelerle yapısal kalıntılar, bugünkü belli belirsiz izlerin taşıyıcılarıdır.

Mısır, Girit'i fethedecek Kurtubalı mültecilere önce geçici bir yurt ve sonra adaya sefer için hareket noktası teşkil etmesi; ayrıca adaya ulaşmaları ve fethetmeleri için gereken tüm vasıtaların; gemilerin, silahların, teçhizat ve donanımın da bizzat Mısır'dan temin edilmiş olması dolayısıyla Girit Emîrliği'nin varlık sebebidir. Adada Müslüman egemenliği pekiştikten sonra da Mısırlılar, Dimyât Baskını örneğinde gördüğümüz gibi; Giritlilerin ihtiyaç duydukları bazı hammadde ya da işlenmiş

mamûlleri temin ederek, Girit'e savaş gemisi ve silah gibi daha gelişmiş sanayi ürünlerini satarak ve adada üretilen tarımsal ürünlerden ithâl ederek onlara önemli maddî destek sağlamayı sürdürmüşlerdir. Çünkü o devirde Mısır'a hakim olan ya da Mısır'da kurulan tüm İslâm devletleri, Akdeniz'de Bizans ile aralarında bir deniz üssü; bir ileri karakol vazifesi gören böyle bir siyasî yapının kendileri açısından taşıdığı önemin farkındaydılar. Mısır'ın Abbâsîlere bağıllığını şeklen sınırlandırarak burada ilk kez fiilen bağımsız bir devlet kuran Türk hanedan Tolunoğulları, Mısır'ın denizden tehlikelere açık olan kıyılarını ve önemli limanlarını koruyabilmek için büyük önem verdikleri güçlü donanmaları sayesinde Girit Müslümanlarına büyük destek sağlamışlardır. Öyleki; güçlü ve istikrarlı bir Mısır'ın Girit Müslümanları için taşıdığı hayafî önem, Tolunoğullarının yıkılışından 30 yıl sonra bir başka Türk hanedan tarafından kurulacak olan İhşîdîler zamanında kendisini daha açıkça gösterecektir. Bu devletin, Tolunoğullarına nazaran iç karışıklıklara daha erken girmesi ve hızla güç kaybetmesi, kara ordusunun olduğu gibi Mısır donanmasının da zayıflamasına; dolayısıyla Girit Müslümanlarına verilen desteğin kesilmesine yol açmıştır. Bu aşamadan sonra Bizans için Girit'e kesin darbeyi vurmak çok daha kolay olacaktır.

Girit Emîrlîği ile Bizans İmparatorluğu arasında deniz mücadelelerinin ağırlıkta olduğu 827-961 arası dönem, genel itibariyle iki periyoda ayrılabilir: Araplara karşı askerî ve bahrî teşebbüsleri çağdaş müelliflerin diline düşecek kadar başarısız olan İmparator VI. Leon devrinin (886-912) sonu, bu iki periyodu birbirinden ayıran kırılma noktası olmuştur. İlk periyodda (827-912) Bizanslılar, imparatorluğun göbeğinde kurulmuş olan bu Müslüman devletini ortadan kaldırmak amacıyla zahmetli uğraşlarda bulunmuşlar; donanmalarını yeniden organize etmişler ve imparatorluk filosu Girit'i geri almak amacıyla bir dizi deniz seferleri düzenlemiştir. Bu harekâtlar sırasında Bizans eyâlet filoları da Adalar Denizi'nin güvenliğini sağlayabilmek için devriye vazifesi yapmışlardır. Fakat aynı dönemde Bizanslılar, doğuda etkinliklerinin zirvesine ulaşan Tarsus (Suğûr) ve Suriye Müslümanlarının yeniden canlanan akınlarıyla da karşı karşıya kalmış bulunuyorlardı. VI. Leon'un imparatorluk döneminin sonlanmasıyla başlayan ikinci periyoda (912-961) girerken Adalar Denizi'nde durum Müslümanlar lehine pekişmiştir. Ancak bundan sonra Müslüman Girit, zikrettiğimiz doğal mütteliklerinin

güç kaybederek sahneden çekilmelerinin de etkisiyle hızlı bir duraklama ve gerileme sürecine girecektir.

Büyük Roma'nın mirasçısı sıfatıyla köklü ve gelişmiş bir diplomasi geleneğine sahip olan Bizans İmparatorluğu, Girit'i Müslümanlardan geri alabilmek için yalnızca iyi donatılmış muazzam ordular ve büyük filolar seferber etmenin yeterli olmayacağını çok iyi biliyorlardı. Bu nedenle Giritlilere karşı bir yandan askerî mücadeleyi sürdürürlerken; diğer yandan da dönemin Müslüman devletleri arasındaki güç dengelerini ve çekişmeleri yakından takip etmişlerdir. Ada üzerine düzenleyecekleri seferlerden önce çevre Müslüman ülkelerden gelebilecek yardımlara dair casuslar vasıtasıyla istihbarat toplamaya ve bunların önüne geçmeye gayret etmişler; alınan raporlar doğrultusunda harekâtların zamanlamasını ayarlamışlardır. Genel olarak Girit'i dış politikada yalnız bırakmaya da gayret gösteren Bizanslılar, İslâm dünyası içinde başta Endülüs Emevîleri olmak üzere kendileri için doğrudan tehdit oluşturmayan büyük güçlerle işbirliği arayışına girmişlerdir. Nitekim onların bu çabaları sonuçsuz kalmamış; Nikephoros Phokas'ın son Girit seferi sırasında ne soydaşları olan Endülüs Müslümanları, ne Mısır'daki İhşîdîler, ne de Kuzey Afrika'da güçlenen Fâtımîler ada Müslümanlarına –üstelik önceden vaadettikleri halde– yardıma gelememişlerdir.

KAYNAKÇA

Kaynak Eserler

ANONİM, *Kitâbü'l-'Uyûn ve'l-Hadâik fî-Ahbâri'l-Hakâik*, c. 4/2, Tahkik: Ömer es-Sa'îdî, Dımaşk, 1973.

_____ *Ahbâru Mecnû'ati'l-Endelüs*, Editör: E. L. Y. Alcántara, Madrid, 1867.

_____ '*Anonymi Vita Sancti Lucæ Junioris*', P.G. c. 111, Editör: J. P. Migne, 1863, Sütun: 441-480.

el-ANTÂKÎ, Yahyâ b. Sa'îd, *Kitâbü Zeyli't-Târîh*, c. 1, Editörler ve Fransızcaya Çevirenler: J. Kratchkovsky & A. A. Vasiliev, Paris, 1925.

ATTALEIATES, Michael, *The History*, İngilizceye Çeviren: Anthony Kaldellis & Dimitris Krallis, Dumberton Oaks Medieval Library, Cambridge, 2012.

ATTALİOTÆ, Michaelis, *Historia*, CSHB c. 4, Editör: I. Bekker, Bonn, 1853.

el-BEKRÎ, Ebû Ubeyd, *el-Muğrib fî-Zikri Bilâdi İfrîkiyye ve'l-Mağrib* (Fransızca adı *Description de l'Afrique septentrionale*), Editör: G. de Slane, Alger, 1857.

el-BELÂZÜRÎ, *Fütûhu'l-Büldân*, Neşreden: Ömer Enîs, Beyrut, 1997.

CAMENIATA, Ioannes, *De excidio Thessalonicensi*, CSHB c. 45, Editör: I. Bekker, Bonn, 1838.

CAMINIATÆ, Ioannis, *De expugnatione Thessalonicæ*, CFHB c. 4, Editör: Gertrud Böhlig, De Gruyter, Berlin, 1973.

CONFESSOR, Theophanes the, *Chronographia*, c. 1, Editör: C. de Boor, Leipzig, 1883.

CONTINUATUS, Theophanes, *Chronographia*, CFHB c. 42, Editör: Athanasios Kambylis, İngilizceye Çeviren: Ihor Sevcenko, Berlin-Boston, 2011.

CONTINUATUS, Theophanes, *Chronographia*, CSHB c. 45, Editör: I. Bekker, Bonn, 1838.

ed-DABBÎ, *Buğyetü'l-Mültemis fî-Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, c. 2, Tahkik: İbrahim Ebyârî, Kahire-Beyrut, 1979.

ed-DİMAŞKÎ, Şeyhürrabve, *Nuhbetü'd-Dehr fî-Acâibi'l-Berr ve'l-Bahr*, Editör: M. A. F. Mehren, Saint Petersburg, 1866.

EBÛ'L-FİDÂ, *Takvîmü'l-Büldân*, Editörler: M. Reinaud & G. de Slane, Dâru Sâdr, Beyrut, 1840.

GENESII, Josephi, *Historia de Rebus Constantinopolitanis*, P.G. c. 109, Editör: J. P. Migne, 1863.

GENESIOS, Joseph, *Regnum Libri Quattuor*, CFHB c. 14, Editörler: A. Lesmüller-Werner & H. Thurn, Series Berolinensis, De Gruyter, Berlin, 1973.

GENESIOS, *On the Reigns of the Emperors*, İngilizceye Çeviren: Anthony Kaldellis, Byzantina Australiensia c. 11, Canberra, 1998.

GENESIUS, Josephus, *Basileiai*, Editör: Carol Lachmann, Bonn, 1834.

GRAMMATIKOS, Leo, *Chronographia*, CSHB c. 31, Editör: I. Bekker, Bonn, 1842.

HAMARTOLOS, Georgios, *Chronicon Breve*, P.G. c. 110, ed. de Muralt, 1863.

el-HÂMEVÎ, Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân ve Mu'cemü'l-Üdebâ'*, c. 1, Dâru Sâdr, Beyrut, 1977 (Almanca tercümesi *Jacut's Geographisches Wörterbuch*, Editör: Ferdinand Wüstenfeld, Leipzig, 1866).

HEYET, *Târihu Mısr min-Hilâli Mahtûtati Târîhi'l-Batârîka li-Sâvîrus İbn el-Mukaffa'*, c. 2, Tahkik: Abdülaziz Cemâlüddîn, Kahire, 2006.

el-HİMYERÎ, *er-Ravzü'l-Mi'târ fî-Haberi'l-Aktâr*, Tahkik: İhsan Abbâs, Beyrut, 1984.

el-HUMEYDÎ, *Cezvetü'l-Muktebis fî-Zikri Vülâti (fî-Târîhi 'Ulemâi)'l-Endelüs*, Tahkik: Muhammed Beşşâr Avvâr, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus, 2008.

'*Iohannis chronicon Venetum*', Monumenta Germaniæ Historica c. 7, Editör: H. Pertz, Hannover, 1846, s. 1-47.

İBN CÜBEYR, Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed el-Kinânî el-Belensî, *er-Rihletü'l-Kinânî* (İngilizce adı *Travels of Ibn Jubayr*), E. J. W. Gibb Memorial V, Editör: William Wright, Tahkik: M. J. de Goeje, Leyden, 1905.

İBN HALDÛN, *Mukaddime*, c. 1, Türkçeye Çeviren: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, Aralık 2007.

_____ *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî-Eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve min-Âsarihîmin min-Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, c. 3, Tahkik: Sehil Zekkâr & Halil Şehâde, Beyrut, 2000.

_____ *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî-Eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve min-Âsarihîmin min-Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, c. 4, Tahkik: Sehil Zekkâr & Halil Şehâde, Beyrut, 2000.

İBN HAVKAL, *Kitâbü Sûreti'l-Arz*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, 1992.

_____ *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Editör: M. J. de Goeje, Leyden, 1873.

İBN HAYYÂN, Ebû Mervân el-Kurtubî, *el-Muktebes min Enbâi Ehli'l-Endelüs*, c. 2, Tahkik: Mahmud Ali Mekkî, Riyâd, 2003.

İBN HURDÂDBÎH, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Dâru Sâdr, Beyrut, 1889.

İBN İZÂRÎ, *el-Beyânü'l-Muğrib fî-Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, c. 2, Editörler: É. Lévi Provençal & G. S. Colin, Beyrut, 1980.

İBN MUKAFFA', Sâvirus, *Târîhu'l-Batârîka* (İngilizce tercümesi *History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria*, İngilizceye Çeviren: B. Evetts), Patrologia Orientalis, 1910.

İBN RÛSTE, *Kitâbü'l-A'lâki'n-Nefise*, Editör: M. J. de Goeje, E. J. Brill, Leiden, 1892.

İBN SA'ÎD, *el-Muğrib fî-Hule'l-Mağrib*, c. 1, Tahkik: Şevki Dayf, Kahire, Tarihsiz.

İBN TAGRİBİRDÎ, *en-Nücümü'z-Zâhire fî-Mülûki'l-Mısr ve'l-Kâhire*, c. 3, Tahkik: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1992.

İBNÜ'D-DÂYE, *Kitâbü'l-Mükâfa'a ve Hüsnü'l-'Ukbâ*, Tahkik: Ahmed Emîn & Ali el-Cârim, Kahire, 1941.

İBNÜ'L-EBBÂR, *Hulletü's-Siyerâ*, c. 1, Tahkik: Hüseyin Mu'nîs, Kahire, 1985.

İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil fî't-Târih*, c. 5, Tahkik: Muhammed Yusuf er-Rakâk, Beyrut, 1987.

_____ *el-Kâmil fî't-Târih*, c. 6, Tahkik: Muhammed Yusuf er-Rakâk, Beyrut, 1987.

İBNÜ'L-FARADÎ, *Târihu 'Ulemâi'l-Endelüs*, c. 2, Tahkik: Beşşâr Avvâr Ma'rûf, Tunus, 2008.

İBNÜ'L-HATÎB, *el-İhâta fî-Ahbâri Gırnata*, c. 1, Tahkik: Muhammed Abdullah İnan, Kahire, 1973.

_____ *A'mâlü'l-A'lâm fî-Men Büyi'a Kable'l-İhtilâm min-Mülûki İslâm*, Editör: É. Lévi Provençal, Beyrut, 1956.

İBNÜ'L-İBRÎ (BAR HEBRAEUS), *Târihu Muhtasâri'd-Düvel*, Neşreden: Antuvan Sâlihâni el-Yesûî, Beyrut, 1994.

İBNÜ'L-KÛTİYYE, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, Tahkik: İbrahim Ebyârî, Kahire, 1989.

el-İSTAHRÎ, *Kitâbü Mesâlîki'l-Memâlîk*, Editör: M. J. de Goeje, E. J. Brill, Leiden, 1870.

el-KALKAŞENDÎ, *Subhu'l-A'sâ fî-Sinâ'ati'l-İnşâ*, c. 5, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1922.

KAMINIATES, John, *The Capture of Thessaloniki*, Byzantina Australiensia c. 12, Düzenleyen ve İngilizceye Çeviren: David Frendo & Athanasios Fotiou, Perth, 2000.

KEDRENOS, Georgios, *Historiarum Compendium*, CSHB c. 9, Editör: I. Bekker, Bonn, 1839.

el-KİNDÎ, *Kitâbü'l-Ümerâ (Vülât ve'l-Kudât)*, Editör: Rhuvon Guest, E. J. W. Gibb Memorial, Leiden-London, 1912.

'*Laudatio Sanctæ Matris Nostræ Et Myroblytidæ*', P.G. c. 150, Editör: J. P. Migne, 1865, Sütun: 753-772.

LEO DIAKONOS, *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, Editörler: Alice-Mary Talbot, Denis F. Sullivan v.d., Dumberton Oaks, Washington D.C., 2005.

LEONIS DIACONI, *Historiæ*, CSHB c. 30, Editör: C. B. Hase, Bonn, 1828.

MAGISTER, Symeon, *Annales*, CSHB c. 45, Editör: I. Bekker, Bonn, 1838.

MAGISTER et LOGOTHETE, *Annales a Leone Armeno ad Nicephorum Phocam*, P.G. c. 109, Editör: J. P. Migne, 1863.

el-MAKKÂRÎ, *Nefhu't-Tîb min-Gusni'l-Endelüsî'r-Ratîb*, c. 1, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut, 1988 (İspanyolca tercümesi *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*, Editör: Pascual de Gayangos, London, 1843).

_____ *Nefhu't-Tîb min-Gusni'l-Endelüsî'r-Ratîb*, c. 2, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut, 1988.

_____ *Nefhu't-Tîb min-Gusni'l-Endelüsî'r-Ratîb*, c. 5, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut, 1988.

el-MAKRÎZÎ, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr (el-Hitâtü'l-Makrîziyye)*, c. 1, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dînîyye, Kâhire, 1987.

_____ *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr (el-Hitâtü'l-Makrîziyye)*, c. 2, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dînîyye, Kâhire, 1987.

el-MERRÂKÛŞÎ, Abdülvâhid, *el-Mu'cib fî-Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, (İngilizce tercümesi *History of the Almohades*, İngilizceye Çeviren: R. Dozy), Leiden, 1847.

el-MES'ÛDÎ, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Tahkik: Abdullah es-Sâvî, Kahire, 1938, s. 153 (tıpkıbasım Editör: M. J. de Goeje, Brill, Leyden, 1894).

_____ *Mürücü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher fî-Tühafi'l-Eşrâf mine'l-Mülûk ve Ehli'd-Dirâyât*, c. 1, Tahkik: Kemal Hasan Mer'î, Beyrut, 2005 (Fransızca tercümesi *Les Prairies d'Or*, Editör: C. Barbier de Meynard, Paris, 1863).

_____ *Mürücü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher fî-Tühafi'l-Eşrâf mine'l-Mülûk ve Ehli'd-Dirâyât*, c. 4, Tahkik: Kemal Hasan Mer'î, Beyrut, 2005.

MONACHI, Georgii, *Chronicon*, c. 2, Editör: C. de Boor, Leipzig, 1904.

MONAKHOS, Georgios, *Vitæ Recentiorum Imperatorum*, CSHB c. 45, Editör: I. Bekker, Bonn, 1838.

el-MUKADDESÎ, *Ahsenü't-Tekâsîm fî-Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Editör: M. J. de Goeje, Kahire, 1991.

NICOLAI PATRIARCHÆ, *Epistolæ*, P.G. c. 111, Sütun: 27-392.

NU'MÂN el-KÂDI, İbn Muhammed el-Mağribî, *el-Mecâlis ve'l-Musâyerât*, Tahkik: el-Habîb el-Fakî v.d., Beyrut, 1996.

en-NÜVEYRÎ, *Nihâyetü'l-Ereb fî-Fünûni'l-Edeb*, c. 22, Tahkik: Abdülmecîd Terhîni, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

_____ *Nihâyetü'l-Ereb fî-Fünûni'l-Edeb*, c. 23, Tahkik: Abdülmecîd Terhîni, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

_____ *Nihâyetü'l-Ereb fî-Fünûni'l-Edeb*, c. 24, Tahkik: Abdülmecîd Terhîni, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

PHILOSOPHI, Leonis, *Tactica*, P.G. c. 107, Editör: J. P. Migne, 1863, Sütun: 669-1120.

PHOTII PATRIARCHÆ, *Epistolæ XII*, P.G. c. 102, Editör: J. P. Migne, 1900, Sütun: 719-720.

PHRANTZÆ, Georgii, *Annales*, CSHB c. 39, Editör: I. Bekker, Bonn, 1838.

PHRANTZES, Georgius, *Chronicon (Majus-Minus)*, P.G. c. 156, Editör: J. P. Migne, 1866.

PORPHYROGENITOS, Konstantinos, *De Cerimoniis Aulæ Byzantinæ*, CSHB 16, Editör: I. Reiske, Bonn, 1829.

_____ *De Cerimoniis Aulæ Byzantinæ*, CSHB 17, Editör: I. Reiske, Bonn, 1830.

PORPHYROGENITUS, Constantine, *De Administrando Imperio*, Editör: G. Moravcsik, İngilizceye Çeviren: R. J. H. Jenkins, Dumberton Oaks, Washington D. C., 1967.

PORPHYROGENITUS, Constantinus, *De Thematibus et De Administrando Imperio*, CSHB c. 18, Editör: I. Bekker, Bonn, 1840.

PSEUDO-PHRANTZES, *Chronica 1258-1481*, *Scriptores Byzantini* c. 5, Editör: V. Grecu, Bucharest, 1966.

“*S. Andreas Cretensis Archiepiscopus Homiliae XXI*”, P.G. c. 97, Editör: J. P. Migne, 1865, Sütun: 806-1302.

“*S. Cyrillo Episcopi et Martyris Forte Gortynæ in Creta*”, Acta Sanctorum Julii II, Editör: C. Janningo v.d., Antverpiæ, 1721, s. 682-687.

“*S. Josephi Hymnographi Vita*”, P.G. c. 105, Editör: J. P. Migne, 1862, Sütun: 931-976.

“*S. Petri Episcopi Argivi Historiam et Sermones*”, Nova Patrum Bibliotheca c. 9, Editörler: Angela Mai & Giuseppe Cozza-Luzi, Roma, 1888, fasikül 3, s. 1-17.

SCYLITZÆ, Ioannis, *Synopsis Historiarum*, CFHB c. 5, Editör: Ioannes Thurn, Berlin, 1973.

SKYLITZES, John, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, İngilizceye Çeviren: John Wortley, Cambridge University Press, 2011.

“*Supplementum ad Acta S. Lucae Junioris*”, Acta Sanctorum Februarii II, Editörler: J. Bollandus & G. Henschendus, Parisiis et Romæ, 1864, s. 83-100 (tıpkıbasım Analecta Bollandiana, c. 13, Editör: E. Martini, 1894, s. 81-121).

SÜRYÂNÎ MİKHÂİL, *Chronique de Michel le Syrien*, c. 3, Fransızcaya Çeviren: J. B. Chabot, Paris, 1899.

“*Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanæ e Codice Sirmondiano*”, Propylæum ad Acta Sanctorum Novembris, Editör: H. Delehaye, Bruxellis, 1902.

et-TABERÎ, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, c. 8, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, 1967.

_____ *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, c. 9, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, 1967.

_____ *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, c. 10, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, 1967.

THEODOSII DIACONI, *De Creta capta*, Editör: Hugo Criscuolo, Teubner, Leipzig, 1979.

THEODOSIUS MONACHUS, “*De Expugnatione Cretæ*”, P.G. c. 113, Editör: N. Mariae Foggini, Sütun: 987-1060.

el-YA'KÛBÎ, *Târîhu Ya'kûbî*, c. 2, Editör: M. Th. Houtsma, Leiden, 1883.

_____ *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2, Tahkik: Abdülemir Mühennâ, Beyrut, 2010.

ZONARAS, Ioannes, *Annales*, CSHB c. 49, Editör: M. Pinderi, 1897.

ZONARÆ, Joannis, *Annales*, P.G. c. 134, Editör: J. P. Migne, 1864.

ez-ZÜHRÎ, *Kitâbü'l-Cuğrâfiyye*, Tahkik: Muhammed Hâc Sâdık, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Gize, Tarihsiz.

Sürelî Yayınlar

AYDIN, Mithat, “Girit Ayaklanması (1866-1869)’nın Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan’ın Rolü”, *Celal Bayar Üniversitesi Uluslararası II. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi Tebliği*, Manisa, Kasım 2005.

BİLGİN, Feridun, “İkinci Endülüs: Girit İslâm Devleti’nin Kuruluş ve Yıkılış Süreci (827-961)”, *Journal of History Studies*, c. 6/6, Aralık 2014, s. 1-16.

BOURAS, Laskarina, “The Byzantine Bronze Doors of the Great Lavra Monastery on Mount Athos”, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, c. 24, 1975, s. 229-250.

BROOKS, E. W., “The Arab Occupation of Crete”, *The English Historical Review*, c. 28, New York, 1913, s. 431-443.

_____ “The relations between the Empire and Egypt from a new Arabic source”, *Byzantine Zeitschrift*, c. 22, 1913, s. 381-391.

BYKOV, A., “Moneti emirov Krita v Ermitaje”, *Soobshcheniya Gosudarstvennogo Ermitaja*, c. 13, 1958, s. 65-67.

CANARD, Marius, “Les sources arabes de l’histoire byzantine aux confins des Xe et XIe siècles”, *Revue des études byzantines*, c. 19, 1961, s. 284-314.

CARDOZO, Elsa Raquel Fernandes, “*Diplomacy and Oriental Influence in the Court of Cordoba (9th-10th centuries)*”, Lizbon Üniversitesi Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Lizbon, 2015.

CHRISTIDES, Vassilios, “The Raids of the Moslems of Crete in the Aegean Sea- Piracy and Conquest”, *Byzantion*, c. 51, 1981, s. 76-111.

_____ “The Cycle of the Arab-Byzantine Struggle in Crete (c.a. 824/6-961 AD) in the Illuminated Manuscript of Skylitzes (Codex Matritensis Graecus Vitr. 26-2)”, *Graeco-Arabica*, c. 11, Heraklion, 2011, s. 17-50.

CODOÑER, Juan Signes, “Bizancio y al-Ándalus en los siglos IX y X”, *Bizancio y la Península Ibérica*, Nueva Roma, c. 23, Madrid, 2004, s. 177-245.

da COSTA-LOUILLET, G., “Saints de Grece aux viiie, ixe et x^e siecles”, *Byzantion*, c. 31, 1961, s. 309-369.

DACHRAOUI, Farhat, “La Crète dans le conflit entre Byzance et al-Mu’izz”, *Les cahiers de Tunisie*, c. 7, Tunis, 1959, s. 307-318.

DAWKINS, R. M., “The Place Names of Later Greece”, *Transactions of the Philological Society*, London, 1933, s. 1-45.

de BOOR, C., “Ein falscher Bischof”, *Byzantinische Zeitschrift*, c. 13, Leipzig, 1904, s. 433-434.

de la FERTE, Etienne Coche, *Collection Helene Stathatos t. II: Les objets byzantines et post-byzantines*, Strasbourg, 1957.

DELEHAYE, H., “De Monte Latro eiusque monasteriis en introduction a sa Vie de Paul le Jeune de Lairi”, *Analecta Bollandiana*, c. 11, 1892, s. 5-74.

_____ “La vie de sainte Theoctiste de Lesbos”, *Byzantion*, c. 1, 1924, s. 191-200.

_____ “Un groupe de récits ‘utiles à l’âme’ ”, *Annuaire de l’Institut de Philologie et d’Histoire Orientale*, c. 2 (*Melanges Bidez*), Brussel, 1934, s. 255-266.

DETORAKES, Theodoros, “Αι αραβικαί επιδρομαί και η εν Κρήτη αραβοκρατία εις αγιολογικά και υμνογραφικά κείμενα”, *Κρητικά Χρονικά*, c. 21, 1969, s. 119-129.

DOLLEY, R. H., “A Forgotten Byzantine Conquest of Kypros”, *Bulletin de l’Academie Royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques* (5th Series), c. 34, 1948, s. 209-224.

ERDEM, Mustafa, “Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 36/1, Ankara, 1997, s. 143-178.

GEORGOPOULOU, M., “*The Meaning of the Architecture and the Urban Layout of Venetian Candia*”, UCLA Doktora Tezi, 1992.

GOITEIN, S. D., “Le commerce méditerranéen avant les Croisades”, *Diogéne*, c. 15/59, 1967, s. 47-62.

GÖKHAN, İlyas, “İhşidîler Devletinin Yıkılışına Sebep Olan İktisadî Buhranlar ve Salgın Hastalıklar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 17, Konya, 2007, s. 255-269.

GREGOIRE, H., “Etudes sur le neuvieme siecle”, *Byzantion*, c. 8, 1933, s. 515-550.

_____ “Le Communiqué Arabe sur la Prise de Thessalonique (904)”, *Byzantion*, c. 22, Bruxelles, 1953, s. 373-378.

_____ “Saint Demetrianos, eveque de Chytri (ile de Chypre)”, *Byzantinische Zeitschrift*, c. 16, 1907, s. 204-240.

HALKIN, F., “Saint Antoine le Jeune et Petronas le vainqueur des Arabes en 863”, *Analecta Bollandiana*, c. 62, 1944, s. 210-223.

HUXLEY, G. L., “A Porphyrogenitan Portolan”, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, c. 17, 1976, s. 295-300.

HÜLAGÜ, Metin, “1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit”, *CIÉPO XIV. Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi (Ege Üniversitesi-İzmir, 18-22 Eylül 2000)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

JENKINS, R. J. H., “Leo Choerosphactes and The Saracen Vizier”, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, London, 1970, s. 167-175.

_____ “The Date of Leo VI’s Cretan Expedition”, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, s. 277-281.

_____ “Cyprus Between Byzantium and Islam, A.D. 688-965”, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, s. 1006-1014.

_____ “The Mission of St. Demetrianus of Cyprus to Bagdad”, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, s. 267-275.

_____ “A Note on the ‘Letter to The Emir’ of Nicholas Mysticus”, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, s. 399-401.

KAMPOUROGLOUS, D. G., “Οι Σαρακηνοί εν Αθήναις”, *Πράκτικα της Ακαδημίας Αθηνων*, c. 4, 1929, s. 341-344.

KAZHDAN, Alexander P., “Some questions adressed to the scholars who believe in the authenticity of Kameniates’ Capture of Thessalonica”, *Byzantinische Zeitschrift*, c. 71, 1978, s. 301-314.

KURTZ, E., “Des Klerikers Gregorios Bericht über Leben, Wunderthaten und Translation der Hl. Theodora von Thessalonich nebst der Metaphrase des Joannes Staurakios, 1902”, *Memoires de l’Academie Imperiale des Sciences de St. Petersbourg, Classe Historico-Philologique (MASP)*, c. 6, 1904, s. 2-36.

LAMPROS, S., “Ο Βίος του Νίκωνος Μετανοείτε”, *Νέος Ελληνονήμων*, c. 3, 1906, s. 129-228.

LAMPSIDIS, O., “Ein unbekannter Kunstgriff des Nikephoros Phocas bei der Landung auf Chandax (Kreta) (960)”, *Byzantinische Zeitschrift*, c. 69, 1976, s. 9-12.

LEVI DELLA VIDA, G., “A Papyrus Reference to the Damietta Raid of 853 A.D.”, *Byzantion*, c. 17, 1944-45, s. 212-221.

LINDER WELIN, Ulla S., “The First Known Dirham of the Amirs of Crete”, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, c. 6/15, 1955, s. 211-214.

MAKRYPOULIAS, Christos G., “Byzantine Expeditions Against The Emirate of Crete: c. 825-949”, *Proceedings of the Sixth International Congress of Graeco-Oriental and African Studies (Nicosia, 30 April-5 May 1996)*, Editörler: V. Christides & T. Papadopoulos, Nicosia, 2000, s. 347-362.

MANGO, Cyril, “Eudocia Ingerina, The Normans, and the Macedonian Dynasty”, *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta*, c. 14-15, 1973, s. 17-27.

MILES, George C., “Byzantium and the Arabs: Relations in Crete and the Aegean Area”, *Dumbarton Oaks Papers*, c. 18, 1964, s. 1-32.

_____ “Coins of the Amirs of Crete in the Heraklion Museums”, *Kritika Khronika*, c. 10, Herakleion, 1956, s. 365-371.

_____ “A provisional reconstruction of the genealogy of the Arab Amirs of Crete”, *Kritika Khronika*, c. 15, Herakleion, 1963, s. 59-73.

_____ “The Arab Mosque in Athens”, *Hesperia-Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, c. 25, Athens, 1956, s. 329-334.

_____ “A recent find of coins of the Amirs of Crete”, *Kritika Khronika*, c. 9, Herakleion, 1955, s. 149-151.

MILES, George C. & WARREN, Peter, “An Arab Building at Knossos”, *The Annual of the British School of Athens*, c. 67, 1972, s. 285-296.

MOUTSOPOULOS, K. N., “Κάρπαθος: Σημειώσεις ιστορικής τοπογραφίας και αρχαιολογίας. Αρχαίες πόλεις και μνημεία, βυζαντινές και μεσοβυζαντινές εκκλησίες, μεσαιωνικοί και νεώτεροι οικισμοί, λαϊκή αρχιτεκτονική”, *Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΕΕΡΣ)*, c. 7 (1975-77), Θεσσαλονίκη, 1978.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ν., “Ο βίος του Αγίου Θεοδώρου Κυθήρων”, *Πρακτικά Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου*, c. 1, Αθήνησι, 1967, s. 264-291.

PANAGIOTAKES, N. M., “Ζητηματά τίνα της κατακτήσεως της Κρήτης υπό των Αράβων”, *Κρητικά Χρονικά*, c. 15-16, Ηράκλειο, 1961-1962, s. 9-41.

PAPADOPOULOS, I., “Η Κρήτη υπό τους Σαρακηνούς”, *Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie*, c. 43, Athens, 1948.

PEETERS, Paul, “Une Invention des SS. Valere, Vincent et Eulalie dans le Peloponese”, *Analecta Bollandiana*, c. 30, 1911, s. 296-306.

_____ “Miraculum sanctorum Cyril et Ioannis”, *Analecta Bollandiana*, c. 25, Bruxellis, 1906, s. 233-240.

PETIT, L., “Vie de Saint Athanase l’Athonite”, *Analecta Bollandiana*, c. 25, Bruxellis, 1906, s. 5-89.

PLATON, N., “Και πάλιν περί των βυζαντινών τειχών του Χάνδακος”, *Κρητικά Χρονικά*, c. 4, 1950, s. 353-360.

_____ “Νέα στοιχεία διά τήν μελέτην των βυζαντινων τειχων του Χάνδακος”, *Κρητικά Χρονικά*, c. 6, 1952, s. 439-459.

PROVENÇAL, É. Lévi, “La fondation de Fès”, *Annales de l’Institut d’Études Orientales d’Alger*, c. 4, Paris, 1938, s. 23-53.

_____ “Un échange d’ambassades entre Cordoue et Byzance au IXe siècle”, *Byzantion*, c. 12, 1937, s. 1-24.

_____ “Une description arabe inedite de la Crete”, *Studi orientalistici in onore di Giorgio Levi Della Vida*, c. 2, Rome, 1956, s. 49-57.

REMONDON, R., “A Propos de la Menace Byzantine Sur Damiette Sous le Regne de Michel III”, *Byzantion*, c. 23, 1953, s. 245-250.

SEFAKAS, G. A., “Η υπό των Αράβων κατάκτησις της Κρήτης”, *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών*, c. 2, 1939, s. 20-80.

SETTON, K. M., “On the Raids of the Moslems in the Aegean in the ninth and tenth centuries and Their Alleged Occupation of Athens”, *American Journal of Archaeology*, c. 58, 1954, s. 311-319.

SHEPARD, A. M., “The Byzantine Reconquest of Crete [A.D. 960]”, *U.S. Naval Institute Proceedings*, LXVII, no. 462, 1941, s. 1121-1130.

SOTIRIOU, G., “Αραβικά λείψανα εν Αθήναις κατά τους Βυζαντινούς χρόνους”, *Πράκτικα της Ακαδημίας Αθηνων*, c. 4 (5), 1929, s. 266-273.

STAVRINIDES, N., “Το Ξώπορτο εχάλασε”, *Πατρίς* (Herakleion, 5-19 Mayis 1960).

TOMADAKES, E., “Περί του βίου και της εοπτής της Αγίας Θεοκτίστης της Λεσβίας”, *Χαριστήριον εις Αναστάσιον Κ. Ορλάνόον*, c. 1, Αθήναι, 1965, s. 108-116.

_____ “Προβλήματα της έν Κρήτη άραβοκρατίας (826-961)”, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινων Σπουδων*, c. 30, 1960.

TSARAS, Giannis, “Νικολάου Πατριάρχου ομιλία εις την άλωσιν της Θεσσαλονίκης”, *Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη, c. 1, 1940, s. 236-246.

ÜNSAL, Emin, “Girit’in Türk Hakimiyetinden Çıkışı”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2009.

VAN DEN GHEYN, J., “SS. Davidis, Symeonis et Georgii-Mitylenæ in Insula Lesbo”, *Analecta Bollandiana*, c. 18, Bruxellis, 1899, s. 209-259.

VAN DEN VEN, P., “Note sur le texte de la Vie de S. Antoine le Jeune”, *Byzantine Zeitschrift*, c. 19, Leipzig, 1910, s. 307-313.

VASILIEV, A. A., “The Life of St. Peter of Argos and Its Historical Significance”, *Traditio*, c. 5, New York, 1947, s. 163-192.

VASILIEVSKY, V. G., “O zhizni i trudakh Simeona Metafrasta”, *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniia (ZMNP)*, c. 212, 1880, s. 379-437.

BEES, N. A., “Αι επιδρομαί των Βουλγάρων υπό του τζάρου Συμεών και τα σχετικά σχόλια του Καισαρείας Αρέθα”, *Ελληνικά*, c. 1, 1928, s. 337-370.

_____ “Zur Sigillographie der byzantinischen Themen Peloponnes und Hellas”, *Vizantijskij Vremennik*, c. 21, fasikül 3, 1914, s. 90-110, 192-235.

“*Vie de Sainte Athanasie d'Égine*”, Six inédits d'hagiologie byzantine (SubsHag, 74), Editör: F. Halkin, Brussels, 1987, s. 179-195.

“*Vie et Office de Saint Euthyme le Jeune*”, *Revue de l'Orient Chretien*, c. 8, Editör: Louis Petit, 1903, s. 155-205 (veya Bibliotheque Hagiographique Orientale, c. 5, Paris, 1904, s. 1-51).

“*Vita S. Ignatii*”, P.G. c. 105, Editör: J. P. Migne, 1862, Sütun: 15-578.

“*Vita S. Pauli Iunioris in Monte Latro*”, *Analecta Bollandiana*, c. 11, Bruxelles, 1892, s. 5-74.

“*Vita S. Theoctistæ*”, *Acta Sanctorum Novembris IV*, Editörler: H. Delehaye & P. Peeters, Bruxellis, 1925, s. 224-233.

“*Vita Sanctæ Theodoræ Imperatricis*”, *Analecta Byzantino-Russica*, Editör: W. Regel, Petropolis, 1891, s. 1-43.

“(Vita) de Sancta Athanasia”, *Acta Sanctorum Augustus III*, Editör: J. B. Sollerio v.d., Parisiis et Romæ, 1867, s. 168-175.

WANG, X. M. v.d., “Genetic Diversity of the Endemic and Medicinally Important Plant *Rheum officinale* as Revealed by Inter-Simpe Sequence Repeat (ISSR) Markers”, *International Journal of the Molecular Science*, c. 13, 2012, s. 3900-3915.

WALKER, John, “The Coins of the Amirs of Crete”, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, 6/13, 1953, s. 125-130.

Telif Eserler

AHRWEILER, Helene, *Byzance et la Mer*, Presses Universitaires de France, Paris, 1966.

ALI, Ameer, *A Short History of the Saracens*, London, 1916.

AMARI, M., *Storia dei Musulmani di Sicilia*, c. 1, Firenze, 1854.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Kitabevi, İstanbul, 2010.

BAILLY, Auguste, *Bizans Tarihi* (Orijinali: *Byzance*), c. 1, Türkçeye Çeviren: Haluk Şaman, Kervan Kitapçılık, Tarihsiz.

BON, Antoine, *Le Peloponnese Byzantin jusqu'en 1204*, Presses Universitaires de France, Paris, 1951.

BOSCHINI, M., *Il regno tutto di Candia*, Venedik, 1651.

BURY, J. B., *A History of the Eastern Roman Empire*, London, 1912.

CHRISTIDES, Vassilios, *The Conquest of Crete by the Arabs (c.a. 824): A Turning Point in the Struggle Between Byzantium and Islam*, Atina, 1984.

CHRISTOPHILOPOULOU, Aikaterini, *Βυζαντινή Ιστορία*, c. 2-10, Thessaloniki, 1993.

CONDE, J. A., *History of the Dominion of the Arabs in Spain*, c. 1, İngilizceye Çeviren: Jonathan Foster, London, 1900.

DAWKINS, R. M., *The Monks of Athos*, London, 1936.

de MURALT, M. E., *Essai de Chronographie Byzantine*, Petersbourg, 1855.

DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Orijinali: *Histoire de l'Empire Byzantin*), Türkçeye Çeviren: A. Gökçe Bozkurt, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2013.

DIEHL, Charles & MARÇAIS, Georges, *le Monde Oriental de 395 a 1081*, c. 3, Paris, 1944.

DOZY, Reinhart, *Spanish Islam: A History of the Moslems in Spain*, İngilizceye Çeviren: F. G. Stokes, London, 1913.

FAHMY, Aly Mohamed, *Muslim Sea Power in the Eastern Mediterranean From the Seventh to the Tenth Century A.D.*, Cairo, 1966.

GEROLA, G., *'Monumenti Veneti dell'Isola di Creta'*, c. 1, Venice, 1905.

- GIBBON, Edward, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, c. 2, Cincinnati, 1859.
- GOITEIN, S. D., *Studies in Islamic History*, Brill, Leyden, 1966.
- HASAN, F. Y., *The Arabs and the Sudan*, Khartoum, 1973.
- HASLUCK, F. W., *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford, 1929.
- _____ *Athos and its Monasteries*, London, 1924.
- HERTZBERG, G. F., *Geichichte Griechenlands*, Gotha, 1876.
- HEYET, *The Cambridge Medieval History IV: The Eastern Roman Empire (717-1453)*, Editör: J. R. Tanner v.d., Cambridge University Press, 1923.
- _____ *Dumbarton Oaks Hagiography Database*, Editörler: Alexander Kazhdan- Alice-Mary Talbot, Washington D.C., 1998.
- _____ *Holy Women of Byzantium*, Editör: Alice-Mary Talbot, Dumberton Oaks, Washington D.C., 1996.
- _____ *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History vol. 2 (900-1050)*, Editörler: David Thomas, Alex Mallett v.d., Brill, Leiden-Boston, 2010.
- HIRSCH, Ferdinand, *Byzantinische Studien*, Leipzig, 1876.
- HOPF, Karl, *Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit*, Leipzig, 1867.
- İMÂM UDDÎN, S. M., *Endülüs Siyasi Tarihi*, Türkçeye Çeviren: Yusuf Yazar, Ankara, 1990.
- JENKINS, R. J. H., *Byzantium: The Imperial Centuries A.D. 610-1071*, New York, 1969.
- JEWELL, H. H. & HASLUCK, F. W., *The Church of our Lady of the Hundred Gates in Paros*, London, 1920.
- KONSTANTINIDES, G., *Ιστορία των Αθηνών από Χριστού γεννήσεως μέχρι του έτους 1821*, Αθήνησι, 1887.
- KREMOS, G. P., *Φωκικά: Προσκυνητάριον της εν τη Φωκίδι Μονής του Όσίου Λουκά τούπίκλην Στειριώτου*, c. 1, Αθήναις, 1874.
- KYRIAKOPOULOS, Konstantinos, *Αγίου Πέτρου επισκόπου Αργους-Βίος και Λόγοι*, Εκδόσεις Ιεράς Μητροπόλεως Αργολίδος, Αθήνα, 1976.

- LEBEAU, Charles, *Histoire du Bas-Empire*, c. 13, ed. Saint-Martin, Paris, 1832.
- LEVTCHENKO, M. V., *Bizans Tarihi* (Orijinali: *Byzance des origines a 1453*), Türkçeye Çeviren: Maide Selen, Doruk Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2007.
- LEWIS, Archibald Ross, *Naval Power and Trade in the Mediterranean A.D. 500-1100*, Princeton University Press, New Jersey, 1951.
- LOCH, Sydney, *Athos: The Holy Mountain*, London, 1957.
- MALAMUT, Elisabeth, *Les îles de l'empire byzantin; VIIIe-XIIIe siècles*, Paris, Sorbonne, 1988.
- MANSEL, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- MILES, George C., *The Coinage of the Arab Amirs of Crete*, The American Numismatic Society, New York, 1970.
- MILLET, Gabriel, *L'ecole grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916.
- NEUMANN, Carl, *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen*, Paderborn, 2015.
- O'CALLAGHAN, Joseph, *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, Ithaca, 1975.
- O'ROURKE, Michael, *Byzantium: The Long Revival 815-976*, Canberra, September 2010.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçeye Çeviren: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- ÖNDEŞ, Osman, 2. *Dünya Savaşı (1939-1945)*, Altın Kitaplar Kitabevi, İstanbul, 1980.
- PANAGIOTAKES, N. M., *Θεοδόσιος ο Διάκονος και το ποίημα αυτού "Άλωσις της Κρήτης"*, Herakleion, 1960.
- PANCHENKO, B. A., *Katalog Molivdovulov*, Sofia, 1908.
- PICKTHALL, Marmaduke William- ASAD, Muhammad, *Islamic Culture: The Hydarabad Quarterly Review*, c. 9, Islamic Culture Board, 1967.
- POCKOCKE, R., *A Description of the East*, c. 2, London, 1745.

RAMBAUD, Alfred, *L'Empire grec au dixième siècle: Constantin Porphyrogénète*, Paris, 1870.

RAMSAY, W. M., *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890.

SCHLUMBERGER, Gustave, *Un Empereur Byzantin a'u Dixième Siècle: Nicéphore Phocas*, Librairie de Firmin-Didot Et C, Paris, 1890.

SCOTT, S. P., *History of the Moorish Empire in Europe*, c. 1, Philadelphia-London, 1904.

SHERWANI, Haroon Khan, *Muslim Colonies in France, Northern Italy and Switzerland*, Lahor, 1964.

TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

TOMADAKES, E., *Ιωσήφ ο υμνογράφος βίος και έργον*, Athens, 1971.

TOYNBEE, A., *Constantine Porphyrogenitus and His World*, London, 1973.

TREADGOLD, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California, 1997.

_____ *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford University Press, California, 1988.

_____ *Byzantium and Its Army: 284-1081*, Stanford, CA, 1995.

TSOUGARAKIS, Dimitris, *Byzantine Crete, from the 5th Century to the Venetian Conquest*, Athens, 1988.

USPENSKIJ, Porphyre, *L'Orient chrétien. L'Histoire de l' Athos*, c. 3, Kiev, 1877.

VASILIEV, A. A., *Byzance et les Arabes*, c. 1, Bruxelles, 1935.

_____ *Byzance et les Arabes*, c. 2/1, Bruxelles, 1968.

VON GUTSCHMID, Alfred, *Kleine Schriften*, c. 5, Leipzig, 1894.

WESTERINK, L. G., *Nicetas Magistros. Lettres d'un exilé*, Paris, 1973.

WIEGAND, Milet, *Der Latmos*, Berlin, 1913.

YILDIZ, Hakkı Dursun v.d., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 4, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987.

ZİYA PAŞA, *Endülüs Tarihi*, İstanbul, 2012.

Ansiklopedi Maddeleri

BAŞOĞLU, Tuncay, “Uyuşturucu” maddesi, *TDVİA*, c. 42, 2012, s. 248-253.

CANARD, Marius, “İkriş” maddesi, *EF*², c. 3, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 1082-1086.

CHRISTIDES, Vassilios, “Abu Hafs ‘Umar b. Shu‘ayb al-Balluti” maddesi, *EF*³, 2015/4, s. 7-8.

DALGIN, Nihat, “İbn Lehîa” maddesi, *TDVİA*, c. 20, İstanbul, 1999, s. 158-159.

DEMİRKENT, Işın, “Kıbrıs (Tarih)” maddesi, *TDVİA*, c. 25, İstanbul, 2002, s. 371-374.

GÜLSOY, Ersin, “Kandiye” maddesi, *TDVİA*, c. 24, 2001, s. 303-305.

HEYWOOD, C. J., “Kandiya” maddesi, *EF*², c. 4, s. 539-540.

“Kampouroglous, Dem. Gr.” maddesi, *Social Science Abstracts*, c. 2, Social Science Research Council, Wisconsin, 1930, no. 273, s. 44.

KAZHDAN, Alexander P., “David, Symeon and George of Mytilene” maddesi, *ODB*, c. 1, s. 589.

_____ “Leo of Tripoli” maddesi, *ODB*, c. 2, s. 216.

KAZHDAN, A. P. v.d., “Joseph the Hymnographer” maddesi, *ODB*, c. 2, s. 1074.

KAZHDAN, A. P. & SEVCENKO, N. P., “Kyros and John” maddesi, *ODB*, c. 2, s. 1164.

MIRANDA, A. Huici, “al-Ghazâl, Yahyâ b. Hakam al-Bakrî” maddesi, *EF*², c. 2, s. 1038.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Müntasır-Billâh” maddesi, *TDVİA*, c. 32, s. 24-25.

ÖZDEMİR, Mehmet, “Müvelledûn” maddesi, *TDVİA*, c. 32, 2006, s. 228-229.

RAZÛK, Muhammed, “İdrîs II” maddesi, *TDVİA*, c. 21, 2000, s. 483.

_____ “İdrîs I” maddesi, *TDVİA*, c. 21, 2000, s. 480-481.

es-SEYYÎD, Eymen Fuâd, “İskenderiye” maddesi, *TDVİA*, c. 22, 2000, s. 574-576.

“Soteriou, G.” maddesi, *Social Science Abstracts*, c. 2, Social Science Research Council, Wisconsin, 1930, no. 2360, s. 345.

TIMBIE, Janet A. v.d., “Antony the Younger” maddesi, *ODB*, c. 1, Oxford University Press, New York, 1991.

TUKÛN, Cemal, “Girit” maddesi, *TDVİA*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 85-93.

VIRÉ, F., “Faras” maddesi, *EF²*, c. 2, 1991, s. 784-787.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abdullah b. Tâhir” maddesi, *TDVİA*, c. 1, 1988, s. 137-138.

Online Kaynaklar ve Sözlükler

Almaany Arapça-Türkçe Online Sözlük: <http://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/>

BALLAN, Mohamad, “*Andalusi Crete (827-961) and the Arab-Byzantine Frontier in the Early Medieval Mediterranean*”
<https://ballandalus.wordpress.com/2015/04/09/andalusi-crete-827-961-and-the-arab-byzantine-frontier-in-the-early-medieval-mediterranean-2/>

Encyclopædia Britannica <http://global.britannica.com/place/Crete>

Encyclopédie Larousse <http://www.larousse.fr/encyclopedia/autre-region/Cr%C3%A8te/115151#395806>

Kitab-ı Mukaddes <https://incil.info/>

LIDDELL, Henry George & SCOTT, Robert, “A Greek-English Lexicon”, New York-Chicago-Cincinnati, 1901 (8. Basım).

MLADJOV, I., *Chronologies/ The Islamic World/ Rulers of Muslim Sicily and Crete:* *chronology* 827-1091

<https://docs.google.com/a/umich.edu/viewer?a=v&pid=sites&srcid=dW1pY2guZWRI1fGltbGFkam92fGd4OjczOTdhYjU0YTlhYTNI>

WHITMAN, Karie v.d., “*Cuscuta epithymum* Murray”, Editor: Robyn J. Burnham, University of Michigan, Plant Diversity Website <http://www-personal.umich.edu/~rburnham/SpeciesAccountspdfs/CuscepitCONVFINAL.pdf>

Wikipedia <https://en.wikipedia.org/wiki/Crete>

EKLER

EK 1

(Emîr I. el-Hakem'in er-Rabad Olayı Üzerine Kaleme Aldığı Şiir)

” رأيتُ صدوعَ الارضِ بالسيفِ راقعاً و قدماً لأمتِ الشعبِ مذ كنتُ يافعاً
فسائلُ ثغورى هل بها اليومِ ثغرةٌ ابادرها مستنضى السيفِ دارعاً
وشافه مع الارضِ الفضاءِ جماجماً كاقحافِ شريانِ الهبيدِ لوامعاً
تُنَبِّئُكَ انى لم اكن في قراعهم بالسيفِ قارعاً بوانٍ و قدماً كنتُ
وانى اذ حادوا جزاعاً من الردى فلم اُكْ ذا حيد من الموتِ جازعاً
حميئُ ذمارى فانتهبُ ذمارهم و مَنْ لا يحامى ظلِ خزيانِ ضارعاً
ولما ت ساق ي نا سجالِ حروبِ نا سقيتم سماً من الموتِ ناقعاً
وهل زدتُ إن وفيئهم صاعِ قرضهم وافوا منايا قُدرتِ ومصارعاً
فهاك ب لادى انى قد ت ر ك تها مهاداً و لم اترك عليها منازعاً،⁹⁷³

‘Kılıçla yarılmış olan yerin yamandığını gördüm.

Genliğimden beri hep halkı kınadım.

Sınır şehirlerine soruyorum: Orada herhangi bir sınır var mı ki;

Zırhımı giyip, kılıcımı kuşanayım ve oraya koşayım.

Geniş yeryüzünde kahraman insanları,

Benim onların darbelerinden habersiz olmadığımı

Ve kılıçla onlara nasıl darbeler indirdiğimi bilirler.

Onlar çiğnenmekten korkarak uzak dursalar bile

Ben korkup ölümden uzak durmam.

Ben aile ve namusumu koruyup onları çiğnedim.

Çünkü bunları koruyamayan insan âdi ve perişân olur.

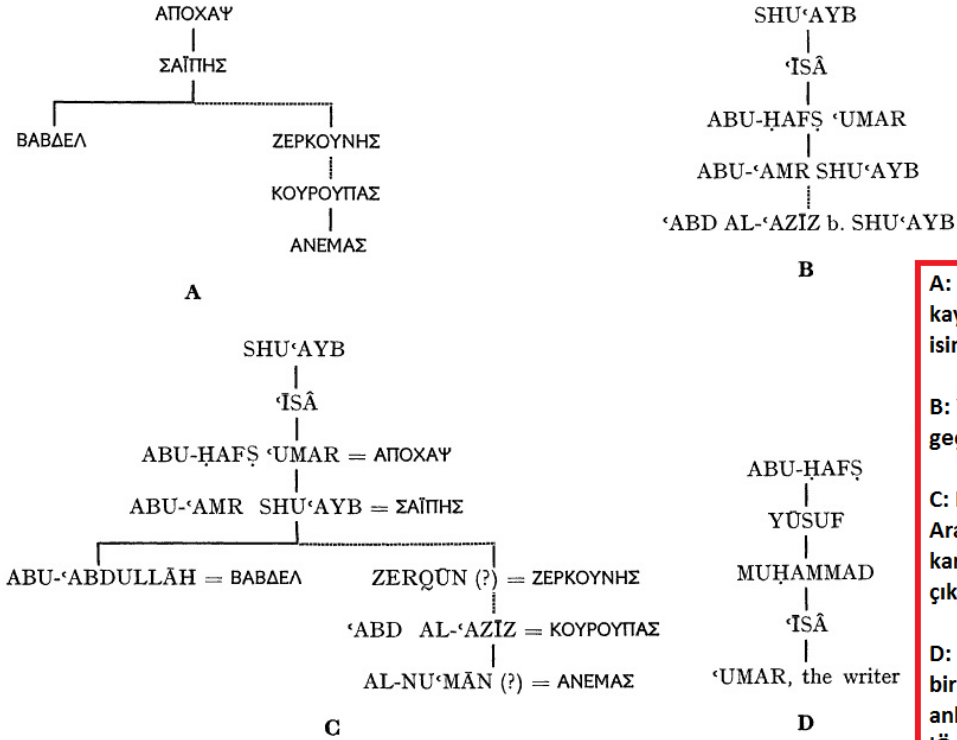
⁹⁷³ İbn İzâri, a.g.e., c. 2, s. 71-72 ; Ahbâru Mecmûa, s. 132-133 ; İbnü'l-Ebbâr, a.g.e., c. 1, s. 47-48 ; el-Makkârî, a.g.e., c. 1, s. 342.

*Birbirimize savaş şerbeti sunduğumuz zaman
Ben onlara ölümün birikmiş zehrini iirdim.
Onların borçlarını tam olarak verseydim de,
Kendileri için takdir olunan ölüm ve zorluklara ulaşsaydılar daha mı iyi ederdim?
İşte memleketim; üzerinde hiçbir kavgacı bıraktım.
Ve onu bir dşek gibi huzurlu kıldım.’’*

EK 2

(G. C. Miles'in 'Yazılı Kaynaklara Göre Girit Emîrleri Soyağacı')

A: Yalnız Bizans kaynaklarında geçen emîr isimleri.

B: Yalnız Arap kaynaklarında geçen emîr isimleri.

C: Hem Yunanca hem de Arapça kaynaklar birlikte karşılaştırıldığında ortaya çıkan silsile.

D: el-Himyeri'nin kullandığı bir kaynakta bahsi geçen, anlatıya göre Ebû Hafs 'Ömer'in soyundan gelen yazar 'Ömer'in soyağacı.

Kaynak: Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 12.

EK 3

(Konstantinopolis Başpiskoposu Nikolaos Mystikos'un Mektupları)

Aşağıda 1 Mart 901-1 Şubat 907 ve Mayıs 912-Mayıs 925 olmak üzere iki dönem Konstantinopolis patrikliği yapmış olan ünlü Bizanslı din adamı I. Nikolaos Mystikos (ö. 15 Mayıs 925)'un mektuplarından bizi yakından ilgilendiren ikisi, çeviri tam metin halinde verilmiştir. Mektuplardan ilki, orijinal elyazmasında açıkça Girit emîrine hitâben yazılmıştır. İkinci mektup da aynı alıcıya hitâben yazıldığından; yine Girit emîri için tertip edildiği varsayıyordu. Fakat belgelerin ortaya çıkışından uzun zaman sonra Romilly J. H. Jenkins, bu mektuplar üzerinde yaptığı ayrıntılı incelemeler ve mektupla çağdaş diğer Bizans kaynaklarıyla yaptığı karşılaştırmalı tenkidler neticesinde çok önemli ve başarılı tespitlerde bulunmuştur. Buna göre Mystikos'un mektuplarında kullandığı üslûb ve tavır, gözettiği diplomatik teâmüller, alıcıya hitâben kullandığı protokol ifadeler göstermektedir ki bu mektuplar Girit emîrine değil, dönemin Abbâsî Halifesi el-Muktedir Billah (295-320/ 908-932)'a yazılmıştır. Zaten mektupların muhtevâsına bakıldığında da bunların yerel bir hükümdara; bir emîre, bir melike, bir despota değil ancak dönemin tüm Müslüman dünyası (en azından Şark Müslümanları) üzerinde söz hakkı olan tartışmasız en yüksek dinî ve siyasî otoriteye, halifeye, yani Emîrü'l-Mü'minîn'e (Bizanslılarca *amermoumnes*) yazılmış olması gerektiği kolayca farkedilebilmektedir. Jenkins, bu tezini destekleyecek pek çok yazılı belgeyi ortaya çıkararak; son dönemin hemen hemen tüm otoriteleri arasında kabul görmesini sağlamıştır.

İlk mektup, o tarihte henüz çocuk yaşta olan Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porphyrogenitos (İmparatorluk Dönemi: 913-959)'a vekâleten idareyi elinde tutan niyâbet heyetinin başındaki eski patrik Nikolaos Mystikos tarafından, imparator adına kaleme alınmıştır. Mektupta; Bizans asıllı eski bir dönme olan Tarsus Emîri Damianos (el-Mes'ûdî'de ‘‘دمنانة Dimnâna’’⁹⁷⁴)'un H. 299 (M. 29 Ağustos 911-17 Ağustos 912) yılında Müslüman donanmasıyla Kıbrıs'a çıkarak adadaki Hristiyanlara karşı giriştiği şiddetli talan ve katliam, Abbâsî Halifesi el-Muktedir Billah'a şikâyet edilmekte ve bu haksız saldırının en kısa zamanda tazmîni,

⁹⁷⁴ el-Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zeheb*, c. 4, s. 246 ve *Les Prairies d'Or*, c. 8, s. 282.

halifeden ricâ ve talep edilmektedir. Nitekim *Aziz Kıbrıslı Demetrianus* (ö. 913)'un *Vitası*⁹⁷⁵,nda anlatıldığına göre; -eğer doğruysa- Demetrianus'un bizzat halife nezdindeki girişimleri neticesinde esir Kıbrıslılar serbest bırakılarak, yaşlı azizle birlikte memleketleri Kıbrıs'a geri gönderilmişlerdir.

Mektuptan ayrıca Kıbrıs Adası'nın siyasî statüsü hakkında da bilgi edinmekteyiz: Buna göre; İmparator II. Justinianos ile Emevî Halifesi I. Abdülmelik b. Mervân arasında tâ M. 688 yılında yapılan bir antlaşma ile Kıbrıs, Bizans İmparatorluğu ile Müslüman Araplar arasındaki sınır üzerinde tarafsız bir statüye kavuşmuştu. Buna göre Kıbrıs Adası, hem Bizanslılara hem de Müslümanlara eşit miktarda vergi ödeyecek; ayrıca bu iki imparatorluk arasında vukû bulacak herhangi bir askerî mücadelede kesinlikle taraf olmayacaktı. Kıbrıslılar yalnızca olası dış saldırılara karşı kendi adalarını savunabileceklerdi. Bunun dışında Kıbrıs'ta ne Bizans ne de Müslüman birlikleri bulunmayacak; ada silahsızlandırılacaktı. Metne bakıldığında Kıbrıs'ın bu özel statüsünün, mektubun yazıldığı tarihe dek müştereken korunarak devam ettirildiği görülmektedir. Nitekim antlaşmanın 965'e kadar devam ettiğini biliyoruz.⁹⁷⁶ Zaten Tarsus Emîri Damianos'un 4 ay kadar süren bu saldırısına sebep olarak, Bizans amirali Himerios (el-Mes'ûdî'de ‘‘فارس Fâres’’⁹⁷⁷)'un kısa bir süre önce 297 (910)'de Suriye sahillerinde giriştiği harekât sırasında Kıbrıs'a da çıkarak; adada yaşayan Müslüman Arapların bir kısmını katletmesi ve bu sırada adadaki Hristiyan Kıbrıslıların Himerios'a açıkça yardımda bulunarak, tarafsızlık maddesini Bizans lehine çiğnemeleri gösterilmektedir. Nikolaos Mystikos ise Bizans devleti adına bu iddiaları toptan reddetmekte ve adada yaşayan Hristiyanların Himerios'a karşı koyarak onu durdurmaları şöyle dursun; kendi güvenliklerini dahî tam olarak sağlayacak güçten yoksun olduklarını ısrarla savunmaktadır. Dolayısıyla Himerios'un yaptığının bedelinin Kıbrıs'ın Hristiyan halkına ödetilmesini şiddetle kınamaktadır.

Ortaçağ'da iki büyük semavî dinin; Hristiyanlık ve İslâm dünyasının siyasî ve dinî iktidarını uzun zaman için ellerinde tutan bu iki büyük imparatorluğun idarî-

⁹⁷⁵ H. Gregoire, ‘‘Saint Demetrianos, eveque de Chytri (île de Chypre)’’, *Byzantinische Zeitschrift*, c. 16, 1907, s. 204-240.

⁹⁷⁶ Romilly J. H. Jenkins, ‘‘Cyprus Between Byzantium and Islam, A.D. 688-965’’, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, s. 1006-1014.

⁹⁷⁷ el-Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zeheb*, c. 4, s. 246 ve *Les Prairies d'Or*, c. 8, s. 282.

devlet teşkilâtları ve hiyerarşik düzenlerine birazcık vâkîf olanlar dahî bize katılacaklardır ki; yerel bir hükümdarın devletlerarası hukuka aykırı olduğu iddia edilen bir eylemi, onunla hemen hemen aynı statüde bulunan bir başka yerel hakime şikâyet edilmez. Çünkü bunların tümü tek bir üst otoriteye; halifeye tâbidirler ve birbirleri üzerinde ne yaptırım güçleri ne de yetkileri vardır. Dolayısıyla Nikolaos Mystikos'un nâib sıfatıyla Bizans imparatoru adına resmî bir protesto mektubu yazarak, Tarsus emîrini Girit emîrine şikâyet etmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Jenkins'e göre ilk mektupta Girit emîrine hitâp edildiği doğrudur; fakat bu ifade ancak orijinal metni sonradan kopya eden müstensih tarafından yapılmış büyük bir hata olmalıdır.

Mektubun kaleme alındığı tarihin tam olarak tespiti ise, aynı metinde geçen aktarımların ve olayların gerçekleşme tarihleri arasında uzun zaman farkları bulunduğundan mümkün gözükmemektedir. Ancak Jenkins'in birkaç yıl arayla bu konuya dair yayımladığı iki makalesinde de birbirini tamamlayıcı tespitler mevcuttur. Onun mektubun tarihi konusundaki görüşü, bu mektubun iki aşamada tamamlandığı; daha doğrusu ilk versiyonun 912 ilkbaharında, Mayıs'tan önce ya da Mayıs'ın ilk günlerinde yazıldığı fakat bazı nedenlerle halifeye gönderilemediği; sonraki dönemde meydana gelecek olan olaylara atıfta bulunan bazı eklemelerin ise Ağustos 913'ten sonra ya da bu tarihle Şubat 914 arasında kaleme alındığıdır.⁹⁷⁸ Konumuzla direkt bağlantılı olmadığından, bu hususta daha derin ayrıntılara girmeden esas metne geçiyoruz:

METİN 1

‘Sevgili dostum, en şanlı ve görkemli Girit emîrine;

Tüm dünyevî hüküm ve egemenlik, yukarıdaki egemenliğe (Tanrı'ya) ve hükme tâbidir ve insanlar arasında yetki yoktur. Ne de en Yüce Yaratıcı, Hakim ve Tek Hükümdar (Tanrı) razı gelmedikçe, onun yeryüzündeki gücüne kendi öz yeteneğiyle halef olan bir hükümdar vardır. Bu yüzden, doğrudur, eğer mümkünse insanlar arasında güce sahip olan hepimiz, sözcükler yoluyla kurduğumuz iletişim ve

⁹⁷⁸ Jenkins, ‘‘The Mission of St. Demetrianus of Cyprus to Bagdad’’, *a.g.e.*, s. 267-275 ; a.mlf., ‘‘A Note on the ‘Letter to The Emir’ of Nicholas Mysticus’’, *a.g.e.*, s. 399-401.

müşterek sohbetimizi yükseltecek başka hiçbir şey olmasa dahî; sırf bu sebepten – yetkilerimiz ortak bir başın (Tanrı'nın) bize vergisi olduğundan– ötürü, hem mektuplarla, hem de bize işlerimizde hizmet eden elçiler yoluyla günden güne birbirimizle bağlantıya geçmeyi ihmâl etmemeliyiz. Hatta bu, muazzam hükümleri ve yetkileri elinde tutan, yine daha göze çarpıcı şekilde onurlandırılan, kardeşler arasında üstün olan ve tarikat üyeleri arasında tercih edilen; en büyük hüküm ve yetkilerin yöneticiliğiyle görevlendirilenler için daha bile zorunludur. Bununla neyi kastediyorum? İki efendilik; yeryüzündeki tüm efendiliğin üzerinde bulunan ve gökkubbede iki görkemli fener gibi ışık saçan, Sarazenlerin ve Romalıların efendiliklerinin olduğunu kastediyorum. Tek başına bu sebepten ötürü onlar (Sarazenler ve Romalılar), ilişki ve kardeşlik içinde olmalılardır. Hayır yok, olmamalıdır; çünkü biz yaşamlarımız, alışkanlıklarımız ve dinlerimizle ayrılmaktayız. Her yönden birbirimize yabancı kalmaktayız. (Bu yüzden) yazarak yürütülen mektuplaşmadan kendilerini mahrûm etmektedirler.

Başka hiçbir iş gereği bizi buna yöneltmese dahî, düşüncemiz ve tavrımız böyle olmalıdır. Fakat öyleki; bahsettiğim övgüye lâıyk hareketle birlikte, majestelerinin de kabul ettiğine inanıyorum, lâıyk olmayan kesin şeyler de vukû buldu ki; bu şeyler beni bizzat yazmaya ve zaten sizin Tanrı vergisi yetkinize havâle edilmiş bulunanları size havâle etmeye yöneltti. Fakat bunları açıklamadan önce şunu söyleyeceğim: Hükmetmek için yerleştirilmiş birinin, vazifesi için lâıyk olmadığına kendisini iknâ etmeyi ve tebaasına fazilete yönelmiş bir yaşam örneği teşkil etmek ve içlerinde kendi şahsî idaresine karşı tatlı bir hayranlık ve sevgi uyandırmak yerine; aksine nefret ve saygısızlığı harekete geçirerek kıskırtmayı tercih etmezse, münâsip bir şekilde üstün gelmeyi deneyeceği pek çok saha vardır. Hükümdarın faziletinin zirvesi ve kazanımlarının tâcı adalettir ki; o (hükümdar) onunla kendisini kuvvetle donatır; tebaası emniyet içinde yaşar ve düşmanları kolay kolay karşı koyamazlar. Bir hükümdarın fazilete doğru meyleden yaşamının diğer vasıfları, onun süsleridir veya onu bezeyen çiçeklere benzer. Fakat tebaası, içlerinde hükümdarın erdemine özenmek ve onu taklit etmek için açık bir istek yoksa, bu vasıfların pek faydası yoktur. Ancak adalet müşterek kurtuluştur: O, hükümdarı, idaresine daha lâıyk kılar ve onun altındakilere (kendisine tâbi olanlara) emniyet sağlar.

Fakat çok fazla şey söylediğimden, şimdi, beni yazmaya iten sebeplerden bahsedeceğim: Kıbrıslıların adası –ey Sarazenlerin en geniş çapta tanınan lideri– onları ilgilendiren barış antlaşmasının yapıldığı ve sizin hakimiyetinize haracgüzâr oldukları zamandan beri, şu ana kadar sözleşmelerin emniyeti içinde yaşadılar. Ve Sarazen ulusu üzerinde hakimiyete sebep olan atalarınızdan hiçbiri, mütârekeyi ihlâl etmediler veya Kıbrıslılara hiç zarar vermediler. Hayır; sizin hakimiyetinize zaman zaman halef olanlar onurlu ve adil bir şekilde, babalarının kararlaştırdıkları ve yazılı olarak tasdik etmiş olduklarını dikkate alarak, uzak atalarının çözülmelerine karşın hiçbir ihlâl olmadan; hareket şöyle dursun (hattâ) niyetlenmeden onu korudular ve sürdürdüler. Fakat şimdi ne söyleyeyim? Üzerinden daha fazla zaman geçmesine ve anlaşmanın daha eskimesine, bunu bozmaya karşı çok daha gönülsüz olunması lazım gelmesine karşın; hepsine tecâvüz edildi ve babalarınızın aldığı kararlar, kendi elleriyle yazdıkları kontratlar, o günlerin Sarazenlerinin yaptıkları Kıbrıslıları gözeten antlaşmalar ve yeminler, onlara vaâdedilen sözler ayaklar altında çiğnendi. Verilen yeminlerin yerine; zavallı Kıbrıslılara kılıçlar, savaşlar ve katliamlar (verildi): Başkasının onlara çok eziyet ettiği (insanlara) yardım etmek, Sarazenlerin görevi olmalıydı. Bu, şehirlere ve ulusları kendilerine haracgüzâr kılan kişiler arasında müşterek bir hak olduğundan; bu haracgüzârlara saldıranlara ve onlara savaş açanlara kendileri karşı koymaları gerekir.

Fakat tüm uluslar, hattâ hiç hukuk bilmeyenler arasında dahî hak olan bu prensip, hukuka sâdik Sarazenler tarafından altüst edildi ve yaklaşık üç yüz yıl önce haracgüzârınız olmuş, bu bağlılık statüsünü hiçbir şekilde değiştirmeyen, vergilerin ödenmesinde ya da Sarazenlere karşı onlardan beklenen başka bir hizmette hiçbir ihlâlde bulunmayan, tek bir suçlu eylemle ithâm edilemeyecek bir ada; sırf Hristiyan inancından tövbe etmiş (dinden dönmüş) ve Sarazen dini için bir utanç olan birisinin çılgınlığı ile harâb edildi ve terkedildi. Sakinlerinden bazıları kılıçtan geçirildiler, diğerleri sürüldüler ki; tek ithâma açık oldukları (husus) budur. Sizin yeterince sıklıkla onları, doğru olanın ve anlaşmaların müşterek hakkının aleyhine, şiddetle bunaltmanıza rağmen; onlar hiçbir zaman için sizden herhangi bir hizmet talep etmemişlerdir ve bu nice uzun yıllar boyunca sizin minnettâr tebaanız olarak kalmışlardır. Ammâ ve lâkin; insanın yapabileceği üzere onlar yanlış yapmış olsalardı dahî ve sizin isteklerinizin tersine bir eylemde diretselerdi dahî, onlara

karşı silahlanıp gitmek ve hemen kan dökmeye ve öldürmeye başvurmak doğru olmazdı. Bu, Sarazenler için söylemem fakat; insanlığı bilen ve hayatında ve davranışlarında alışkanlık haline getirmiş başka her ne millet için olursa olsun, aşağılıkça idi. İlk hatalarıyla onları ithâm etmeliydiniz, yanlış yaptıklarına iknâ etmeliydiniz, düzelmeleri ve kötü yoldan dönmeleri için onları uyarmalıydınız: ve bunu da yalnız bir kere değil; iki ya da daha çok kez yapmalıydınız. Sonra; eğer dikbaşlı davranırlarsa ve iyiye dönmek yerine kötü gidişte ısrar ederlerse, (ancak o zaman) Tanrı'nın veya insanın intikamından hiç çekinmeksizin, suçta bulunanların çılgınlığını cezalandırmaya ve basturmaya girişirdiniz. Fakat bunların hiçbiri yapılmadı: Tersine, söylediğim gibi, sanki düşmanlarınızmış gibi; masum olan, hiç suç işlemeyen ve resmî anlaşmaların hiçbir maddesini ihlâl etmeyen insanları öldürdünüz.

Şu an orada yaşayan insanlar yâhut gelecek nesiller arasından kim bunu duyduğunda, bunun sorumlularının büyük adaletsizliğini ayıplamayacaktır? Kıbrıslıları gözeten anlaşmaları ve yeminleri yapan atalarınız –eğer bu dünyadan ayrılmışlar arasında, bu dünyada yapılanlara dair herhangi bir bilinç durumu varsa– sizi nasıl şiddetle paylamayacak; muhtemelen her ayıplamayla yargılamayacaklardır? Yalnız Kıbrıslıların adasına karşı günahkârlar olarak değil, kendilerine de karşı; (nasıl) baba katillerine eder gibi sizin üzerinize her lâneti yüklemeyeceklerdir? Eğer bu günümüz hayatında bir adam kendi babasına başkaldırırsa; babasını öldürmek için saldırmaktan kaçamayacaktır. Ve baba bu hayattan ayrılmışsa, ve oğul onun kararlarını tersine çevirirse o da bir baba katili olmaz mı? Aynı ayıplamaya maruz kalmaz mı? İsyân noktasında biri, diğerinden ayrılabilir mi? Hayır onu doğru şekilde anlarsak ikinci isyan, hayattaki bir babaya karşı yükselen bir isyandan; babalar bu hayattan göçmüşlerse onların emirlerine uymak çocuklarına daha fazla düştüğünden hürmet, aziz hatıra ve saygı ölçüsünde daha çirkindir. Fakat bunların hiçbiri, Hristiyanların inançlarını reddeden ve Sarazenlerin inançlarını küçük düşüren o 'sözüm ona' adam Damianos –ismi oymuş– tarafından belenmemiş. Şimdiyi veya geleceği hesaplamadan kendini düpedüz deliliğe ve çılgınca öfkeye kaptıran o (Damianos), en yoğun nüfuslu bir adayı en iyi kuvvetlerine imhâ ettirmekle ve orada yaşayanları toptan bir yıkıma terk etmekle; zalimliğinin her nesile bir anıtı olacak iğrenç bir suç işlemiştir.

Evet, fakat (şöyle) söylenecektir: 'Onu, bu apaçık suçu işlemeye mecbur eden bir sebebi vardı; çünkü (Bizans amirali) Himerios, adadaki Sarazenleri tutsak etmişti ve onları öldürmüştü. Oysa anlaşmaya göre Kıbrıslıların aksine onları kurtarmaları ve kendi yerlerine yerleştirmeleri gerekirdi.' Sevgili efendim, bu ithâmda bulunurken adaletin nerede yalan söylediğini gözönüne almaz mısınız? Öne sürdüğünüz ithâma kimin doğrulukla cevap verebileceğinin farkına varamıyor musunuz? Ve kimin yüzünden sinirlenmekte haklı olduğunuzu? Diyelim ki ithâmınızda haklısınız ve Kıbrıslılar, Sarazenlere yapılan zulümleri ödemeliler –öyle dahî olsa bu, Himerios ve onun birliklerinin yanlışı için hepsinin cezalandırılması veya tüm adanın sizin öfkenizin ve hincinizin kurbanı olması demek değildir–; ama benim söylediğim gibi olmasını nasbedin, ondan sonra o adadaki Kıbrıslılarla birlikte oturan Himerios Sarazenlere acımasızlık gösterdiği için Kıbrıslıları cezalandırın. Fakat Himerios'un Kıbrıslılarla hiçbir yolla ilişkisi yoksa, adil olunacak olursa onun suçunun mirasçısı sayılamayacak olan onlar (Kıbrıs halkı), niçin onun hesabına eziyet çeksinler veya onun kötülükleri yüzünden cezalandırılsınlar? O, Roma ordusunun kumandanı, düşmanlarına karşı zafer kazandığı seferinde nereyi seçtiyse kendi yoluna gitti. Ama Kıbrıslılar sizi düşmanları olarak almazlar ve yanlış bir şey yapmadılar. Ne var ki, diğer yandan; Himerios'a karşı koyup Sarazenleri onun elinden kurtarmak için yeterince güçlü değillerdi. Bu yüzden onların öyle yapabilecek olduklarını fakat yapmadıklarını; veya Sarazenleri taciz etmekte ona (Himerios'a) yardım ettiklerini ve (bundan) keyif duyduklarını iddia edemezsiniz. O halde niçin buna mansûben Kıbrıslılara savaş açarsınız ve gazâbınızı onların üzerine boşaltırsınız? Size yanlışı olan adamdan öç almayı denemek yerine; hincinizi (yanlışı) olmayanlara çektirirsiniz? Veya yine: Himerios ülkenizi istilâ etti, Suriye'nin birkaç küçük şehrine saldırdı ve işgâl etti diye bunun için Kıbrıslılar mı cezalandırılmalı? Ve siz onlarda kabahat bulmakla, adaleti yerine getirdiğinize inanacak mısınız? Ve onlara saldırarak; Himerios'la çarpışmak yerine onlara savaş açacak mısınız? Ama bu sizin babalarınızın veya size dek onların haleflerinin âdeti değildi. Ve ne için? Çünkü Kıbrıslılar, Romalı ve Sarazen hükümdarlıkları arasındaki sınır üzerindeler; ve ellerini ne size ne de Romalılara kaldırmazlar ve sizin vergilendirmeniz ile bizimkine eşit şekilde tâbidirler: Aslında size daha fazla öderler. Dolayısıyla Himerios sizin ülkenizi istilâ ettiği için Kıbrıslılara saldırmak ne kadar zâlimce ve yanlış ise; o

adada bazı Sarazenler Himerios'un eline düştükleri için Kıbrıslılara saldırmak da aynı şekilde suçlu ve en lânetlidir. Yine aynı mantıkla Suriye'deki Hristiyanlara da saldırabilirsiniz; çünkü Hristiyanlar (Hristiyan Bizanslılar) size karşı bir sefer yaptılar. Ama öyle yapmak herhangi bir cinayetten daha beter olacaktır ki; Kıbrıslılar tam da aynı kan dökücülüğe maruz kalmışlardır.

İzin verin benim bu sözlerim, bu saldırının hukuksuzluğunu kanıtlamaya yetsin. Ama İlâhî Adalet'in yaptıklarına da bakınız. Ve sizin idrakiniz yüksek olduğundan ve Tanrı'nın hükmünü anlayabilecek olduğunuzdan; eğer buyurursanız, Tanrı'nın, en günahkâr Damianos'un eylemlerinden hoşnutsuzluğuna dikkat edin. Onun insanlar arasından yok oluşu bunun kanıtıdır. Dahası; dine aykırı katliamla birlikte Kıbrıslıların yurdunu kirlettiği zamandan itibaren ona musallat olan ve onu yavaş yavaş eritip bitiren hastalık, Tanrı'nın suçları yüzünden onu adil cezalandırmasının bir işaretidir. Yalvarırım; denizde filonuzu yakalayan âkıbeti ve o kepaze adamın (Damianos'un) tam da yok etmeye niyetlendiği aynı adanın açıklarında gemilerinizin kaybını da gözönüne getirin. Biliyorum, benim sözlerim olmadan siz bu şeyleri anlıyor ve takdir ediyorsunuz; ama ben onları ekliyorum çünkü onların iyice anlaşılmasını sağlamamda bir zarar yoktur.

*Bundan sonrası Tanrı vergisi yetkinize kalmıştır; sadece takdir etmek için değil, aynı zamanda yapılmış olan yanlışları onarmak için; başlangıçta babalarınız tarafından onlara verilmiş hakları, yanlıştan ve tacizden (dönerek) özgürlüklerini onlara iâde etmek için; âdet olduğu üzere (size) öyle vergiler ödeyerek, eski zamanlardan şimdiye kadar Sarazenlere verdikleri hizmeti vererek; Damianos'un gaddarlığı ve gayriinsaniliği tarafından onlara daha yeni uygulanan tüm baskı ve şiddetten muâf olmayı sürdürerek, onları eski barış durumunda bırakmak için: Babalarınız tarafından adilce doğan kararlar ve anlaşmaları ihlâl ediyor veya sizin adaletinize uygun şeref ve haysiyeti terk ediyor ve aksi duruma düşüyormuş (gibi) görünemezsiniz diye.*⁹⁷⁹

İkinci mektupta ise Nikolaos Mystikos, Vasiliev'in öncülüğünde⁹⁸⁰ pek çok modern müellif tarafından şeklen varsayıldığı üzere Girit emîrine, ancak aslında yine

⁹⁷⁹ Nicolai Cp. Patriarchae, "Epistolae", P.G., c. 111, Sütun: 27-36.

⁹⁸⁰ Vasiliev, a.g.e., c. 2, s. 410.

Abbâsî halifesine⁹⁸¹ hitâp ederek; çok yakın zamanda gerçekleşmiş bir başka çarpışma neticesinde Araplarca tutsak edilen Bizanslı esirlerle Bizans'ın elindeki Müslüman esirlerin mübâdelesini teklif ve ricâ etmektedir. Bu esirlerin hangi olay sırasında tutsak edildiklerine gelince; mektupta kişiler, yer ve zaman isimleri açıkça zikredilmediğinden modern yazarlar, atıfta bulunulan olayın, Selânîk'in 904'te Araplarca zaptı ve yağmalanması olduğunu tahmin etmektedirler. Bilindiği gibi Trabluslu Leo'nun Müslüman filosu, Selânîk yağmasında muazzam sayıda insanı tutsak etmiş ve bunların büyük bir kısmı da dönüş yolunda Girit'e uğradıkları sırada bu adadaki Müslümanlara satılmışlardı. Mektubun alıcısının Girit emîri olduğunun düşünülmesi de buna bağlanmaktadır. Oysa Giritliler, Trabluslu Leo'nun filusunda müttefik sıfatıyla yer almadıkları gibi; bu esirlerin mübâdelesini gibi bir husus için görüşülmesi gereken yetkili merci Girit emîri değil; bu kez Halife el-Müktefi-Billah (Hilâfet Dönemi: 289-295/ 902-908) olmalıdır. Jenkins'in fikri de bu yöndedir.⁹⁸² Mektubun kaleme alındığı tarihin muhtemelen 904 sonları veya 905 yılı başları olduğu düşünülmektedir.⁹⁸³

Mektupta ayrıca Nikolaos Mystikos'un ağzından, eski patrik Photios (ö. 893'ten sonra) ile Halife el-Müktefi'nin babası el-Mu'tazîd-Billah (Hilâfet Dönemi: 279-289/ 892-902) arasında sık sık yazışmalar yoluyla yürütülmüş olan samimi ilişkilere ve yakın dostluğa da tanıklık ediyoruz. Öyleki Mystikos, mektubunda; arada başta din ve inanç, yine âdet ve yaşayış farklılıkları bulunmasına rağmen bu iki irfân sahibi adamın, birbirlerini dindaşlarından bile daha güçlü bir gönül bağıyla sevdiklerini kaydetmektedir.

METİN 2

“*Aynısına* (aynı kişiye);

Bilge olanlar için hayatın insanlara getirdiği ve yaşamı keyifli kılan nimetlerden hiçbiri, dostluk edinmek ve ilerletmek kadar çok kutlu ve keyifli değildir.

⁹⁸¹ Vasiliev, *a.g.e.*, c. 2, s. 57.

⁹⁸² Jenkins, *a.g.e.*, s. 275, 5 no'lu dipnot.

⁹⁸³ *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History vol. 2 (900-1050)*, Editörler: David Thomas, Alex Mallett v.d., Brill, Leiden-Boston, 2010, s. 176.

Bundan dolayıdır ki bazı insanlar, henüz tanışmadıkları (kişilerle) ilgili olarak, onlarla dostluk başlatmak ve aşlamak için özen gösterirken; diğerleri eski günlerde yeşermiş fakat geçen zaman içinde yavaş yavaş sararıp solmuş bir dostluğun yeniden çiçeklenmesini sağlamaya çabalarlar ve onu eski haline geri getirmeye gayret sarfederler. Eşyanın tabiatı doğru olarak kavrandığında ve en kusursuz bir anlayışla idrâk edildiğinde; dostluğun tatlılığı, yaşamın tüm hadiseleri içerisinde en şerefli ve en keyifli olanıdır. Bunu önceden açıklamam, Ekselanslarını bundan bihaber sandığımdan değil; fakat kendisi onu bilen birinin, aynı şekilde bilen bir başkasına (aktarması) şeklindedir. Ve benim başlattığım değil, fakat daha çok baba mirasım olan bir dostluğun kaldığı yerden ikimizce devam ettirilmesi hakkında görüşmek isterim. Ve –söylediğim üzere– ben, her ne sebepten olursa olsun geçen zaman içinde zayıflayan (bu dostluğu) yeniden geliştirmekten memnunum.

Zât-ı âlinizin malumudur ki; Tanrı'nın başrahipleri arasında en büyüğü, Ruhü'l-Kudüs'e mensup babam, iyi tanınan Photios, Ekselanslarının babasına öyle bir sevgi bağıyla bağlıydı ki; sizin öz dininizden ve soyunuzdan olanlar arasından dahî hiç kimse bu kadar çok dostunuz olmamıştır. Çünkü Tanrı'nın bir adamı ve hem Tanrısal hem de insanî irfânı güçlü olduğundan, aramızda din engeli bulunmasına karşın yine de, kuvvetli bir anlayış, ince zeka ve karakter, bir insanlık sevgisi ve insanın doğasını süsleyen ve ona şeref veren tüm diğer vasıfların, iyi insanların bağrında; bu sevilen vasıfları taşıyanlara karşı bir sevgi uyandırdığını biliyordu. İşte o (Photios), bahsettiğim vasıflar kendisine verilmiş olan babanızı, arada dinî inanç farklılığı bulunsa da böyle sevdi. Dolayısıyla ben bu istikâmete henüz yeni girmiş değilim; aksine uzun zaman önce yönelmiştim ve bahsettiğim gaye; babalarımızın dostluğunu aramak, nicedir gönlümde yatmakta idi.

Fakat şimdi gayemi yerine getirmek için, elimin altında; böyle bir teşebbüse başlangıç olarak en uygun biçimi teşkil edebilecek bir mesele var: Göreceğiniz üzere, bizim türümüzün (insanlığın) duygudaşlığı; merhamet, acıma, nezâket meselesi. Gerçekten Tanrı'nın özünün taklidinden başka birşey değil. O (Tanrı) ki; onun yüce değeri ve sonsuz rahmetinden bize, biz daha yok iken bir cevher verilmiştir. Ve bize dünyevî cismimiz verildiği zaman O, bizi himâyesine alır; çocuklarını rızıklandırır, hayatımızı korur ve insanoğlunun burada (yeryüzünde) devamını sağlayan her şeyi temin eder. Hâlihazırdaki mesele böyle bir türün

(meselesidir) ve zikrettiğim nimetleri de beraberinde getirir: Esirlerin özgür bırakılmaları, tutsaklıktan azâd, kölelikten fidye ödenerek kurtulma; esirin evine, ailesine, dostlarına dönmesi...Bu şeyler, beraberinde soyumuzun devamını, dostluğun muhafazasını ve hayatın tatlı zevkini getirir.

Fakat çok şey söyledim; şimdi ben hem bir dost olarak, hem de dostunun itibarını önemseyen biri olarak, esirlerin serbest bırakılmalarına dair bağışlayıcı işe yönelik düşüncemi ve tavsiyemi (size) sunarım ve sizin hazır olduğunuz kadar sizi buna daha hazır kılmaya (iknâ etmeye) çalışırım ki; esirlere yönelik sizin (hükümdarlık) döneminizde tamamlanan bu af işiyle siz kendiniz ölümsüz bir şân kazanabilirsiniz ve ben, bir dost olarak, dostumun şerefini paylaşabilirim. Yaşamın insanoğlunu bunalttığı ve üzdüğü, onlara ağır kederler verdiği pek çok durumlar vardır –en iyi dostum– ama bunlardan hiçbiri tutsaklıkla kıyaslanamaz: Kim ne derse desin; yoksulluk, hastalık ya da uzuvların eksilmesi, o dert ve eziyetle (tutsaklıkla) kıyaslandığında hepsine daha fazla müsâmaha gösterilebilir. Demek istediğim –ve daha acı ne olabilir?–; anne-babaların çocuklardan ayrı kalmaları, karı-kocaların kopmaları, kardeşlerin birbirlerine yabancılaşmaları. Tutsağa eziyet veren tüm diğer felâketlerden bahsetmiyorum bile; çünkü her sağduyulu kişi gibi Ekselanslarının da malumudur. Bu sebeple, sizinle birlikte inananların (Müslümanların) ve bizim inancımızdan olanların (Hristiyanların) çektiklerini hesaba katarak; bu kurtarıma işinin yerine getirilmesini geri çevirmeyiniz; veyâhut da tutsak bulunan hem sizinkilerin hem bizimkilerin özgür bırakılmalarının sürüncemede bırakılmasının mâzeretlerini sununuz. Hayır yok; şerefle adalete bağlı kalan, adil olana bakan, şahsî çikara bel bağlamayan biri gibi davranan, dolayısıyla Hristiyanları yaralayan; ne adaletsizliğin kâr, ne de hırsın kazanç olamayacağını, aksine en büyük yara ve hasar olacağını gözlerinde yansıtan –sizin gibi (kişiler), doğru tutumun hükmüne varabilirler. Hepsinden en büyük fayda, kıyâs edilemeyecek kazanç; sizin hükümdarlığınız ve yönetiminiz altında aynı yurttaşları kendi anavatanlarına iâde etmek; anne-babaların oğullarını geri kazanmaları, bunların babalarıyla kaynaşmaları, kocaların karılarına geri verilmeleri, dostların dostlarla arkadaşlık etmeleri –tek kelimeyle; şimdiye dek anavatanlarına yabancı kalanların, anayurtlarının onların her birine sunduğu tüm nimetlerin keyfini çıkarmaları– olacaktır.

Böylece dostlarımdan en iyisi ve en seçkini; seninle olan dostluğumun başlangıcını yapmış, yazmış ve (seni) yüreklendirmiş oldum: Çünkü öyleki senin vazifen harekete geçmek (icraatta bulunmak), benimki de sevgili dostuma yazmaktır. Bundan sonrası için; hayatın tüm iniş-çıkışları ve bizim bu gelgeç, fânî varlığımızı işgâl etmeye alışmış tehlikelerden münezzeh, iyi olman için duâcıyım.'⁹⁸⁴

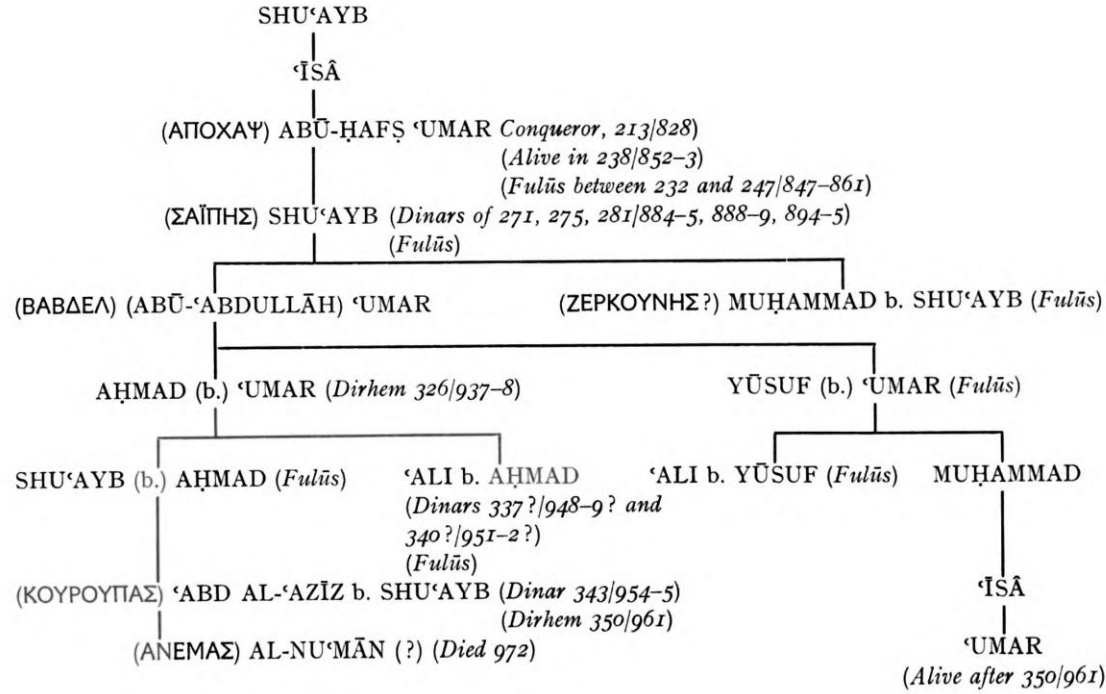

⁹⁸⁴ ‘‘Epistolae’’, P.G., c. 111, Sütun: 36-40.

EK 4

(G. C. Miles'in 'Nümizmatik Kaynaklara Göre Girit Emîrleri Soyağacı')

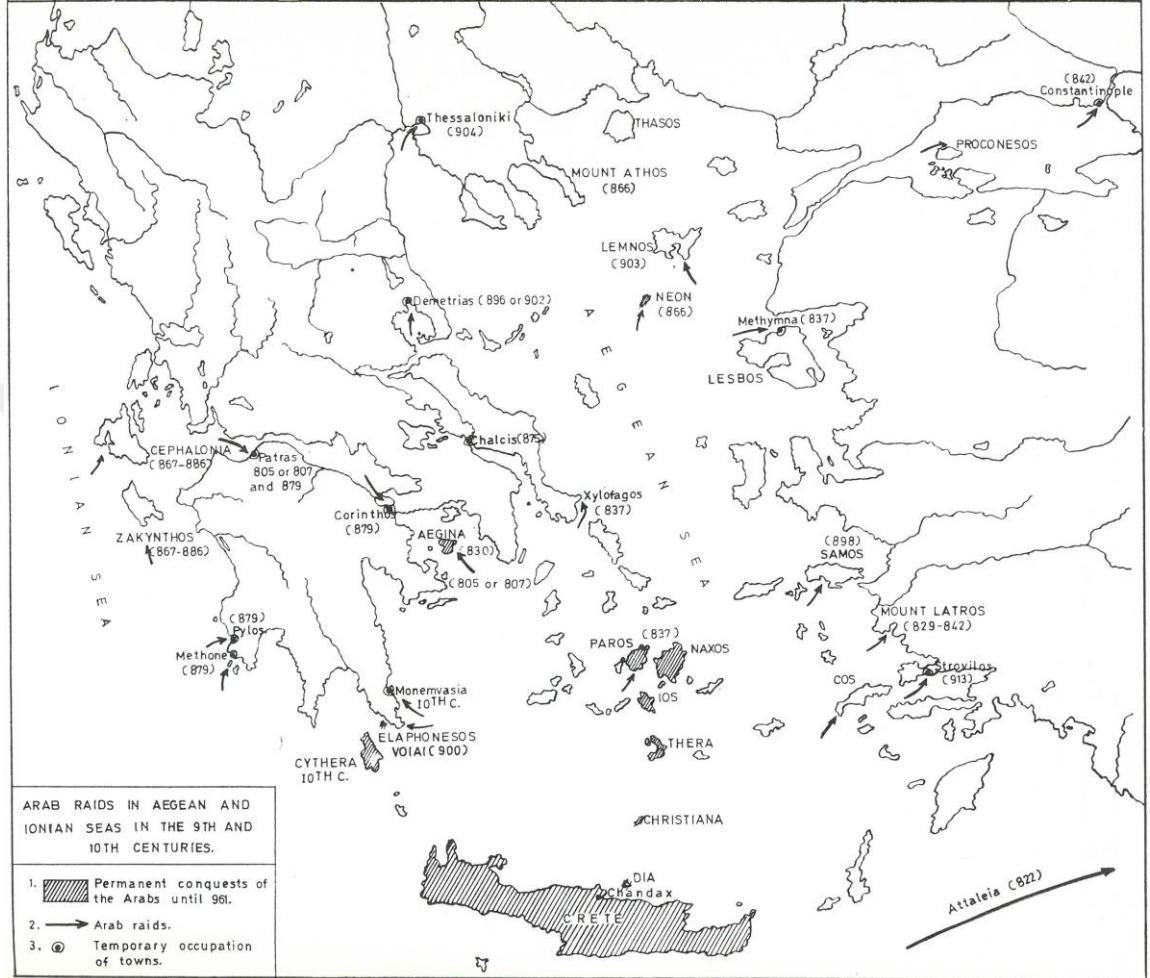
Nümizmatik verilerden yararlanılarak, Girit emîrlerinin muhtemel saltanat dönemlerini gösteren tablo.

Kaynak: Miles, *Byzantium and the Arabs*, s. 13.

EK 5

(IX. ve X. yüzyıllarda Ege ve İon Denizlerinde Gerçekleştirilen Arap Akınlarını Gösteren Harita)

Kaynak: Christides, a.g.e., s. 192.

HARİTALAR

Harita 1: Patras (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 12.03.2016)

Harita 2: Suda Körfezi (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 30.01.2016)

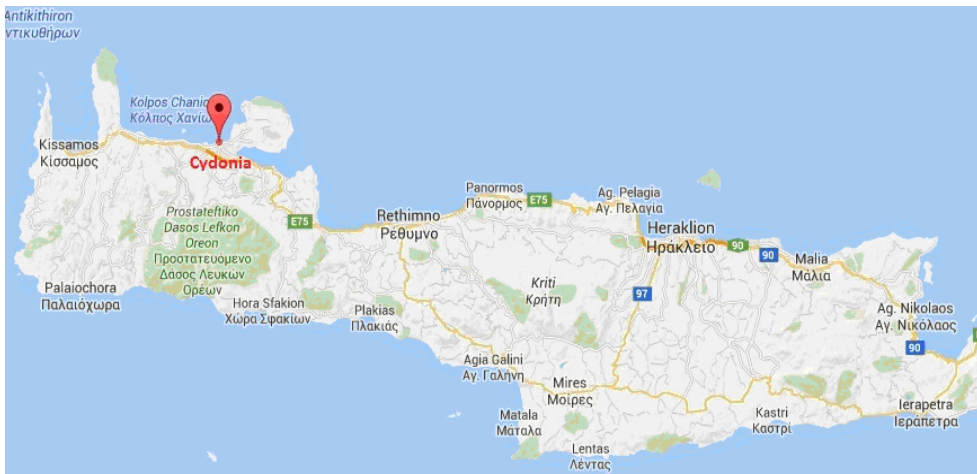
Harita 3: Mirabello Körfezi (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 01.02.2017)

Harita 4: Lithion Burnu (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 30.01.2016)

Harita 5: Eleutherna (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 01.02.2016)

Harita 6: Cydonia (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 01.02.2016)

Harita 7: Gortyna (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 14.03.2016)

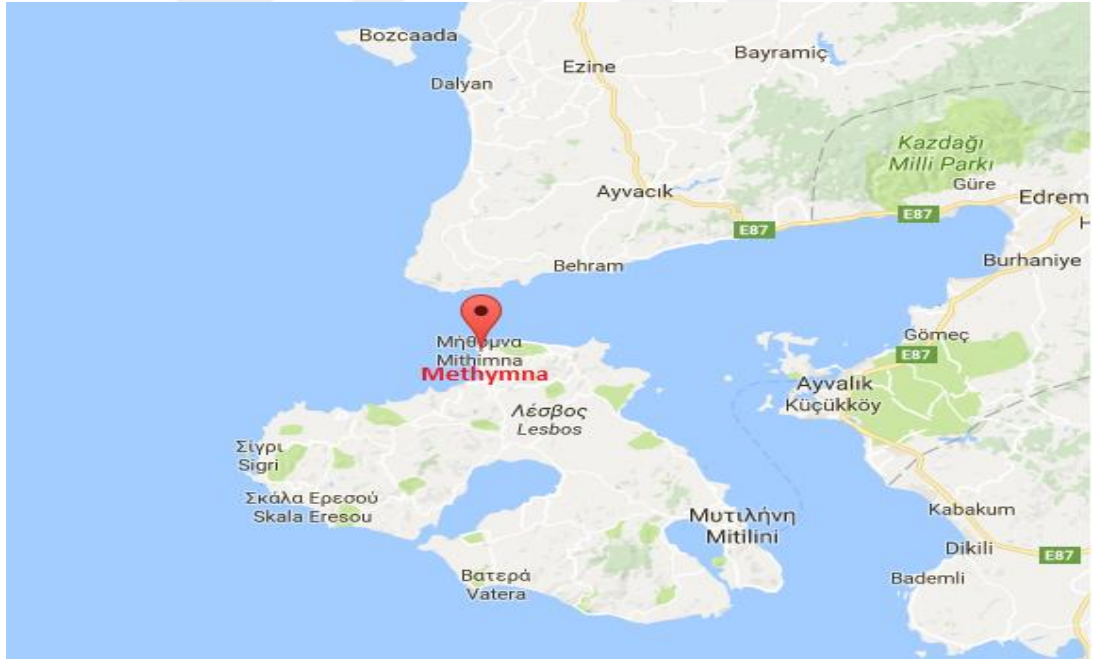
Harita 8: Kastania (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 06.08.2016)

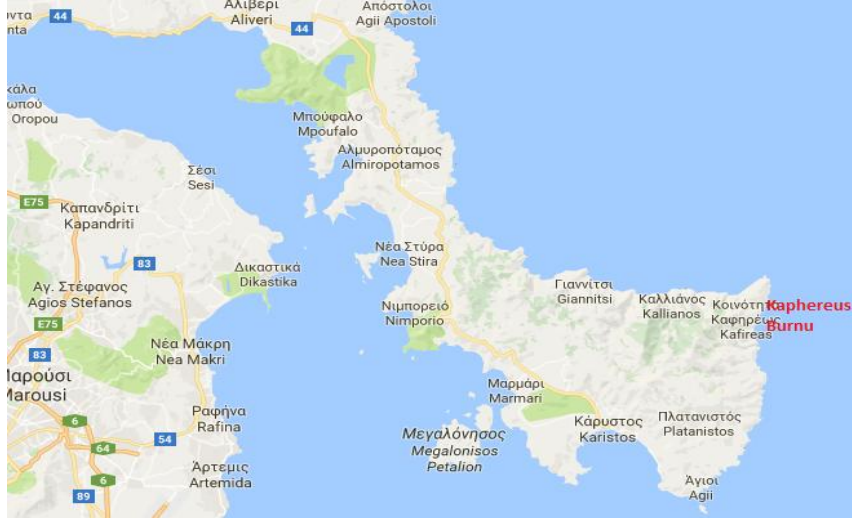
Harita 9: Sokastro (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 06.08.2016)

Harita 10: Latros Dağı (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 12.08.2016)

Harita 11: Methymna (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 16.08.2016)

Harita 12: Kaphereus Burnu (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 16.08.2016)

Harita 13: Dimyât (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 02.09.2016)

Harita 14: Prokonnesos (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 07.09.2016)

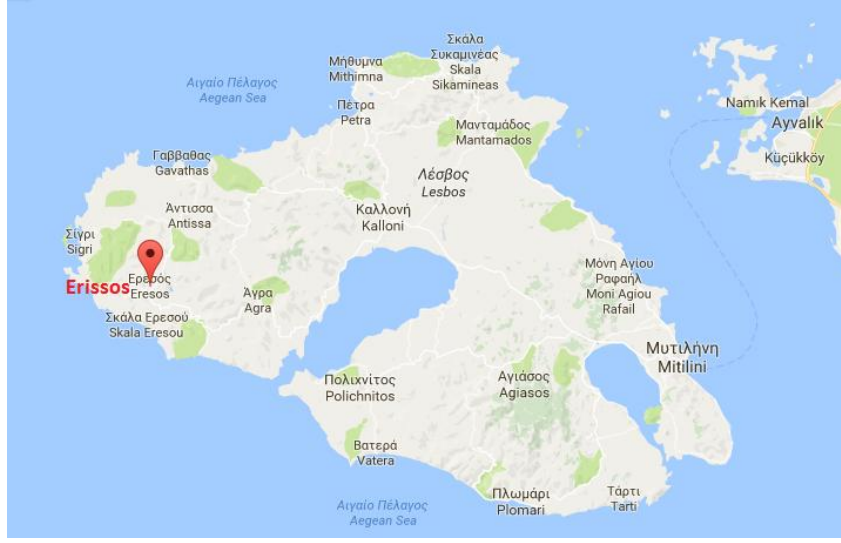
Harita 15: Athos Dağı (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 31.08.2016)

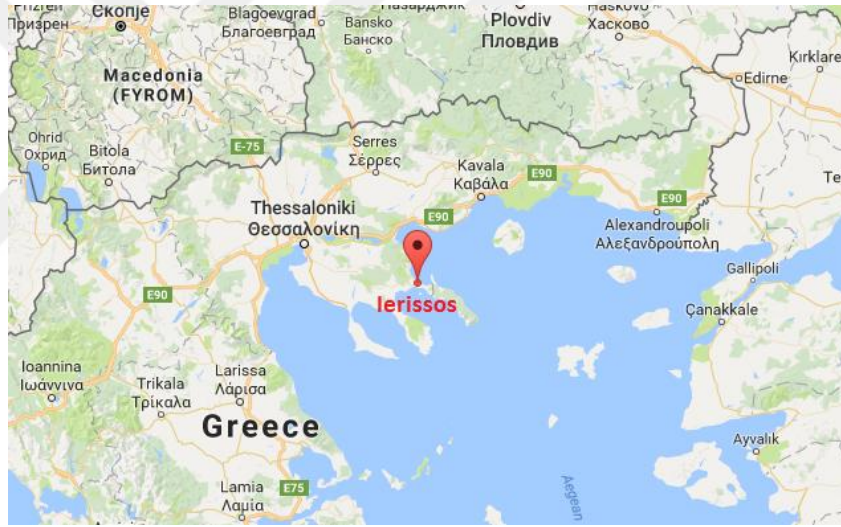
Harita 16: Neon (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 31.08.2016)

Harita 17: Brazza (Braç) (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 16.09.2016)

Harita 18: Eressos (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 16.09.2016)

Harita 19: Ierissos (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 16.09.2016)

Harita 20: Kardia (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 16.09.2016)

Harita 21: Kenchreai (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 16.09.2016)

Harita 22: Maleas Burnu (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 16.09.2016)

Harita 23: Dia (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 22.12.2016)

Harita 24: Christiana (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 22.12.2016)

Harita 25: Karpathos (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 22.12.2016)

Harita 26: Neos / Ios (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 22.12.2016)

Harita 27: Elaphonesos (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 22.12.2016)

Harita 28: Kythera (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 22.12.2016)

Harita 29: Monembasia (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 23.12.2016)

Harita 30: Thera / Santorini (Kaynak: Google Map, erişim tarihi: 23.12.2016)

Harita 31: Ege ve İon adalarını tümünden gösteren harita. (Kaynak: <http://my-favourite-planet.de/english/europe/greece/greece-05.html#bigger-map-of-greece> (erişim tarihi: 23.12.2016))

ÖZGEÇMİŞ

BURAK ARSLAN

1 Mayıs 1989 tarihinde İzmir Konak'ta doğdu. İlköğrenimini Murat Reis İlköğretim Okulu'nda (1995-2003) tahsil etti. Ortaöğrenime Güzelbahçe 60. Yıl Anadolu Lisesi'nde başladı (2003). Sağlık sorunları nedeniyle yarım bırakmak zorunda kaldığı liseyi MEB Açıköğretim Lisesi'nden bitirdi (2006-2009). Aynı yıl Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. Lisans öğrenimini Haziran 2013'te; mezuniyet tez konusu olan "*Emevîler ve Abbâsîler Döneminde Türk-Arap Siyasî İlişkileri*" adlı çalışmayla tamamladı. Genel olarak Ortaçağ İslâm Tarihi alanında uzmanlaşmak istedi. 2014 yılında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edildiği Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı'nı sürdürmektedir.